Handbogsreol 2

BETÆNKNING

VEDRØRENDE

FAMILIENS OG BØRNENES TILPASNING

afgivet af det under Kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet nedsatte udvalg om familieforholdene.

ex. 2

BETÆNKNING NR. 575

1970

S. L. MØLLERS BoGTRYKKERI, KØBENHaVN

INDHOLD

Side

Udvalgets kommissorium og sammensætning . . . 7

kapitel I. *Indledning* . . . 8

kapitel II. *Boligbyggeri og boligforhold* . . . 10

1. Boligernes antal, kategorier og størrelse . . . 10
2. lejlighedernes udstyr . . . 11
3. Unge ægtepars boligforhold . . . 12
4. Specielt om boligforholdene i landbrugsejendomme . . . 12
5. Byplanlægning . . . 13
6. Boligsikring og hjælp til boligindskud . . . 13
7. lettelser i husarbejdet . . . 14
8. Udvalgets synspunkter vedrørende boligforhold og familiemiljø . . . 16

kapitel III. *Børnenes pasning* . . . 19

1. Barnets rettigheder . . . 19
2. Hjem eller institution . . . 19
3. Pasning i daginstitution . . . 22
4. Vuggestuer . . . 25
5. Børnehaver . . . 25
6. andre muligheder for børnepasning . . . 26
7. fritidshjem . . . 26
8. Børnehjem . . . 27
9. Dagpleje . . . 27
10. familiepleje . . . 29
11. Pasning under sygdom . . . 29
12. klubber . . . 29
13. legepladser . . . 30
14. Børnehaveklasser m. v. . . . 31
15. Udearbejdende mødres børn . . . 31
16. Udvalgets synspunkter og forslag vedrørende børnenes pasning . . . 33

kapitel IV. *familiemedlemmernes situation* . . . 37

1. familien som gruppe . . . 37
2. Tilpasningsfaktorer . . . 38
3. forholdet mellem generationerne . . . 39
4. familiens fritid . . . 40
5. oplysning og vejledning . . . 42
6. kvinden i familielivet - udvalgets synspunkter og forslag . . . 45

kapitel V. *Den familieretlige lovgivning* . . . 48

1. Indledende bemærkninger . . . 48
2. ægteskabslovgivningen . . . 48
   a. ægteskabers indgåelse . . . 48

Side

B. De retlige virkninger af ægteskabet, særlig på det økonomiske område 49
a. Indledende bemærkninger . . . 49
b. ægtefællernes ret til at foretage økonomiske dispositioner og deres ansvar for gæld . . . 49
(1) Indskrænkninger i rådigheden . . . 50
(2) Den ene ægtefælles ret til at råde på den andens vegne . . . 50
c. ligedelingsprincippet . . . 51
d. Underholdet . . . 52
e. Udgifternes afholdelse . . . 52
f. ægtefællernes pligt til at give oplysning om deres økonomiske forhold . . 5 3
g. ægteskabskontrakter . . . 53
C. ægteskabets opløsning m.v. . . . 53
a. Separationsgrunde . . . 54
b. Skilsmissegrunde . . . 54
c. Skilsmisse- og separationsvilkår . . . 54
d. Reformtanker . . . 55
3. Samliv uden for ægteskab . . . 55
4. Børnenes retsstilling . . . 56
5. andre juridiske spørgsmål af betydning for familien . . . 56
a. adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger . . 57
b. Erstatning for tab af forsørger . . . 57
c. Spørgsmål vedrørende navneret . . . 58
d. ægtefæller af forskellig nationalitet . . . 58
e. folkeregisterlovgivningen . . . 59
f. Visse spørgsmål i kirkelovgivningen . . . 59
g. Skattelovgivningens regler om ægtefællers selvangivelse og deres ansvar for skattens betaling . . . 59
6. Udvalgets synspunkter og forslag . . . 61
a. Bemærkninger angående den familieretlige lovgivning . . . 61
b. Bemærkninger vedrørende adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger m.v. samt angående erstatning for tab af forsørger . . . 62
c. Bemærkninger til spørgsmål vedrørende navneret . . . 62
d. Bemærkninger vedrørende problemerne omkring ægtefæller af forskellig nationalitet . . . 62
e. Bemærkninger vedrørende folkeregisterlovgivningen . . . 62
f. Bemærkninger vedrørende kirkelovene . . . 62
g. Bemærkninger vedrørende skattelovgivningen . . . 62

kapitel VI. *Sammenfatning* . . . 64

Særudtalelser . . . 70

BIlaG

1. En gruppe familieboliger med fællesanlæg *(Peter Rasmussen)* . . . 75
2. Erklæring om barnets rettigheder . . . 88
3. Brevveksling med det lægevidenskabelige fakultet ved københavns Universitet om betydningen af, at børn passes i hjemmet eller på institution . . . 90
4. Brevveksling med det filosofiske fakultet ved københavns Universitet om betydningen af, at børn passes i hjemmet eller på institution . . . 93
5. afsnit af *arne Sjølund:* Børnehavernes og vuggestuernes betydning for barnets udvikling. Socialforskningsinstituttet 1969 . . . 96

Side

6. *lisbeth Roepstorff:* magt og arbejdsfordeling i familien 126
7. Udearbejde og familien. nogle resultater fra socialforskningsinstituttets undersøgelser af gifte kvinder i familie og erhverv 142
8. Indfødsret for børn født i ægteskab mellem forældre, hvoraf kun den ene har dansk indfødsret. Redegørelse udarbejdet af udvalget vedrørende kvinders deltagelse i det offentlige liv 144
9. *P. Bruun nielsen:* nye skattebestemmelser i forbindelse med kildeskatten 146
10. Uddrag af rapport fra den amerikanske kvindekommission, 1963 158
11. Uddrag af den tyske forbundsregerings redegørelse for kvindernes stilling i erhverv, familie og samfund, 1966 160

litteraturfortegnelse 164

Udvalgets kommissorium og sammensætning

kommissoriet for »kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet« indeholder blandt andet følgende afsnit:

»Vor tids store ændringer i samfundets struktur forårsaget af den store tekniske og økonomiske udvikling griber dybt ind i familiens og det enkelte menneskes vilkår.

ændringerne har medført en betydelig forskydning i den traditionelle opfattelse af kvinders og mænds stilling i familie og samfund, og disse forskydninger har i det sidste halve århundrede givet sig udslag i ændringer i lovgivningen. På trods af, at de to køn retligt har opnået ligestilling på næsten alle områder, svarer kvindernes virkelige stilling i samfundslivet ikke fuldt ud til denne ligestilling.

Det er vigtigt for samfundet, at alle dets medlemmer får mulighed for fuldt ud at udnytte deres evner og anlæg.

kommissionen bør overveje ændringerne i familiens forhold, specielt under kvindernes stigende deltagelse i erhvervslivet.«

Udvalget vedrørende familiens og børnenes tilpasning er nedsat af kvindekommissionen i april 1965. overlærer *Ditte nexø Sørensen,* indstillet som medlem af kommissionen af Danske kvinders nationalråd, blev beskikket til formand for udvalget. fru nexø Sørensen udtrådte af kommissionen 15. august 1967, hvorefter sekretær *karen Dahlerup,* indstillet som medlem af kommissionen af Socialdemokratiet, blev beskikket til formand.

Udvalget har haft følgende sammensætning:

Viceskoleinspektør *Vibeke andersen,* Danske kvinders nationalråd (fra januar 1969),

Sekretær *karen Dahlerup,* Socialdemokratiet,

m. f. *Gunhild Due,* Socialistisk folkeparti,

overlærer *Inger-lise Bech Hansen,* folketingsmedlem for liberalt Centrum, indtrådt i kommissionen som personligt medlem i 1967,

forbundsformand *Ella Jensen,* l. o.,

konsulent *Grete munk,* Dansk kvindesamfund (fra marts 1967),

Gudrun Winther Pedersen, De samvirkende danske husholdningsforeninger,

Byretsdommer *Inger margrethe Pedersen,* Danske kvinders nationalråd (august 1967-januar 1969),

Rigmor Pinst r up, De samvirkende landboforeninger,

Tidl. m. f. *Ellen Poulsen,* Venstre,

Ekspeditionssekretær *Eli Rosenfeldt,* Den danske købstadsforening,

overlærer *Ditte nexø Sørensen,* Danske kvinders nationalråd (indtil august 1967),

kontorchef *aage Tarp,* Dansk arbejdsgiverforening.

Som sekretær for udvalget har sekretær (nuværende fuldmægtig) i handelsministeriet *kate Galle* virket indtil september 1965, derefter ekspeditionssekretær i statens ligningsdirektorat *Jytte Christensen* til juli 1966 og fra dette tidspunkt ekspeditionssekretær i arbejdsdirektoratet *niels Gottlieb.*

Byretsdommer *Inger margrethe Pedersen* har også før og efter sit medlemsskab af kommissionen ydet udvalget stor hjælp ved udarbejdelse af afsnittet om de familieretlige forhold. Udvalget har i forbindelse med betænkningens udarbejdelse haft drøftelser med fru *magda Teilmann,* formand for Dansk Børnehaveråd og cand. psych. *Else Grunnet,* Red Barnets rådgivningsklinik. Sociologistuderende *kirsten Thomsen* og sociologistuderende *lisbeth Roepstorff* har ydet udvalget bistand ved udarbejdelsen af kapitler om familiens situation. fru Roepstorff har udarbejdet bilaget om magtfordelingen. Socialrådgiver *Gunver Hagemann* har bistået sekretæren med afsnittet om børnenes pasning og arkitekt *Peter Rasmussen* har bistået udvalget og stillet materiale til rådighed med hensyn til afsnittet om boligforhold og hjemmets indretning.

Udvalget har haft følgende *kommissorium:*

»Udvalgets opgave er at undersøge familiens og børnenes vilkår i den nuværende samfundsmæssige situation, hvor kvinder i stigende grad deltager i erhvervslivet, samt at vurdere, hvorvidt den således beskrevne situation kan anses at være tilfredsstillende for familiens og børnenes trivsel og i fuld overensstemmelse med kvindens reelle ligestilling, eller om der enten bør tilstræbes ændringer eller kræves reformer.«

Udvalget har afholdt 37 møder i tiden 25. maj 1965 til 26. februar 1970.

kaPITEl I

Indledning

Udvalgets arbejdsprogram har omfattet følgende punkter:

a) Boligbyggeriets udformning,
b) Husholdningen og hjemmets indretning,
c) Den familieretlige lovgivning,
d) familiens indbyrdes økonomi,
e) Børnenes pasning,
f) familiens situation - familiemedlemmernes indstilling og tilpasning

Udvalgets redegørelser viser boligsituationen i dag såvel for befolkningen som helhed som specielt for de yngre ægtepar. for de sidstnævntes vedkommende gælder det, at disse som hovedregel bor i mindre lejligheder end de danske husstande normalt gør. Til gengæld er de yngre familiers lejligheder bedre udstyret end lejlighederne i almindelighed. Der er udarbejdet mere detaillerede beskrivelser af hjemmenes indretning med forslag til foranstaltninger, som vil kunne betyde forbedringer af boliforholdene.

Ved udformningen af boligbyggeriet kan man konstatere, at der tages for lidt eller ingen hensyn til kvindens samfundsmæssige situation.

Det er vigtigt, at der netop her finder en udvikling sted i overensstemmelse med tidens krav, da det er et af de områder, som ikke alene vor generation, men en lang række af kommende generationers kvinder vil komme til at lide under, såfremt forholdene ikke snart bliver tilfredsstillende.

Dette afsnit er formuleret meget bredt, således at der her er tænkt på ikke alene, hvordan den enkelte bolig er indrettet inden for de fire vægge, men også hvordan boligbyggeriet er placeret, og hvad byggeriet indeholder af foranstaltninger af kollektiv eller anden art. Endvidere omtales byggeriets muligheder for børnene, såvel for disses pasning (børnehaver m. v.), som for deres frie og naturlige udfoldelse inde for hele boligområdet.

Udvalget har set det som sin opgave at pege på de hindringer, som husholdningen og hjemmet betyder for kvindens ligestilling med manden i erhvervslivet.

På dette område vil ikke blot mandens medvirken være afgørende, men tillige spørgsmålet om den mest praktiske og arbejdsbesparende måde at indrette sig på i den daglige husholdnings førelse og i indretningen af selve hjemmet.

afsnittene om den familieretlige lovgivning og familiens indbyrdes økonomi indeholder en gennemgang af ægteskabslovens regler samt af socialforskningsinstituttets undersøgelser af gifte kvinder i familie og erhverv, der bl. a. viser, hvorledes familien rent faktisk indretter sig bl. a. med hensyn til budgetlægning og hvem af parterne, der er den afgørende med hensyn til anskaffelse af forbrugsgoder, fødemidler og beklædning. Endvidere gives der en række oplysninger om børnenes forhold. Der er foretaget en sammenligning mellem ægteskabslovens regler og den måde, hvorpå folk normalt indretter sig i praksis. Udvalget har på flere punkter støttet sig til redegørelsen vedrørende forsørgerbegrebet. Her behandles bl. a. spørgsmålet om, hvorvidt ægtefællerne med hensyn til økonomien er fuldt ligestillede - ikke blot formelt, således som de er det efter ægteskabslovens regler, - men også reelt.

I forbindelse hermed er der af en sociolog udarbejdet en redegørelse for de videnskabelige undersøgelser, der foreligger vedrørende magt- og arbejdsfordelingen i familien. Det drejer sig om de nyeste amerikanske undersøgelser, der bl. a. viser, at magten eller indflydelsen med hensyn til større økonomiske beslutninger og andre vigtige afgørelser hos hustruen øges med erhvervsbeskæftigelse, med uddannelse og med stigende alder, men mindskes med stigende social status, med forøgelse af mandens indtægt og med antallet af mindreårige børn. med hensyn til rutineaktiviteter inden for husholdning og børnepasning viser undersøgelsen, at den udearbejdende træffer færre bestemmelser

end den hjemmearbejdende, hvilket svarer til den forskydning i arbejdsdelingen, som finder sted når begge ægtefæller får udearbejde. Tendensen er den samme i de amerikanske undersøgelser og i socialforskningsinstituttets undersøgelse.

Problemerne omkring børnenes pasning kommer til at dreje sig om hvem der skal passe børnene, når kvinden har erhvervsarbejde. om denne pasnig skal ske i børnehaver og vuggestuer eller om faderen bør opgive sit erhvervsarbejde i nogen tid.

Under udvalgets drøftelse er det gang på gang kommet til udtryk, at det ikke er udvalgets opgave at tage stilling til, hvor den gifte kvinde skal lægge sin arbejdskraft. Det er ikke vor sag at afgøre, om hun udelukkende skal lægge sin arbejdskraft i hjemmet, eller om hun udover det arbejde hun lægger i hjemmet tillige skal udføre erhvervsmæssigt arbejde.

Udvalget stiller sig neutralt hertil og understreger, at samfundet og dets foranstaltninger bør være af sådan karaktér, at der kan blive tale om et virkelig frit valg mellem arbejde ude og hjemme og mellem heltids- og deltidsvirksomhed uden for hjemmet. Udvalget har set det som sin opgave at undersøge, hvorvidt kvinden i den samfundsmæssige situation, vi i dag befinder os i, og som er kendetegnet ved at stadig flere og flere kvinder søger ud på arbejdsmarkedet, under disse forhold har sin fulde og reelle ligestilling, samt om de nuværende forhold er tilfredsstillende for hendes, familiens og børnenes trivsel.

Blandt det materiale, som udvalget har gennemsøgt, er de to store rapporter vedrørende kvindernes ligestilling, som er udsendt henholdsvis af den amerikanske kvindekommission i 1963 og af den tyske forbundsregering i 1966, og som begge stærkt understreger betydningen af et intensiveret oplysnings- og vejledningsarbejde. Udvalget har i forbindelse med afsnittet om familiens situation behandlet behovet for et oplysningsarbejde og har her taget sit udgangspunkt bl. a. i betænkningen fra udvalget vedrørende uddannelsesforholdene. Udvalget er ganske enig i det ønskelige i, at skolernes undervisning kommer til at påvirke børnenes holdning over for kønsrollerne, således at de forstår og akcepterer ændringerne i hjem og samfund frem for at bevare en traditionspræget indstilling til, hvad der er mands- og hvad der er kvindearbejde i hjem og erhverv.

kaPITEl II

Boligbyggeri og boligforhold

1. Boligernes antal, kategorier og størrelse

Boligtælling afholdes regelmæssigt hver 5. år i forbindelse med folketællingerne.

Den seneste optælling af alle danske boliger og deres beboere er fra 1965. Den første boligtælling er fra 1880, men den omfattede kun københavn, i 1911 kom provinsbyerne med, i 1919 også de større bymæssige bebyggelser, og siden 1955 har boligtællingen omfattet hele landet.

Ved lejligheder forstås i boligtællingen husrum bestemt til beboelse af mere varig karaktér og tjenlige til beboelse for private husstande, så det er muligt for indehaverne at føre selvstændig husholdning. Under denne definition falder også lejligheder beboet af gifte funktionærer m. v. med egen husstand i fælleshusholdninger samt lejligheder i erhvervsejendomme. Under definitionen falder tillige klublejligheder, såfremt der til de enkelte logerendes værelse hører køkken eller egen kogeinstallation. Enkeltværelser uden køkken eller egen kogeinstallation er derimod ikke opfattet som lejligheder. Endvidere medregnes såkaldte blandede lejligheder, der både anvendes til beboelse og til erhverv, hvorimod lejligheder og lokaler, der udelukkende anvendes til erhverv ikke er medregnet. Sommerhuse og andre beboelsessteder, der kun er beregnet til midlertidig beboelse, er medregnet, såfremt de rent faktisk har været beboet på tællingstidspunktet.

antallet af boliger blev i 1965 gjort op til 1.614.203 beboelseslejligheder med eget køkken eller fast kogeinstallation. Siden da er der netto kommet mellem 140.000 og 150.000 lejligheder til ved nybyggeri fraregnet nedlagte lejligheder. Det samlede tal i dag må altså være ca. 1.760.000, men det er kun de førstnævnte 1.614.203 fra tællingen i 1965, vi ved noget om. *)

*) folke- og boligtællingen 27. september 1965. Danmarks Statistik, københavn 1969.
lauge Vedel og S. Haunsø: Sådan bor vi i Danmark. Beboerbladet Boligen, maj 1969.

Hovedparten, omkring 44 procent eller ca. 711.000 findes i »Større beboelsesejendomme m. v.«, væsentligst etagebyggeri.

Den næststørste gruppe er 565.600 lejligheder eller ca. 35 procent. De findes i enfamiliehuse, ikke alene parcelhuse, men også kæde-, række- og dobbelthuse. Den tredie gruppe omfatter ca. 12 procent eller ca. 191.700 lejligheder i landbrugsejendomme.

Den fjerdestørste gruppe på 8 procent eller 138.700 lejligheder er i tofamiliehuse.

Den femte gruppe er på ca. ½ procent og udgøres af de 7.100 sommerhuse, barakker og lignende, der bruges til helårsbeboelse, fordi beboerne ikke har kunnet få anvist andre boliger.

En undersøgelse af hvorledes lejlighederne fordeler sig efter boligkategorier viser, at hovedstadsområdet - københavn, frederiksberg, Gentofte og 19 omegnskommuner - har ca. 515.000 lejligheder, og af disse ligger 78 procent i etagehuse og knap 20 procent i enfamiliehuse. I provinsbyer med forstæder og bymæssig bebyggelse med 1000 indbyggere eller flere er der 655.000 lejligheder, deraf 46 procent i etagehuse, 37 procent i enfamiliehuse og 13 procent i tofamiliehuse. I »landdistrikter m. v.« - landdistrikter og bymæssig bebyggelser med færre end 1000 indbyggere — er der godt 444.000 lejligheder, og deraf ligger kun 3 procent i etageejendomme, næsten 50 procent i enfamiliehuse og godt 40 procent i landbrugsejendomme.

for at få et indtryk af lejlighedernes størrelse er man henvist til opgørelser over antal værelser, mens der ikke foreligger oplysninger om lejlighedernes størrelse målt i kvadratmeter. oplysningerne giver derfor kun et omtrentligt indtryk af lejlighedernes størrelse.

med hensyn til lejlighedernes værelsesantal, bemærkes, at der ved opgørelsen af antal værelser er medregnet ethvert almindeligt beboelsesrum, herunder pigeværelser, kamre og kvistværelser, for så vidt de benyttes til beboelse

samt værelser, der anvendes såvel til beboelse som til erhvervsøjemed. Værelser, der udelukkende anvendes til erhvervsformål såvel som køkkener, pulterkamre o. lign., er *ikke* medregnet. Desuden bygges der relativt færre helt små lejligheder, mens antallet af boliger med 3, 4 og 5 værelser er forøget mest. lejlighedernes fordeling efter størrelse i 1965 i de forskellige områder fremgår af nedenstående tabel:

	1 værelse ca. pct.	2 værelser ca. pct.	3 værelser ca. pct.	4 værelser ca. pct.	5 eller flere værelser ca. pct.	I alt ca. pct.	lejligheder ialt
Hovedstadsområdet	8	31	28	20	11	100	514.743
Byer i øvrigt	7	23	32	23	14	100	655.434
landdistrikter m. v.	0,5	9	28	27	34	100	444.026
Hele landet	5	23	30	23	18	100	1.614.203

Som nævnt var der 1.614.203 lejligheder i Danmark i 1965, og boligtællingens resultat viser, at der boede 4.767.597 menesker i dem, idet resten af befolkningen boede i fælleshusholdninger, plejehjem o. lign., i enkeltværelser, som ikke indgår i lejlighedstallet, og en lille del var uden fast opholdssted. I gennemsnit var der ca. 2,9 beboere pr. lejlighed. Der er flest i landdistrikterne, 3,3, 2,9 i »byer iøvrigt« og 2,5 i hovedstadsområdet.

Gennemsnitstallet for beboere pr. lejlighed kan følges genem årene i københavns kommune. Det var i 1885 4,16, i 1921 3,49 og i 1965 2,38.

antallet af beboere i lejlighederne stiger med lejlighedens størrelse - fra 1,18 i 1 værelses lejligheder i hele landet til 3,81 i lejligheder med 5 eller flere værelser, men det gennemsnitlige antal beboere pr. værelse er højest i de små lejligheder og lavest i de store. I 1 og 2 værelsers lejligheder er der således gennemsnitligt mere end 1 beboer pr. værelse, mens tallet for de større lejligheder ligger under 1. En lejlighed betragtes som overbefolket, når den bebos af mere end 2 personer pr. værelse.

overbefolkningen af lejligheder syntes i provinsbyerne at være større end i hovedstadsområdet og i landdistrikterne.

I 1920 var 13 procent af lejlighederne i hovedstaden, provinsbyerne og 105 bymæssige landkommuner overbefolkede, og 20 procent af befolkningen i de nævnte områder boede i lejlighederne. I 1940 var andelen af overbefolkede lejligheder faldet til 4,5 procent og 8,8 procent af befolkningen boede i dem, men af samtlige børn under 15 år i byområderne boede næsten 20 procent i de overbefolkede lejligheder. I 1960 var 2,4 procent af lejlighederne overbefolkede, og 4,7 procent af befolkningen boede i dem.

forbedringen af befolkningens levestandard medfører stigende krav til boligen. Det betragtes i dag som rimeligt, at en familiebolig har et rum pr. familiemedlem og et fællesrum. Det har 37 pct. af beboerne, og de bor i halvdelen af lejlighederne. 27 pct. af befolkningen bor, hvad vi kan kalde tåleligt rummæssigt i 27 pct. af boligerne. Der er et værelse til hver beboer. De resterende 36 pct. af befolkningen bor i 23 pct. af lejlighederne under forhold, der rækker fra »mindre gode« til »yderst ringe«, idet der er mere end 1 beboer pr. værelse.

man kan gå ud fra, at en væsentlig del af de 36 pct. af befolkningen, der bor dårligt, er børn. 150.000 børn må bo i lejligheder med 1 eller 2 værelser.

I 1968 blev der færdiggjort næsten 45.000 lejligheder, svarende til 2,6 pct. af den samlede boligmasse.

af de lejligheder, der omfattes af 1965-tællingen, er godt en tredjedel, 540.000 opført i årene 1941-65. Resten, noget over en million, er fra før 1941. Der er ikke tal for den aldersmæssige fordeling af disse lejligheder, men at dømme efter tidligere tællinger er mindst 300.000 af dem fra før 1890.

2. lejlighedernes udstyr

lejlighederne er meget forskelligt udstyret med installationer. Jo senere lejlighederne er bygget, jo bedre synes de at være udstyret bortset fra ejendomme, der er opført under den sidste krig. Etageejendomme er bedre udstyret end enfamiliehuse, som igen er bedre udstyret end landbrugssjendomme. forskellen i installations-

forholdene hænger dels sammen med, at lejlighederne på landet gennemgående er ældre end etageejendommene, og må dels ses i sammenhæng med etagelejlighedernes beliggenhed i byerne, hvor der har været bedre muligheder end på landet for at installere vand, gas og elektricitet.

Så godt som alle lejligheder er udstyret med køkken. Et mindre antal har dog kun en kogeinstallation i stue eller entré, fortrinsvis klubværelser.

5.800 lejligheder i hovedstadsområdet har ikke vandskyllende toilet, men for landets samlede byområder drejer det sig om over 24.000 lejligheder. Tallet på de lejligheder, hvis beboere har toilet fælles med andre, er 120.000. I landdistrikterne savner ca. 118.000 boliger wc.

mere omfattende installationer som centralvarme og bad - herunder fælles bad med andre lejligheder savnes i 170.000 lejligheder i hovedstadsområdet. I »Byer iøvrigt« savner 150.000 lejligheder centralvarme, og 200.000 er uden badeinstallation. Godt en tredjedel af Danmarks boliger i 1965 havde ikke centralvarme, og lige så stor en del havde ikke bad.

3. Unge ægtepars boligforhold

forbrugerrådet har i 1966 ladet foretage en undersøgelse af unge ægtepars anskaffelse af langvarige goder m.v. Undersøgelsen har omfattet 800 familier, der var blevet gift inden for de sidste 5 år, og hvor ingen af ægtefællerne var over 35 år. 1/3 af interviewene er indsamlet i hovedstaden, 1/3 i provinsbyerne og 1/3 i landdistrikterne. Vedrørende geografisk fordeling bor godt 1/3 på øerne, incl. hovedstaden og knapt 2/3 bor i Jylland - fordelingen efter landsdel og bystørrelse må således siges at være repræsentativ for det danske samfund.

Ca. 1/5 af de besøgte husstande var af størrelsen 2 personer, og der var kun ringe variation imellem de forskellige bystørrelser. Godt 2/5 havde en størrelse af 3 personer, her svingede procenten fra 47 i hovedstadsområdet til 40 i landdistrikterne. for de store familier, dvs. på 4 personer og derover, svingede procenten fra 34 til 40, idet den var lavest i hovedstadsområdet og højst i provinsbyerne.

Ca. 1/5 af de besøgte husstande havde ingen børn. 6 pct. af ægteparrene havde børn på 5 år eller mere, og 74 pct. havde børn i alderen 0-4 år.

35 pct. af de interviewede i denne undersøgelse bor i en 2-værelses lejlighed, og ligeledes er der 35 pct., der bor i en 3-værelses, mens under 30 pct. bor i en lejlighed med 4 eventuelt flere værelser. kun 1 pct. bor i en 1-værelses lejlighed. Sammenligner vi disse procenttal med resultaterne af boligtællingen i 1960, ser man, at der i denne undersøgelse er meget få, der bor i 1-værelses lejligheder. Betragter man dernæst resten af lejlighederne, ser man, at de interviewede i denne undersøgelse gennemsnitligt bor i mindre lejligheder end de danske husstande i almindelighed.

Ca. 1/4 af de interviewede boede i eget hus. for undersøgelsen som helhed gælder det, at ca. 2/3 af lejlighederne har centralvarme, men dette gennemsnitstal dækker over en vis variation mellem de forskellige bystørrelser. I hovedstaden var der således godt og vel 3/4 af husstandene, der havde en centralopvarmet lejlighed, mens dette kun var tilfældet for godt og vel halvdelen af husstandene i landdistrikterne. forekomsten af centralvarme er mere almindelig i denne undersøgelse, end den er i landet som helhed.

med hensyn til badeinstallationer viser undersøgelsen, at boligstandarden er størst i hovedstadsområdet, mindre i provinsbyerne og mindst i landdistrikterne, idet 9/10 af de interviewede husstande i hovedstaden har varmt vand, mens det på landet kun drejer sig om 2/3. Derimod er karbad lige så almindeligt på landet, som det er i byen, nemlig ca. 40 pct. af de besøgte husstande; alligevel er bademulighederne ringere på landet, idet næsten halvdelen af de interviewede landhusstande ikke har bad - svarende hertil er brusebad mere udbredt i byhusstande end på landet.

Ca. 2/3 af de adspurgte unge familier boede ved undersøgelsen i en anden lejlighed, end den de boede i ved ægteskabets indgåelse.

4. Specielt om boligforholdene i landbrugsejendomme

I januar 1969 udsendte landbrugsministeriet en undersøgelse fra 1967 til belysning af boligforholdene i landbohjemmene.*) Undersøgelsen viser udviklingen siden en tilsvarende undersø-

*) Unge nygiftes indkøb af langvarige goder etc. Undersøgelse gennemført for forbrugerrådet af AIM markedsanalyse, Hellerup 1966.

*) Stuehusundersøgelsen 1967, landbrugsministeriets produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget 1969.

geise i 1954. af undersøgelsen fremgår, at ca. halvdelen af de danske landbrugsejendomme har fået foretaget forandringer i boligrammen i løbet af de sidste 13 år.

med enkelte undtagelser falder ombygningerne og (dermed) de mere specielle forbedringer på de mindre brug, dvs. brug under 20 ha og især brug under 10 ha.

Erhvervsarbejde for husmoderen er hyppigst på de små brug, således at dette forhold kan øve indflydelse på, at det især er her forbedringerne er foretaget. Endvidere spiller boligbehovet også ind, idet forbedringer på flere områder er hyppigere, jo større husstanden er.

I 1954 havde 20 pct. af samtlige brug indlagt varmt vand. Procentandelen er fra 1954 til 1967 steget til 76,5.

Hvad opvarmningsinstallationer angår har nu 67 pct. central opvarmning, 43,9 pct. af samtlige brug har oliefyr. Der har på dette område været en kraftig udvikling siden 1954 henimod mindre arbejdskrævende opvarmningsinstallationer.

I landet som helhed er der ca. 3 gange så mange brug, der har badeværelse i 1967 som i 1954. forholdene er dårligst på de mindste brugsstørrelser.

Den procentdel af brugene, der har toilet med træk og slip, er steget fra 32 pct. til 80 pct.

5. Byplanlægning

med det formål, at fremtidig bebyggelse finder sted efter de samfundsmæssigt mest hensigtsmæssige retningslinjer skal der for enhver købstad eller anden bymæssig bebyggelse med mere end 1000 indbyggere ifølge lov om byplaner *) tilvejebringes en byplan ud fra det princip, at den enkelte bebyggelse ikke må betragtes som et isoleret foretagende, men som led i en større sammenhæng. for landdistrikterne er der tale om såkaldte markplaner.

Byplanen vedtages af kommunalbestyrelsen og godkendes af boligministeriet. forinden er der almindelig adgang for alle til at fremkomme med indsigelser og forslag til ændringer.

Ved en byplan kan der træffes bestemmelse om beliggenhed af veje, torve og pladser, offentlige bygninger og anlæg herunder parker og sportspladser m.v. Visse områder kan forbeholdes bestemte former for benyttelse såsom boliger, forretninger eller industri, ligesom der kan træffes bestemmelse om byggeriets ydre udformning.

Byplanlægningen søger sædvanligvis at tilpasse byen og dens udvikling til naturforholdene på stedet. Planlægningen tager normalt udgangspunkt i byens nuværende erhvervsforhold og udarbejdes som regel på grundlag af de givne hovedforbindelser med omverdenen. Den tager endvidere normalt sit udgangspunkt i byens nuværende størrelse, vækshastighed og sociale sammensætning.

De elementer i en by, som for tiden kan ordnes og fastlægges i byplanerne ifølge loven - og sædvanligvis også bliver det - er i store træk byudviklingsområdet, arealanvendelsen, fællesanlæggene, trafiklinierne og bebyggelsen.

Der udvælges ved byplanerne tilstrækkelige og velbeliggende arealer til de offentlige fællesanlæg - både til nye og til at forbedre og udvide de gamle. Eksempelvis til kommunale børneinstitutioner, legepladser, skoler, sportspladser, badeanlæg, parker, offentlige kontorer, tekniske værker og forsyningsanlæg, sygehuse, alderdomshjem, kirker og kirkegårde — samt en lille reserve til formål, der endnu ikke kan forudses *).

Byplanerne går sædvanligvis ud på at fastlægge, hvordan byen kan brede sig, at ordne bebyggelsen efter anvendelse, at sikre plads til fællesanlæggene, at ordne trafiknettet og at sætte grænser for, hvor tæt og højt der må bygges.

6. Boligsikring og hjælp til boligindskud

Den 1. april 1967 trådte boligsikringsordningen i kraft ved lov nr. 50 af 8. marts 1967. Denne ordning **), der senere er blevet ændret ved lov nr. 104 af 1. april 1968, tilsigter at lette familier og enlige adgangen til at skaffe sig en passende bolig bedømt efter deres behov ud fra husstandens størrelse. Dette formål tilgodeses genem støtte - boligsikring - til betaling af huslejen. Boligsikringens størrelse gradueres efter den enkelte lejers forhold og er størst for husstande med små indtægter og børn samt for pensionister, ligesom den er størst, når lejen er højst i forhold til indtægten. Boligsikringsordningen er en ny og moderne form for huslejetilskud, der indeholder bestemmelser

*) lovbekendtgørelse nr. 160 af 9/5 1962 med senere ændringer.

*) Jvfr. Byen - liv og form, Socialpolitisk forenings småskrifter nr. 35, arkitektens forlag, københavn 1964.

**) Boligministeriets cirkulære af 3. april 1968.

om, hvordan beboere i blandt andet almennyttige boligselskaber og andelsboligforeninger kan få tilskud til lejen i såvel ældre som i nye boliger. I praksis er det dog især i det nyere byggeri, boligsikringen har sin store betydning.

antallet af børn i husstanden har betydning på flere områder, blandt andet skal børnenes eventuelle indtægt regnes med, når man opgør husstandens samlede skattepligtige indkomst. Som børn medregnes alle børn under 16 år, som har fast ophold i hjemmet, men børn over 16 år medregnes dog, hvis de er under en fortsat uddannelse af mere varig karakter, således at de er forhindret i at påtage sig normalt lønnet arbejde (for eksempel lærlinge, real- eller gymnasieelever og lignende). Endvidere medregnes også børn over 16 år, som på grund af sygdom eller invaliditet er uden arbejdsindtægt. I visse tilfælde kan plejebørn også regnes med til husstanden, hvis plejeforholdet er af varig karakter.

Som eksempel **) på ordningens virkning kan man se på en familie, der består af to voksne og to børn, bor i en 4-værelsers lejlighed, som med vedligeholdelse koster 9000 kr. om året. familien har en samlet skattepligtig husstandsindkomst på 30.000 kr. Denne tobørns-familie vil få en boligsikring på 3240 kroner om året eller med andre ord, familien vil få nedsat udgiften til husleje fra 685 kr. til 415 kr. om måneden. Der gives normalt ikke tilskud, når der bor mere end to personer i hvert beboelsesrum, dvs. to værelser = højst 4 personer. kommunerne kan dog dispensere fra denne regel. På den anden side må der højst være et beboelsesrum mere, end der er medlemmer i husstanden, for eksempel to voksne og ét barn = tilskud til højst 4 værelser. Hvis boligen er større, nedsættes tilskuddet.

Pr. 31. marts 1968 var der i alt 104.519 familier og enlige (bortset fra pensionister), der modtog boligsikring. 15 pct. var enlige med børn. 25 pct. var familier med 2 børn og 20 pct. var familier med 3 eller flere børn.

Boliglovgivningen åbner visse muligheder for at få lån eller garanti for lån til boligindskud, hvad enten der er tale om grupper med de lave indkomster eller grupper med såkaldte mellemindtægter *).

**) Brochure udsendt af fællesorganisationen af almennyttige boligselskaber.

*) Boligministeriets cirkulære af 1. maj 1968. Brochure udsendt af fællesorganisationen af almennyttige Boligselskab.

Reglerne om støtte til betaling af beboerindskud er lavet som en hjælp for boligsøgende, der har behov for en bolig i det almennyttige byggeri, men som ikke selv er i stand til at skaffe det beløb, som skal betales inden indflytningen. Det er altså ikke en støtte til det almennyttige byggeri, men udelukkende til de mennesker, der skal flytte ind i det almennyttige byggeris boliger.

De forskellige former for støtte, som er nævnt i denne pjece, kan ydes til betaling af ethvert beløb, som skal erlægges i forbindelse med indflytningen, hvad enten det benævnes boligtilskud, boligandel, depositum, indeksregulering, sikkerhed for istandsættelse ved flytning eller lignende. Der kan dog ikke ydes støtte til betaling af forudbetalt husleje eller boligafgift.

Hvis ansøgeren har 2 eller flere børn, eller hvis ansøgeren kan opnå boligsikring som pensionist, kan kommunalbestyrelsen lade lånet eller garantien for lånet omfatte hele indskuddet, ligesom kommunen også har mulighed for at yde lånet rente- og afdragsfrit, hvor kommunalbestyrelsen skønner, at forholdene taler derfor. Hvis lånet ikke ydes rente- og afdragsfrit, eller når rente- og afdragsfriheden ophører, skal lånet betales tilbage over højst 10 år til almindelig bankrente.

7. lettelser i husarbejdet

I en betænkning om fællesanlæg til lettelse af hjemmets arbejde, der er afgivet af boligministeriets udvalg vedrørende kollektive anlæg i 1954 *), er der fremsat en række synspunkter vedrørende forsyningen med fællesanlæg. Det fremgår af betænkningen, at selv store befolkningsgrupper kan have vanskeligt ved at få etableret andet end de nødtørftigste fællesanlæg, dersom området ikke fra begyndelsen er indrettet derpå, medens på den anden side selv små beboergrupper uden væsentligt større boligafgift kan opnå en temmelig høj grad af fælles installationer, moderne boliggoder, når bebyggelsen er anlagt med et sådant fællesskab for øje.

De eksempler på bebyggelser med et tilsyneladende vellykket system af fællesanlæg, som er beskrevet i betænkningen, viser sig praktisk taget alle at være planlagt og opført i forbindelse med et større boligområde - som oftest forestået af en almennyttig boligorganisation.

*) fællesanlæg til lettelse af hjemmets arbejde. Betænkning (nr. 57) afgivet af boligministeriets udvalg vedr. kollektive anlæg. 1954.

I betænkningen genenmgås mulighederne for rationalisering af en række huslige arbejder som indkøb og madlavning, tøjets opbevaring, vask og vedligeholdelse, fyring, rengøring og børnepasning. Det påvises, at madlavningen, som er et af husmoderens største daglige arbejdsfelter, er et vanskeligt emne i forbindelse med rationalisering og fællesanlæg, idet der knytter sig så mange faste vaner og følelser hertil, at de fleste reagerer imod ændringer.

med hensyn til tøjets opbevaring, vask og vedligeholdelse fastslår betænkningen, at den gammeldags vaskekælder med gruekedel og vaskebræt pålægger husmoderen et urimeligt hårdt arbejde, og at det fælles maskinvaskeri er både billigere og lettere og kun kræver en beskeden merinvestering, medens storvask i en husholdningsvaskemaskine er dyrere både i anlæg og drift. færdigvask på et industrivaskeri giver en stor arbejds- og tidsbesparelse, men betyder en væsentlig større direkte udgift på budgettet, hvorfor mange familier føler det økonomisk uoverkommeligt at skaffe sig denne arbejdslettelse.

I 1967 er der offentliggjort en undersøgelse vedrørende tøjvask i danske landhusholdninger *), hvis resultater giver et billede af forskellige sider af tøjvasken i landhusholdningerne.

De moderne tekniske hjælpemidler, der kan anvendes til tøjvask, er endnu ikke indført på landet i samme omfang som i byerne. En væsentlig del af tøjvasken gennemføres uden brug af andre hjælpemidler end gruekedel, vaskebræt og lignende, og en stor del af vasken udføres uden maskine selv i husstande, der er i besiddelse af maskine. Der peges på flere årsager hertil. Da en stor procentdel af de forekommende vaskemaskiner er forholdsvis ældre, er det muligt, at de ikke er hensigtsmæssige at anvende til visse typer af vasketøj. Et andet forhold kan være, at husmoderen har den indstilling, at visse typer af vasketøj skal vaskes udenom maskine.

af undersøgelsen fremgår endvidere, at husstandens måde at vaske på er forholdsvis konstant igenem året, og den tidsmæssige belastning jævn, fra 15 hele dage pr. år i de mindste husstande.

Gennem tidsstudier er søgt fastlagt den rent tidsmæssige fordel ved forskellige vaskemetoder, og det fremgår her, at for visse typer af vasketøj er overgangen til tekniske hjælpemidler ikke altid en fordel.

om opvarmning af boligen har boligministeriets udvalg vedrørende de kollektive anlæg lagt særlig vægt på at undersøge de problemer, der knytter sig til fjernopvarmning af fritliggende enfamiliehuse, og har forsøgt at sammenfatte en række oplysninger om de tekniske og økonomiske forhold og at klarlægge de juridiske og finansielle vanskeligheder.

Det fremgår heraf, at fjernvarme i parcelhusområder - foruden praktisk taget helt at befri de enkelte husstande for besværet og de øvrige ulemper ved fyringen - foreløbig er en af de billigste former for opvarmning, som vil kunne spare samfundet for et ikke ubetydeligt forbrug af udenlandsk valuta.

Vedrørende indkøbsforhold har boligministeriets udvalg i nedenstående punkter sammenfattet en række foranstaltninger, som vil kunne reducere indkøbstiden for den enkelte husmoder:

1. Bedre planlægnig i køkkenet.
2. Bedre oversigt over indkøbsplanerne.
3. at de hjemmeværende husmødre undgår de tider, hvor de udearbejdende er nødt til at købe ind.
4. Bedre planlægning af butikkernes antal og placering.
5. Bedre fordeling af varegrupperne mellem butikstyperne.
6. Hurtigere udlevering af den enkelte vare (emballage).
7. Selvbetjeningsbutikker samt
8. Bedre udleverings- og modtagningsorganisation.

Husholdningsudvalget under landbrugsministeriets produktivitetsudvalg har i marts 1967 udsendt en indkøbsundersøgelse, hvori man søger at klarlægge forskellige spørgsmål vedrørende landhusmødrenes indkøbsvaner *). Indkøbsmuligheder omfatter i denne undersøgelse følgende: Besiddelse af bil og telefon, afstand til nærmeste forretning og hyppigheden for kørende forretninger. for eksempel er en så vigtig faktor som vareudvalg ikke medtaget i undersøgelsen.

72 pct. har telefon og 68 pct. bil. Begge tal ligger formentlig over landsgennemsnittet, så-

*) Undersøgelse af tøjvask i danske landhusholdninger. landbrugsministeriets produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget. 1967.

*) Indkøbsundersøgelsen. landhusmødres adfærd med hensyn til indkøb og konsulentbenyttelse. landbrugsministeriets produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget 1967.

ledes at landhusmødrene i denne henseende har relativt gode indkøbsmuligheder.

73 pct. har over 2 km til nærmest brugs, 55 pct. over 2 km til nærmeste købmand, 81 pct. over 2 km til nærmeste slagter og 76 pct. over 2 km til nærmeste bager.

Stor afstand til en forretning kan til dels kompenseres af hyppige besøg af en kørende forretning. Imidlertid betyder kørende forretninger med købmandsvarer ikke noget, og kun 10 pct. og 34 pct. har besøg af henholdsvis en kørende slagter og en kørende bager hyppigere end en gang om ugen.

Selvafhentning benyttes for 36 pct. af de købte varers vedkommende og udbringning for 38 pct's. vedkommende. 21 pct. af varerne købes ved kørende forretninger. Det ses altså, at selvafhentning og udbringning betyder mest og omtrent lige meget.

Undersøger man den typiske indkøbsmåde, det vil sige den indkøbsmåde, der hos den enkelte husmoder tegner sig for de fleste varer, får vi, at 54 pct. af husmødrene benytter udbringningen som typisk indkøbsmåde og 44 pct. selvafhentning. kun i 1 pct. har køb ved kørende forretning som typisk indkøbsmåde. Undersøgelsen viser, at det er husmoderen, der står for hovedparten af indkøbene. 55—60 pct. af indkøbene i brugs eller hos købmand foretages af husmoderen. for de andre forretningers vedkommende ligger husmoderens andel på omkring 70 pct.

8. Udvalgets synspunkter vedrørende boligforhold og familiemiljø

Betragtet som helhed er boligforholdene i dag formentlig bedre end nogen sinde tidligere, men der er stadig alt for mange dårligt udstyrede boliger, og der er stadig alt for mange, som bor i for små lejligheder.

Som udgangspunkt for en vurdering af boligforholdene kan udvalget fastslå, at en bolig for at imødekomme de selvfølgelige krav, der må stilles i dag, må være tilstrækkelig rummelig til at kunne opfylde følgende behov: sovefunktionen, spisefunktionen, tilberedning af mad, arbejds- og fritidsmuligheder, såvel rolige som støjende beskæftigelser, toilet og bad, vask og tørring af tøj, opbevaring af tekstiler, almindelige varer, bøger og andre hobby-ting, mulighed for intimt privatliv og mulighed for leg.

Boligen må rumme mindst et værelse pr. person foruden et ekstra fællesrum, mindst et toilet uden for baderummet samt køkken og bad. Der må endvidere kræves god lydisolation, gode ventilationsmuligheder, god akustik og fremtidssikrede el-installationer, og formgivning og materialevalg bør stille mindst mulige krav til vedligeholdelse og rengøring.

Udvalget vil gerne understrege betydningen af, at man kommer bort fra den betragtning, som anlægges af offentlige myndigheder vedrørende den rimelige udnyttelse af boligarealet, hvorefter en lejlighed først betragtes som overbefolket, når den bebos af mere end 2 personer pr. værelse. Et værelse til hver beboer må være et mindstekrav til boligen, såfremt muligheden for et rimeligt privatliv også i forhold til de nærmeste skal kunne opfyldes.

Udvalget peger på det ønskelige i, at der i så høj grad som muligt tilstræbes en vis fleksibilitet på boligens område, som kan muliggøre, at en familie kan skifte bolig uden at skulle forlade det miljø, som familien og ikke mindst børnene føler sig knyttet til. fleksibiliteten bør muliggøre ændring af lejlighedens størrelse med familiens forøgede eller formindskede behov, jfr. i denne sammenhæng betingelserne vedrørende boligstørrelse i forbindelse med adgangen til boligsikring.

Blandt en række projekter vedr. kollektive bebyggelser, som i den senere tid har været offentliggjort i dagspresse og fjernsyn har udvalget haft lejlighed til at stifte bekendtskab med et projekt udarbejdet af arkitekt *Peter Rasmussen*. Projektet, der bringes som bilag til betænkningen, er under hensyn til dets interesse for familier med mellemindkomster medtaget for at have et eksempel som udgangspunkt for udvalgets synspunkter vedr. mulighederne for gennem kollektive anlæg at udbygge de menneskelige relationer i boligmiljøet og at lette familiens og særlig kvindens tilværelse i hjemmet.

Projektet består af to striber rækkehuse, der støder op til et fællesareal med fælleshus og børnehus. Til børnehuset benyttes en fabrikshal-konstruktion, som man stadig kan udvide. Boligenhederne er præfabrikeret i størst muligt omfang med vægge, der støbes på stedet. Gulvene er betonfliser med varmeslanger i stueetagen og asfalt eller parket på næste etage. Den mindste boligenhed er på 62 kvadratmeter, og kernefamilien kan siden få bygget til efter behov, ligesom den selv kan bestemme, hvor meget den vil ofre på ekstra udstyr, om den

vil bibeholde de rå betonvægge og gulve eller beklæde dem med træ eller andre materialer. meningen er, at hvert menneske skal have sit eget rum, og hver familie et mindre fællesrum samt solgård, altan og solterrasse udover de fælles anlæg. kun ydermurene er bærende, og kun væggene omkring den faste kerne med toilet og bruser er faste. alle andre vægge er flytbare, placeret i skinner i gulv og loft.

foran bebyggelsen er fælles parkeringsplads og bag den ligger børnehuset med front mod omverdenen. Der er plads til 30 børn, flere end kollektivets egne, således at børnehuset bliver et kontaktled med det omkringliggende kvarter og forhindrer, at kollektivet bliver en ghetto. mellem børnehuset og fælleshuset ligger et fælles anlæg med swimmingpool og soppebasin. fælleshuset indeholder storkøkken, fælles spisestue, fælles sauna, bibliotek, motionsrum, værksted, billard, musikrum osv. Der er overdækkede gange hele vejen rundt langs bebyggelsen, så man kan gå tørskoet og i læ overalt i byggeriet. ønsker man et regulært storfamilieliv, kan hele gårdarealet overdækkes, så man kan gå direkte fra sin bolig ind i et fælleshjem - ligesom man kan fjerne alle vægge i boligenhederne, så de blot bliver et stort rum.

Projektets baggrund er en gruppe på 16 familier, som har arbejdet sammen med det formål at forestå planlægning, gennemførelse og drift af et antal familieboliger og i tilknytning hertil fællesanlæg i et omfang, som gruppen skønner det ønskeligt. På grund af familiernes forskellige økonomiske muligheder (skattepligtig indkomst fra ca. kr. 40.000 til ca. 90.000), varierede behov for boligareal og usikkerhed over for kollektivitetsgrader ønskes en udstrakt fleksibilitet i byggeriet.

Det er udvalgets opfattelse, at det omtalte projekt er et godt eksempel på den boligform, som i fremtiden i særlig grad bør støttes og fremmes, fordi den giver familierne en mulighed for et fællesskab, men på den anden side ikke tvinger nogen ind i det, som hellere vil leve en isoleret tilværelse efter mere traditionelt mønster.

Udvalget finder, at der til så godt som alle de ovenfor opregnede boligfunktioner (sove, spise, arbejde, fritid osv.) er behov for kollektive supplementer.

En række funktioner må løses kollektivt, fordi behovene ellers ville bevirke en urimelig opsvulmning af kernefamiliens boligareal. nogle funktioner vil det være rimeligt at knytte snævert til hjemmet, for eksempel badstuer, mens andre kræver større beboerdeltagelse såsom for eksempel svømmehaller.

Der må også ske en udvikling af den snævre kollektive boligservice for eksempel med hensyn til børneomsorg, indkøb af levnedsmidler, vask, vareindlevering og kommunikation.

foreløbig ønsker de fleste egne forbrugsgoder i egen lejlighed, og kollektivet virker på mange ret afskrækkende. Imidlertid bruges alt for megen tid og for mange pege på ting, som med færre anstrengelser og mindre udgifter kunne være anskaffet som kollektive goder med lige så stort eller måske større individuelt udbytte. måske er det sådan, at hvis blot folk får tilstrækkelig oplysning om, hvilke muligheder man faktisk kan få til rådighed, vil de være interesseret i at slutte sig til de kollektive foranstaltninger.

Børnene skal have lejlighed til at komme i forbindelse med de voksnes aktiviteter uden for boligen, og der må være lokalemæssige muligheder for, at beboerne kan dyrke kulturelle interesser. legepladser må give adgang til skabende virksomhed. Trafikbeskyttelse må tilrettelægges for børnenes færden. En vis adgang til natur og frisk luft er nødvendig. Særlige lokaler må give mulighed for støjende aktiviteter. for de unge må der være adgang til klubber, sportspladser og andre kollektive foranstaltninger, helst således at der er lige adgang for unge fra by- og landområder.

De nævnte faciliteter bør stå til rådighed for at imødekomme alle aldersgruppers ønske om adgang til fælles virksomhed. Samkvemslokaler kan på forskellig tid benyttes af forskellige aldersgrupper. Ved planlægning af nyt byggeri bør der være upretentiøse, ikke funktionsbundne lokaler, hvis anvendelse senere kan afgøres efter beboernes egne ønsker og aftaler. Ved koncentration af bebyggelse bør der tilvejebringes mulighed for bedre udnyttelse af det omgivende terræn til fritidsområder for både børn og voksne.

med hensyn til byplanlægning må det anses for ønskeligt, at der findes visse erhvervsvirksomheder i tilknytning til nye udbygningsområder, hvorved undgås for stærkt præg af soveby, og hvorved børnene får mulighed for at blive fortrolige med de voksnes arbejdsudfoldelse, samt at erhvervsvirksomheder placeres i de områder, hvor de beskæftigede bor, mens på den anden side placeringen af industrivirksomheder ikke bør have den virkning, at arbej-

derne i området herved fastholdes i et ukvalificeret og mindre godt betalt arbejde

Sanering af centrale bykvarterer bør tilstræbe bevarelsen af et vist boligmiljø. Citydannelse bør ikke medføre, at den indre by er uddød uden for arbejdstiden.

kravene til boligens funktioner på landet er i princippet de samme som i byerne. Dog vil for eksempel behovet for opbevaringsmuligheder af levnedsmidler ofte være større på grund af egen produktion. Særproblemer opstår især på grund af de store afstande, som virker isolerende. På kollektiv basis bør der gives mulighed for fritidsfællesskab - for børnene eventuelt i forbindelse med skolegangen. Der bør være kollektive spisemuligheder som cafeterier, der kan betyde en væsentlig aflastning af forældre, der i stigende grad har beskæftigelse i bedriften eller uden for hjemmet. man må være opmærksom på, at også børnene på landet har et pædagogisk behov for samkvem med andre børn, også inden de kommer i skolealderen.

Det stigende antal fritidsboliger hænger sammen med ønsket om et enfamiliehus, der kan være vanskeligt at realisere for eksempel på grund af kravet om kort afstand mellem arbejde og bolig. fritidshuse kan sammen med bylejligheder ofte være en væsentlig billigere løsning end et helårsenfamiliehus

Sommerboligen er nu ved at blive fritidsbolig for hele året med deraf følgende stigende krav til udstyr og komfort m.v. hvorved den billige løsning dog bliver en illusion. Den stærkt ensrettede arbejdstid betyder en dårlig udnyttelse af kommunikationsmidlerne, men en større spredning af arbejdstid og fritid vil kollidere med det stærke ønske om, at samtlige familiemedlemmer har fritid samtidig. En god udbygning af de offentlige kommunikationsmidler vil i nogen grad kunne formindske dette problem.

for kvindens stilling i familiemiljøet er det af afgørende betydning, at alle familiemedlemmer gennem opdragelse og påvirkning i skole og fra anden side får den indstilling, at hele familien som en naturlig ting deltager i alle hjemmets funktioner. De forskellige kollektive faciliteter vil betyde en væsentlig lettelse i husarbejdet. Det samme vil en omhyggelig fremtidsvendt planlægning af boligens indretning og udstyr. Endelig vil gode indkøbsmuligheder nær hjemmet på tider, der tilgodeser familiernes behov, være en væsentlig hjælp såvel for en husmoder som for en kvinde med udearbejde.

kaPITEl III

Børnenes pasning

1. Barnets rettigheder

Den 20. november 1959 blev Erklæringen om Barnets Rettigheder enstemmigt vedtaget og proklameret af De forenede nationers generalforsamling (bilag .. side ....). Erklæringen indeholder de rettigheder og friheder, som det internationale samfund er enigt om, at alle børn uden nogen som helst undtagelse bør nyde.

mange af de proklamerede rettigheder og friheder er allerede nævnt i Verdenserklæringen om menneskerettighederne, men man har ment, at barnets særlige tarv gjorde en separat erklæring ønskelig. I indledningen til denne erklæring hedder det udtrykkelig, at barnet på grund af sin fysiske og psykiske umodenhed trænger til særlig beskyttelse og omsorg såvel før som efter fødselen.

På samme måde som Verdenserklæringen, opstiller Erklæringen om Barnets Rettigheder en norm, som alle bør søge at nå. forældre, de enkelte personer, frivillige organisationer, lokale myndigheder og regeringer opfordres alle til at anerkende de rettigheder og friheder, som erklæringen indeholder og at stræbe mod deres overholdelse.

De forenede nationers erklæring af 20. november 1959 indeholder ti omhyggeligt formulerede grundsætninger om barnets ret til særlig beskyttelse og til mulighed for at udvikle sig på sund og normal måde og under frie og værdige forhold; til at have et navn og et statsborgerforhold fra fødselen; til at nyde godt af fordelene ved social sikkerhed, herunder hensigtsmæssig ernæring, bolig, hvile og lægehjælp; til at få særlig behandling, uddannelse og pleje, hvis barnet er fysisk, psykisk eller socialt hæmmet; til at vokse op i en atmosfære af hengivenhed og tryghed og såvidt muligt under forældrenes omsorg og ansvar; til at modtage undervisning; til at være blandt de første, der får beskyttelse og nødhjælp i ulykkelige tider; til at blive værnet mod alle former for vanrøgt, grusomhed og udbytning og til at blive beskyttet mod virksomhed, som kan skabe nogen form for diskriminering.

2. Hjem eller institution

for nærmere at få belyst spørgsmålet om betydningen af, at børnene passes i hjemmet eller på institution har kvindekommissionen den 2. december 1966 bedt såvel det lægevidenskabelige som det filosofiske fakultet ved københavns Universitet om udtalelser fra den børnepsykiatriske og den børnepsykologiske sagkundskab angående den betydning, det kan antages at have for mindre børns udvikling, at barnets moder opholder sig i hjemmet sammen med barnet om dagen. I denne forbindelse udbad kommissionen sig en udtalelse om, for hvilke aldersklasser af børn moderens forbliven i hjemmet må antages at være af særlig betydning, eventuelt om betydningen af, at moderen har beskæftigelse uden for hjemmet en del af dagen eller hele dagen. kommissionen udbad sig endvidere udtalelser angående betydningen af faderens kontakt med børnene for disses opdragelse og udvikling, idet man især gjorde opmærksom på spørgsmålet om betydningen af faderens medvirken ved børnenes opdragelse på forskellige alderstrin og på spørgsmålet om, hvorvidt den traditionelle fordeling af opdragelsesfunktionerne kan begrundes med en biologisk bestemt nærmere følelsesmæssig tilknytning mellem moder og barn end mellem fader og barn.

I henhold til denne henvendelse har kommissionen fra det lægevidenskabelige fakultet ved københavns Universitet modtaget en besvarelse af 20. januar 1967 indeholdende udtalelser fra lektor i børnepsykiatri overlæge dr. med. kai Tolstrup, professor dr. med. Preben Plum og professor dr. med. oluf andersen (bilag 3).

af fakultetets udtalelse fremgår, at et barns samlede udvikling lettere bliver harmonisk, når

det vokser op i en familie end på en institution. Da moderens - eller en modererstatnings - tilstedeværelse i hjemmet hører med i billedet af en hel familie, er det ønskeligt, at moderen er mest muligt i hjemmet, når barnet er der. To forhold må dog tages med i vurderingen: Barnets alder og moderens sociale, økonomiske og uddannelsesmæssige situation.

Jo yngre barnet er, des større er betydningen af, at det har en direkte og stadig kontakt med et enkelt voksent menneske, som naturligt er moderen. af særlig betydning synes denne kontinuerlige nære kontakt at være i de første 2 leveår. fra omkring 3 års alderen er barnets behov for udvidet social kontakt så stor, at det er gavnligt, at det også uden for hjemmets snævre rammer daglig omgås andre børn og voksne og efterhånden også kommer ud for en systematisk pædagogisk påvirkning, som for eksempel kan gøre en anbringelse i børnehave nogle timer daglig ønskeligt.

fakultetet udtaler videre, at det for moderen gælder, at hun af barnets behov vil være bundet særlig stærkt i hjemmet i barnets første 2 leveår, og man bør i denne periode fra samfundets side lette moderens situation, så hun ikke for eksempel af økonomiske grunde tvinges bort fra hjemmet til udeerhverv. Den betydelige ændring, der gennem mange år er sket i kvindens sociale engagement uden for hjemmet, gør dog bedømmelsen af, hvilken hjemlig situation der er bedst for barnet, vanskeligere. Blandt andet kan gode uddannelsesmæssige forudsætninger hos moderen gøre det rimeligt både for hende og for samfundet, at hun atter bliver beskæftiget uden for hjemmet efter afbrydelser i forbindelse med fødsel og pasning af det lille barn.

fra det filosofiske fakultet modtog kommissionen ved skrivelse af 28. marts 1967 en redegørelse udarbejdet af amanuensis ved universitetets børnepsykologiske klinik cand. psych. Birthe kyng (bilag 4) hvoraf bl.a. fremgår, at det, så vidt man kan skønne, er de første 4 måneders nære kontakt mellem mor og barn, som er af størst betydning, og at mange forskere hævder, at ikke før omkring det fyldte 2. år er barnet modnet så meget, at det ikke vil forstyrres væsentligt i sin udvikling ved en del af dagen at være udsat for institutionslivets mere upersonlige rutine og påvirkningen af mange forskellige plejepersoner.

af redegørelsen fremgår endvidere, at ved sammenligning af småbørn, der er opdraget i deres familie i modsætning til andre, der har tilbragt en stor del af deres liv på daginstitutioner, vil den første gruppe være den anden overlegen, først og fremmest med hensyn til følelsesmæssige relationer til andre menensker, men også i en mere aktiv og initiativrig holdning til omverdenen. Som et af de mere håndgribelige tegn på en manglende stimulering i institutionsbørnenes milieu finder man en forarmet sproglig udvikling.

mens der således er et meget omfattende materiale — fortsætter udtalelsen — der peger i retning af det mentalhygiejnisk hensigtsmæssige i at lette en moder med børn under et par år muligheden for at blive hos dem i hjemmet, findes der ikke meget, der direkte oplyser om betydningen af moderens hel- eller halvdagsarbejde og dettes eventuelle konsekvenser for barnets trivsel, sådan at forstå, at man forudsætter, at en mor med halvdagsarbejde kun ønsker barnet institutionsanbragt en kortere del af dagen. Ikke destomindre *må man nok udlede, at en institutionsanbringelse* - også for et kortere tidsrum af dagen — *for børn under et par år må forudses at kunne hæmme udviklingen i nogen grad,* men at en 4-5 timers anbringelse så langt er at foretræke for et heldagsophold.

for børn på en 2-3 år og opefter — siges det videre - stiller sagen sig imidlertid anderledes, idet man for denne aldersgruppes vedkommende ofte har iagttaget *en positiv virkning af en anbringelse* i småbørnsstue eller børnehave — forudsat kvaliteten af disse institutioner er forsvarlig. Her tænkes især på personalets uddannelsesmæssige og personlige kvalifikationer og dets mulighed for at arbejde med grupper af børn, der ikke er for talrige. man må imidlertid igen påpege, at en halvdagsanbringelse er at foretrække, også for denne aldersgruppes vedkommende.

om faderens rolle, hedder det i redegørelsen, at adskillige forskere er enige om, at faderens påvirkning af barnets udvikling i de første måneder hovedsagelig er af indirekte art, idet det på dette tidspunkt er forældrenes indbyrdes forhold, mere end faderens direkte kontakt med barnet, der får vægt, men meget hurtigt - og i hvert fald i løbet af 2. halvdel af 1. leveår - anses faderens personlighed imidlertid for at blive en medvirkende og væsentlig faktor i barnets personlighedsudvikling.

Som bidrag til diskussionen om hjem eller institution bør foretrækkes henvises til gengi-

velsen af afsnit af arne Sjölunds undersøgelser af børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling *) (bilag 5), hvor der bl.a. peges på, at befolkningens stigende samling i byområderne, med de ringere pladsforhold og legemuligheder, erhvervslivets efterspørgsel efter kvindelig arbejdskraft, kvindernes villighed til at tage arbejde, den ændrede holdning til moderens rolle i opdragelsen, og den voksende erkendelse af betydningen af tidlig pædagogisk stimulation af såvel normale og gunstigt stillede børn som handicappede og ugunstigt stillede børn udgør tilsammen et udviklingsmønster, som har pålagt daginstitutionerne i det moderne samfund en vifte af forskellige opgaver.

mange mødre er nødt til at gå på arbejde. De har ikke noget valg mellem selv at passe barnet eller sende det på institution, de har kun valget mellem institution eller andre former for dagpasning ved fremmede. opgaven for det offentlige må i disse tilfælde være at etablere daginstitutioner eller andre former for dagpasning af tilstrækkelig høj kvalitet.

En sammenligning mellem pasning i hjemmet og i daginstitutioner har næppe mening uden at tage begges standard i betragtning. mange undersøgelser viser, at børn fra ringe hjem har fordel af at gå i gode institutioner. Denne positive virkning skyldes formentlig væsentligst den kulturelle, emotionelle og sociale stimulation i institutionen, og man tør ikke vente, at økonomisk bistand til familien, der sigter på at sætte den i stand til at lade moderen blive hjemme og selv passe barnet, umiddelbart vil afhjælpe hjemmets mangler i disse henseender.

nogle børn er ikke harmoniske, selv om de er opvokset hjemme, andre er udviklingshæmmede, andre har adfærdsvanskeligheder, atter andre har sansedefekter m.v. adskillige undersøgelser viser, at der kan etableres daginstitutioner, som har gunstig virkning for sådanne børn, og danske institutioner har også vist villighed til at påtage sig sådanne opgaver.

nogle skader er sket trods gode opvækstvilkår, og daginstitutionen kan i sådanne tilfælde blive et værdifuldt led i behandlingsprogrammet.

I socialforskningsinstituttets undersøgelse vedrørende *gifte kvinder i familie og erhverv* er hovedemnet den gifte kvindes situation, som beskrives på grundlag af en omfattende interviewundersøgelse af et landsdækkende udvalg af gifte kvinder.

Instituttets studie nr. 10 *) indeholder delresultater fra denne undersøgelse med oplysninger om pasning af børnene i alderen fra 0 til 6 år.

Undersøgelsens spørgsmål vedrørende børn og pasning var ikke lagt specielt til rette med henblik på at belyse anvendelsen af og behovet for børnepasning. Sigtet med disse spørgsmål var det snævrere at belyse, hvordan de udearbejdende gifte kvinder klarede disse problemer.

Resultaterne giver anledning til en orienterende belysning af to spørgsmål:

a) Hvem passer de gifte kvinders småbørn?
b) ønsker for børnepasning specielt for de 3 til 6 årige børn.

fremstillingen giver fingerpeg angående en række forhold ved de faktiske pasningsformer. Desuden belyser den efter et hypotetisk, men forsigtigt, beregningsgrundlag, størrelsesordenen af ønskerne, specielt om børnehavepasning, med motivering i moderens erhvervsønsker.

Det fremgår af undersøgelsen, at der er et betydeligt udækket behov for pasning af børn i alderen 3 til 6 år. Der er dels ønsker om andre pasningsformer end de anvendte, dels er behovet begrundet i ønsket om at kunne tage arbejde. af de udtrykte ønsker om en ny pasningsform er ønsket om vuggestue eller børnehave langt det overvejende. De af de interviewede gifte kvinder udtrykte ønsker om børnepasning svarende til ca. 60.000 3–6 årige børn. Heraf vil mindst 37.000 umiddelbart foretrække børnehave. for de resterende 23.000's vedkommende har ønsket om pasningsform ikke kunnet specificeres. Det må dog erindres, at over halvdelen af de hjemmearbejdende med små børn ikke ønsker at tage arbejde ude, selv om de kunne få deres børn passet.

Den faktiske mangel på pasningsmuligheder, herunder daginstitutioner, synes at begrænse kvindernes deltagelse i erhvervsarbejde, idet der er et betydeligt udækket behov for pasningsmuligheder blandt de hjemmearbejdende kvinder, der ønsker at tage udearbejde, såfremt de kan få deres børn passet.

*) *arne Sjölund:* Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling. En analyse af foreliggende undersøgelser. Socialforskningsinstituttet, Publikation nr. 38. københavn 1969.

*) P. V. Bentsen: Pasning af gifte kvinders småbørn, Socialforskningsinstituttet, studie nr. 10, københavn 1968.

Det udækkede behov for pasning af børn findes også hos landbefolkningen.

materialet giver ingen direkte oplysninger om omfanget af de pædagogisk begrundede behov for børnehaver.

3. Pasning i daginstitution

I socialforskningsinstituttets studie nr. 10 nævnes som nogle af de formentlig vigtigste faktorer, der vil have indflydelse på efterspørgselen efter børnehavepladser følgende forhold:

1) Beskæftigelsessituationen på arbejdsmarkedet og *efterspørgselen* specielt *efter* kvindelig *arbejdskraft* vil sammen med skattepolitikken over for ægtepar påvirke gifte kvinders holdning til udearbejde.

   Denne holdning har indflydelse på efterspørgselen efter dag-institutioner.
2) En nøjere beskrivelse af behovet måtte også forudsætte, at *prisen* var oplyst i forvejen. materialet tyder ikke på, at de nuværende priser på ca. 100 kr. månedlig — med mulighed for reduktion efter trang - virker afskrækkende for de familier, der er nødt til at finde pasning for deres børn.

   Hvis man går over til at gøre børnehave gratis og tilgængelig for alle ligesom folkeskolen, vil der antagelig blive meget stor tilslutning i hvert fald til halvdagsbørnehaver. Så længe det er behæftet med væsentlige udgifter at have børn i børnehave, må man derfor regne med afhængighed af familiens beskæftigelses- og indtægtsforhold og dermed også af efterspørgselen efter arbejdskraft.
3) *afstanden* mellem børnehaven og boligen, respektive arbejdspladsen, vil spille en rolle for den enkeltes besvarelse af et behovsspørgsmål. Specielt må man regne med en stor usikkerhed på besvarelsen i tyndt befolkede egne, hvor behovet kun kan ses i sammenhæng med transportmulighederne.
4) En *parallel udbygning med vuggestuepladser* vil have positiv indflydelse på interessen for børnehavepladser, specielt hvis de bygges som sammenhængende institutioner. Der er kvinder med børn i begge aldersgrupper, der først og fremmest bliver hjemme, fordi de ikke kan få alle de mindre børn passet på hensigtsmæssig måde. I mere tyndt befolkede områder vil en nær placering af daginstitutioner og skole være af særlig betydning for institutionernes anvendelighed.
5) *Heldags- og halvdagspladser.* for dimensioneringen af institutioner og for skønnet over personalebehovet må pladsbehovet specificeres op i heldags- og halvdagspladser. Det er her væsentligt, at de interesserede, (dvs. forældrene) ved behovsundersøgelser får lejlighed til at svare på, om de ønsker børnene i heldags- eller halvdagsinstitutioner (eller ønsker specielle åbningstider).
6) Det er desuden muligt, at skolernes *børnehaveklasser* bliver distriktsmæssigt udbyggede i de enkelte kommuner til fuld dækning for de 6-årige. Hvis de yderligere får en længere åbningstid (end de nu tilsigtede 3 timer daglig) vil de funktionsmæssigt ændre karakter hen mod *halvdagsbørnehaver.* Det vil i så fald få indflydelse på behovet for halvdagsbørnehaver i øvrigt.
7) Det er en forudsætning, at forældrene har *kendskab til børnehavernes funktion og indretning.* Dette vil have sammenhæng med børnehavernes udbredelse på ens hjemegn.
8) Institutionens *størrelse, ydre ramme og personalemæssige udrustning* vil have indflydelse på en del forældres overvejelser over, om de anser børnehaven for et hensigtsmæssigt sted for deres børn, eller om de foretrækker andre pasningsløsninger.
9) Dertil kommer spørgsmålet om *udvikling af privat dagpleje* og andre halv- eller helprofessionelle pasningsformer. De vil i nogen grad kunne aflaste de plejemæssige begrundelser for børnehaver og vuggestuer, mens det er problematisk om de pædagogiske hensyn kan tilgodeses.
10) *fri tilgængelighed* uden ventelister eller andre specielle optagelsesvilkår vil sikkert i sig selv øge antallet af børnehavesøgende en del udover dem, der nu erklærer, at de ønsker at få barnet i børnehave.

I en omtale af ventelister som udtryk for behovet konkluderes der i studien, at ventelisters betydning for beskrivelsen af behov især ligger i, at de giver udtryk for, at der er et udækket behov, men ikke siger meget om dets størrelse. først når et distrikt er ved at nærme sig tilstrækkelig dækning med børnehaver, kan ventelistetallene forventes at registrere den ændrede situation.

På grundlag af undersøgelse af hjemmearbejdende kvinders ønsker om eventuelt at tage arbejde, hvis de kunne få børnene passet, formulerer studien den antagelse, at der ville blive en stærkt forøget anvendelse af børnehaver eller andre pasningsmuligheder, hvis de var frit tilgængelige både geografisk og økonomisk set. Der vil ikke mindst vise sig at være betydelige behov blandt de mindrebemidlede og i de dele af landet (landdistrikter og mindre byområder), hvor børnehaver er sjældent forekommende.

Ifølge lov om børne- og ungdomsforsorg § 65 kan følgende daginstitutioner og fritidsforanstaltninger af direktoratet for børne- og ungdomsforsorg anerkendes som berettigede til tilskud:

1. Vuggestuer.
2. Børnehaver.
3. fritidshjem og heldagsskoler.
4. fritidsklubber, der ikke kan anerkendes som led i det almindelige skolevæsen.
5. Ungdomsklubber, der fortrinsvis har et socialpædagogisk formål eller indgår i en flerleddet institution.
6. legesteder og
7. andre fritidsforanstaltninger med et socialpædagogisk formål (anerkendelse meddeles i sådanne tilfælde af socialministeriet).

før en daginstitution kan anerkendes, skal institutionens bestyrelse, leder, vedtægt og lokaler godkendes. Selv om en daginstitution ikke søger om godkendelse til tilskud efter § 65, skal der hos direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen indhentes tilladelse til institutionens oprettelse og drift. Der stilles i dette tilfælde mindre krav til leder og lokaler, men institutionen er på anden side heller ikke berettiget til at modtage børn, henvist af børneværnet.

Direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen fører tilsyn med såvel anerkendte som tilladte daginstitutioner.

Institutionerne kan enten være selvstamdige eller de kan være afdelinger af flerleddede institutioner (børnegårde) - den sidstnævnte form regnes for at have en god og stabiliserende virkning på børnene ved at give den samme ramme om dens tilværelse fra vuggestuealderen til de forlader fritidshjemmet.

De enkelte institutioner bliver godkendt til et vist antal børn, men der kan accepteres en overindskrivning på 10 pct., fordi der som regel vil være nogle af de indskrevne børn, som ikke møder.

Det er en kendt sag, at alle daginstitutioner har lange ventelister, men disse kan ikke bruges som målestok for behovet fremover. Dels sørger forældrene for, at børnene bliver skrevet op i god tid, før behovet er aktuelt, dels bliver samme barn som regel noteret op på flere ventelister og endelig kan barnet udmærket være optaget i en institution uden at blive slettet af de andres ventelister.

I københavns kommune er der børnehavepladser til 41 pct. af alle børn i aldersgruppen 3-7 år, mens der kun er vuggestueplads til ca. 12 pct af børnene i alderen 0-3 år.

Børne- og ungdomsforsorgens pædagogiske nævn har i sin betænkning fra 1963 *) foretaget en skønmæssig beregning af det fremtidige behov for børnehavepladser med udgangspunkt i de af det statistiske departement og københavns kommunes statistiske kontor i 1959 offentliggjorte oplysninger om det beregnede folketal og aldersfordelingen i de kommende år suppleret med materiale vedrørende folketællingen i september 1960 foretaget en skønsmæssig beregning af det fremtidige behov for børnehavepladser. Ved disse beregninger har man forudsat, at antallet af børnehavepladser i de rene landdistrikter og mindre bymæssige bebyggelser ikke vil ændres nævneværdigt. ændringen i folketallet i aldersklasserne 2½—7 år vil medføre, at der udover det nu eksisterende antal pladser inden for de kommende 10 år vil være brug for ca. 13.200 nye børnehavepladser. Hertil kommer, at man har foretaget en undersøgelse af børnehavernes ventelister. man er opmærksom på, at ventelisternes tal må tages med et vist forbehold. men på den anden side spiller det en ikke uvæsentlig rolle, at der i en række kommuner ikke findes børnehaver og af denne grund heller ingen ventelister. I april 1963 var der i samtlige børnehaver, der er normeret til modtagelse af 32.000 børn, indskrevet knap 35.000 børn, samtidig med at der var opført godt 28.000 børn på ventelisterne. nævnet vil mene, at mindst 50 pct. af det behov, der fremgår af ventelisterne, kan anses for effektivt, således at der i dag burde forefindes mindst 14.000 pladser yderligere, for at behovet skulle være dækket på nogenlunde tilfredsstillende måde.

I de seneste år er der imidlertid konstateret en stigende efterspørgsel efter kvindelig arbejds-

*) Betænkning (nr. 337) fra Børne- og ungdomsforsorgens pædagogiske nævn om børnehaveproblemer, 1963.

kraft, og antallet af udearbejdende gifte kvinder er derfor steget stærkt. Det må påregnes, at en ikke uvæsentlig del af disse kvinder har børn i børnehavealderen og således har brug for at få barnet placeret, medens moderen er på arbejde. Denne udvikling må påregnes at ville fortsættes fremover, og der bør derfor ved afgørelsen af behovet for børnehavepladser tages hensyn hertil.

Inden for de kommende 10 år vil der herefter på grundlag af ovenstående beregninger over den forventede udvikling i befolkningstallet, børnehavernes ventelister samt forventningen om en fortsat stigning af kvinder i erhvervslivet, være behov for ca. 30.000 nye børnehavepladser.

nævnet har understreget, at ovennævnte behovsopgørelse kun er udtryk for et forsigtigt skøn, og at man overhovedet ikke har taget hensyn til en principiel nyorientering med hensyn til børnehavernes samfundsmæssige og pædagogiske funktion.

Beregninger foretaget af direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen viser, at der sandsynligvis i årene 1966-73 vil blive tale om følgende udvidelser: antallet af vuggestuer vil blive forøget med ca. 200 med i alt ca. 7.000 pladser. Såfremt planerne gennemføres, vil der i 1973 være ca. 12.000 vuggestuepladser. af børnehaver vil der sandsynligvis blive oprettet ca. 600 med ca. 25.000 pladser (i 1973 vil der herefter være i alt 62.000 børnehavepladser) og fritidshjemmenes antal bør efter direktoratets beregninger forøges med 135 med ca. 8.000 pladser, således at det samlede antal i 1973 bliver 18.000.

Ved udgangen af 1969 var der i alt 247 vuggestuer med tilsammen 8.892 pladser, 1.189 børnehaver med 52.516 pladser og 240 fritidshjem med 14.461 pladser. Hertil kommer 29 legesteder med plads til 616 børn i alderen 3-7 år. Siden 1966 er der sket en nedgang i fødselstallet, som for det seneste år i nogen grad tilskrives p-pillen. Imidlertid må man formentlig vente til pillerne har været anvendt i en længere periode, før man kan vide, om der vil være tale om en varig nedgang i fødselstallet og dermed i behovet for børneinstitutioner.

Imidlertid er kapaciteten ikke kun et spørgsmål om institutionernes antal og størrelse, men nok så meget, om disse kan få kvalificeret personale i tilstrækkeligt omfang.

Daginstitutioner kan oprettes på kommunalt, på en forenings eller på privat initiativ. Det forekommer, at større virksomheder opretter vuggestuer og/eller børnehaver i forbindelse med arbejdspladsen for at hjælpe de kvindelige ansatte. foruden de fordele, der er forbundet hermed, medfører sådanne firmainstitutioner dog ofte nogle ulemper. for det første kan en mor måske føle sig tvunget til at forblive på en arbejdsplads, hvor forholdene ellers ikke er acceptable, blot fordi hun ikke ønsker at flytte barnet fra vuggestuen, eller fordi der ikke er andre muligheder for pasning af barnet. for det andet betyder en sådan ordning ofte, at moderen får et anseligt stykke vej mellem hjem og arbejdsplads, og det er uheldigt for barnet at blive transporteret den lange vej, vel som regel med offentlige transportmidler. Det er vigtigt for børnene, at der er den kortest mulige afstand mellem hjem og daginstitution. Sådanne ordninger må derfor kun betragtes som en nødhjælp.

Bestemmelsen i den tidligere lov om børne- og ungdomsforsorg om, at institutionerne fortrinsvis skulle optage børn af ubemidlede forældre, dvs. at forældreindtægten skulle ligge under sygekassegrænsen, er ophævet i den nugældende lov. Reglen praktiseres dog endnu nogle steder. Her gives der fortrinsret til forældre med lave indtægter og til enlige forsørgere og ægtepar, hvor en eller begge er studerende.

forældre betaler kun en del af, hvad det reelt koster at have barnet i en daginstitution. man regner i loven om børne- og ungdomsforsorg med, at forældre til børn i vuggestuer og børnehaver betaler 30 pct. af driftsudgifterne, mens det for fritidsvirksomhedernes vedkommende er 20 pct., der betales af forældrene.

Det er muligt at søge enkelte hele eller delvise fripladser gennem institutionen, og man kan derudover søge det lokale børneværn om hjælp til betalingen.

fordelen ved at få barnet passet i en daginstitution i stedet for i privat pleje er først og fremmest sikkerheden for, at barnet bliver passet af uddannet personale, ligesom pasningsforholdene normalt er mere stabile end i et privat hjem, fordi rammen altid er den samme. man har endvidere større muligheder for at rådføre sig med personalet, hvis der er problemer med barnet, og for barnet er tilpasningsprocessen i et kollektivt opdragelsesmiljø medvirkende til, at det får lettere ved at tilpasse sig og samarbejde med andre.

for nogle børn kan det dog være et problem,

at man ikke altid i tilstrækkelig høj grad vil være i stand til at tage individuelle hensyn i de større institutioner.

for mødre med skiftende arbejdstid vil det medføre næsten uoverstigelige vanskeligheder, hvis de skal have deres børn passet i institutioner med de for tiden gældende faste åbningstider.

med hensyn til smittefaren, som ofte fremhæves i forbindelse med børneinstitutioner, vil der sikkert være større risiko her end ved privat dagpleje. På den anden side er institutionen som regel opmærksom på problemet og sørger eventuelt for vaccination af børnene, hvis epidemier er på vej.

4. Vuggestuer

Vuggestuerne modtager børn fra 5 ugers alderen og indtil de er 2-3 år.

Børnene opdeles efter alder i grupper på hver 10-12 børn. Børn under 9 måneder passes i spædbørnsstuer, fra 9-18 måneders alderen er børnene på kravlestue og fra 18 måneder til 3 år på en småbørnsstue. nogle vuggestuer har legestue beregnet på børn i alderen 12-24 måneder. I tilknytning til legestuerne og småbørnsstuerne er der udendørs legemuligheder, mens mulighederne for at få de mindre børn udendørs ofte indskrænker sig til, at de sover nogle timer i fri luft.

I den tid, børnene opholder sig i institutionen, får de fuld forplejning med vitamintilskud. Er børnene under 6 måneder, får forældrene visse steder tilberedte flasker med hjem hver dag, dels for at lette moderen, og dels for at vuggestuen kan være sikker på, at barnet får den rigtige mad.

Børnene benytter nogle steder under opholdet vuggestuens tøj, men eget fodtøj. De bliver badet hver dag, ligesom institutionen sørger for den øvrige hygiejne, hårvask, negleklipning osv. Desuden er der nogle steder indført daglig tandbørstning for at indøve god hygiejne i tide. Der er regelmæssigt tilsyn af en læge, som også vaccinerer børnene mod polio og med triplevaccine. Hvis der er lægelige problemer, bliver forældrene henvist til familiens egen læge, som foretager det fornødne, eventuelt sker der henvisning til specialist.

Personalet er uddannede barneplejersker eller sygeplejersker. ledere og 1. assistenter skal dog have et supplerende 4 måneders kursus. Desuden er der et særligt køkkenpersonale til at tage sig af børnenes forplejning.

Vuggestuernes åbningstider varierer noget, men er oftest fra kl. 6-6.30 til kl. 17-17.30.

En vurdering af vuggestuens virkning findes i Sjölunds analyse kapitel 8, der er gengivet i bilag 5. Her sammenfattes de områder, hvor en vuggestue må kunne yde tilstrækkelig stimulering af barnet, i følgende punkter:

1. Sensorisk stimulering. Der skal være tid og lejlighed til at kæle og klappe og pusle med barnet.
2. Perceptuel stimulering. Barnet skal have lejlighed til mange forskellige sanseindtryk bl.a. ved materialer til at beskæftige sig med.
3. motorisk stimulering. Det skal især have plads og frihed til at røre sig.
4. Social stimulering. Det skal have megen kontakt med andre.
5. kognitiv stimulering. Der skal pludres med det, tales med det, det skal have lejlighed til sproglig udvikling.
6. Emotionel stimulering. Det skal have lejlighed til at føle sig holdt af.

5. Børnehaver

Børnehaverne er beregnet for børn fra 2-3 års alderen og op til skolealderen. Børnene passes og beskæftiges ofte gruppevis. Børnene fra 2-3 år er på særlige småbørnsstuer, som således kan være knyttet såvel til børnehaver som til vuggestuer. opdelingen af børnene fra 3-7 år kan variere. I små børnehaver er der ingen speciel gruppedeling, i de større deles børnene enten i grupper efter alder, eller blot i lige store grupper med alle aldersklasser repræsenteret. Det sidste er ofte foretrukket, fordi det enkelte barn får mere stabile omgivelser, når det ikke skal skifte gruppe efterhånden som det bliver ældre, og gruppens sammensætning af børn ændres så langsomt, at barnet ikke mærker nogen synderlig forandring.

mens der fra de fleste vuggestuer bliver ydet nogenlunde den samme service, er der stor forskel fra børnehave til børnehave. nogle steder får børnene morgenmad, mælk og vitamintilskud til den medbragte madpakke og desuden frugt om eftermiddagen; nogle steder får børnene også varm mad, mens de andre steder må nøjes med mælk til den medbragte mad.

Der er regelmæssigt lægetilsyn, og mange børnehaver sørger også for tandlægebesøg.

Personalet er pædagogisk uddannet. Efterhånden er det ikke ualmindeligt, at mænd søger

uddannelse på børnehaveseminarierne, hvilket må anses for at være af stor betydning.

Den pædagogiske uddannelse præger børnehavens arbejde. man prøver at fremme børnenes selvstændighed og virketrang gennem udnyttelse af mulighederne for samlet og individuel leg og beskæftigelse.

foruden heldagsbørnehaverne, hvor børnene kan være fra kl. 6-6.30 til kl. 17-17.30, er der andre former for børnehaver, nemlig halvdagsbørnehaver, udflytterbørnehaver og børnehaver for handicappede børn.

Betegnelsen halvdagsbørnehaver omfatter 3 grupper:

1. Egentlige halvdagsbørnehaver, som kun modtager børn for kortere daglig pasnig, oftest 4-5 timer.
2. almindelige børnehaver, som modtager enkelte børn for kortere pasning ved siden af heldagspasningen.
3. Børnehaver, der arbejder med »2-holddrift«.

Det sidste kan for eksempel arrangeres således, at der fra kl. 8 til kl. 13 modtages børn, hvis mødre har udearbejde, og fra kl. 14 til kl. 17 modtages børn af hjemmearbejdende mødre, hvor særlige forhold gør sig gældende pædagogisk.

Børnepædagoger er enige om, at halvdagsbørnehave er at foretrække fremfor heldagsbørnehave, dels fordi børnene herved får bedre mulighed for at være sammen med i hvert fald den ene af forældrene, dels fordi det er meget trættende for børnene at være i børnehave hele dagen. Hertil kommer, at børn, der går i børnehave af andre grunde end pasningsmæssige, har bedst af kun at blive passet ude den halve dag - dette kan for eksempel være enebørn, der trænger til regelmæssigt samvær med andre børn, eller børn, der kommer fra så dårlige boligforhold, at der ikke er mange muligheder for leg og beskæftigelse hverken i boligen eller udendørs.

Halvdagsbørnehaver er overvejende benyttet af de bedre stillede. for dem, der indtil videre er nødt til at bruge heldagsbørnehaver, er opgaven at gøre dem gode nok, uanset at mange af dem faktisk ønsker halvdagsarbejde og halvdagsbørnehaver. Det er desuden tvivlsomt, om børn af hjemmearbejdende mødre med dårlige sociale forhold eller børn med udviklingsafvigelser har større udbytte af halvdags- end heldagsbørnehaver. Jfr. Sjölund s. 105 og 248 ff.

Udflytterbørnehaver bliver aktuelle, hvor det er umuligt at opdrive egnede børnehavelokaler i kvarteret. Rent praktisk ordner man sig på den måde, at børnehaven har flere opsamlingslokaler, hvor forældrene bringer børnene hen inden en bestemt tid. Derefter bliver børnene med kollektivt transportmiddel bragt til de egentlige børnehavelokaler.

når det drejer sig om placering af handicappede og adfærdsvanskelige børn i børnehave, er der flere løsninger. Enkelte børn kan anbringes i en almindelig børnehave, eller der kan oprettes en særbørnehave, som kun modtager børn med bestemt handicap. Den første løsning bruges især, hvis det drejer sig om et mindre handicap eller ikke særlig udtalte adfærdsvanskeligheder.

af børnehaver specielt for handicappede kan nævnes børnehaver for spastisk lammede samt børnehaver for evnesvage.

6. andre muligheder for at få børnene passet

Hjemmearbejdende mødre med små børn har af og til behov for at kunne anbringe deres børn for at kunne foretage forskellige gøremål.

Da antallet af halvdagsbørnehaver er så lille i forhold til behovet, har der efterhånden udviklet sig også andre muligheder for anbringelse af børn i kortere eller længere tid.

Børneparkering har tidligere været kendt fra udstillinger og større forretninger, men ideen er taget op af foreninger og private, som har indrettet såkaldte legestuer, der modtager børn for kortere tid ad gangen. Reglerne er yderst forskellige, men normalt vil der være tale om højst 3 eller 4 timer et par gange ugentlig. Visse steder er der dog mulighed for dispensation, således at børnene kan komme hver dag i akutte tilfælde.

Der er ikke generelle aldersgrænser, et sted er børnene fra 3-7 år, men de skal være renlige, et andet fra 2-5 år ud fra betragtninger om, at børn fra 5-7 år nemmere kan medbringes end de helt små.

7. fritidshjem

fritidshjemmene er beregnet på at modtage børn i den undervisningspligtige alder uden for skoletiden. forældrene skal trygt kunne regne med, at børnene er under opsigt og er beskæftigede, mens forældrene er på arbejde. Endvidere skal fritidshjemmene supplere hjemmene med tilbud til børnene om oplevelser og akti-

viteter, som ikke kan tilbydes i hjemmene, og skal bidrage til den sociale, intellektuelle og emotionelle modning og i mange tilfælde påtage sig opdragende og behandlende opgaver.

Børnene kan møde på fritidshjemmet fra kl. 6-6.30, og der bliver sørget for, at de kommer rettidigt af sted til skolen. Efter skoletid kommer de igen, og kan være på hjemmet til kl. 17-17.30.

De materielle ydelser indskrænker sig som regel til mælk og eventuelt vitamintilskud (hvis de ikke får det på skolen) til den medbragte madpakke. nogle steder får børnene desuden frugt, og enkelte fritidshjem giver de børn, som møder tidligt, morgenmad.

Personalet er uddannede fritidspædagoger. I modsætning til børnehaverne, hvor de fleste medarbejdere er kvinder, har fritidshjemmene mange mandlige pædagoger ansat.

Heldagsskolen er en special kombination af skole og fritidshjem. københavns kommunale skolevæsen har oprettet en sådan med henblik på børn med adfærdsvanskeligheder af forskellig art. Skolens elever henvises til den enten af de almindelige kommuneskoler eller af børneværnet. Således er heldagsskolen ofte sidste mulighed, før barnet fjernes fra hjemmet.

Eleverne er i alderen 7 til 14 år, og skolen omfatter fra 2. til 7. klassetrin. Der undervises i små klasser med gennemsnitlig 12 elever i hver. Udover skoleundervisningen, som tilstræber at følge normale skoleplaner, tilrettelægges der fritidsbeskæftigelse på linje med den, som fritidshjemmene tilbyder. lærerstaben består derfor både af lærere (oftest med specialuddannelse) og fritidspædagoger.

Eleverne er på skolen fra kl. 8 til kl. 17, og de får både morgenmad, middagsmad og aftensmad på skolen.

med hensyn til handicappede børn, henvises til afsnittet under børnehaver.

fritidshjemmene har ligesom børnehaverne mulighed for at tage børnene med på feriekoloni et par uger om sommeren.

8. Børnehjem

Hvis det er helt umuligt for forældrene at skaffe tilfredsstillende pasningsmuligheder til barnet, eller hvis uddannelses- eller boligforholdene forhindrer, at barnet kan passes i hjemmet, må man af og til gribe til den udvej at anbringe barnet på et børnehjem. Da problemet oftest er størst, mens barnet **er lille,** vil **det** ofte dreje sig om spædbørnshjem. når barnet når børnehavealderen, vil der være bedre mulighed for at få det passet, og desuden vil mange af de oprindelige problemer med hensyn til bolig og lignende måske være løst.

Spædbørnshjem modtager børn indtil 2-års alderen (grænsen håndhæves ikke strengt) efter direkte aftale mellem hjemmets forstanderinde og forældrene. Gælder det anbringelse af større børn, kræves normalt tilladelse fra direktoratet, hvis hjemmet er oprettet af staten, drives for statens regning eller modtager underskudsdækning. (lov om børne- og ungdomsforsorg § 39, stk. 2).

På langt de fleste spædbørnshjem kan mødrene besøge deres børn hver dag (efter forudgående aftale), og mange steder kan de få lov til at pusle og made børnene, ligesom de kan gå tur med dem. Der er endvidere mulighed for at tage børnene hjem lørdag-søndag.

nogle spædbørnshjem fungerer tillige som mødrehjem, hvor ugifte unge mødre kan opholde sig med barnet, dog højst et år.

forhold som sygdom i hjemmet eller manglende pasning kan gøre det nødvendigt, at børn over 2 år anbringes på børnehjem. Der er oprettet børnehjem, som specielt er indstillet på at modtage disse børn i kortere eller længere tid.

Børnehjemsanbringelse anses af en enig sagkundskab for en ringere løsning på pasningsproblemet end kombinationen af hjem og daginstitution.

9. Dagpleje

mens man tidligere skulle have det stedlige børneværns tilladelse til at have et barn under 14 år i pleje mod betaling, er det ifølge § 64 i **lov** om børne- og ungdomsforsorg nu lovligt at modtage 2 børn under 14 år i dagpleje mod betaling, uden at børneværnet behøver at give tilladelse. Drejer det sig om mere end 2 børn, skal plejemoderen have en plejetilladelse fra det stedlige børneværn. Denne tilladelse forudsætter en rimelig opdragelsesmæssig og sundhedsmæssig standard, og børneværnet har mulighed for at hindre særlig dårlige plejeforhold, idet det, hvis der indgår oplysninger om, at forholdene i et plejehjem med 1 eller 2 børn skulle være uforsvarlige, efter foretagne undersøgelser kan forbyde hjemmet at modtage børn i pleje.

ønsker plejemoderen at have mere end 7 børn i pleje, kan tilladelse ikke gives efter oven-

nævnte paragraf, idet plejehjemmet da betragtes som en egentlig institution, der skal have godkendelse fra direktøren for børne- og ungdomsforsorgen.

mange kommer i forbindelse med et plejehjem gennem annoncer, men ofte får forældrene en ordning, således at barnet passes af venner, naboer eller bedsteforældre mod betaling.

Der er mulighed for at få tilskud til betalingen fra børneværnet ifølge lov om børne- og ungdomsforsorg § 27.

I henhold til § 65, stk. 2, i loven om børne- og ungdomsforsorg kan formidling af privat dagpleje anerkendes som led i en vuggestues, en børnehaves eller et fritidshjems virksomhed eller som selvstændig institution. anerkendelsen indebærer, at dagplejeformidlingsordningen bliver tilskudsberettiget efter samme regler som den tilsvarende egentlige daginstitution.

Der har siden lovens ikrafttræden den 1. april 1965 været en ret betydelig udvikling inden for dette område. for den seneste tids vedkommende kan det således nævnes, at der pr. 31. marts 1968 var anerkendt 39 dagplejeformidlinger med i alt 1.604 børn; pr. 31. marts 1969 var anerkendt 74 ordninger med 3.965 børn, og ved udgangen af 1969 var disse tal steget til henholdsvis 92 og 5.672.

Dagplejeformidlingen er kommunalt drevet bortset fra 5, der drives som led i en anerkendt daginstitution eller på anden måde.

af de forannævnte i alt 92 dagplejeformidlingsordninger er 3 etableret i hovedstaden (københavn, frederiksberg og Gentofte), 14 i omegnskommunerne, 32 i købstadskommuner og bymæssige bebyggelser og 43 i landkommuner. De sidstnævnte er for de flestes vedkommende beliggende i større byers opland.

I flere kommuner er der i tilslutning til børneværnet oprettet et dagplejekontor, som formidler dagpleje mellem særlige, godkendte plejehjem og forældre, der henvender sig til børneværnet angående dagpleje.

Dagplejeordningen omfatter normalt børn i alderen 0-7 år. københavns kommune har valgt at etablere en formidling af privat dagpleje, som kun omfatter børn i alderen 0-3 år. Hovedprincippet i ordningen er, at man kontraktansætter hjemmegående husmødre til at passe et barn - eller højst to børn - i alderen 0-3 år 45 timer om ugen mod et ugentligt vederlag pr. barn. foruden løbende vejledning til bedste for dagplejebarnet yder den kommunale dagpleje legetøj, seng, sengelinned, bleer, vitaminpræparat m.v. Pasningen finder normalt sted på ugens 5 første hverdage - altså normalt ikke om lørdagen — men der er mulighed for individuelle aftaler, hvorunder spørgsmålet om betaling af overtimer kan komme på tale. Børnene optages fra de kommunale vuggestuers ventelister, og forsørgeren betaler et kontingent svarende til, hvad det koster at have barnet i en kommunal vuggestue. forsørgeren betaler kontingentet pr. giro til kommunen, der månedsvis bagud afregner dagplejevederlaget med dagplejemødrene og der er således intet direkte betalingsforhold mellem den, der har sit barn i dagpleje og dagplejehjemmet.

Den kommunale Dagpleje i københavns kommune er af socialministeriet godkendt som en tilskudsberettiget daginstitution for indtil 500 børn i alderen 0—3 år og der forventes en udvidelse til 600 børn i løbet af 1970/71.

når man får henvendelse fra kvinder, der ønsker at modtage børn i dagpleje, aflægges husbesøg, hvor man prøver at danne sig et indtryk af plejemoderens opdragelsesmæssige og plejemæssige kvalifikationer. Der stilles også krav om et godt helbred, og plejemoderen skal tuberkuloseundersøges. Desuden lægges der vægt på boligens indretning og hygiejniske standard. Plejemoderen må selv højst have 2 børn under skolealderen, og sædvanligvis anbringer man kun 1 barn i hvert plejehjem. fortrinsvis benyttes hjem, hvor plejemoderen er en moden kvinde, der ud fra erfaring med egne børn kan vejlede og støtte de unge mødre.

Hvis det på grund af økonomiske vanskeligheder (sygdom, uddannelse og lignende) er svært for forældrene at klare udgiften, er der mulighed for yderligere tilskud fra børneværnet, jfr. lov om børne- og ungdomsforsorg § 27.

kommunen udlåner til dagplejehjemmet forskellige effekter som seng og legetøj samt bleer. Det øvrige tøj må barnets forældre selv sørge for.

Barnet får hovedmåltiderne og det daglige vitamintilskud i dagplejehjemmet, ligesom plejemoderen sørger for, at barnet kommer til helbredsundersøgelse hos lægen eller på barneplejestationerne. Drejer det sig om et barn under 1 år, tilser sundhedsplejersken barnet i plejehjemmet.

Hvis plejemoderen bliver syg, er der et vist antal »dispositionsmødre«, som står til rådighed for kontoret. Det er oftest plejemødre med et plejebarn, der med ganske kort varsel kan modtage yderligere et barn i kortere tid.

10. familiepleje

I lov om børne- og ungdomsforsorg § 78, stk. 1, er det bestemt, at man skal have tilladelse fra det stedlige børneværn og ungdomsværn for at kunne modtage et barn under 14 år i privat familiepleje (døgnpleje) medmindre det drejer sig om ophold af kortere varighed, for eksempel ferie eller lignende.

før tilladelse gives, undersøger børneværnet de sundhedsmæssige og opdragelsesmæssige forhold i plejehjemmet, og det vil senere holde sig orienteret om forholdene. Egentlig tilsyn kan kun etableres, hvis der er tale om familiepleje mod betaling. Tilsynet kan ophæves, hvis det ikke skønnes påkrævet, undtagen i de tilfælde, hvor forholdet har erhvervsmæssig karakter.

11. Pasning under sygdom

Hvis et barn, der normalt passes uden for hjemmet, bliver sygt, opstår problemet om pasning af det syge barn på en sådan måde, at forældrene kan passe deres arbejde. Hvis spørgsmålet ikke løses på anden måde, må moderen som regel - da hendes indtægt almindeligvis er den laveste - blive hjemme fra arbejde, og dette skaber en usikker baggrund for mødres deltagelse i erhvervslivet. Desuden bliver der tale om tab af arbejdsindtægt, hvilket kan være katastrofalt, især hvis det drejer sig om en enlig forsørger.

Der kan imidlertid rekvireres husmoderafløsning til at passe syge børn. Efter loven af 24. april 1963 har kommunen pligt til at etablere en ordning med husmoderafløsning. I 1964-65 var der mulighed for at få husmoderafløser i 1059 kommuner, som omfattede 94 pct. af landets indbyggere, og fra 1. april 1968 skal samtlige kommuner selv eller i fællesskab med andre kommuner have iværksat en sådan ordning.

Husmoderafløseren rekvireres af familiens læge, og hjælpen kan kun stilles til rådighed i 14 dage indtil 8 timer daglig. Der betales herfor et vist beløb pr. time i forhold til den skattepligtige indtægt. Husmoderafløseren skal kun passe det syge barn, det værelse det ligger i, og eventuelt vaske dets tøj. Desværre er det sjældent muligt at få en husmoderafløser så snart, det er påkrævet, og mange er nødt til at finde en midlertidig ordning.

nogle anbringer barnet i familiepleje for eksempel hos bedsteforældrene: hvis opholdet bliver af længere varighed, skal der søges plejetilladelse i børneværnet.

man må regne med, at netop under sygdom vil barnet have særlig brug for sine forældre. Derfor ville det være et fremskridt, om der åbnes mulighed for, at den ene af forældrene kunne blive hjemme fra sit arbejde uden at det har alt for alvorlige økonomiske konsekvenser.

Hvis det er den hjemmearbejdende husmors sygdom, der fører til, at børn og hjem ikke kan passes, kan lægen eller jordemoderen rekvirere en husmoderafløser. også i sådanne tilfælde er der højst tale om 14 dages hjælp i højst 8 timer daglig. Dog kan der gøres enkelte undtagelser, for eksempel hvis moderen er indlagt på hospital, og børnene ellers må anbringes på et børnehjem.

Er det umuligt at få husmoderafløser, og kan familiemedlemmer eller andre ikke tage sig af børnene, findes den mulighed, at børnene midlertidig anbringes på et børnehjem.

12. klubber

I fritiden er der mulighed for at samle børn og unge i klubber. Ifølge lov om børne- og ungdomsforsorg § 65 kan fritidsklubber, der ikke kan anerkendes som led i det almindelige skolevæsen, og ungdomsklubber, der fortrinsvis har et socialpædagogisk formål, eller som indgår i flerleddet institution, anerkendes til tilskud fra stat og kommune. Er der tale om ungdomsklubber for 14-18 årige, skal godkendelse ske i henhold til § 44 i lov om ungdomsskoler og aftenskoler m.v., hvis ikke en sådan klub drives i forbindelse med andre forebyggende institutioner under socialministeriet, idet den da skal godkendes som ovenfor nævnt. anerkendelsen betyder, at klubberne kan modtage børn som en børneværnsforanstaltning.

klubberne oprettes på kommunalt, privat eller en forenings initiativ, og der var ved udgangen af 1969 275 fritids- og ungdomsklubber. De enkelte klubber fungerer efter forskellige mønstre, men fælles er, at klubberne skal være åbne for alle børn i den givne aldersgruppe, og medlemskab af en forening må ikke stilles som betingelse for optagelse. Børnene betaler et mindre kontingent samt et beløb for materialer.

fritidsklubber er åbne for børn i alderen 7-13 år. Børnene kan komme nogle timer hver eftermiddag - i enkelte klubber dog kun 3 eller 4 bestemte dage om ugen — og **er** således et supplement til fritidshjemmene, men fritids-

klubberne kan ikke erstatte disse på grund af den væsentligt kortere åbningstid.

Ungdomsklubberne er beregnet på unge fra 14-18 år. Der er dog mulighed for at dispensere opad, hvis ganske særlige forhold gør sig gældende. Børneværnet kan give unge pålæg om at søge en ungdomsklub, men gør det sjældent, da ungdomsklubberne i væsentlig grad er baseret på frivillig tilslutning fra medlemmerne. Ungdomsklubdeltagerne fortsætter ofte i de såkaldte seniorklubber (18-21 år). Seniorklubberne er ikke berettigede til tilskud fra det offentlige.

Ungdomsklubberne har åbent 3-5 aftener om ugen og holder som regel til i de lokaler, som fritidshjem eller fritidsklubber benytter om dagen. De unge beskæftiges med hobbyarbejde, brætspil, billard og bordtennis m.v. man arrangerer studiekredse, foredrag, og teaterbesøg med efterfølgende diskussion.

Både børneværn og politi er særdeles interesserede i den virksomhed, klubberne udfolder, idet man skønner, at klubarbejdet i høj grad har såvel social som kriminalpræventiv betydning. I mange tilfælde er der et snævert samarbejde mellem klubberne og børneværnet eller politiet, hvilket ofte bidrager til løsningen af problemer for nogle børn eller unge. Hvor stor vægt politiet lægger på klubbernes arbejde ses bl.a. af, at man i københavn i 1953 oprettede PUk (Politiets ungdomsklubber), som i dag omfatter 3 klubcentre med tilsammen over 500 medlemmer.

Personalet i fritids- og ungdomsklubber er ofte deltidsansat og har yderst forskellig uddannelse og baggrund for klubarbejdet. I ungdomsklubberne lægger man lige så stor vægt på at få en faglig eller teknisk medarbejder med pædagogiske evner og erfaringer som en medarbejder, der alene har pædagogisk uddannelse. fritidsklubberne derimod beskæftiger i overvejende grad fritidspædagoger.

Til støtte for klubarbejdet har Dansk ungdomsklubseminarium gennem flere år haft 2-årige aftenkursus med 2 ugentlige mødeaftener.

13. legepladser

Der er i de senere år skabt forskellige former for lege- og beskæftigelsessteder, børne-»parkering«, legestuer og særligt indrettede legepladser under pædagogisk tilsyn. Der er nu givet mulighed for tilslutning til etablering og drift af sådanne legesteder under forudsætning af, at de opfylder krav til en rimelig standard, og at de dækker et socialt og pædagogisk behov. lovgivningen åbner herved mulighed for ydelse af tilskud til legesteder af vidt forskellig art.

Der kan være tale om den almindelige legeplads med asfalt, gynge, vippe, rutschebane osv.; der kan være tale om skrammellegepladser, huleby, byggeplads og lignende, som giver mulighed for at udvikle børnenes skabende evne, eller der kan være tale om særligt indrettede legesteder, hvor specielt større børn kan dyrke en bestemt fritidsinteresse.

Visse offentlige legepladser har et overdækket område eller et hus, der kan anvendes som legestue, eventuelt sådan, at det anvendes til små børn om formiddagen og i forbindelse med legepladsen som fritidsklublokale for større børn om eftermiddagen.

Der kan naturligvis her opstå nogle rent praktiske vanskeligheder med hensyn til lokalets brug for flere aldersgrupper af børn, navnlig med hensyn til inventar.

De enkelte løsninger må vælges ud fra det miljø, boligområdet danner, ud fra det sociale lag området repræsenterer, og ud fra antallet af børn i de forskellige aldersklasser.

for at en sådan legeplads kan fungere og navnlig gå ind som en art forebyggende institution med de forpligtelser dette indebærer, må det være nødvendigt, at der er en kvalificeret leder.

Børne- og ungdomsforsorgens pædagogiske nævn oplyser i sin betænkning af 1963, at hvad angår legepladser for børn i førskolealderen er der behov dels for legepladser for de allermindste børn i umiddelbar nærhed af boligen, dels for legepladser for børn i børnehavealderen, beliggende på en sådan måde, at børnene kan nå disse inden for en maksimumsafstand af ca. 200 m, og uden at de skal passere stærkt trafikerede færdselsårer.

for de mindste børn drejer det sig om små legepladser med en lille sandkasse til nogle få børn placeret således, at moderen kan følge børnene fra et vindue. for de noget større børn kan der være tale om indskærmede områder, gerne opdelt på en sådan måde, at børnene kan lege i mindre grupper og under opsyn af legepladsledere. Det er en fordel, om der tillige findes et hus, bygget i lette materialer til opbevaring af legesager og eventuel indendørs leg under regn, ligesom det ville være en fordel, såfremt der i umiddelbar nærhed af sådanne lege-

pladser kunne indrettes siddepladser for mødrene.

I det mindste, hvor det drejer sig om egentlig børneparkering, hvor børnene ikke er ledsaget af deres mødre, må der være legepladsledere, hvis løn fastsættes på en sådan måde, at der kan ydes tilskud hertil efter nærmere fastsatte regler.

for at sådanne legepladser kan udformes, bør der efter nævnets mening pålægges boligselskaber og andre bygherrer pligt til at afsætte trafiksikrede arealer til dette formål ved planlægning af nybyggeri. Det synes ligeledes nødvendigt, at der udformes bestemmelser om, at arealer, der er hensigtsmæssige til legeområder, ikke udnyttes til parkeringspladser, og at der stilles erstatningsarealer til rådighed i de tilfælde, hvor mulige legearealer udnyttes til parkeringspladser.

I forbindelse med udendørs legesteder eller som selvstændige institutioner kan nævnet anbefale indretning af legestuer, hvis formål er beskæftigelse af børn under betryggende opsigt og på en pædagogisk hensigtsmæssig og forsvarlig måde visse timer om dagen på en eller flere af ugens dage.

nævnet anser det for meget ønskeligt, at der ved en smidig tilskudsordning skabes muligheder for at yde økonomisk støtte til forsøgsvirksomhed med hensyn til etablering af forskelligartede legesteder.

Både pædagogiske hensyn til barnets udviklingsmuligheder og praktiske hensyn til tilsyn med børns leg og beskæftigelse taler herfor, oplyser nævnet, specielt i en tid, hvor der ikke er tilstrækkelige børnehavepladser til rådighed.

mangelen på hensigtsmæssige legemuligheder ved bopælen betyder, at der må lægges stor vægt på fremskaffelse af offentlige legepladser. Der bør være tilstrækkelig mange til at dække behovet, og de må ikke ligge så langt væk fra bebyggelsen, at de større børn, der kan og helst vil gå alene derhen, skal passere for stærkt trafikerede gader, og endelig må forældrene kunne føle sig trygge ved, at børnene opholder sig på legepladsen. Det sidste problem har man løst ved at ansætte legepladsledere på de større legepladser. I byggevedtægterne for hovedstadsområdet findes der bestemmelser om pligt til oprettelse af legepladser i forbindelse med nyt byggeri.

14. Børnehaveklasser m.v.

for de 5½–7 årige er der i visse kommuner oprettet børnehaveklasser. Initiativet kom fra Esbjerg, men i 1962 ændredes loven om folkeskolen således, at der blev skabt lovhjemmel for oprettelse af børnehaveklasser.

Børnene er i skolen nogle timer daglig, og »undervisningen« ledes af børnehavelærerinder. Børnehaveklasserne gør overgangen til skolen lettere, også fordi skolens lærere kommer på besøg i klasserne, så børnene ikke står helt fremmede for dem, når de skal i 1. klasse.

Børnehaveklasser er åbne 3 timer daglig. De er i stærk vækst. Der er nu formentlig godt 600 klasser, dvs. en dækning af 1 årgang af omtrent samme størrelsesorden som børnehavernes af 4 årgange.

Problemet er, hvorledes den fordel, optagelse i disse klasser menes at indebære for børnenes skolestart, kan gøres tilgængeligt for børnehavebørn og andre børn af heldagsarbejdende mødre, der har ordnet sig med andre pasningsformer, samt for børn af de mindstbemidlede hjemmearbejdende mødre. Disse sidste søger som bekendt næsten ikke børnehave til deres børn. Årsagen hertil er formentlig dels betalingsspørgsmålet, dels uvidenhed om værdien heraf for børnene. Det kan formodes, at samme uvidenhed vil holde dem tilbage fra at sende deres børn i børnehaveklasser.

15. Udearbejdende mødres børn

Det er en meget almindelig opfattelse, at det kan have en skadelig virkning på børnene, når moderen har udearbejde. Denne opfattelse deles ikke mindst af mange udearbejdende mødre selv, ikke sjældent kombineret med skyldfølelse overfor barnet, som moderen synes hun forsømmer. Som det fremgår af en undersøgelse af *arne Sjølund* *) har man på Danmarks pædagogiske Institut undersøgt, hvilken sammenhæng der var mellem børnenes tilpasning og deres hjemlige forhold, herunder bl.a. moderens udearbejde.

Der gøres opmærksom på, at det under hensyn til, at en meget stor procentdel af gifte kvinder har arbejde uden for hjemmet (i københavn er det mere end hveranden), ikke er

*) arne Sjølund: Er der sammenhæng mellem moderens udearbejde og børnenes sociale og arbejdsmæssige tilpasning i skolen. Socialt Tidsskrift nr. 5, 1964.

arne Sjølund: Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling. Socialforskningsinstituttet, københavn 1969 (Bilag 5).

påfaldende, at man, når man undersøger en gruppe børn med vanskeligheder af en eller anden slags, kan konstatere udearbejde hos en stor del af mødrene. Dette siger i sig selv ikke noget om, hvorvidt det er moderens fravær fra hjemmet, der er årsagen, sålænge man ikke ved, om der findes lige så stor en del udearbejdende blandt mødre til de børn, der ikke frembyder vanskeligheder. I mange tilfælde tager mødre udearbejde på grund af en vanskelig situation, og måske er det snarere denne, der hænger sammen med børnenes vanskeligheder.

Endvidere må det forhold tages i betragtning, at virkningen af udearbejdet influeres af, hvordan moderen kompenserer herfor. Det vil først og fremmest sige, hvilke hjælpemidler der står til hendes rådighed. Eller sagt på en anden måde: om hun er nødt til at overlade barnet til at klare sig selv, hvortil kommer at man ikke uden videre kan sætte moderens arbejdsforhold i direkte relation til barnets adfærd. Der må forudsættes en række »mellemvirkende« faktorer.

Hvordan indvirker moderens udearbejde på forældre-børn relationen? Bevirker det for eksempel, at faderen tager sig mere af barnet? Hvordan indvirker moderens udearbejde på familiens funktion? Bevirker det et større fællesskab, derved at faderen deltager i det hjemlige arbejde, eller bevirker det, at moderen får dobbelt arbejde, så forskellen mellem ægtefællernes roller bliver endnu større? Sådanne faktorer kan bevirke, at udearbejdet i det ene tilfælde har en positiv virkning og i det andet en negativ.

materialet fra undersøgelsen på Danmarks pædagogiske Institut er indsamlet i forbindelse med en af instituttets undersøgelser, der ikke primært tog sigte på at belyse problemer vedrørende mødres udearbejde. materialet har derfor ikke det omfang, der kunne være ønskeligt, og det er ikke repræsentativt for befolkningen. Det er således begrænset, hvor vidtgående konklusioner man kan drage. materialet omfatter 88 børn fra københavn, 47 piger og 41 drenge, alle ca. 8 år gamle, på slutningen af første skoleår, for hvem mødrenes arbejdsforhold m.v. er oplyst.

Undersøgelsen viser forskellige sammenhæng mellem moderens arbejdsforhold og barnets forhold alt efter om man betragter barnets sociale eller arbejdsmæssige tilpasning.

Børn af heldags-udearbejdende mødre adskiller sig ikke fra børn af heldags-hjemmearbejdende mødre, hvad angår social tilpasning. Derimod synes børn af halvdagsarbejdende at være mere socialt tilpassede end begge de andre gruppers børn. materialet i denne gruppe er imidlertid for lille til at en sådan slutning kan opstilles som andet end en mulighed. Derimod er børn af hjemmearbejdende mødre bedre tilpassede i arbejdsmæssig henseende end børn af udearbejdende. En påvist forskel i indstilling til opdragelse mellem udearbejdende og hjemmearbejdende mødre kan eventuelt forklare denne forskel i tilpasning på de 2 områder. Det må her erindres, at børnene af de hjemmearbejdende mødre alle har gået i børnehave, hvorved de adskiller sig fra andre børn af hjemmegående.

om moderen var enlig eller ej havde stærkere sammenhæng med barnets sociale tilpasning end hendes arbejdsforhold. for barnets arbejdsmæssige tilpasning så det ikke ud til at betyde noget om moderen var enlig, hvorimod det så ud til at betyde noget om hun havde udearbejde.

De hjemmearbejdende mødre havde flere socialt veltilpassede piger, mens udearbejdende mødre havde flere socialt veltilpassede drenge, når det gjaldt hele familier. Dette antages at hænge sammen med kønsrolle-identifikationsprocessen. Denne antagelse underbygges ved, at denne forskel ikke fandtes i arbejdsmæssig tilpasning.

Enebørn fra hele familier var bedre socialt tilpassede, når moderen var udearbejdende. Børn fra søskendeflokke var dårligere socialt tilpassede, når moderen var udearbejdende, især hvis hun også var enlig. Hvad arbejdsmæssig tilpasning angår, gjorde det ikke nogen forskel for enebørnene, om moderen var udearbejdende eller hjemmearbejdende. Den var imidlertid ringere for børn fra søskendeflokke, når moderen havde udearbejde. Disse forhold må antages at hænge sammen med spørgsmålet om, hvor meget moderen kan overkomme at tage sig af barnet.

Det forhold hos moderen, der havde størst sammenhæng med barnets sociale tilpasning, var moderens tilfredshed med sin tilværelse. Dette gjorde sig også i nogen grad gældende for barnets arbejdsmæssige tilpasning.

Resultaterne viser, at man ikke kan stille problemet op som alene et spørgsmål om, hvorvidt det er bedst, at en mor bliver hjemme hos børnene eller ikke.

Socialforskningsinstituttet har i sin forunder-

søgelse studie nr. 10 *) søgt at belyse, hvordan udearbejdende gifte kvinder klarer børnepasningsproblemerne og i denne forbindelse meddelt en række oplysninger om pasning af børn i alderen fra 0 til 6 år. Det fremgår heraf, at andelen af erhvervsbeskæftigede kvinder (dvs. de udearbejdende plus hustruer, der er medhjælpende i mandens virksomhed) er stigende med det yngste barns alder, idet ca. 30 pct. af de 0-2 årige børns mødre er beskæftiget i erhverv mod ca. 60 pct. af mødrene, hvis yngste barn er mellem 11 og 15 år. De erhvervsbeskæftigede kvinder i hele landet, som har børn i alderen 0 til 6 år, får børnenes pasning ordnet på følgende måde:

for 23 pct.s vedkommende er kvindens egen pasning af barnet, mens hun arbejder, den vigtigste pasningsform. Børnehave- og vuggestuepasning under ét omfatter 15 pct., mens ægtefællen tegner sig for 11 pct. Et betydeligt antal børn må enten passe sig selv eller blive passet af søskende (tilsammen 12 pct.). Bedsteforældrenes og andre slægtninges pasning udgør 11 pct., mens 14 pct. passes af hushjælp eller barnepige. Pasning på anden måde, herunder privat dagpleje, omfatter 10 pct. Der er imidlertid betydelige geografiske forskelle. Bedsteforældre som børnepassere spiller især en rolle i købstæderne; i omegnskommunerne benyttes de ikke som børnepassere. manden som børnepasser er især almindelig i de 3 hovedstadskommuner; barnepigepasning synes at *være* af forsvindende betydning her.

Ca. 37 pct. af de udearbejdende gifte mødre med børn i alderen 3 til 6 år i byområder bruger børnehave. I almindelighed synes deres brug af børnehave ikke at være afhængig af indtægterne i familien.

De gifte kvinder, der er medhjælpende i mandens virksomhed, bruger praktisk taget ikke daginstitutioner.

Blandt hjemmearbejdende kvinder er brugen af børnehave som helhed væsentlig mindre end blandt udearbejdende, idet kun ca. 13 pct. i byområderne bruger børnehave. men de hjemmearbejdende belægger dog en væsentlig del af pladserne i børnehaverne. Blandt de hjemmearbejdende er der en betydelig social skævhed i brugen af børnehave. De bedrestillede af de hjemmearbejdende benytter børnehave i et omfang, der nærmer sig de udearbejdendes, mens hjemmearbejdende kvinder i de lavere indtægtsgrupper kun i meget ringe omfang benytter børnehave.

Pasningen på landet af de erhvervsbeskæftigede kvinders børn adskiller sig fra pasningen i byer ved, at pasning ved hjælp af fremmede spiller en meget mindre rolle på landet. Dette hænger sammen med de forholdsvis mange medhjælpende hustruer blandt de erhvervsbeskæftigede i landdistrikterne. På landet er især moderens egen pasning af barnet meget almindelig, idet ca. 43 pct. passer børnene selv, mens de arbejder; i byområderne er dette kun tilfældet for 9 pct.s vedkommende. Det må erindres, at der stadig kun er meget få børnehaver i landdistrikterne.

Uanset børnenes alder er der en klar foretrækken af deltidsarbejde hos de erhvervsbeskæftigede. Halvdagsbørnehave synes foretrukket både af de hjemmearbejdende og de erhvervsarbejdende kvinder, for de sidstes vedkommende forudsat at arbejdstidens omfang ikke nødvendiggør heldagspasning.

I studien skønnes der over behovet for børnehavepladser til børn af enlige forsørgere, og det oplyses, at hvis de enlige forsørgere skulle ønske en fuldstændig børnehavedækning, ville de maksimalt kunne bruge 7.100 flere pladser, end de gør nu. Det tilføjes, at en 100 pct. dækning vil overstige det optimale behov, idet der vil være nogle, der foretrækker andre pasningsformer.

16. Udvalgets synspunkter og forslag vedrørende børnenes pasning

med udgangspunkt i de indhentede udtalelser fra det lægevidenskabelige og det filosofiske fakultet ved københavns Universitet (bilag 3 og 4) skal udvalget understrege betydningen af, at der skabes den mest harmoniske hjemmesituation i barnets første år. Udvalget går ind for, at der skabes sådanne økonomiske og erhvervsmæssige forhold, at forældrene - også hvor der er tale om enlige - får virkelig mulighed for at vælge, om børnene i de første år skal passes hjemme eller på institution. forældrene bør også have mulighed for at vælge hvem af dem, der skal påtage sig hjemmearbejde og børnepasning, evt. således at dette arbejde udføres på skift mellem forældrene.

I tilslutning til de nævnte udtalelser skal udvalget understrege betydningen af, at forældre betragtes som en enhed og at man med hensyn

*) Socialforskningsinstituttet: Studie nr. 10. Pasning af gifte kvinders småbørn. københavn 1968.

til pasning af børn i de første leveår bygger på faderens i lige så høj grad som på moderens indsats og tilknytning til barnet. I denne forbindelse må udvalget pege på, at man fra samfundets side må arbejde frem mod erhvervsmæssige og økonomiske forhold, der tillader såvel moderen som faderen den nødvendige tid til pasning af og indflydelse på børn, alt efter som de ønsker at indrette sig.

Det afgørende må være, at der sikres børnene den rigtige pleje og pasning og at forældrene får såvel økonomisk som reel (praktisk) mulighed for frit at vælge om de spæde børn skal passes hjemme eller på institution.

Udvalget skal for så vidt angår erhvervsmæssige forholds indflydelse på mulighederne for pasningen af de små børn henvise dels til betydningen af, at såvel faderen som moderen kan få adgang til deltidsarbejde og dels til, at man bør overveje mulighederne for at tilgodese fravær fra erhvervsarbejde på grund af pasning af spædbørn på samme måde, som man inden for visse erhvervsområder undgår at lade fravær på grund af militærtjeneste få indflydelse på ancienniteten i arbejdet.

Hvad angår behovet for børnehavepladser, går udvalget ud fra, at der er ca. 70.000 børn i en årgang og 4 årgange i børnehavealderen med en dækning på 80 pct. er der således behov for ca. 225.000 børnehavepladser, mens der kun findes i alt knap 53.000. Direktoratet for børne- og ungdomsforsorg har opgjort behovet på grundlag af ventelister i bestående institutioner og på dette grundlag skønnet, at der er et øjeblikkeligt behov for 5000 vuggestue-, 30.000 børnehave- og 5000 fritidshjemspladser. Der er et betydeligt udækket behov for dagpasningsmuligheder i befolkningen uden for byerne.

Udvalget vil gerne understrege de positive - ikke mindst pædagogiske - værdier der for alle børn vil ligge i at tilbringe den halve dag i en børnehave.

De gode institutioner vil som oftest supplere hjemmets indsats på en heldig måde, idet de giver muligheder for leg og samvær med andre børn under opsigt af veluddannede ledere med en pædagogisk indsigt, som barnet sjældent vil have mulighed for i sit eget hjem.

Tidligere blev der givet udtryk for, at vuggestuernes hovedopgave var tilfredsstillelse af børnenes fysiske behov, men i de senere år er man blevet mere opmærksom på betydningen af den psykiske påvirkning af børnene. Det er afgørende, at børnene får den rigtige påvirkning i de første leveår, og børnelægerne samt det lægevidenskabelige fakultets og det filosofiske fakultets udtalelser peger da også især på betydningen af de første uger og måneder. nogle børn har i de første leveår svært ved at opretholde kontakt med flere personer, og man prøver derfor i nogle institutioner at lade en barneplejerske tage sig af en bestemt gruppe børn. I øvrigt prøver man at rationalisere og tilrettelægge arbejdet således, at der bliver mest mulig tid til en mere personlig omsorg for børnene.

I mange hjem vil der være behov for at kunne få de helt små børn passet på vuggestue. Der kan dels være tale om forældrenes behov, og det vil navnlig sige de udearbejdende mødres behov og dels kan det dreje sig om børn, der vokser op i hjem, som er socialt, psykisk eller kulturelt utilstrækkelige, dvs. børn som har et behov for supplement til hjemmets stimulation.

Efter udvalgets opfattelse ville det være ønskeligt, om der kunne sikres vuggestueplads til alle børn, der har behov derfor. Udvalget er tillige opmærksom på betydningen af, at der gives forældrene valgfrihed med hensyn til, om de vil have en vuggestueplads eller om de selv vil passe deres barn, såfremt de får den fornødne mulighed herfor, for eksempel mod at få udbetalt et særligt beløb i stedet for at belægge en vuggestueplads.

Udvalget er klar over, at et forslag herom vil indebære en forøgelse af det almindelige børnetilskud til de fleste børn i vuggestuealderen af et så væsentligt omfang, at muligheden for dets gennemførelse formentlig ikke vil være til stede i dag. man skal derfor understrege, at der allerede nu bør tilvejebringes en ordning, der sikrer den mest hensigtsmæssige udnyttelse af eksisterende og kommende vuggestuepladser.

med de lægelige og psykologiske udtalelser om moderens betydning for barnet i de første år i erindring, må det erkendes, at forsvarlig pasning i vuggestue af helt små børn i 8-9 timer daglig fordrer en højt udviklet pædagogik og det samme gælder, hvis vuggestuen skal kunne komplettere utilstrækkelige hjem. man skal derfor understrege betydningen af, at der lægges megen vægt på at ruste både de bestående og de kommende institutioner til at løse disse opgaver. ligeledes skal man pege på, at det vil være af største betydning om de personer -

som læger, sundhedsplejersker og familievejledere - der får kontakt med hjem med spæde børn, gennem deres uddannelse eller senere instruktion sættes i stand til at vurdere hvilke børn, der har størst behov for at blive passet på institution og hvilke der har mest gavn af at blive i deres hjem, således at der skabes mulighed for, at de for få pladser, der vil være til rådighed, kommer de børn til gode, som ud fra en helhedsbedømmelse trænger mest til en vuggestueplads.

man skal endvidere vedrørende ophold i daginstitutioner understrege, at disse må antages at være til gavn for børnene, såfremt institutionerne ikke er for store, såfremt der er tilstrækkelige pladsforhold, såfremt børnene anbringes i grupper af passende størrelse og såfremt der er tilstrækkeligt personale til rådighed. Det vil være en fordel, at institutionen er placeret nær børnenes bopæl, så de kan møde deres legekammerater og ikke skal udsættes for lang transport til og fra institutionen. Åbningstiderne bør indrettes efter behovet. I dag er mødre med arbejdstid, der ikke passer med daginstitutionens åbningstider, henvist til andre og mindre gode former for dagpasning af deres børn. Daginstitutioner bør være tilgængelige for alle ganske som skolerne er det. man finder, at der bør være børnehavepladser til alle, og de bør være gratis, idet det dog bør erkendes, at ophold i heldagsbørnehaver kan være en belastning for nogle børn, således at halvdagsophold ofte må være den foretrukne løsning.

man skal understrege betydningen af, at børneinstitutionerne gøres gode nok **til** at løse deres opgaver med forskellige grupper af handicappede og på andre måder truede børn samt de opgaver, som indtil videre nødvendigvis må løses ofte under ugunstige omstændigheder som f.eks. langvarigt dagligt ophold i institutionen.

langt de fleste familier med små børn vil formentlig foretrække, at den ene af ægtefællerne har halvdagsarbejde, hvor der økonomisk og arbejdsmæssigt er mulighed for det, og arbejdsmarkedet må for at kunne få udbytte af arbejdskraftreserverne efterhånden indrette sig herpå. af arbejdsmæssige og af praktiske grunde (transportforhold m.v.) vil mange sikkert foretrække at gå på arbejde hveranden dag og blive hjemme hveranden dag.

fravær fra erhvervsarbejde på grund af pasning af spædbørn bør tilgodeses, således at der ikke mistes anciennitet i arbejdet af denne grund.

Hvor der er større fysiske eller psykiske problemer for et barn, bør der være mulighed for en mere intensiv behandling, og dette kan formentlig kun opnås gennem meget små børnegrupper, der ledes af særligt kvalificeret og helst specielt uddannet personale. Her er det vigtigt, at der er en nær kontakt og godt samarbejde mellem institutionen og barnets hjem.

Som alternativ til daginstitutioner og plejehjem bliver en del børn passet i deres eget hjem enten af andre familiemedlemmer end forældrene, f.eks. bedstemødre, større søskende eller af en hushjælp.

Det sidste er en ikke altid heldig løsning af børnepasningsproblemet, idet det som regel kun vil være muligt at få en ung og med hensyn til børnepasning uerfaren hjælp. Desuden vil der ofte være tale om skiftende unge piger, hvilket ikke befordrer den tryghed og stabilitet, som må være altafgørende, når det drejer sig om børn.

Hvad angår den private dagpleje - især hvor den omfatter børn ud over spædbørnsalderen - er udvalget af den formening, at sådanne ordninger må betragtes som en nødløsning. man forventer, at børnene, som jo ikke kan protestere, tilpasser sig den aftalte ordning. Børnene er henvist til kontakt med en bestemt voksen person og har ikke som i institutionerne adgang til at vælge mellem flere kontaktmuligheder.

På daginstitutionerne ser man mindst til børn fra de socialt ringest stillede hjem, måske fordi betalingen er for høj, og fordi der mangler oplysning om adgangen til støtte gennem børneværnet. Bedre orientering og individuel vejledning vil være af betydning, idet netop børnene fra de dårligst stillede hjem har et særligt behov for at komme i daginstitutionerne. men det er næppe kun et spørgsmål om oplysning af de pågældende om muligheden for at få børneværnet til at betale. Det er også et spørgsmål om, hvorledes socialministeriets cirkulære nr. 58, af 31. marts 1965, pkt. 12, 2. og 3. punktum fortolkes. Der stilles her visse betingelser udover økonomisk trang for ydelse af friplads. Disse betingelser er formuleret med vide fortolkningsmuligheder, og kan af forældre opleves som diskriminerende.

Udvalget er bekendt med, at der for tiden gøres forsøg med en ordning, hvorefter studerende ægtepar skulle kunne opnå tilskud til pasning af deres børn på skift i hjemmene af en uddannet barneplejerske. Udvalget kan ikke på nuværende tidspunkt vurdere, ønskeligheden af

en sådan ordning, men vil mene, at såfremt forsøgsarrangementet falder heldigt ud, bør ordningen søges udvidet til en generel ordning for alle grupper af befolkningen. Jfr. for eksempel tilsvarende ordninger i Sverige, hvor en barneplejerske passer 3 familiers børn på skift i hjemmene. Dog skal man understrege, at sådanne arrangementer ikke må betyde nogen svækkelse af anden indsats i form af udbygning af børneinstitutioner, men alene må betragtes som nødløsninger.

med hensyn til fritidshjem og fritidsklubber er udvalget for så vidt ikke i tvivl om værdien heraf som tilholdssteder for de større børn og for ungdommen. Udvalget vil imidlertid finde det af stor interesse, om der kunne foranstaltes et undersøgelsesarbejde, som kunne tilvejebringe et mere konkret grundlag for en vurdering af disse institutioners betydning for børns og unges udvikling og indstilling til samfund, miljø og fremtid.

kaPITEl IV

familiemedlemmernes situation

1. familien som gruppe

Inden for samfundsvidenskaberne kan man træffe mange forskellige definitioner på familien. nogle steder lægges vægten på fælles bopæl, økonomisk samarbejde og slægtens fortsættelse. andre definerer familien som en gruppe, der har til opgave dels at gøre børnene egnede til at indgå som medlemmer af det voksne samfund og dels at styrke og udvikle de voksne medlemmers personlighed. kernefamilien kan defineres som den af samfundet anerkendte forbindelse mellem en mand og en kvinde med henblik på økonomisk, åndeligt og seksuelt fællesskab og på fælles ansvar for børnene.

I en redegørelse af 1968 om familien i Danmark *) gengives amerikanske sociologers definition, hvorefter familien er en gruppe på 2 eller flere personer, knyttet til hinanden ved »blodets bånd«, ægteskab eller adoption. Hele gruppen - og enhver gruppe - som bor sammen, og som er således forbundet, udgør en familie.

familien er en såkaldt primærgruppe, en af de grupper, der har størst indflydelse på menneskenes fysiske og psykiske trivsel. Som andre grupper har familien sine egne normer og sine egne fordomme.

fra storfamilien med flere samboende generationer - med bedsteforældre og forældres søskende — har kernefamilien udviklet sig. Den består af 1-2 generationer, mand og kone samt i opvækstperioden af børnene.

kernefamilien har vist stor sejlivethed, og det ser ud til, at den har så væsentlige funktioner i henseende til at tilfredsstille centrale menneskelige behov, at man må regne med denne familieforms fortsatte eksistens. Det ser ud til, at behovet for nær og personlig følelsesmæssig tilknytning til andre mennesker i vort samfund først og fremmest søger sin tilfredsstillelse i familien. Et spørgsmål er det imidlertid, om denne nuværende relativt lukkede familietype fortsat vil være den almindeligste, hvis der sker væsentlige ændringer i kønsrollemønsteret og i øvrigt gennemgribende forandringer i samfundslivet. Der ses allerede tendenser i retning af andre familiemønstre, tidsbegrænsede fællesskaber og forskellige former for storfamilier eller kollektiver, hvis dannelse muliggøres ved bortfaldet af ægtefællernes gensidige økonomiske afhængighed, begge parters stigende mulighed for at gennemløbe hver sin personlige udvikling, ligesom det at børnenes opdragelse og uddannelse i endnu højere grad end i dag sker i institutioner, fordi både manden og kvinden er udearbejdende, ligeledes vil kunne virke i denne retning, som det nævnes i kulturministeriets betænkning af januar 1969 *).

På den anden side er det jo muligt, at netop forandringerne i samfundet, hvor den enkeltes arbejdssituation og arbejdets karakter hele tiden skifter, og hvor der stilles nye krav til den enkelte, kan føre til et større behov for at have et tilhørssted og en nær følelsesmæssig tilknytning til et eller nogle få andre mennesker. om dette så bedst opnås inden for eller uden for familien i traditionel eller anden form er et spørgsmål, men meget synes dog at tyde på, at familiens sociale og rekreative funktioner vil kunne virke tiltrækkende.

familielivet er forbundet med psykologiske problemer, hvorved tænkes på ægteskabelige konflikter, opdragelsesproblemer, kontaktvanskeligheder, tilpasningsvanskeligheder og lignende. Problemer, der må løses efterhånden, som de bliver aktuelle i den enkelte familie, hvis den skal kunne opfylde sine funktioner i forhold til medlemmerne. Der er endvidere en række praktiske problemer, hvormed menes for eksempel spørgsmål om lejlighed, husholdning,

*) *Erich manniche:* familien i Danmark. Sociologisk Institut, københavns Universitet. 1968.

*) En kulturpolitisk redegørelse afgivet af ministeriet for kulturelle anliggender. Betænkning nr. 517. københavn 1969.

arbejdssøgning, økonomi, budgetlægning og børnehaveplacering.

Et indtryk af de socialpsykologiske forhold i familien fås i Wulff feldmanns bog om familierådgivning og klientbehandling **), hvori skildres situationer, som er typiske for dels de unge familier og dels de mere modne familier.

Den unge familie kommer allerede i familiens første udviklingsfase ud for vanskeligheder. De nygifte kommer fra forskellige verdener, er opvokset i forskellige miljøer, kommer fra hver sin familie med sit specielle normsæt, sine specielle måder at anskue omverdenen på. Det understreges i redegørelsen, at det aldrig er svært at tale om »tolerance«, men at det kræver megen indlevelsesevne og modenhed at praktisere den, og det er ikke altid, at unge ægtefæller, der er kommet over den første forelskelse, er i besiddelse heraf - og i øvrigt indstillet på at overvinde sådanne vanskeligheder. De synes, at den anden part er uforstående, uræsonabel osv. måske går de i deres kvide til familien eller til gamle venner, og det gør naturligvis sjældent problemerne mindre. Denne første tid i ægteskabet karakteriseres som en typisk marginalsituation med overdreven sårbarhed og irritabilitet hos begge parter, hvorfor det ikke er mærkeligt, at en række familier opløses på dette tidlige stadium. kommer den unge familie imidlertid igennem disse første vanskelige krisesituationer, tegner fremtidsudsigterne sig straks lidt lysere. om familien kan klare de næste kriser, der uvægerligt vil dukke op, afhænger til en vis grad af, om ægtefællerne har fået tilstrækkelig indsigt i baggrunden for de første vanskeligheder og specielt i deres egen holdnings betydning, og ikke mindst i sådanne situationer vil en udefra kommende veluddannet familierådgiver have gode muligheder for at bringe familien igennem vanskelighederne ved direkte hjælp eller ved henvisning til eksisterende bistandsmuligheder.

Den modne familie skildres som familien, der i mellemtiden har fået et par børn, og hvor der er kommet en vis solidaritet, en vis samhørighed i familien, som har fået noget fælles at kæmpe for. Den ældre generation - svigerfamilierne har på dette tidspunkt som regel helt accepteret tingenes tilstand, og gruppernes normer er blevet afpasset efter hinanden. langsomt begynder nu en ny problemstilling at dukke op. familien mødes ganske vist stadig om aftenen og undertiden også i fritiden, men hele dagen lever de i helt andre grupper og præges ganske naturligt af disse gruppers normsæt.

ægtefællerne er måske kommet op omkring de 40, og den største af børnene er så småt ved at komme i puberteten. ægtefællerne begynder at gøre status, og det er ikke usædvanligt, at man - ikke mindst når man sammenligner sig med andre grupper - ikke er helt tilfreds med sig selv og det resultat, man har opnået i tilværelsen. Det understreges, at når man er utilfreds med sig selv, bliver man knap så behagelig at omgås, hvilket naturligvis påvirker de andres holdning over for en, hvilket atter resulterer i utilfredshed med de andre. Børnene oplever den manglende sikkerhed og tryghed i familiegruppen og søger til kammeraterne. Der refereres i bogen undersøgelser, som tyder på, at adskillige børn i aldersklasserne 12-16 år lever i små »asociale« grupper, som tilsyneladende befinder sig i modsætningsforhold til de voksne.

De særlige vanskeligheder, som de pubertetsunge har, spiller naturligvis også ind i familiens samlede situation. Selv om familiemedlemmerne mødes hver dag i hjemmet, går de alligevel ved siden af hinanden og lever hver sin verden. familiegruppen bliver i en sådan situation i ringere grad de enkelte medlemmers referensgruppe. De søger accept og tryghed i andre grupper. De vanskeligheder, familiens medlemmer befinder sig i, er som regel af begrænset varighed, men for den, der selv står midt i en sådan situation, vil dette næppe være nogen trøst, og man ser da også undertiden, at vanskelighederne vokser familien over hovedet.

2. Tilpasningsfaktorer

På grundlag af forholdene omkring ægteskabers opløsning ved skilsmisse kan som nævnt i Erich manniches redegørelse opregnes en række generelle faktorer, som må anses som værende af betydning for ægteskabelig trivsel og stabilitet:

Personernes opvækst og atmosfæren i hjemmet, hvor barnet voksede op, spiller en rolle. Tilsyneladende tenderer børn af lykkeligt gifte forældre til selv at have lykkelige ægteskaber. Seksuel aktivitet, der tilfredsstiller begge parter og dermed bidrager til fremme af kommunikation parterne imellem. Personer, som befinder

**) *Wulff feldmann:* familierådgivning og klientbehandling. munksgaard 1966.

sig vel i samvær med andre mennesker og som har let ved at deltage i menneskeligt samvær, synes at have særlig god eller let ægteskabelig tilpasning.

Tilstedeværelsen af fælles interesser, effektiv kommunikation og gensidig forståelse samt økonomisk stabilitet er også knyttet til positiv ægteskabelig tilpasning.

Danske undersøgelser fra midten af det 20. århundrede synes at tyde på, at den største ægteskabelige holdbarhed findes blandt ægteskaber, hvor kvinden har deltidsbeskæftigelse uden for hjemmet, mens tilpasningen er lige god (eller lige dårlig) i ægteskaber, hvor hun enten har fuldtidsbeskæftigelse eller slet ingen beskæftigelse uden for hjemmet.

Den ægteskabelige tilpasning (sandsynligheden for at ægteskabet er holdbart) øges, hvis parterne, som indgår ægteskab, har tilstrækkeligt kendskab til hverandre.

Tilpasningen er tilsyneladende også bedre, hvor parterne allerede fra barndommen har været i besiddelse af tilfredsstillende seksuel viden, har haft en harmonisk barndom, med et godt forhold til forældrene.

Det er af betydning, at ægteskabet er positivt vurderet (accepteres) af de ægteskabsindgåendes familie og venner (øvrige primær-gruppe) og at parterne er af stort set ensartet social baggrund.

Derudover synes det at være af betydning, at begge parter er modne (dvs. over 20 år eller over 21 år), at der ikke er nogen extrem aldersforskel mellem dem (dvs. en forskel på 12 år eller mere); at kvinden har tidlig og adækvat orgasme; at begge har tillid til hinanden og til ægteskabet; samt at begge er af godt helbred både fysisk og psykisk.

I en norsk rapport *) over litteratur og forskning om kønsrolledifferentieringer i familien påvises, at såvel de gensidige forventninger som ægtefællernes faktiske adfærd varierer med alder, uddannelse, social baggrund, miljø, ægteskabets varighed, børnetal og hustruens beskæftigelse i eller uden for hjemmet.

I litteraturgennemgangen vedrørende magt- og arbejdsfordelingen i familien udarbejdet af lisbeth Roepstorff (bilag 4) refereres en række amerikanske undersøgelser, som har vist, at kvindens erhvervsarbejde, antallet af børn, mandens indtægt og sociale status samt ægtefællernes relative uddannelse alle uafhængigt af hinanden er medbestemmende for magtforholdet i ægteskabet. Det fremgår af disse undersøgelser at kvindens relative magt med hensyn til større økonomiske beslutninger i familien *øges*, når hun har erhvervsbeskæftigelse, mens kvindens erhvervsdeltagelse fører til en *formindskelse* af hendes relative magt for så vidt angår rutineaktiviteterne inden for husholdning og børnepasning.

Socialforskningsinstituttet har i foråret 1965 foretaget en undersøgelse af gifte kvinder i familie og erhverv, omfattende knapt 3.000 gifte kvinder i alderen 19 til 60 år.

Undersøgelsens hovedformål var dels at beskrive og analysere forhold, som har betydning for gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet, dels at beskrive og analysere visse konsekvenser af gifte kvinders udearbejde for familien og den gifte kvinde selv. Undersøgelsen beskæftiger sig blandt andet med hvordan den gifte kvindes deltagelse eller manglende deltagelse i erhvervslivet påvirker familiens forbrugermønster, familiens autoritetsstruktur og arbejdsdeling, ægteskabelig tilpasning og den gifte kvindes kontaktmønster og personlige trivsel. nogle af undersøgelsens resultater er gengivet i bilag 7. Det fremgår heraf, at de konklusioner, der vil kunne uddrages af materialet ikke vil være i modstrid med resultaterne af de amerikanske undersøgelser.

3. forholdet mellem generationerne

Til belysning af unge menneskers opfattelse af deres relation til forældrene og disses opfattelse af deres forhold til de unge kan omtales undersøgelser i Danmark og USa foretaget af afdelingsleder ved Danmarks lærerhøjskole Reimer Jensen *).

De to generationers gensidige opfattelse af de indbyrdes relationer rummer sprængstof, som i perioder skaber en spændt atmosfære i mange hjem, og som af og til eksploderer i åbenlyse skænderier og protester fra begge sider mod holdning, synspunkter og væremåder, som den anden part indtager eller måske snarere formodes at indtage. Vanskeligheder ved at tale sammen kan tilsløre for de unge, hvad forældrene faktisk mener eller står for, og omvendt. man er ikke vant til at have kontakt på områ-

*) *marit Bakke:* kønsrolledifferentieringen i familien. Institut for anvendt socialvidenskabelig forskning. oslo 1967.

*) *Reimer Jensen:* Unge i Danmark og USa. mentalhygiejne nr. 5-6, september-oktober 1967, side 162.

der, hvor det er følelser og personlighed, der er på spil, men kun hvor det er praktiske forhold, der er på tale.

opfattelsen af de unge kommer til at hvile på en generalisering ud fra iagttagelser af nogle enkelte unge i specielle situationer. Gennem sociologiske undersøgelser har man prøvet at kaste lys over gruppen af unge som helhed. En sådan konkluderer i, at de unge i stigende grad udgør et samfund for sig. kun få forbindelseslinjer knytter dette samfund til det øvrige samfund, hvis sprog, symboler og værdisystemer derfor i ringe grad kommer til at influere på de unges gruppedannelse.

konklusionen er søgt efterprøvet i Danmark ved interviewing af unge fra realafdelingen og 8.-10. klasse fra 13 danske skoler (i alt ca. 1600 unge) og af deres mødre.

Stillet over for spørgsmålet om, hvad der er det vigtigste mål at stræbe efter, vælger ca. halvdelen af de unge (47 pct. drenge og 59 pct. piger) først det svar, at det er vigtigst at gøre forældrene tilpas, mens kun 14 pct. (16 pct. drenge og 12 pct. piger) først vælger svaret, ifølge hvilket det væsentligste er at blive accepteret af kammeraterne.

forældrene er ofte de foretrukne, når de unge vil søge råd vedrørende skole, uddannelse eller personlige problemer, men dog ikke nær så hyppigt som mødrene mener. Et lignende forhold viser sig, når de unge udtaler sig om, hvilke regler der findes i hjemmet. Som eksempel kan nævnes, at ca. 4 pct. af de unge angiver, at der er et bestemt tidspunkt, hvor de skal være hjemme lørdag aften, mens 54 pct. af mødrene angiver, at der findes en sådan regel. Det ser altså ud til, at forældrene i højere grad end de unge mener, at der foreligger sådanne retningslinjer.

mens det ofte angives, at uoverensstemmelse mellem børn og forældre bliver mere udtalt i de unge år, så angiver 41 pct. af disse unge, at det faktisk er blevet lettere at komme ud af det med forældrene i de sidste par år, mens 27 pct. angiver, at det er vanskeligt og 24 pct., at det er uforandret. De resterende 8 pct. har ikke svaret på dette spørgsmål.

4. familiens fritid

En samlet undersøgelse af fritidsvanerne i Danmark udsendt i 1966 af socialforskningsinstituttet *) har forøget kendskabet til en væsentlig side af befolkningens daglige tilværelse, som i høj grad hænger sammen med familielivet. Den ledige tid tilbringes nemlig hovedsagelig i hjemmene, idet kun de unge har en større tilbøjelighed til at søge ud i aktivitet og gensidig kontakt. Det betyder ikke, at folk i Danmark i almindelighed er særlig isolerede, selv om der er et mindretal med ringe kontakt, blandt såvel gifte som ugifte. De fleste bruger megen tid til besøgskontakt. myten om storbyens ensomhed har ikke kunnet bekræftes, idet der i hovedstaden er færre kontaktsvage end andre steder. Heller ikke i de formodede sovebyer i københavns omegn kan der konstateres isolation og ringe kontakt. De eneste, der ser ud til at være noget forladte, er en del af de enlige ældre mænd.

Det dominerende tidsfordriv i hjemmet er fjernsynet, idet henved 3/4 af befolkningen har TV i husstanden. Halvdelen af befolkningen ser det dagligt, og for hver fjerde er TV det hovedsagelige indhold af aftenen. Der ses ca. 1 1/2 times fjernsyn gennemsnitligt hver dag af dem, der har apparat.

På landet er fjernsynsdækningen lavest, men de, der har TV, bruger det flittigt. folk med den højeste skoleuddannelse er tilbageholdende både med anskaffelse og anvendelse af fjernsyn, og ligeledes er de unge lidet interesserede. Det er især de midaldrende gifte med børn, som har TV, og blandt faglærte arbejdere er der næsten fuld dækning. I øvrigt stiger forsyningen jævnt med indkomsten.

folk synes, de lærer noget og bliver underholdt af TV, selv om mange beklager, at de forsømmer andre ting, herunder læsning og radio. Hver femte person med TV ser det overordentlig meget, og hver ottende med TV ser det meget lidt. Blandt disse sidste er der større udadrettet aktivitet, såsom sport, selskabelighed og kulturelle interesser.

Så godt som alle har radio. musikradioen er populær, især blandt de unge og blandt kvinderne i eftermiddagstimerne. næsten halvdelen af befolkningen hører radioteatret, og lødig musik høres i radio af mange flere end i koncertsalen, således har radioen en opgave som formidler af litteratur, dramatik og musik. 1/4 af befolkningen er uinteresseret i radio, men 1/4 benytter den flittigt og på en udvælgende måde. Det gælder oplysende foredrag, politiske og religiøse udsendelser, foruden musik og dramatik.

Hver fjerde voksen dansker er i gang med at læse en bog, og lige så mange har læst bøger

*) fritidsvaner i Danmark, Socialforskningsinstituttet, københavn 1966.

indenfor det sidste år, men halvdelen af befolkningen læser ikke bøger. Interessen er størst blandt unge og i byerne, og den er voksende, jo mere skoleuddannelse man har. De ivrigste boglæsere, hvoraf der er flere mænd end kvinder, er mere tilbageholdende med TV og mere radio-orienterede, de går mere i biografen, teater og til koncert. avis læses dagligt næsten af alle. Uge- og månedsblade læses af 2/3 af befolkningen og 18 pct. læser ikke andet. Det er især kvinder, der læser blade. 3 pct. har været til koncert, 17 pct. har været på kunstudstilling. Hver 6. dansker har mindst én gang i sæsonen været i teatret og ca. 25 pct. går regelmæssigt i biograf. Ca. 15 pct. dyrker idræt.

Den største del af fritiden går dog med almindeligt hjemmeliv, der kan synes passivt i den forstand, at der intet særligt foregår, men som til gengæld omfatter alt det væsentlige, som ligger i hvile, leg og snak med hinanden. folk er udpræget hjemmemennesker, idet det store flertal tilbringer fritiden hjemme (kun 20-25 pct. er ude). De unge er på næsten alle felter mere aktive end ældre. Det viser sig, at allerede med ægteskabets indgåelse, og inden der kommer børn, falder interessen både for foreninger og sport, restaurationer og biograf. Undersøgelsen viser, at selve det at have et hjem, synes at være så tilfredsstillende, at de fleste falder til ro. I familier med børn bliver den udadgående aktivitet endnu mindre. men også fritidsaktiviteten uden for hjemmet synes i høj grad at have familie og hjem som grundlag. folk vil gerne omgås hinanden, hvilket netop sker i hjemmene på familiebasis.

En særlig form for fritid, der i høj grad har betydning for den totale families sammenhold og trivsel, er ferie.

mange har slet ikke ferie (22 pct.) - særlig selvstændige og landbrugere - og er derfor hjemme eller fortsætter arbejdet som husmoder i de andres ferie. andre (13 pct.) tilbringer hele ferien hjemme, tilsyneladende af økonomiske grunde, idet det især er de ufaglærte arbejdere, der ikke kommer af sted. En del (11 pct.) bor i sommerhus med familien. Endelig er der mange (20 pct.), der tilbringer ferien helt eller delvist på besøg hos familie i Danmark.

En oversigt i store træk over de mest almindelige måder at tilbringe fritid og ferie på viser, at den ledige tid i vid udstrækning tilbringes i familien. Det er kun de unge, der i en overgangsperiode mellem forældrehjemmet og ægteskabet er særlig udadrettet aktive og kontaktsøgende, og som derfor tilbringer ferie og fritid uafhængigt af familien.

Som nævnt har husmødrene ikke ferie i samme omfang som deres mænd og familie, fordi de ikke frigøres for deres huslige arbejde ved flere af de populære ferieformer. også på andre områder er der forskel med hensyn til anvendelsen af fritiden. Der kan konstateres en betydelig forskel med hensyn til biografbesøg på gifte og ugifte kvinder, idet 85-90 pct. af de gifte kvinder, selv om de bor i byen, kun kommer der meget spredt, således at de ligger under hele befolkningens gennemsnit. Det har øjensynlig ingen betydning for den kulturelle aktivitet, om de gifte kvinder er ude- eller hjemmearbejdende, hvorimod den ægteskabelige stilling spiller en vis rolle for teater-, opera- og koncertbesøg. De gifte kvinder afspejler befolkningens gennemsnit, men de enlige udfolder en større aktivitet. med hensyn til foreningss- og sportsliv ligger de gifte kvinder langt under befolkningen som helhed, hvad enten de er udearbejdende eller ej.

Hovedindtrykket af undersøgelsen vedrørende hjemmearbejdende gifte kvinders adfærd bliver, at denne gruppe ikke har et væsentligt andet adfærdsmønster end den øvrige befolkning bortset fra, at de pågældende ikke har erhvervsarbejde og delvis kan foretage sig andet i den tid, andre arbejder. Det påvises endvidere, at husmødrene anvender relativt megen tid på at kontakte andre og derfor ikke kan betragtes som særligt isolerede.

I en rapport udarbejdet i 1969 i Ballerup-måløv kommune *) gives der udtryk for, at samfundsudviklingen i de næste 20 år kan karakteriseres ved, at en stigende del af befolkningen opnår de økonomiske og erhvervsmæssige forhold, der i dag kendetegner de højere sociale lag (den nye middelklasse). Denne forskydning i livsmønsteret kan forventes at skabe øget tilfredshed med hensyn til en række forhold vedrørende økonomi, arbejde, uddannelse og viden, medens udviklingen ikke kan forventes at ville få nogen direkte indflydelse på tilfredsheden i samværet med de nærmeste og kun ringe betydning for tilfredshed med fritidsbeskæftigelser i snævrere forstand. Rapporten fastslår, at mulighederne for at forbedre de enkelte familiers baggrundsforhold er meget

*) En rapport om fritidsadfærd og fritidsønsker, Ballerup-måløv kommune, Udvalget for kulturelle anliggender, 1969.

begrænsede. Derimod kan der ved etablering af særlige faciliteter, der opfylder centrale ønsker, skabes de rammer, der gør det muligt for de enkelte familier selv at forandre deres situation i en mere tilfredsstillende retning. Ifølge rapportens foreløbige resultater synes der at være behov for en indsats vedrørende familieforhold og kulturelle forhold, særlig synes der at være behov for faciliteter, der kan aflaste familien ved at passe og beskæftige spædbørn, unge og ældre, medens der først herefter bliver tale om foranstaltninger, der angår rekreative forhold af mere traditionel karakter - hobbyrum, møde- og diskussionsfaciliteter, koncerter, kunstudstillinger, teaterforestillinger m.m. De foreløbige resultater sandsynliggør endvidere, at faciliteterne ikke nødvendigvis behøver at have form af bygninger med særlige indretninger osv., men også kan bestå i opmuntring af og praktisk støtte til dannelse af små arbejdsgrupper inden for de enkelte boligområder med det formål at give deltagerne større kendskab til og fortrolighed med konfliktreducerende og problemløsende aktivitetsformer. Som eksempel nævnes sommeraktiviteter, værkstedsaktiviteter og dukketeater.

5. oplysning og vejledning

Såvel den amerikanske som den tyske kvindekommission har understreget nødvendigheden af en effektivisering af oplysningsarbejde og rådgivningsforanstaltninger som led i den offentlige indsats, som har til formål at styrke familiesamværet (bilag 6 og 7).

Her i landet udføres oplysningsarbejdet først og fremmest i skolerne, hvor faget familiekundskab - tilrettelagt på grundlag af bl.a. svenske og amerikanske erfaringer - sammen med andre orienteringsfag blev indført ved Undervisningsvejledningen for folkeskolen af 1960 *) og ved Undervisningsvejledningen for ungdomsskolen af 1966 **) i henhold til skolelovene af 1958 og 1960.

Vedrørende undervisningen i folkeskolen er der i de senere år udfoldet mere systematiske bestræbelser for at indkredse de problemer, der med rimelighed kan tages op under denne emnekreds. familiekundskab er et så vidt spændende felt, at udvælgelsen af emner er meget vanskelig. Emnekredsen omfatter problemer, der af eleverne ofte vil blive vurderet i lyset af deres egen situation. De emner der skal gennemgås er familien i historisk og geografisk belysning, familien i samfundsøkonomisk belysning, familien og dens økonomiske problemer, familien og de ydre rammer og familielivet i etisk belysning. faget er obligatorisk i 7. klasse og i de følgende klasser.

Ifølge undervisningsvejledningen for ungdomsskolen af 1966 indgår familieorientering i faget ungdomsorientering og skal gennem situationer fra familielivet, eventuelt introduceret gennem film eller litteratur, skabe mulighed for at behandle de unges øjeblikkelige og fremtidige forhold til og i familien. Herigennem får man i særlig grad anledning til at kunne bibringe de unge større forståelse af deres egen situation og ansvar og til at lære dem hensyn og tolerance i medmenneskelige forhold.

målet med undervisningen må også være at orientere dem om ægteskabets og familielivets forskellige forhold.

Ifølge undervisningsvejledningen omfatter emneområdet familiekundskab eller familieorientering såvel mere praktisk betonede som etisk betonede emner. Her i landet anses indholdet dog ikke i særlig grad at skulle være praktisk betonet, idet bl.a. budgetlægning, regnskab, boligindretning, hygiejne og husgerning ofte er selvstændige fagområder. De enkelte emner samles derfor i højere grad om nutidsfamiliens struktur og familien som en del af samfundet samt om den etiske side af familielivet, det vil sige, kontakten mellem mennesker ganske særlig inden for familien samt rollefordeling og arbejdsfordeling i hjemmet.

Det fremgår endvidere, at undervisningen ofte indledes med en drøftelse eller gennemgang af aktuelle, ganske konkrete emner, for eksempel familiens forhold til samfundet, familiepolitiske emner, familielovgivning o.lign. man finder det i skolen af betydning, at der opnås god kontakt mellem lærere og elever, inden den etiske side af familielivet drøftes. Specielt for den mere følelsesbetonede del af faget understreges vigtigheden af, at undervisningen gives ganske objektivt, ligesom den ikke på nogen måde skal omfatte personlig rådgivning.

I nær forbindelse med familieorienteringen står seksualundervisningen, hvorom læseplansudvalget, der har udarbejdet undervisningsvej-

*) Undervisningsvejledning for folkeskolen afgivet af folkeskolens læseplansudvalg. Betænkning nr. 253. 1960.

**) Undervisningsvejledning for ungdomsskolen afgivet af det pædagogiske arbejdsudvalg på ungdomsskolen. Betænkning nr. 426. 1966.

ledningen for folkeskolen, har udtalt, at der lokalt bør tages stilling til den form, hvorunder undervisningen skal gives, og hvorledes opgaverne i det hele bør fordeles, samt at det i alle tilfælde, hvor man ønsker at gennemføre seksualundervisning, må være en frivillig sag for hjemmene, om de ønsker, at deres børn skal deltage i undervisningen. Dette bør indebære, at skolen forud for undervisningens begyndelse indhenter forældrenes samtykke til deres barns deltagelse. forplantningslæren i forbindelse med skolens biologiundervisning er dog obligatorisk for alle elever og nødvendiggør ikke, at hjemmene forud har fremsat nogen tilkendegivelse. Det hedder endvidere, at det ikke kan pålægges en lærer at overtage seksualundervisning. I de tilfælde, hvor der ikke findes lærere, som kan påtage sig seksualundervisning, må skolen overdrage opgaven til læger eller visse nærmere aftalte opgaver til skolens sundhedsplejerske.

Seksualudvalget mener i sin betænkning *), at det ikke for tiden uden videre er muligt at bygge på en mere systematisk seksualoplysning fra hjemmenes side, og konkluderer i, at folkeskolen er det eneste sted, hvor seksualundervisning kan nå alle børn og unge, og at skolen er bedst egnet hertil. Seksualudvalget har endvidere fundet, at man vil opnå de bedste resultater ved at behandle seksuelle spørgsmål integreret i den øvrige undervisning, og da en sådan integration vil være udelukket, såfremt blot en enkelt elev skal fritages, hvilket vil være til skade for undervisningen som helhed, mener man ikke at kunne gå ind for en adgang til fritagelse. Det anses for et primært mål for undervisningen at placere de enkelte emner på naturlig måde i børnenes bevidsthed, således at man undgår usikkerhed og nyfigenhed og den deraf følgende fornemmelse af, at man ikke kan tale om dette emne. Det foreslås, at der etableres en god kontakt til forældrene, således at disse ved, hvad der foregår på skolen i denne undervisning. Seksualudvalget foreslår, at undervisningen i almindelighed bør påhvile klasselæreren som den, der har det bedste personlige kendskab til såvel børnene som deres hjem, men vil på den anden side ikke pålægge den enkelte lærer nogen pligt til at give denne undervisning.

*) Seksualundervisning i folkeskolen m.v. Betænkning I (nr. 484) fra seksualoplysningsudvalget. 1968.

Der er flere andre undervisnings- og oplysningsområder end folkeskole og ungdomsskole, som har familieorientering eller dermed beslægtede fag på programmet. Dette er således tilfældet for forsvarets civilundervisning, husholdningsskoler, aftenskoler og mødrehjælpen m.v.

familievejledning, familierådgivning eller familiebehandling ydes fra flere forskellige sider på baggrund af psykiateres og psykologers erfaring om, at et enkelt familiemedlems situation ikke kan bedømmes, uden at den samlede families forhold tages i betragtning. mødrehjælpen har i en årrække drevet en intensiv familiebehandling, børneforsorgens rådgivningscentre med deres stab af psykiatere, psykologer og socialrådgivere tager ved deres undersøgelse og behandling af tilpasningsvanskelige børn hele familiens forhold i betragtning, mentalhygiejniske rådgivningskontorer søger at hjælpe familier til rette, som har vanskeligheder i det indbyrdes forhold mellem familiens medlemmer eller vanskeligheder i forhold til omverdenen osv.

I lovgivningen er ordet familievejledning imidlertid nu knyttet til den opgave, der ved børneforsorgsloven er blevet henlagt til børne- og ungdomsværnene - at tilbyde familier med børn løbende vejledning og støtte med en særlig pligt til at rette sådant tilbud til familier, som må antages i særlig grad at trænge hertil, jf. kapitel 3 i lov nr. 193 af 4. juni 1964 om børne- og ungdomsforsorg, der trådte i kraft den 1. april 1965.

Socialministeriet anfører som en foreløbig vejledning *) følgende:

a. Efter almindelige erfaringer vil en del familier, hvor en moder eller en fader er alene om at varetage forsørgelsen og opdragelsen af et eller flere børn, eventuelt midlertidigt, have brug for vejledning og støtte.

Det kan ikke ved klare skelnemærker angives, i hvilke tilfælde bistand er påkrævet. Derfor kan det indtil videre være ønskeligt, at spørgsmålet om familievejledning tages op vedrørende enhver enlig forsørger, således at der foretages en udskillelse af tilfælde, hvor løbende vejledning og støtte ikke kan anses for påkrævet. Behov for familievejledning kan opstå allerede under graviditeten.

forsørgerens ægteskab med en anden end barnets fader, respektive moder, er ikke i sig

*) Socialministeriets cirkulære af 18.12.64 om børne- og ungdomsværnenes familievejledning.

selv grund til at undlade familievejledning. Stedmoder- eller stedfaderforhold giver undertiden anledning til særlige vanskeligheder.

b. I familier, hvor en af forældrene på grund af fravær i en periode er ude af stand til at deltage i forsørgelsen eller opdragelsen af børnene for eksempel på grund af alvorlig sygdom, sindslidelser, afsoning af straf, langvarig bortrejse, aftjening af værnepligt, særlig uddannelse og lignende, kan vejledning og støtte i særlige tilfælde være påkrævet.

c. også i en familie, hvor samlivet består, kan der være forhold, der rummer en trussel mod børnenes sjælelige og legemlige trivsel. Det kan for eksempel være tilfældet ved langvarig sygdom, langvarig arbejdsløshed, invaliditet, nedsatte åndsevner eller alkoholisme.

familievejledning kan også være hensigtsmæssig ved alvorlige uoverensstemmelser mellem forældrene om opdrager- eller forsørgerproblemerne, og manglende kyndighed i husførelse kan være af så alvorlig karakter, at børnenes trivsel udsættes for fare.

d. Hvor en familie med børn vedvarende eller jævnligt modtager offentlig hjælp, bør familievejledning overvejes.

e. I mange bykommuner og i nogle landkommuner er der kvarterer eller områder, der rummer særlig mange truede familier, og som udgør et dårligt opvækstmiljø for kvarterets eller områdets børn og unge. Her kan det være påkrævet i en periode at iværksætte et særligt intensivt familievejledningsarbejde, eventuelt kombineret med en indsats fra børne- og ungdomsværnets side med henblik på etablering af for eksempel bedre legemuligheder, fritidsklubber og lignende for børnene og de unge eller af klubvirksomhed og undervisning for forældre. Der kan endvidere af børne- og ungdomsværnet udfoldes bestræbelser for eksempel for at støtte saneringsforanstaltninger.

Herudover er børne- og ungdomsværnet berettiget til at tilbyde familievejledning til andre grupper end de her nævnte. Tilbud skal rettes til enhver familie, som efter det oplyste konkret må antages i særlig grad at trænge til vejledning og støtte, og endvidere bør der så vidt muligt etableres familievejledning, når en familie selv retter henvendelse herom.

Vedrørende familievejledningens form og indhold kan nævnes, at det centrale i vejledningen er den personlige kontakt mellem familien og vejlederen, og at de første bestræbelser må gå ud på at få tilvejebragt et tillidsforhold til familien. Det kan således være hensigtsmæssigt at undersøge muligheden for hjælp til løsning af rent praktisk vejledning vedrørende husførelsen, hjælp til manglende nødvendig beklædning til børnene, husgeråd, seng og sengetøj eller lignende inden for forsorgslovens rammer.

På længere sigt må der skabes overblik over familiens og specielt barnets situation, og familiens eventuelle problemer må klarlægges gennem samtaler med familien og indhentning af oplysninger fra de myndigheder m.v., som i forvejen kender familien.

Den egentlige familievejledning tilrettelægges på den måde, at man så vidt muligt søger at få tilvejebragt et tillidsforhold til familien og at lede familiemedlemmerne til selv at løse eventuelle vanskeligheder. Det kan for eksempel dreje sig om at give råd angående barnets pleje og opdragelse, skolegang og fritidsbeskæftigelse, erhvervsvalg og lignende eller at yde bistand til budgetlægning eller anden anvisning på praktisk tilrettelægning af husførelsen. De hyppigste årsager til etablering af familievejledning synes at være sygdom i hjemmet, dårlige familieforhold, boligforhold og økonomiske forhold, samt mangelfuld pasning af børnene *).

Ifølge oplysninger fra direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen er der pr. 1. april 1969 anerkendt 150 kvalificerede familievejledningsordninger, herunder 10 amtsordninger og en del andre ordninger, der omfatter flere kommuner. kommuner med i alt 3,9 mill, indbyggere omfattes herefter af anerkendte ordninger. Yderligere 4 familievejledningsordninger, herunder 1 på amtsbasis, er søgt anerkendt. Disse omfatter kommuner med ca. 0,2 mill, indbyggere, og man kan herefter regne med, at i alt 4,1 mill, af landets 4, 8 mill, indbyggere snart vil have adgang til at søge hjælp hos familievejledere under anerkendte familievejledningsordninger. Den sidst offentliggjorte oversigt over familievejledningens omfang er fra 1966/67. Det fremgår heraf, at der den 1. april 1966 blev ydet løbende familievejledning til 3.738 familier, og at tilgangen i 1966/67 var 3.578. ophør af familievejledning skete i 1966/67 i 2.134 tilfælde, således at der pr. 31. marts 1967 ydedes løbende vejledning til 5.182 familier. Tallene viser, at vejledningen i mange tilfælde er løbende i mere end et år. Det kan anføres, at

*) Beretning for børne- og ungdomsforsorgen for tiden 1.4.1966 til 31.3.1967. Direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen, københavn 1969.

den løbende vejledning i 62 pct. af tilfældene blev ydet til enlige forsørgere. Pr. 31. marts 1967 var det tilsvarende antal 55 pct.

Børne- og ungdomsværnet må først og fremmest selv sørge for at sikre sig kendskab til de familier, tilbud bør rettes til. Børne- og ungdomsværnene bør derfor sikre sig meddelelse fra andre myndigheder om alle familier med børn, der efter visse generelle kriterier må antages at kunne trænge til vejledning og støtte; det drejer sig i denne forbindelse om de kommunale folkeregistre, de sociale udvalg, børne- og ungdomsforsorgens institutioner, revalideringscentre, rådgivningscentre, mødrehjælpsinstitutioner, forsorgscentre og andre særforsorgsinstitutioner, sygekasser m.v.

man har ikke fra statens side ment at kunne opstille krav om en bestemt forudgående uddannelse af familievejlederne; men der stilles betydelige krav i retning af evne til at komme i kontakt med de familier, det drejer sig om, og til samtlige at bevare et objektivt overblik. Det må antages, at socialrådgivere og personer med tilsvarende uddannelse og praktisk erfaring inden for den sociale kommunale forvaltning i almindelighed vil kunne gøre god fyldest. Dernæst vil sundhedsplejersker, småbørnspædagoger og børnehavelærerinder kunne løse opgaven, især hvor vejledningen vedrører spædbørn og småbørn indtil skolealderen.

for familier med større børn kan læreruddannede og børneforsorgspædagoger, husholdningslærerinder, fritidspædagoger og klubmedarbejdere komme på tale. I øvrigt kan også personer med baggrund i mere praktisk betonet uddannelse eller erfaring anvendes, for eksempel personer, der gennem virksomhed som tilsynsførende, som tilsynsværge, som undersøgere i børneværnssager eller ved lignende socialt arbejde har vist særlig forståelse for og evner for arbejde af denne art.

for så vidt angår de i henhold til lov om børne- og ungdomsforsorg § 19 anerkendte familievejledningsordninger er det en betingelse for anerkendelse, at de familievejledere, der ikke er socialrådgivere, gennemgår et af direktoratet iværksat kursus for familievejledere.

familievejlederne skal have adgang til bistand af et vejledende organ bestående af en gruppe af særligt sagkyndige, som børne- og ungdomsværnet stiller til rådighed for vejlederne. Det har vist sig hensigtsmæssigt at lade denne gruppe omfatte en læge, en psykolog, en jurist samt en person med særlig erfaring inden for den sociale lovgivning. Den sagkyndige gruppe kan være rådgivende for familievejlederne og de særlige sagkyndige.

oplysningerne om behov for vejledning opnås i stort omfang ved børne- og ungdomsværnenes kontakt med andre myndigheder, ca. 30 pct. af de familier, der modtog vejledning i året 1966/67, har selv rettet henvendelse herom til familievejledningen.

6. kvinden i familielivet - udvalgets synspunkter og forslag

Der skal ikke her tages stilling til, om den nuværende familietype bestående af mand, kone og børn vil være den fremherskende i fremtidens samfund. Hvilken retning udviklingen inden for familien tager, og hvilken hast udviklingen sker med, vil i praksis for en del komme til at afhænge af politiske beslutninger vedrørende familiens vilkår og familiestrukturen og vedrørende områder der influerer på de sociale værdier som gælder i befolkningen, for eksempel med hensyn til hvor højt man vurderer erhvervskarriere, indtægt, erhvervsposition, politisk indflydelse, menneskelige kontakter, personlig udfoldelse m.m.

Det vil imidlertid - som nævnt i kulturministeriets betænkning (nr. 517) være vanskeligt at forestille sig en total ændring i familiemønstret for eksempel en fuldstændig overgang fra kernefamilie til storfamilie inden for den nærmeste fremtid. Sandsynligvis vil der omkring år 2000 eksistere flere forskellige familieformer, kernefamilier og storfamilier og mere eller mindre varige familier.

En sådan udvikling mod et mere varieret familiemønster, hvor flere familieformer eksisterer samtidig, bør af samfundet følges op ved, at der på dette område gives den enkelte mulighed for at vælge den familieform, der findes mest tiltrækkende. med henblik herpå er det vigtigt, at undervisningen i familiekundskab tilsigter at belyse de forskellige former for familieliv.

med hensyn til specielt kvindens stilling i familien er der i det foregående peget på en række forhold, der viser den kønsrolledifferentiering, som findes i familielivet.

Sociologen *Erik Høegh* har for nylig påpeget, at familien efter hans opfattelse er kommet til menigmand for at blive*), og den nor-

*) *Erik Høegh:* familien i samfundet. Jørgen Paludans forlag, københavn 1969.

ske sociolog *Harriet Holter* *) har efter en gennemgang af norske og finske data oplyst, at der ikke er noget, der tyder på, at den unge generation i dag stort set er indstillet på at bryde de traditionelle mønstre vedrørende kønsrollerne. Der er ganske vist radikale grupper af unge, som arbejder på at gennemføre ændringer i de traditionelle opfattelser, men deres indflydelse er meget begrænset. Under hensyn hertil skal udvalget understrege betydningen af, at der fra samfundets side ydes støtte til disse unges bestræbelser, således at nye tanker herigennem efterhånden kan finde indpas i den yngre generation og hos den opvoksende ungdom.

kønsrolledifferentieringen i familien vedrører arbejdsfordelingen, indflydelsen og de psykologiske karakteristika ægtefællerne imellem. mange undersøgelser godtgør ifølge en gennemgang af den psykologiske litteratur om forskelle mellem mænd og kvinder **), at det kun i ringe grad lader sig påvise, at de konstaterede kønsbestemte forskelle skulle være forårsaget af særlige forskelle i specifikke biologiske anlæg hos de to køn.

De psykologiske forskelle, der lader sig konstatere mellem kvinder og mænd og mellem drenge og piger må derfor i ikke uvæsentlig grad skyldes de ydre påvirkninger som et menneske udsættes for lige fra fødslen, fra hjem, børneinstitution, skole og samfund. Der kan i denne forbindelse henvises til Dansk kvindesamfunds undersøgelse af en række skolebøger, der er gengivet i uddannelsesudvalgets betænkning ***), og hvoraf det fremgår, at det må antages, at påvirkningen af børn gennem det læste forøges svarende til, i hvor høj grad barnet identificerer sig med de beskrevne personer. Her spiller personernes køn en rolle, og drenge vil formentlig udelukkende identificere sig med drenge og mænd, piger — måske mindre udpræget - med piger og kvinder.

Skolebogsundersøgelsen dokumenterer, at lærebøger såvel i dansk som i fremmede sprog kun undtagelsesvis giver pigerne mulighed for at identificere sig med kvinder af anden type end moder og husmoderen. Desuden er det påvist, at de piger, der skildres, sjældent er særlig aktive, idérige eller indstillede på at uddanne sig, de er artige og leger med traditionelt legetøj osv. overhovedet omtales hunkønsvæsener i langt ringere omfang end hankøn.

Undersøgelser refereret af Harriet Holter tyder på, at pigerne har en grundlæggende tvivl om eget værd, egne muligheder og egen kapacitet. Dette må utvivlsomt ses i sammenhæng med den ovenfor omtalte skolebogspåvirkning og giver udvalget anledning til stærkt at understrege betydningen af, at der på forskellig måde og måske i særdeleshed gennem den påvirkning børnene får gennem undervisning og skolebøger gøres en indsats til støtte for en ændring af det traditionelle kønsrollemønster for eksempel ved, at der i skolebøgerne i overensstemmelse med nutidens samfund gives skildringer af familier med erhvervsarbejdende mødre og fællesskab i hjemmet om opgaver, og at man i det hele søger at give pigerne perspektiver vedrørende uddannelse, erhverv og arbejde fremfor først og fremmest giftermål og hjemmearbejde.

Den fastholden af traditionel opfattelse vedrørende kønsrolle- og familiemønstre, som påvirkningen i skolerne kan være medvirkende til, vil for mange let blive yderligere cementeret gennem én af de foretrukne fritidsbeskæftigelser, læsning af uge- og månedsblade. Udvalget er opmærksom på, at mange af disse blade i stigende omfang bringer seriøse artikler også om samfunds- og familieforhold, om kvindens stilling i dag m.m., men man har samtidig det indtryk, at det mere populære roman- og novellestof — samt ikke sjældent annoncestof — stadig i vidt omfang bidrager til en underbygning af hævdvundne og sædvanemæssige forestillinger og fordomme. Udvalget kunne ønske en undersøgelse sat i gang på dette område, ligesom man vil foreslå taget op til nærmere overvejelse, hvad der evt. vil kunne gøres med henblik på at der også i det mest populære underholdningsstof i uge- og månedsblade vil kunne ydes bidrag til en modernisering af opfattelser og tankegang på kønsrollernes og familieforholdets områder.

også hvad angår trivsel i hjemmet vil det blandt andet være skolen, der må satses på. En persons trivsel kan beskrives som en funktion af forventning og ydelse, af hvad personen forventer og hvad andre yder. man har forvent-

*) *Harriet Holter:* menn og kvinner i 1980. foredrag holdt på Socialdemokratiets landskonference i københavn april 1969.

**) *Carl Weltzer:* Psykologiske kønsforskelle - en gennemgang af den psykologiske litteratur om forskelle mellem mænd og kvinder. kvindekommissionen, 1967.

***) Betænkning (nr. 504) vedrørende kvinders uddannelsesproblemer afgivet af kvindekommissionens udvalg om uddannelsesforholdene oktober 1968. Bilag 3.

ninger til ægtefælle og familieliv, og i den grad de positive forventninger tilfredsstilles, er det fremmende for trivsel. Sådanne forventninger må behandles gennem en opdragelse og uddannelse til ægteskab, som dels må finde sted i skolens familiekundskab og dels gennem andet oplysningsarbejde i form af kurser og studiekredse i højskole og ungdomsskole, gennem oplysningsforbundene, orienterende udsendelser i TV og udarbejdelse af let forståeligt og let tilgængeligt pjecemateriale, således at der herigennem skabes grundlag dels for realistiske forventninger til livet med en ægtefælle og i en familie og dels for en imødekommelse af ægtefælles og børns rimelige forventninger.

Hvad angår den familiekundskab eller familieorientering, som gives i skolerne, skal man desuden fremhæve betydningen af, at der for eleverne tydeliggøres en klar sammenhæng mellem det stof, der gennemgås i praktiske husgerningsfag m.v. og den gennemgang af de etiske sider af familie og ægteskab, som finder sted i faget orientering. man skal endvidere pege på det ønskelige i, at faget familiekundskab administrativt gøres til et af de obligatoriske kurser i læreruddannelsen *).

Som supplement til og videreførelse af orienterings- og oplysningsarbejdet må der sættes kræfter ind på at styrke rådgivnings- og vejledningsarbejdet ved udvikling af den eksisterende familievejledning og andre rådgivningsinstitutioner. Udvalget har bemærket den udvikling i antallet af godkendte ordninger, der har fundet sted i de sidste år. Der er dog endnu ikke opnået en fuldstændig landsdækning, og det er udvalgets indtryk, at der ikke er tilstrækkeligt kendskab til de eksisterende ordninger og deres hjælpemuligheder.

man kunne endvidere ønske en længere uddannelse for samtlige vejledere svarende til socialrådgiveruddannelsen i omfang. målet for såvel oplysnings- som vejledningsarbejde må være en forståelse af, at familielivet bygger på fællesskabet, og at det ikke blot er kvindens opgave at skabe et lykkeligt hjemme- og familieliv. Dette er en fælles opgave, der som en af sine forudsætninger har en arbejdsfordeling, som ikke er kønsrolledifferentieret. Skal vi regne med en fortsat opretholdelse af ægteskab og familie, må man forsøge at finde frem til forhold, der kan sikre, at arbejde med børn og arbejde i hjemmet ikke bliver kønsbestemt. Der må findes frem til andre kriterier for eksempel således at det bliver lyst og behov, der bliver afgørende for, hvem der skal arbejde ude og hvem hjemme. man kan også forestille sig en turnusordning eller en kombination af de nævnte muligheder.

Som nævnt er det tilsyneladende også i de ægteskaber, hvor hustruen har deltidsbeskæftigelse uden for hjemmet, man finder den bedste balance mellem ægtefællernes indflydelse og position i familielivet.

Disse forhold understreger ønskeligheden af, at der tilvejebringes sådanne muligheder, at ægtefællerne frit kan vælge mellem heltids- og deltids-, ude- og hjemmearbejde, og at der desuden gives mulighed for, at den, der har været hjemme i børnenes første år, senere kan genoptage hel eller delvis tilknytning til erhvervslivet.

Endelig skal man fremhæve, at resultaterne af de omtalte undersøgelser om magtfordelingen i familien synes stærkt præget af det samfund, hvori de er foretaget. Efter udvalgets opfattelse understreger undersøgelserne stærkt, hvor vigtigt det er, at vi får en selvstændig forskning af kønsrolleproblematikken i de nordiske lande.

*) Jvf. Betænkning (nr. 390) vedrørende læreruddannelsen afgivet af et af undervisningsministeriet nedsat udvalg, 1965, p. 49.

kaPITEl V

Den familieretlige lovgivning

1. Indledende bemærkninger

I de foregående afsnit er der foretaget en gennemgang af familiens faktiske situation og en række praktiske problemer, der står i nøje forbindelse hermed. I dette kapitel vil der blive foretaget en gennemgang af de juridiske regler, der er bestemmende for familiemedlemmernes stilling. formålet hermed er bl.a. at søge belyst, i hvilket omfang retsreglerne svarer til familiens virkelige situation.

familiemedlemmernes retlige stilling reguleres af flere love, først og fremmest naturligvis de egentlige ægteskabslove; lov nr. 256 af 4. juni 1969 om ægteskabets indgåelse og opløsning og lov nr. 56 af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger. men ægtefællernes retsstilling berøres også af arve- og skiftelovgivningen samt navneloven, og børnenes retlige stilling bestemmes først og fremmest ved lov nr. 277 af 30. juni 1922 om umyndighed og værgemål samt lov nr. 200 af 18. maj 1960 om børns retsstilling.

Grundprincipperne i ægteskabslovene er, at ægtefællerne er selvstændige, myndige og ligestillede personer, og at begge har samme ansvar for familiens forsørgelse. Dette gælder både forsørgelsen af ægtefællerne selv og af børnene. også på andre punkter er forældrene ligestillede i deres forhold over for børnene, både med hensyn til rettigheder og pligter.

Disse love angår alle retsforhold mellem personer, der lever i ægteskab og deres mindreårige børn eller voksne børn, der endnu er under uddannelse. Vi har ikke - som man endnu har det i visse europæiske lande - regler om, at voksne børn har en vis forsørgelsespligt over for deres forældre. *Det er kun kernefamiliens juridiske forhold, som er reguleret i dansk lovgivning.* En undtagelse danner arvereglerne, men også på dette område er der i de senere år sket en koncentration om kernefamilien. Selv så nære slægtninge som fætre og kusiner har mistet deres arveret og ægtefællens stilling er blevet styrket på bekostning af den anden ægtefælles forældre og søskende.

arve- og skiftelovgivningen samt navnelovgivningen er blevet revideret inden for de seneste år. Det samme gælder reglerne om børns retsstilling. med hensyn til de egentlige ægteskabslove er stillingen den, at et af justitsministeriet i 1957 nedsat udvalg har udarbejdet en række betænkninger. Den første resulterede i de foran nævnte ændringer i skiftelovgivningen. Den ny ægteskabslov af 1969 bygger på de væsentligste punkter på det lovudkast, som findes i udvalgets betænkning II om ægteskabets indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret (nr. 369/1964), og udvalget **har** ligeledes udarbejdet et udkast til en ny lov om ægteskabets retsvirkninger, der indebærer visse ændringer i den nugældende retstilstand. Begge disse lovudkast har været forelagt en række organisationer, m.v., og har været genstand for nordiske drøftelser.

Under folketingets behandling af ægteskabsloven af 1969 udviklede situationen sig imidlertid derhen, at der nu er truffet bestemmelse om at nedsætte en ny kommission eller udvalg, der skal foretage en dyberegående undersøgelse af hele ægteskabslovgivningen for at overveje, i hvilket omfang der er behov for at tilpasse denne lovgivning til de ændrede samfundsforhold, ændringen af kvindens stilling i samfundet og de deraf følgende ændringer af ægteskabsinstitutionen.

I den efterfølgende oversigt over de familieretlige regler vil også en del af de i og uden for folketinget fremsatte reformønsker blive omtalt.

2. ægteskabslovgivningen

a. ægteskabs indgåelse.

ægteskabet kan stiftes enten ved borgerlig eller kirkelig vielse. Den som er under 21 år, og som ikke tidligere har været gift, skal have

forældrenes samtykke. mand under 20 år og kvinde under 18 år må ikke indgå ægteskab uden overøvrighedens tilladelse. Desuden er det naturligvis en forudsætning, at man ikke lever i andet ægteskab. meget nært slægtskab udgør ægteskabshindring. Det gælder for eksempel også halvsøskende, der er vokset op uden at kende noget til hinanden.

Både i det folketingsudvalg, der behandlede ægteskabsloven af 1969 og fra anden side er der fremsat ønsker om en ægteskabsalder for både mænd og kvinder på 18 år. Det er som argument mod den nugældende ordning anført, at den er et udslag af forsørgerbegrebet, idet den er udtryk for, at mænd først må gifte sig, når de er i stand til at forsørge en familie, mens der ikke stilles tilsvarende krav til kvinderne.

B. De retlige virkninger af ægteskabet, særlig på det økonomiske område.

a. Indledende bemærkninger.

I § 1 i lov om ægteskabets retsvirkninger af 18. marts 1925 hedder det: »mand og hustru skal være hinanden til støtte og i fællesskab varetage familiens tarv.«

Bestemmelsen er en programudtalelse uden egentlig selvstændigt indhold, men nærmest polemisk rettet mod fortiden, hvor det var manden som formelt havde afgørelsen i såvel økonomisk som personlige spørgsmål. Dette forhold er således ændret ved bestemmelsens udtrykkelige betoning af, at ægtefællerne i fællesskab skal varetage familiens tarv, hvorved må forstås alt, hvad der kræves til hjemmets opretholdelse og ægtefællens og børnenes legemlige og åndelige vel.

Betydningen af bestemmelsen er vel i det væsentlige af pædagogisk art. Justitsministeriets ægteskabsudvalg af 1957 har i sin nedennævnte betænkning fra 1966 ment at burde bibeholde den.

b. ægtefællernes ret til at foretage økonomiske dispositioner og deres ansvar for gæld.

langt de fleste ægtepar lever i formuefællesskab. 1925-lovens ligestillingsgrundsætning har på dette område givet sig udslag i, at hver ægtefælle - manden såvel som hustruen - selvstændigt bestemmer over sin del af fællesboet og kun hæfter for sin egen gæld. Disse regler betød ved deres indførelse et afgørende brud med den tidligere retstilstand, hvorefter manden var familiens overhoved og som sådan rådede over alt, hvad der hørte til formuefællesskabet, dog med undtagelse af hustruens indtægter ved selverhverv.

Er der særeje - hvilket kun er tilfældet i et mindretal af ægteskaber - råder hver ægtefælle over sit eget særeje og hæfter for sine egne forpligtelser.

Disse bestemmelser — der understreger, at ægtefællerne trods ægteskabet betragtes som selvstændige individer - gav anledning til livlige debatter, da de i sin tid blev indført, men denne diskussion er for længst døet hen. Hverken i den juridisk faglige debat eller i den bredere diskussion om kvindens stilling i samfundet har der været rejst spørgsmål om at ændre ligestillingsgrundsætningen på dette område.

Justitsministeriets ægteskabsudvalg, der har behandlet disse problemer i sin betænkning nr. III, ægteskabets retsvirkninger. (nr. 415/1966) har ikke foreslået ændringer på disse punkter.

I udlandet har man derimod været inde på andre løsninger af spørgsmålet om, hvem der skal råde over formuefællesskabet, idet man har gjort gældende, at ligestilling mellem mand og hustru også kunne indføres ved at lade begge i fællesskab forvalte formuefællesskabet og dets indtægter. I Holland kaldte man dette system for »to kaptajner på samme skib«, men forkastede det; den hollandske ægteskabslov af 1956 ligger tæt op ad det danske system. også i Belgien har man drøftet at indføre fællesraden for ægtefællerne.

I en række østeuropæiske lande findes regler, der i vidt omfang medfører, at begge ægtefæller skal medvirke, hvis der skal disponeres over fællesejet. Jfr. særlig C. Renard: le Regime matrimonial de droit commun, Bruxelles, 1960, side 243 samt for eksempel den østtyske familiengesetzbuch af 20/12 1965 og den polske ægteskabslov af 25/2 1964.

Regler af denne type er naturligvis på mange punkter fordelagtige for en hustru, der ikke har nogen eller kun en ringe pengeindtægt. Til gengæld har hustruerne i de lande, hvor man finder sådanne regler, større medansvar for deres mænds gæld end de har efter den danske lovgivning.

Et særligt problem er de medhjælpende ægtefæller. Hvis en hustru eller mand yder en væsentlig arbejdsindsats — måske med fuld normal daglig arbejdsdag eller mere - i en virksomhed, som den anden ægtefælle ejer får han eller hun nøjagtig samme retsstilling som en hjemmearbejdende ægtefælle. Der kan natur-

ligvis træffes aftale om vederlag mellem ægtefællerne, men selve loven giver ikke den medhjælpende mand eller hustru særlige rettigheder. Efter den svenske Giftermålsbalk kap. 8 §6 skal den medhjælpende ægtefælle have et rimeligt vederlag, hvis det under hensyn til arbejdets art og omstændighederne i øvrigt må anses for passende, at der svares et sådant vederlag.

Ser man bort fra disse særlige problemer, der opstår, fordi ægtefællerne selv har etableret et arbejdsfællesskab, må man gøre sig klart, at indførelse af regler om fællesraden vil betyde et afgørende brud på det hidtidige princip om at gifte personer - såvel mænd som kvinder - principielt anses som selvstændige personer i retsordenens øjne.

Der findes dog allerede i den nugældende lovgivning visse bestemmelser, der begrænser ægtefællerne i deres frie rådighed, eller giver dem mulighed for at optræde på hinandens vegne. Begge disse regelsæt tilsigter at afhjælpe en del af de problemer, som har medført, at man i udlandet har været inde på tanken om, at ægtefællerne skulle være fælles om at råde over de ejendele, der omfattes af formuefællesskabet.

(1) Indskrænkninger i rådigheden.

1925-lovens § 17 bestemmer således, at enhver af ægtefællerne er pligtige at udøve sin rådighed over fællesejet, således at det ikke utilbørligt udsættes for at forringes til skade for den anden ægtefælle.

Denne bestemmelse er i særlig grad begrundet i, at fællesejet ved ægteskabets ophør skal ligedeles, jfr. nedenfor.

En anden gruppe regler er i særlig grad begrundet i hensynet til at bevare rammen om familiens hjem om end de også rummer en vis beskyttelse af en ægtefælles erhvervsvirksomhed.

lovens § 18 bestemmer, at den ene ægtefælle uden den anden ægtefælles samtykke ikke må afhænde eller pantsætte fast ejendom, der er fælleseje, såfremt ejendommen tjener til familiens bolig, eller hvis ægtefællernes eller den anden ægtefælles erhvervsvirksomhed er knyttet til den. Sådan ejendom må heller ikke uden samtykke af den anden ægtefælle bortlejes eller bortforpagtes, såfremt dette ville medføre, at den ikke længere kan tjene til fælles bolig eller som grundlag for erhvervsvirksomheden.

Justitsministeriets ægteskabsudvalg har i sin før omtalte betænkning III s. 36 ff. i overensstemmelse med et forslag fra Danske kvinders nationalråd ment det rigtigst at udvide bestemmelsen til også at omfatte fast ejendom, der er særeje, idet man har fundet, at de hensyn, der bærer reglen, for så vidt angår ejendomme, der er fælleseje, med samme styrke gør sig gældende ved ejendomme, der tilhører en ægtefælle som særeje. Der har blandt udvalgets medlemmer været enighed om, at særejeejendomme skulle medtages. Der har derimod været delte meninger om, hvorvidt sådanne ejendomme helt skulle sidestilles med ejendomme, der er fælleseje, eller om man skulle foreslå begrænsninger i henseende til arten af de særejeejendomme, der skulle medtages.

lovens §19 bestemmer, at den ene ægtefælle ikke uden den anden ægtefælles samtykke må afhænde eller pantsætte løsøre, der er fælleseje, for så vidt det hører til indboet i det fælles hjem eller til den anden ægtefælles fornødne arbejdsredskaber, eller det tjener til børnenes personlige brug. Justitsministeriets ægteskabsudvalg har i sin betænkning III foreslået, at paragraffen udvides til også at omfatte udleje af løsøre af den ovennævnte art.

(2) Den ene ægtefælles ret til at råde på den andens vegne.

Selve 1925-loven indeholder visse fuldmagtsregler, dels de meget specielle: § 14 (om den situation, der opstår, når en ægtefælle overlader sit løsøre til brug i en anden ægtefælles virksomhed) og § 13 (om situationen når en ægtefælle på grund af sygdom og fravær er forhindret i at varetage sine anliggender), dels en mere almindelig regel i § 11.

Efter denne er enhver af ægtefællerne under samlivet berettiget til i forhold til tredjemand til på begge ægtefællers ansvar at indgå sådanne retshandler til fyldestgørelse af den daglige husholdnings eller børnenes fornødenheder, som sædvanlig foretages i dette øjemed. Samme ret har hustruen med hensyn til sædvanlige retshandler til fyldestgørelse af sit særlige behov. (Se s. . .).

Justitsministeriets ægteskabsudvalg (flertallet) har i sin betænkning III, foreslået ligestilling mellem mand og hustru på det sidstnævnte punkt.

Derimod har udvalget endnu ikke fundet tiden moden til at ophæve den fortrinsstilling med hensyn til forældelse, som den nugældende

lovs § 26 tillægger hustruen. Den medfører, at krav på hustruen af den i § 11 nævnte art forældes i løbet af et år, når tillige manden hæfter.

Bestemmelsen har en ikke ringe praktisk betydning.

Det må fremhæves, at disse fuldmagtsregler alle gælder, uanset om der er fælleseje mellem ægtefællerne eller helt eller delvis særeje.

c. ligedelingsprincippet.

Som det fremgår af de foregående afsnit har selv ægtefæller, som lever i formuefællesskab, en betydelig økonomisk selvstændighed.

når man alligevel har bevaret betegnelsen formuefællesskab, er det fordi der sker ligedeling af formuen, når ægteskabet ophører, enten på grund af død eller skilsmisse. ligedeling sker også i tilfælde af separation eller bosondring.

Selv om ligedelingen først finder sted i forbindelse med ægteskabets ophør, har den en så nøje sammenhæng med ægtefællernes stilling, mens ægteskabet består, at det er naturligt at behandle spørgsmålet i denne sammenhamg.

om principper og fremgangsmåde ved ligedelingen henvises til forsørgerbegrebet (betænkning 440/1966 side 65 og 77, samt til fremstillingen i justitsministeriets ægteskabsudvalg betænkning nr. I (om skifte mellem ægtefæller, betænkning 305/1962), se særlig s. 10 ff. og s. 15 ff. og i udvalgets betænkning III, se særlig s. 65 og s. 67.

Der kan være særlig grund til at understrege, at formuefællesskabet her i landet omfatter ikke alene hvad ægtefællerne erhverver under ægteskabet, men også hvad de ejede før ægteskabet. En så konsekvent gennemførelse af formueægteskabet kendes kun i forholdsvis få lande (de skandinaviske lande, Holland og Portugal), mens udgangspunktet ellers meget tit er formuefællesskab om hvad der er erhvervet *efter* ægteskabets indgåelse, ofte dog med undtagelse af erhvervelser ved arv og gave.

mens særrråden og særheften, som beskrevet i foregående afsnit, var en nydannelse i ægteskabsloven af 1925, var ligedelingsnormen en videreførelse af den ældre lovgivnings formuefællesskab. På dette punkt adskillte den danske modernisering af ægteskabslovgivningen, der var baseret på et fællesnordisk samabejde, sig på afgørende vis fra de lovreformer, der tidligere havde fundet sted i andre lande i den hensigt at give gifte kvinder ligestilling i familielovgivningen. man havde nemlig allerede inden udgangen af det 19. århundrede både i England og i en række af USas delstater indført fuldt særeje med ret for hustruen til at bestemme over sit særeje. I norden, hvor forberedelserne til den senere reformlovgivning allerede da var i gang, var man fuldt ud opmærksom på udviklingen i de angelsaksiske lande, men fandt at en obligatorisk særejeordning på afgørende punkter stillede hustruerne alt for ugunstigt.

Disse synspunkter genfinder man også hos ægteskabsudvalget af 1957, der konkluderede således (Betænkning III s. 18): »Den skandinaviske ordning er efter udvalgets mening den mest hensigtsmæssige legale ordning. Udvalget har herved lagt vægt på, at ordningen yder retfærdighed over for de stadig mange hustruer, som udelukkende arbejder i hjemmet eller kun delvis har udearbejde. Disse hustruer har i almindelighed ikke nogen mulighed for at skabe en formue, idet en eventuel opsparing under ægteskabet, selv om den er kommet i stand ikke alene ved mandens virksomhed, men også i kraft af hustruens fonuftige administration af midlerne, anses som indført i boet af manden og dermed som hørende til hans bodel. Systemet er endvidere ret smidigt, idet der inden for ret vide rammer åbnes ægtefællerne adgang til ved ægtepagt at indrette deres formuefordeling som det passer dem bedst.«

Den kritik, der fra juridisk side har været af formuefællesskabets ligedelingsnorm, har i hvert fald indtil den seneste tid i særlig grad angået de problemer, der kunne opstå, når en ægtefælle under en skilsmisse efter kort tids ægteskab måtte afgive en andel af en måske betydelig formue som den pågældende ejede før ægteskabet.

På grundlag af et forslag fra justitsministeriets ægteskabsudvalg blev der imidlertid i 1963 gennemført en ændring af skiftelovgivningen, der har gjort det muligt at afværge urimeligheder af denne art. (Se lov nr. 412 af 18. december 1963). Har ægteskabet varet mere end fem år, må man dog normalt forvente, at der vil ske ligedeling også for den formue, man havde før ægteskabet.

Det bør dog fremhæves, at netop under de allerseneste års diskussion om kvindens ændrede stilling i samfundet har der rejst sig røster, som bl.a. skarpt har kritiseret ligedelingsnormen. man har gjort gældende, at den gifte

kvinde kun kan opnå *reel* ligestilling med manden, dersom hun oppebærer pengeindtægter i samme omfang som han, og at ligedelingsnormens beskyttelse af den gifte kvinde, der ikke har selvstændige indtægter, er med til at bevare en samfundstilstand, hvor kvinder i vidt omfang ikke har erhvervsindtægter eller i hvert fald kun lavere indtægter end mændene. Herved kommer ligedelingsnormen efter disse gruppers mening til at modvirke en ellers ønskelig udvikling hen imod reel ligestilling mellem mænd og kvinder.

d. Underholdet.

1925-lovens § 2 bestemmer, at begge ægtefæller har en pligt til efter evne at bidrage til familiens underhold og fastslår således ægtefællernes indbyrdes forsørgelsespligt og forsørgelsespligt overfor børnene.

normen for forsørgelse er det underhold, som efter ægtefællernes livsvilkår må anses for passende. Heri ligger på den ene side, at et nødtørftigt underhold ikke er tilstrækkeligt, såfremt de økonomiske forhold tillader andet og mere. og på den anden side kan en ægtefælle ikke uden videre forlange underholdet sat i forhold til indkomsten, såfremt et passende underhold kan skaffes for mindre. Den ægtefælle, der har indkomsten, må i sidste fald f.eks. være berettiget til at genenmføre en efter forholdene rimelig opsparing.

Til underholdet henregnes, hvad der kan udkræves til husholdningens førelse, herunder navnlig bolig og fødevarer, og til fyldestgørelse af hver ægtefælles særlige behov; klæder, pleje og varetagelse af hver ægtefælles materielle og ideelle interesser, samt endelig til børnenes opdragelse.

I udtrykket »efter evne« ligger, at ægtefællerne ikke nødvendigvis skal bidrage lige meget. Den enkelte ægtefælles bidrag til underholdet behøver ej heller være i form af penge, men bidraget kan ydes ved ægtefællens indsats i hjemmet.

Dansk familieret er således neutral i spørgsmålet om, hvorvidt den ene ægtefælle arbejder i hjemmet eller delvist tillige har erhvervsarbejde. Den tager heller ikke stilling til, hvem af ægtefællerne, der skal udføre husholdningsarbejdet og andre opgaver i hjemmet.

De indvendinger, der som anført i foregående afsnit i de senere år er rejst mod ligedelingsnormen, er også rejst mod bestemmelsen om forsørgerpligten. Det anføres, at den udtrykkelige bestemmelse om, at forsørgelsesbyrden kan opfyldes ved arbejde i hjemmet er et kernepunkt i et forældet forsørgerbegreb, og at det modvirker udviklingen henimod reel ligestilling mellem mand og hustru af de ovenfor i afsnit 3 angivne grunde.

e. Udgifternes afholdelse.

lovens § 3 fastslår, at såfremt den ene ægtefælles indtægter ikke er tilstrækkelige til at dække den pågældende ægtefælles særlige behov, er den anden ægtefælle pligtig at overlade den første ægtefælle de fornødne pengemidler i passende beløb ad gangen.

Bestemmelsen er grundlaget for den hjemmearbejdende husmoders krav om husholdningspenge og penge til udgifterne ved egne og ved børnenes fornødenheder og for mandens krav mod den med ham sambeskattede hustru, på bidrag til betaling af den del af den påligne-de skat, som angår f.eks. hustruens formue og formueindtægter.

Såfremt for eksempel hustruen har små eller ingen indtægter, har hun krav på, at manden overlader hende de fornødne pengemidler til udgifternes afholdelse.

opfylder en af ægtefællerne ikke sine pligter efter § 2, kan den anden ægtefælle ved overøvrighedens mellemkomst pålægges at yde et pengebidrag til opfyldelsen af underholdspligten. Derimod kan overøvrigheden ikke fastsætte bidrag, når pligten efter § 3 forsømmes. Dette har ægteskabsudvalget af 1957 foreslået ændret. (Betænkning III s. 22).

Reglerne i §§ 2 og 3 må ses i nær sammenhæng med de ovenfor beskrevne regler om ægtefællernes rådighed over formuefællesskabets midler, jfr. specielt det om de hjemmearbejdende hustruers problemer anførte.

også på dette punkt er der i de senere års debat rejst kritik mod de gældende regler, men ud fra ganske modsatte synspunkter af dem, der er kommet til orde over for ligedelingsnormen. Det gøres nemlig gældende, at den gifte kvinde, som ikke har erhvervsarbejde eller i hvert fald kun lavere indtægt end manden, ikke ved de i nærværende afsnit beskrevne regler opnår den ligestilling og økonomiske selvstændighed, som ægteskabsloven i virkeligheden tilsigter. Hertil kommer, at man finder, at det må betragtes som en nedvurdering af husmoderens arbejde og dets økonomiske værdi for familien,

at husmoderen kun får et krav på *forsørgelse*, og ikke opnår at se sit arbejde vurderet på lige fod med mandens. for at råde bod på disse forhold har man drøftet muligheden af at indføre regler om, at formuefællesskabets midler - herunder mandens arbejdsindtægt - skal forvaltes af ægtefællerne i forening, se ovenfor under 2 om retsstillingen i de østeuropæiske lande - eller at indføre ret til hustruløn.

/. ægtefællernes pligt til at give oplysning om deres økonomiske forhold.

1925-lovens § 10 bestemmer, at hver af ægtefællerne er pligtige at give hinanden oplysninger om deres økonomiske forhold, som kræves til bedømmelse af deres underholdspligt.

Hertil kommer, at hustruen altid kan henvende sig til skattemyndighederne og få oplysning om den af manden selvangive indkomst og formue for de skatteår, hvor ægtefællerne har været sambeskattede. Efter kildeskattelovens § 80 stk. 1., 2 .og 3. punkt har manden en tilsvarende ret, når hustruen er særskilt beskattet af arbejdsindtægt og lignende.

Justitsministeriets ægteskabsudvalg har i sin betænkning III s. 19 ff. stillet forslag om en bestemmelse, der går videre end § 3. Ifølge forslaget er ægtefællerne ikke alene som i § 10 pligtige at give hinanden de oplysninger om deres økonomiske forhold, som kræves til bedømmelse af deres underholdspligt, men de er pligtige at give hinanden de oplysninger, som kræves til at bedømme deres økonomiske forhold i det hele under hensyn til at oplysninger om den anden ægtefælles økonomiske forhold kan have betydning ikke blot til bedømmelse af parternes underholdspligt, men f.eks. også for en ægtefælles økonomiske planlægning, herunder arbejdsdispositioner på længere sigt, og for afgørelsen af spørgsmålet om børnenes uddannelse.

oplysningerne vil endvidere kunne have betydning for en ægtefælles eventuelle testamentariske dispositioner. Reglen foreslås derfor udvidet, således at der pålægges ægtefællerne pligt til gensidigt at orientere hinanden om deres økonomiske status i almindelighed. Det fremhæves, at den foreslåede bestemmelse ikke vil hindre en ægtefælle i at forholde den anden oplysninger vedrørende f.eks. forretningshemmeligheder og patenter.

g. ægteskabskontrakter.

I de tidligere afsnit er der nævnt nogle af de reformønsker, der er fremkommet i de allerseneste år. Under den offentlige debat der opstod i forbindelse med folketingets behandling af ægteskabsloven af 1969, blev der med mellemrum rejst spørgsmål om ægteskabskontrakter.

Dansk kvindesamfund fremsendte en skitse til en sådan ordning til folketingsudvalget. Se bilag nr. 6 til folketingsudvalgets betænkning (folketinget 1968-69 blad 679 til lovforslagene 29-32 samt 8, 9, 138, 144 og 145). forslaget går ud på, at der sammen med de øvrige ægteskabspapirer forud for indgåelse af ægteskab til registreringsmyndighederne indsendes en foreløbig underskrevet ægteskabskontrakt. Disse kontrakter udformes over standardkontrakter, der som hovedpunkter indeholder bestemmelserne i lov om ægteskabets retsvirkninger. De kan udbygges med aftaler om formueforholdet, herunder om og i hvilket omfang, der skal være særeje. De kan også efter parternes ønske udbygges med aftaler om, hvorledes fællesudgifter skal deles, aftaler om forsørgelse under uddannelse og i tilfælde af ægteskabets opløsning m.v. Der skal i kontrakterne kunne indføjes aftaler om forsikringer tegnet til fordel for enhver af ægtefællerne og andre forsikringer.

Disse individuelt udbyggede standardkontrakter skal prøves af en særlig myndighed, der især skal lægge vægt på, at de individuelle aftaler ikke stiller nogen af parterne ringere end de ville være i henhold til lov om ægteskabets retsvirkninger. kontrakterne skal principielt være livsvarige, men må kunne revideres med mellemrum.

C. ægteskabets opløsning m.v.

Et ægteskab opløses, hvis den ene af ægtefællerne afgår ved døden. Den efterlevende ægtefælle er arveberettiget (jfr. forsørgerbegrebet side 77) og hvis der har været formuefællesskab, skal der ske ligedeling efter de foran under B. 3 beskrevne regler. I parternes levende live kan ægteskabet opløses ved omstødelse eller skilsmisse. omstødelse - som kun finder sted i meget få tilfælde - skal bygge på omstændigheder, der forelå ved ægteskabets indgåelse. Betingelserne er f.eks. opfyldt, hvis den, der søger omstødelse, ikke var i stand til at handle fornuftsmæssigt på vielsens tidspunkt. Reglerne om skilsmisse må sammenholdes med reglerne om separation. Ganske vist medfører

Separation ikke endelig opløsning af ægteskabet. fraseparerede kan derfor ikke indgå nyt ægteskab - men bortset herfra er retsvirkningerne af skilsmisse og separation i det væsentlige de samme. Hertil kommer, at separationen åbner vejen til skilsmisse. En fraseparereret ægtefælle har nemlig en ubetinget ret til at få skilsmisse et år efter separationen, forudsat at samlivet ikke har været genoptaget. En sådan genoptagelse bevirker nemlig, at separationens virkninger bortfalder for fremtiden.

o. Separationsgrunde.

Reglerne herom findes nu i ægteskabsloven af 1969. ægtefællerne har efter § 29 ret til separation, når de mener ikke at kunne fortsætte samlivet og er enige om at søge separation.

En ægtefælle har efter § 30 ret til separation, hvis den anden ægtefælle groft har forsømt familiens underhold eller groft krænket andre pligter over for ægtefællen eller børnene. Det samme gælder, hvis forholdet mellem ægtefællerne af anden grund må anses for ødelagt, medmindre ødelæggelsen hovedsagelig beror på ægtefællens eget forhold.

En ægtefælle har endvidere ret til separation, hvis der foreligger omstændigheder, som ville give ham eller hende ret til at kræve skilsmisse.

b. Skilsmissegrunde.

Som anført giver 1 års separation ret til skilsmisse, jf. § 32. Denne skilsmissegrund og skilsmisse på grund af ægteskabsbrud tegner sig tilsammen for langt den største del af skilsmisserne.

Et flertal af medlemmerne i ægteskabsudvalget af 1957 foreslog, at utroskab fremtidig kun skulle give grundlag for separation. (Betænkning II s. 71 ff.). loven har i § 37 valgt en mellemvej. Udgangspunktet er, at utroskab, ligesom efter den tidligere lov, giver ret til skilsmisse, for den anden ægtefælle, men retten kan bestemme, at der kun skal gives seperation, bl.a. hvis hensynet til børnene taler derfor.

Skilsmisse efter nogen tids faktisk ophævelse af samlivet, men uden forudgående separation, giver anledning til et par procent af skilsmisserne. ægteskabsloven af 1969 har gjort det lettere at få skilsmisse på dette grundlag. Det hedder i dens § 33:

»Enhver af ægtefællerne har ret til skilsmisse, når deres samliv på grund af uoverensstemmelse har været hævet i de sidste tre år.«

Tidligere var fristen 4 år. Endvidere gjaldt der den bestemmelse, at opløsning af ægteskabet i almindelighed ikke burde ske, såfremt den sagsøgende ægtefælle ved sin egen livsførelse hovedsagelig er skyld i samlivets ophævelse, og den sagsøgte modsatte sig skilsmisse. Denne bestemmelse medførte i praksis, at der kunne gå ca. 7 år, før skilsmisse blev givet. Efter den nye regel kan en ægtefælle ikke under nogen omstændigheder hindre en skilsmisse, når samlivsophævelsen har varet i 3 år.

Blandt lovens andre skilsmissegrunde kan særlig nævnes langvarig sygdom hos den sagsøgte ægtefælle.

c. Skilsmisse og separationsvilkår.

I forbindelse med såvel separation som skilsmisse skal der træffes bestemmelse om underholdspligt ægtefællerne imellem samt om forældremyndigheden over eventuelle fællesbørn. Endvidere skal der træffes bestemmelse om, hvem der skal fortsætte et eventuelt lejemål til familiens bolig, jfr. 1969-lovens § § 46-50 og 55.

med hensyn til spørgsmålet om forældremyndighed skal retten, hvis forældrene er enige, følge deres ønsker, medmindre dette strider mod børnenes tarv. I sidstnævnte tilfælde eller hvis forældrene ikke er enige, afgøres spørgsmålet af retten, efter hvad der findes rimeligt under særligt hensyn til børnenes tarv. moderen har ikke længere nogen fortrinsret til børn under 2 år. Den tidligere bestemmelse herom udgik under folketingets behandling af ægteskabsloven af 1969.

om afgørelser om underholdspligt, herunder om et eventuelt bidrags størrelse siger lovens § 50, at de skal træffes under hensyn til, i hvilket omfang den, der ønsker bidrag, selv kan skaffe sig et efter sine livsvilkår tilstrækkeligt underhold, og hvorvidt den anden part efter sine økonomiske forhold og de øvrige omstændigheder formår at udrede bidrag. Endvidere tages der hensyn til ægteskabets varighed. Der kan tillige tages hensyn **til,** om den, der ønsker bidrag, har behov for støtte til uddannelse eller lignende.

man kan formentlig regne med, at domstolene også under den ny lov vil følge den hidtidige praksis. Efter denne er det praktisk talt ukendt, at der gives bidrag til mænd. for hustruernes vedkommende har der i de sidste 20-25 år været en stigende tendens til at tidsbegrænse bidragene eller helt nægte dem, for eksempel

hvis det drejer sig om yngre barnløse hustruer. Den samme tendens har været fulgt af administrationen, se i det hele forsørgerbegrebet side 67-68. Hertil kommer, at justitsministeriet i en cirkulæreskrivelse af 5. december 1968 har meddelt, at man i sager om bidrag til en ægtefælles underhold, hvor bidragspligten ikke i skilsmissedommen eller bevillingen er tidsbegrænset, følger den praksis i almindelighed på begæring af den bidragspligtige at lade bidraget aftrappe og senere bortfalde, når der er betalt bidrag i en periode, der overstiger samlivets varighed.

På et enkelt punkt må man imidlertid regne med muligheden af, at der vil ske ændringer efter at 1969-loven er trådt i kraft. I den tidligere lov fra 1922 var det nemlig bestemt, at bidragspligt i almindelighed ikke kunne pålægges en ægtefælle, hvis den anden ægtefælle måtte antages ved sin livsførelse at have forårsaget separationen eller skilsmissen, se den oven for citerede betænkning s. 8, jfr. også justitsministeriets redegørelse for problemerne s. 43. Denne regel, der i et ikke ringe antal tilfælde har ført **til,** at hustruer, hvis utroskab havde givet anledning til skilsmissen, er blevet afskåret fra at få underholdsbidrag, er udeladt i den nye lov. Selv om folketingsudvalget i sin betænkning har udtalt, at det uanset ændringen stadig vil være muligt ved bidragsafgørelsen at tage hensyn til de oplysninger, der måtte foreligge om årsagen til separationen eller skilsmissen, må man forudse muligheden af, at lovændringen vil betyde, at der fremover vil blive pålagt mændene bidragspligt i en del tilfælde, hvor de under den tidligere lov ville være blevet frifundet for hustruens bidragskrav.

d. Reformtanker.

Det foran nævnte folketingsudvalg drøftede om lovens separations- og skilsmissebetingelser er hensigtsmæssige og tidssvarende. nogle medlemmer var af den opfattelse, at separation bør være en ubetinget ret, samtidig med, at adgangen til direkte skilsmisse stærkt begrænses. andre mente, at der fortsat bør være adgang til direkte skilsmisse, når den anden part har krænket visse pligter, medens atter andre fandt, at adgangen alene bør knyttes til, om ægteskabet er ødelagt på grund af dyb og varig uoverensstemmelse. man har i denne forbindelse fremhævet, at skyldkriteriet overalt bør udgå af ægteskabslovgivningen. man har endvidere diskuteret, hvorvidt utroskab fortsat bør give adgang til skilsmisse, og man har overvejet, om der burde gives direkte adgang til skilsmisse, når parterne er enige derom, og der ikke er mindreårige børn. (Jfr. udvalgets foran nævnte betænkning s. 2).

også fra mange andre sider har disse problemer været taget op til diskussion. Eksempelvis kan det blot nævnes, at en af de organisationer, der fremsendte forslag til folketingsudvalget, foreslog, at ægteskaber skulle kunne opløses blot ved, at man ikke længere betragter sig som samboende (gifte) *).

fra flere sider har der endvidere været rejst spørgsmål om helt at afskaffe underholdsbidrag mellem ægtefæller.

3. Samliv uden for ægteskab

Dette spørgsmål er også et af de mange, der først er blevet rejst i de allerseneste år. Det er på adskillige punkter gået ind i den offentlige debat, men spørgsmålet er også blevet lagt frem for folketinget, idet Socialistisk folkeparti i efteråret 1968 fremsatte et forslag til lov om faste samlivsforhold og deres opløsning. Det hedder i bemærkningerne til lovforslaget, at ». . . . . der i det moderne samfund er mange forskellige samlivsenheder - par og familier - med boligfællesskab, med gensidige hjælpe- og støttefunktioner og med opdragelsesfunktioner, og at disse enheder ikke nødvendigvis baseres på vielsesattester. lovens opgave må være at beskytte parterne i *alle* disse fast etablerede samlivsforhold, ikke alene i de formaliserede ægteskaber. Derfor må loven for det første give bestemmelser for, hvordan det konstateres, at der foreligger samliv af en bestemt art, og for det andet fastsætte regler for fremgangsmåden ved disse samlivsforholds opløsning, navnlig for samfundets bistand ved afgørelsen af de interessekonflikter, der står i forbindelse med opløsning.«

lovforslaget, der ikke blev gennemført, omfatter foruden regler om egentligt ægteskab dels regler om anerkendelse af samlivsforhold, der har varet i mindst 3 år, dels regler om storfamilier.

*) Den svenske justitsminister har i forbindelse med sin forelæggelse af en ny svensk ægteskabslov i 1968 været inde på tanken om, at ægtefællerne skulle have en ubetinget adgang til at kræve separation - også mod den anden ægtefælles ønske - men har på den anden side givet udtryk for, at separationsinstituttet næppe bør afskaffes.

Reglerne om anerkendelse af faste samlivsforhold omfattede også samlevende personer af samme køn. Ved en storfamilie forstod man en gruppe på mere end to voksne personer, der ikke bindes sammen af slægtskab, men har fælles bolig og husførelse samt faktisk indbyrdes forsørgelse.

Selv om lovforslaget ikke blev vedtaget, var man i det tidligere nævnte folketingsudvalg ikke afvisende over for tanken om at nå frem til en juridisk løsning af visse af de deri rejste spørgsmål. Det hedder i udvalgsbetænknigens side 3: »Der er endvidere peget på behovet for at undersøge, om nogle af de regler i lovgivningen, der knytter retsvirkninger til ægteskabet, bør kunne anvendes på ægteskabslignende forhold. De praktiske problemer, der er rejst af »forbundet af 1948« og tidsskriftet »Vennen« bør formentlig overvejes i denne sammenhæng, i det omfang de ikke kan løses ved arveafgiftslovgivningen og lejelovgivningen.«

4. Børnenes retsstilling

Efter § 21 i lov nr. 277 af 30. juni 1922 om umyndighed og værgemål tilkommer forældremyndigheden over børn født i ægteskab forældrene i forening. (Se i det hele forsørgerbegrebet kapitel 4: forholdet til børnene). forældremyndigheden medfører ifølge lovens § 19 pligt til at sørge for barnets person og beføjelse til at træffe bestemmelse om dets personlige forhold.

myndighedslovens § 6 indeholdt oprindelig en bestemmelse om, at faderen alene udøvede værgemålet, altså varetagelsen af barnets økonomiske anliggender. Ved lov nr. 17 af 6. februar 1957 ændredes denne bestemmelse,og ægtefællerne er nu i forening født værge. Der blev samtidig givet hver ægtefælle legal fuldmagt til i en række relationer at optræde alene på barnets vegne. I denne forbindelse bemærkes, at princippet i myndighedsloven er forladt i den ny børnetilskudslov, der giver moderen en fortrinsstilling.

om forsørgerpligten over for børn hedder det i § 13 i loven om børns retsstilling: »forældrene er hver for sig forpligtet til at forsørge barnet. Barnet skal forsørges, opdrages og uddannes under hensyn til forældrenes livsvilkår og barnets tarv.«

Hvis en af forældrene ikke opfylder sin forsørgelsespligt, kan overøvrigheden pålægge den pågældende at udrede bidrag. Pligten hertil ophører normalt ved barnets fyldte 18. år, men bidrag til undervisning og uddannelse kan dog pålægges indtil det fyldte 24. år.

Barnet er altså undergivet forældrenes omsorg og forsørgelse. Et andet spørgsmål er, om det selv i juridisk forstand er berettiget til at træffe sine egne beslutninger, dels i forhold til forældrene, dels i forhold til omverdenen.

myndighedslovens § 18 bestemmer, at børn er under forældremyndighed indtil de er 18 år, medmindre de har indgået ægteskab. når forældremyndigheden er ophørt, kan de selv med fuld retlig virkning træffe bestemmelse om deres personlige forhold, for eksempel uddannelse og opholdssted.

Den økonomiske umyndighed vedvarer, til man er fyldt 20. Heraf følger for eksempel, at man ikke kan indgå afbetalingskontrakter eller købe på kredit uden værgens (normalt forældrenes) samtykke. Umyndige over 15 år har dog mulighed for at indgå og ophæve aftaler om arbejde samt til at råde over deres arbejdsindtægter samt hvad de ved gave eller testamente har fået til egen rådighed. for umyndige i aldersgruppen 18-21 er retten til at indgå arbejdsaftaler mere vidtgående end for de 15-17-årige.

Der har i folketingssamlingen 1968-69 været fremlagt forslag om at nedsætte myndighedsalderen til 20 år, og en lov, der nedsatte valgretsalderen fra 21 til 18 år blev vedtaget af folketinget, men forkastet ved folkeafstemning.

Der synes også i øvrigt i den offentlige debat at være interesse for spørgsmålet om, i hvilket omfang de helt unge skal have selvstændige juridiske rettigheder i forhold til forældrene eller i forholdet til andre enkeltpersoner samt offentlige myndigheder.

I denne forbindelse kan det nævnes, at der ved en lovændring for få år siden blev åbnet mulighed for, at unge piger mellem 15 og 18 kan få vejledning om svangerskabsforebyggelse uden samtykke fra indehaveren af forældremyndigheden, og at der fra enkelte sider har været rejst spørgsmål om, hvorvidt der skal gives større børn — for eksempel børn over 15 — mulighed for at søge en offentlig myndigheds afgørelse, dersom der er uenighed mellem dem og forældrene om uddannelse og lignende spørgsmål.

5. andre juridiske spørgsmål af betydning for familien

I betænkningen forsørgerbegrebet er det på-

vist, at de i familieretten gældende grundprinciper ikke er gennemført i alle andre love.

af de spørgsmål, som er behandlet i denne betænkning har udvalget behandlet følgende:

a) adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger.
b) Erstatning for tab af forsørger.
c) Spørgsmål vedrørende navneret.
d) ægtefæller af forskellig nationalitet.
e) folkeregisterlovgivningen.
f) Visse spørgsmål i kirkelovgivningen.
g) Skattelovgivningens regler om ægtefællens selvangivelse og om deres ansvar for skattens betaling.

ad a) adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger m.v.

I forbindelse med udarbejdelsen af forsørgerbegrebet blev der med forsikringsrådets bistand foretaget en undersøgelse af reglerne vedrørende egenpension samt ægtefælle- og børnepension i en række større pensionskasser og pensionsforsikringsordninger.

(1) Pensionskasserne.

Situationen er her temmelig kompliceret. Der henvises med hensyn til enkeltheder til forsørgerbegrebet, men det må fremhæves, at der i et betydeligt antal kasser findes regler, der stiller kvinderne dårligere end mændene med hensyn til børnepensioner. Således er der kasser, hvor der overhovedet ikke er ret til børnepension for de kvindelige medlemmers børn, heller ikke når afdøde har været enlig forsørger. Det må endvidere fremhæves, at mens det er hovedreglen, at der er kollektiv enkepension, er der ikke kollektiv enkemandspension i nogen af ordningerne.

I en række af ordningerne giver undersøgelsen ikke mulighed for på det foreliggende grundlag at afgøre om mænd og kvinder får samme aktuarmæssige (dvs. ud fra forsikringsmatematiske beregninger) værdi for deres bidrag. I denne forbindelse kan blandt andet fremhæves, at kvindelige medlemmer i nogle kasser bliver pensionsberettigede i en tidligere alder end de mandlige medlemmer.

En række nyere kasser er dog opbygget stort set efter forskningsmæssige principper, og som følge af denne opbygning får alle medlemmer samme aktuarmæssige værdi for deres ydelser. Inden for denne gruppe findes der kasser., hvor børnepensionen til kvindelige medlemmers børn er højere end pensionerne til de mandlige medlemmers børn. Der er også nogle af kasserne, der åbner mulighed for at deres kvindelige medlemmer kan tegne overlevelsesrente for deres mand efter de under b. nævnte principper.

(2) kollektive pensionsforsikringer.

Udgangspunktet for pensionsordninger, der er baseret på en kollektiv pensionsforsikringsaftale, er, at de omfatter alderspension samt kollektiv enkepension og meget ofte også kollektiv børnepension til mandlige medlemmers børn.

også for kvindelige forsikredes børn er der i et vist antal tilfælde kollektiv børnepension, men der findes en del ordninger, hvor sikring af disse børn sker ved, at den forsikrede mod nedsættelse af egenpension kan tegne arverente for barnet. Sådanne ordninger er altså ikke obligatoriske.

kollektiv enkemandspension kendes ikke, men det sker, at overenskomsterne åbner mulighed for, at en kvindelig forsikret kan tegne overlevelsesrente for sin mand mod tilsvarende reduktion af egenpensionen.

Efter at der er indført enkemandspension i tjenestemandslovgivningen, har pensionsforsikringsselskaberne nedsat et aktuarudvalg, der skal udarbejde grundlaget for enkemandspension.

Der er fra forskellig side rejst spørgsmål om at afskaffe pensioner til efterladte ægtefæller, jfr. bl.a. betænkning vedr. kvindelige tjenestemænds forhold (betænkning nr. 526/1969) s. 8.

ad b) Erstatning for tab af forsørger.

Ifølge redegørelsen i forsørgerbegrebet er der ikke i lovgivningen gjort nogen forskel mellem mand og hustru, men det er i praksis hovedreglen, at der gives erstatning i anledning af mandens død, hvorimod domstolene er væsentlig mere tilbageholdende, når det er hustruen, der afgår ved døden. Indtil for forholdsvis få år siden gaves der normalt ikke erstatning til fuldt arbejdsdygtige mænd i anledning af hustruens død, heller ikke selv om hun havde arbejde uden for hjemmet. man strakte sig videre, når manden var helt eller delvis uarbejdsdygtig på grund af alder eller sygdom.

De erstatninger, der gives til enkemænd, er gennemgående meget beskedne, ligesom der i

øvrigt også er en vis forskel på erstatninger til børn, alt efter som det er faderen eller moderen, der er død. Retspraksis kan illustreres ved to nyere domme. I den ene fik en enke — der ikke havde børn sammen med afdøde og som havde højere indtægt og bedre uddannelse end han — 35.000 i erstatning. ægteskabet havde ikke varet et år. - I den anden fik en enkemand 12.000 for tabet af sin hustru, hvis årsindtægt vel lå ca. 3.000 kr. lavere end den førnævnte afdøde mands, men som desuden havde været husmoder i et hjem med 4 mindre børn.

Til sammenligning tjener, at der efter ulykkesforsikringslovgivningen er ligestilling med hensyn til ydelser til efterladte familiemedlemmer, forudsat at hustruen mindst har tjent ca. 1/4 af mandens indtægt. Har hustruen været deltidsarbejdende, gives der endog i et vist omfang erstatning for værdien af hendes arbejde for familien i hjemmet.

En senere højesteretsdom viser dog en ændret indstilling til spørgsmålet. Den 16. oktober 1969 afsagde højesteret dom i en erstatningssag om en 42-årig kvinde, der var gift med en 46-årig arbejdsmand, og som blev påkørt og dræbt af et automobil. Hun havde passet hjemmet, hvori der var 8 børn, heraf 7 under 18 år. Ved sit arbejde i hjemmet fandtes hun at have bidraget ikke blot til børnenes, men også til mandens forsørgelse på en sådan måde, at han havde krav på erstatning for tab af forsørger i anledning af hendes død. Erstatningen fastsattes til 30.000 kr. Erstatning til børnene, der var i alderen fra 17 til 6 år, blev fastsat til beløb fra 700 kr. til 12.000 kr.

Spørgsmålet er henskudt til behandling i justitsministeriets udvalg vedrørende erstatning for invaliditet og tab af forsørger.

ad c) Spørgsmål vedrørende navneret.

med hensyn til navneretten oplyses det i forsørgerbegrebet, at det længe har været således, at hustruen ved ægteskabs indgåelse fik ret til at føre mandens familienavn, uden at dette dog — som i mange andre lande — medførte, at hustruen havde pligt til at opgive at føre sit pigenavn. ægtebørn erhvervede faderens familienavn. Denne retstilstand, der var et udslag af, at manden ansås som familiens overhoved, gav anledning til indgående diskussioner i betænkning nr. 254 om en ny lovgivning om personnavne (1960), og der blev gentagne gange givet udtryk for det ønskelige i også inden for dette område at realisere ligestillingen mellem kønnene. man valgte imidlertid alligevel at gå ind for principper, der var videreførelse af de hidtil gældende, og foreslog, at hustruen ved ægteskabets indgåelse automatisk skulle erhverve mandens familienavn, men have *mulighed for at beholde sit* eget navn, hvis hun måtte ønske det.

I denne forbindelse kan man henvise til en afgørelse i ombudsmandsberetningen for 1966, sag nr. 6, hvoraf det fremgår, at justitsministeriet kurant (dvs. som almindelig praksis) meddeler manden bevilling til at antage hustruens pigenavn. (Se også den østtyske familielovs § 7, hvorefter ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse meddeler, om de vil føre mandens eller hustruens navn).

med hensyn til børnene gik det danske navnelovsudvalg ind for at beholde den hidtidige regel om, at de automatisk erhverver faderens familienavn, men som en nydannelse foreslog man, at der indførtes en adgang til i stedet at vælge moderens navn.

Udvalgets forslag er genenmført ved lov nr. 140 af 17. maj 1961 om personnavne.

ad d) ægtefæller af forskellig nationalitet.

Problemerne med hensyn til ægtefæller af forskellig nationalitet kommer, som det fremgår af forsørgerbegrebet side 16 ff., frem dels i indfødsretslovgivningen, dels i sociallovgivningen og endelig i fremmedlovgivningen. også disse regler er særdeles komplicerede. I de fleste tilfælde er et ægtepar, hvor manden er dansk, mens hustruen udenlandsk, bedre stillet end et ægtepar, hvor hustruen er dansk, mens manden er udlænding. for eksempel har en dansk-gift udenlandsk kvinde, der bor her i landet, forsørgelsesret efter sociallovgivningen.

En tilsvarende ret gælder ikke for en udenlandsk mand, der bor her i landet sammen med sin danske hustru. Han er for eksempel også dårligere stillet med hensyn til arbejds- og opholdstilladelse og han har kun ret til folke- eller invalidepension, hvis han har statsborgerret i et land, med hvilket Danmark har sluttet særlig overenskomst. Hans børn vil normalt ikke få dansk statsborgerret, og han skal vente væsentligt længere end den dansk-gifte kvinde, før han kan vente at få dansk indfødsret.

De to sidstnævnte spørgsmål er bl.a. fra dansk side indbragt for nordisk Råd i december 1968. Der er rejst forslag om, at der vedtages en rekommandation til regeringerne, dels om at gennemføre sådanne ændringer i ind-

fødsretslovgivningen, at et barn født i ægteskab mellem udenlandsk mand og en kvinde, som har indfødsret i et nordisk land, kan erhverve indfødsret i moderens hjemland fra fødselen, dels om at anvende reglerne om naturalisation i forbindelse med ægteskab, således at der ikke gøres forskel mellem mand og kvinde.

Der henvises i øvrigt til redegørelse for indfødsret for børn født i ægteskab mellem forældre, hvoraf kun den ene har dansk indfødsret, udarbejdet af udvalget vedr. kvindens deltagelse i det offentlige liv (bilag 8).

ad e) folkeregisterlovgivningen.

Efter den tidligere folkeregisterlovgivning var manden det retlige husstandsoverhoved.

Dette princip er i et vist omfang bevaret i lov nr. 239 af 10. juni 1968 om folkeregistrering, jfr. dennes § 5, hvorefter enhver, der flytter inden 5 dage efter anmeldelsen skal foretage anmeldelse til folkeregistret. Denne anmeldelse skal tillige omfatte de medlemmer af husstanden, der flytter med.

Denne bestemmelse må nemlig formentlig forstås således, at det fortsat er manden, og manden alene, der bærer ansvaret for at flytteanmeldelse sker rettidigt.

ad f) kirkelovene m.v.

I forsørgerbegrebet (se s. 18), er der beskrevet nogle regler i kirkelovgivningen, herunder en bestemmelse i valgmenighedsloven, der umyndiggør den gifte kvinde med hensyn til spørgsmålet om en sådan minigheds oprettelse.

ad g) Skattelovgivningens regler om ægtefællers selvangivelse og om deres ansvar for skattens betaling.

Spørgsmålet om hvor meget ægtefæller skal betale i skat falder uden for kvindekommissionens kommisorium. Der er imidlertid adskillige andre problemer inden for ægtefællebeskatningen. Det er dem, der vil blive behandlet i nærværende afsnit.

Indtil kildeskattelovens vedtagelse i foråret 1967 var stillingen for kvinder groft set den, at de ikke eksisterede som personer - som retssubjekter. Hustruens indtægt blev i de fleste henseender behandlet, som om den var indtjent af manden. Således var det ham, der skulle opføre hendes indtægter på sin selvangivelse og ham, der hæftede for skattens betaling. Hustruen havde kun et meget subsidiært ansvar, som tilmed faldt bort, såfremt ægteskabet opløstes på grund af skilsmisse eller død eller der blev meddelt separation. (Se forsørgerbegrebet s. 23 ff.).

kildeskatteloven har medført radikale ændringer i den gifte kvindes stilling.

Udgangspunktet er dog stadig, at den gifte mand beskattes af hele sin og den med ham samlevende hustrus indkomst og formue. Sambeskatning af ægtefæller med manden som hovedperson er altså lovens udgangspunkt og hovedregel.

fra denne hovedregel er der dog gjort meget væsentlige undtagelser. Hustruen ansættes nemlig efter lovens § 4, stk. 2, særskilt til skat af følgende indtægter:

(a) indkomst ved selvstændig virksomhed
(b) indkomst ved arbejde for fremmede
(c) arbejdsløshedsunderstøttelse
(d) sygeløn og sygedagspenge
(e) invaliderente
(f) egenpension, der oppebæres i henhold til en pensionsordning, hvortil hustruens arbejdsgiver har ydet bidrag.
(g) invalidepensionsbeløb, der alene tilkommer hustruen.

Det er altså stort set arbejdsindtægter eller indtægter, der træder i stedet for sådanne, som beskattes særskilt hos hustruen. Dette medfører, at hun skal selvangive disse indtægter og betale skatten deraf.

Det må dog stærkt understreges, at der ikke sker særskilt beskatning af hustruer, der arbejder i mandens virksomhed, - de medhjælpende hustruer - men loven har i § 37 a alligevel indført nogle helt nye regler, der tilgodeser de problemer, som opstår for denne gruppe kvinder. Det er nemlig bestemt, at hvis en gift kvinde i det pågældende indkomstår har deltaget i væsentligt omfang i driften af mandens eller ægteparrets fælles erhvervsvirksomhed, anses ved beregningen af den manden påhvilende indkomstskat halvdelen - dog højst 12.000 kr. - for indtjent som særskilt indkomst af hustruen. Hustruen skal ikke betale nogen del af den pålignede skat - den hæfter manden fuldt ud for, men der sker ved reglen en skattemæssig anerkendelse af den medhjælpende hustrus indsats, og bestemmelsen medfører en skattelempelse i forhold til de tidligere gældende regler. Er den samlede skattepligtige indtægt på over 30.000 kr., sker en reduktion af et særligt hustrufradrag på 1.200 kr. med 100 kr. for

hver 1.000 kr., indtægten overstiger 3.000 kr.

Disse foran under a-g nævnte indtægter omfatter så stor en del af de indtægter, der typisk oppebæres af gifto kvinder, at særskilt beskatning af disse kvinders indtægter formentlig bliver det statistisk hyppigste.

men selv når hustruen kun har indtægter, der omfattes af punkterne a-g er den skattemæssige samhørighed mellem hende og manden dog ikke helt bortfaldet. Det kommer bl.a. frem på to punkter:

I) Efter lovens § 37, stk. 2, skal den ikke udnyttede del af personfradraget for en gift person, der på grund af ingen eller ringe indtægt ikke - eller ikke fuldt ud - kan udnytte dette fradrag, fradrages i den anden ægtefælles indtægt. Dette medfører bl.a., at hvis en hustru går ud i erhverv efter at have været hjemmearbejdende, forhøjes hendes mands skat i det omfang, hun selv tjener nok til at udnytte sit personfradrag.

   Dette træk, der - om end i en lidt anden form - genfindes i den nuværende svenske skattelovgivning, er indgående drøftet i en svensk betænkning, der er udkommet i foråret 1969 (Individuel Beskatning, fi 1969:4), og kritikken mod virkningen af det nugældende systems virkninger har præget de forskellige alternative forslag, som det pågældende udvalg har udarbejdet.

II) Reglerne om adgang til fradrag i den skattepligtige indkomst er også præget af samhørigheden mellem mand og hustru, jfr. særlig lovens § 26. Således er det manden, der skal fradrage den selverhvervende hustrus sygekassekontingent i *sin* indtægt. og hvis en selvstændig erhvervsdrivende hustru tegner en pensionsforsikring, er det ligeledes manden, der skal fradrage udgiften hertil.

Selv om særskilt beskatning af hustruindtægten i fremtiden bliver det almindeligste, er de tilfælde, hvor sambeskatning stadig skal finde sted langt fra uden praktisk betydning.

Således skal hustruens formue og indtægten deraf stadig beskattes hos manden. Det samme er normalt tilfældet, når det drejer sig om livrentebeløb, der tilfalder hustruen. I det under b. nævnte eksempel, hvor en hustru med selvstændig erhvervsvirksomhed finansierer sin egen livrenteordning, vil hun få den årlige rente udbetalt, når pensionsalderen indtræder. men det er manden, der skal betale skatten deraf, og familien kan ikke som i hustruens erhvervsaktive år nyde godt af retten til særskilt beskatning af hendes indtægt.

når det drejer sig om formue og formueindtægt er stillingen den samme: det er hustruen, som bestemmer over disse værdier, men manden, der er personlig ansvarlig for skattens betaling.

Sambeskatning skal også finde sted i alle tilfælde, hvor *både* mand og hustru er berettigede til en social pension (folke- eller invalidepension), samt i de tilfælde, hvor hustruen alene er berettiget til folkepension. I dette sidste tilfælde vil pensionen blive udbetalt til hustruen, men i de øvrige tilfælde er det overordentlig almindeligt, at kommunen udbetaler det samlede pensionsbeløb til manden, der herved får rådighed over hele den indtægt, som han skal svare skat af.

Det er ikke mindst den omstændighed, at der pr. 1/4 1970 er indført fuld folkepension fra 67 års alderen for alle uanset indtægt, som medfører, at sambeskatningen stadig kommer til at berøre et betydeligt antal familier.

ægteskabsudvalget er i sin betænkning IV (Betænkning nr. 479/1968: ægteskabelige problemer i forbindelse med kildeskattelovens regler om ægtefællers beskatning, jfr. højesteretsdommer Helga Pedersens anmeldelse i UfR B side 189) gået ind for, at man - som i Sverige - i princippet overfører ægteskabslovgivningens regler om ægtefællernes retlige ansvar til skattelovgivningen, men med den modifikation, at det overlades til ægtefællerne selv - når de er enige herom - at bestemme i hvilket omfang hver af dem skal indgive selvangivelse vedrørende deres formue samt de indtægter, der ikke omfattes af de ovenfor nævnte punkter a-g.

Der henvises i øvrigt til afdelingschef i skattedepartementet P. Bruun nielsens artikel i Juristen nr. 25/1969 side 466: »nye skattebestemmelser i forbindelse med kildeskatten« (bilag), der i afsnit III indeholder en redegørelse for ægtefællers beskatning.

Blandt de ulemper, som den nuværende retstilstand medfører, er også den, at manden risikerer at ifalde alvorligt strafansvar for urigtige oplysninger angående formue m. v. der tilhører hustruen. Problemet illustreres af den i Ugeskrift for Retsvæsen 1969 side 525 refererede dom, den angik ganske vist hustruens erhvervsindtægter, men nøjagtig samme problematik kan opstå, når det drejer sig om hustruens formueindtægter. Situationen var i den pågældende sag den, at manden igennem 3 år havde

undladt at selvangive 22.525 kr., der udgjorde indtægt fra nogle spilleautomater, som var opstillet i hustruens restauration. Efter domsreferatet var hun hovederhververen og i alt væsentligt den bestemmende med hensyn til parternes økonomiske forhold, og det var hende, der i første række havde fået udbyttet ved den unddragne skattebetaling. Hun vedtog en bøde på 5.000 kr. for skattelovovertrædelsen. manden, der i mellemtiden er blevet skilt fra hende, og som ved underrettens dom var blevet idømt 20 dages hæfte samt en tillægsbøde på 20.000 kr., fik ved landsretten straffen nedsat til hæfte i 10 dage med en tillægsbøde af 5.000 kr.

også for enlige mænd og kvinder giver kildeskatteloven problemer. Det drejer sig her om dens § 37 B, 1, hvorefter der indrømmes to personfradrag for personer, som er skattepligtige efter § 1 og som ved udgangen af det kalenderår, hvori skatten betales, opfylder aldersbetingelsen for at oppebære folkepension. Som paragraffen nærmere er udformet, medfører denne bestemmelse, at enlige kvinder på grund af henvisningen til folkepensionsloven opnår dobbelt personfradrag, når de bliver 62, mens enlige mænd først opnår denne ret, når de bliver 67. Dette gælder uanset størrelsen af de pågældende skatteyderes indtægter.

6. Udvalgets synspunkter og forslag

a. Bemærkninger angående den familieretlige lovgivning.

Da der som under I omtalt er truffet bestemmelse om at nedsætte et nyt ægteskabsudvalg, der skal foretage en dyberegående undersøgelse af hele ægteskabslovgivningen, har udvalget, hvis medlemmer ikke er særlig sagkyndige på det rent juridiske område, fundet det rigtigst at lægge hovedvægten på, at det af beskrivelsen af den nugældende stilling på området kom til at fremgå, på hvilke punkter, der i den offentlige debat og særlig i kvindeorganisationerne er fremført reformønsker eller kritik af de nugældende retsregler. Herved vil kvindekommissionen kunne bidrage til, at den kommende gennemgang af retsområdet bliver så alsidigt som muligt. for at gøre fremstillingen så udtømmende som muligt inden for de for udvalget givne rammer har man dog også medtaget forslag, der allerede efter det foreliggende kan påregnes behandlet i det ny ægteskabsudvalg. Det gælder således Dansk kvindesamfunds forslag om ægteskabskontrakter.

Udvalget ønsker særligt at fremhæve følgende punkter:

(a) ægteskabsalderen bør være ens for begge køn. Endvidere bør myndighederne være forsigtige med at dispensere fra de aldersgrænser, som fastsættes i loven, idet det offentlige bør modvirke (eller ikke medvirke til), at unge indgår overilede ægteskaber på grund af graviditet, ligesom man bør være opmærksom på, at meget tidlige ægteskaber kan være stærkt hæmmende for begge parters uddannelsesmuligheder, hvilket ikke alene har uheldige følger for dem selv, men ofte også for børnene.

(b) De særlige problemer for en ægtefælle, der arbejder i den anden ægtefælles virksomhed, bør undersøges udførligt. Der bør indføres regler svarende til den svenske Giftermålsbalks kapitel 8 § 6, se herom afsnit II B 2.

(c) Det bør pånу tages op til drøftelse om formuefællesskabet bør indskrænkes, således at det ikke fortsat kommer til at omfatte erhvervelser før ægteskabet eller erhvervelser ved arv eller gave under ægteskabet, jfr. herved også side 16 ff i betænkning III fra ægteskabsudvalget af 1957.

(d) De af folketingsudvalget rejste, under II C d beskrevne problemer omkring separation og skilsmisse drøftes indgående, særlig forslaget om at give direkte adgang til skilsmisse, når parterne er enige derom, og der ikke er mindreårige børn i ægteskabet.

(e) Udvalget ville finde det principielt rigtigst om underholdsbidrag mellem ægtefæller efter separation eller skilsmisse blev helt afskaffet, men kan desuagtet ikke gå ind for, at reglerne om sådanne bidrag ophæves allerede nu, ej heller selv om de nye bestemmelser bliver begrænset til fremtidigt indgåede ægteskaber. allerede den omstændighed, at et betydeligt antal gifte kvinder bliver afskåret fra at holde kontakt med erhvervslivet på grund af manglende børneinstitutioner, gør det nødvendigt at bevare regler, der kan sikre dem en vis erstatning for den nedsættelse i indtjeningsevnen, som påføres dem, når de opgiver deres arbejde eller eventuelt deres uddannelse af hensyn til børnenes pasning. Det gælder ikke mindst de tilfælde, hvor en hustru af denne grund må være ude af erhverv i en længere periode.

Inden underholdsbidrag mellem ægtefæller fuldstændig afskaffes, må det i det hele være en forudsætning, at der sker en sådan ændring

i familie- og samfundsmønstret, at ægteskabet ikke - eller ikke i væsentlig grad - rent faktisk virker mere hæmmende på kvindernes indtjeningsevne end det gør på mændenes. Blandt de momenter, der her vil være af betydning, er blandt andet de foranstaltninger, som samfundet træffer for at støtte gravide kvinder samt forsørgere af små børn. Endvidere vil det være af betydning om der — som det forudses fra adskillige sider — sker en væsentlig forkortelse af arbejdstiden. Bliver arbejdsdagen kortere, kan forældrene for eksempel lettere have skiftende arbejdstid og skiftes til at passe børnene, en ordning, der formentlig også på flere andre punkter vil bidrage til en mere jævn arbejdsfordeling i familien.

b. Bemærkninger vedrørende adgangen til at sikre forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger m. v. samt angående erstatning for tab af forsørger.

Udvalget går også på disse områder ind for, at der gennemføres fuld ligestilling mellem mænd og kvinder og indstiller på denne baggrund, at der rettes henvendelse til forsikringsrådet med anmodning om, at rådet i videst muligt omfang vil virke for, at der sikres mandlige og kvindelige medlemmer lige rettigheder og således understrege, at kvindekommissionen anser det for særlig vigtigt, at der sikres både de kvindelige og de mandlige medlemmer ret til børnepension.

Ud fra samme synspunkt indstiller udvalget, at der rettes henvendelse til justitsministeriets udvalg vedrørende erstatning for invaliditet og tab af forsørger med anmodning om, at der ved udformningen af udkast til nye lovregler tilstræbes en formulering, der kan sikre, at en hustrus død ikke skal medføre en større nedgang i familiens levestandard end mandens død.

Derimod kan udvalget ikke gå ind for, at pensioner til efterladte ægtefæller eller erstatning for tab af forsørger til enker og enkemænd helt afskaffes. man skal her henvise til det om underholdsbidrag efter separation og skilsmisse anførte, idet de samme forhold gør sig gældende på de to her omtalte områder.

c. Bemærkninger til spørgsmål vedrørende navneret.

Det indstilles, at navneloven ændres således, at hver af ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse vælger, om de vil bibeholde deres eget navn eller føre samme navn som ægtefællen.

d. Bemærkinger vedrørende problemerne omkring ægtefæller af forskellig nationalitet.

Udvalget tager også på dette område sit udgangspunkt i, at målsætningen må være ligestilling. Det indstilles, at kvindekommissionen over for de pågældende ministerier stiller forslag om, at der nedsættes en arbejdsgruppe eller et udvalg med repræsentanter bl.a. fra indenrigsministeriet, socialministeriet og justitsministeriet. Udvalget indstiller endvidere, at kvindekommissionen støtter det for nordisk Råd fremsatte forslag til en rekommendation.

e. Bemærkninger vedrørende folkeregisterlovgivningen.

Udvalget indstiller, at der rettes henvendelse til indenrigsministeriet med henblik på at søge indført ligestilling mellem mand og hustru.

/. Bemærkninger vedr. kirkelovene.

Udvalget skal henstille, at reglerne tages op til overvejelse med henblik på, at menighedens medlemmer stilles lige uden hensyn til køn og ægteskabelig stilling.

g. Bemærkninger vedrørende skattelovgivningen.

Udvalget finder det både af principielle og af praktiske grunde vigtigt, at reglerne om ægtefællernes ansvar for skattens betaling — og i forbindelse hermed deres ansvar for selvangivelsen - stemmer med de grundsætninger om ligestilling og selvstændighed, som for længst er indført i familielovgivningen.

Dette skyldes for det første hensynet **til** skatteborgerne, hvem det påfører adskillige ulemper, at deres indtægter og ejendele behandles på én måde efter den civilretslige lovgivning og på en anden måde efter skattelovgivningen. Blandt disse ulemper kan fremdrages den omstændighed, at manden, fordi han fortsat i strid med familielovgivningens principper betragtes som hovedperson, skal tilsvare skatten af visse af hustruens indtægter, til trods for, at han ikke har nogen som helst dispositionsret over dem. Udvalget vil også understrege, de meget alvorlige konsekvenser som straffeansvaret for urigtig selvangivelse kan medføre for manden, jfr. den ovenfor citerede dom.

Denne angår ganske vist hustruindtægter, der efter kildeskatteloven skal selvangives af hustruen selv, men nøjagtig de samme problemer kan efter kildeskatteloven opstå for en gift mand, der skal selvangive sin hustrus formue. Udvalgets grundsynspunkt bygger endvidere på, at det af ideologiske grunde er uheldigt, at en lov, der berører alle landets borgere, tager sit udgangspunkt i, at manden er hovedperson i forhold til hustruen. Dette vil i øvrigt meget let medføre, at princippet overføres til andre lovgivningsområder på samme måde som grundsynspunkterne i statsskatteloven af 1922 blev overført til andre områder som for eksempel dagpengeordningen for lønarbejdere, jfr. forsørgerbegrebet side 62.

På denne baggrund skal udvalget indstille, at der snarest muligt søges gennemført juridisk ligestilling mellem mand og hustru i overensstemmelse med de i ægteskabsudvalgets betænkning IV skitserede principper eller på anden egnet måde. Udvalget henstiller, at sambeskatningen og forsørgerbegrebet hurtigst muligt ophæves, således at enhver beskattes uden hensyn til køn og ægteskabelig stilling. Herved vil man opnå en retslig ligestilling mellem kvinde og mand. Samtidig vil man opnå at gøre skattelovgivningen neutral over for den enkeltes livsform. man skal her særlig henvise til, at den svenske skattelovgivning der i sine relevante hovedtræk ligger tæt op ad det danske system, har kunnet forene retslig ligestilling med (delvis) sambeskatning.

Udvalget lægger særlig vægt på, at der indføres regler, hvorefter hustruen altid beskattes af sin egen folke- eller invalidepension eller af sin andel i sådanne pensioner, i de tilfælde, hvor begge ægtefæller er pensionsberettigede. man forudsætter herved, at der som i Sverige og norge indføres regler, hvorefter sådanne pensionsandele udskilles fra hinanden, således at der fremtidig kan ske udbetaling til hustruerne af de beløb, som tilkommer dem efter folke- og invalidepensionslovene. Dette bør også gælde for kvinder, der er gift med mænd, som oppebærer tjenestemandspension.

Endvidere bør hustruen selvstændigt beskattes af egen formue, af egne formueindtægter og have selvstændigt eventuelt fradrag af egen fast ejendom.

Endelig indstiller udvalget, at kildeskattelovens § 37 B stk. 1 ændres således, at der bliver ligestilling mellem enlige mænd og kvinder med hensyn til skattelempelse.

kaPITEl VI

Sammenfatning

Udvalget har behandlet spørgsmålet vedrørende familiens boligforhold og lettelser i husholdningen og hjemmets indretning, børnenes forhold og pasning, familiemiljøet og familiemedlemmernes situation samt den familieretlige lovgivning.

om *boligforholdene* m. v. fastslår udvalget, at en bolig for at imødekomme de selvfølgelige krav, der må stilles i dag, må være tilstrækkelig rummelig til at kunne opfylde følgende behov: sovefunktion, spisefunktion, tilberedning af mad, arbejds- og fritidsmuligheder, såvel rolige som støjende beskæftigelser, toilet og bad, vask og tørring af tøj, opbevaring af tekstiler, almindelige varer, bøger og andre hobby-ting, mulighed for intimt privatliv og muligheder for leg. man har endvidere peget på betydningen af god lydisolation, gode ventilationsmuligheder, god akustik, fremtidssikrede el-installationer og en formgivning og et materialevalg, der stiller mindst mulige krav til vedligeholdelse og rengøring.

Vedrørende boligstørrelsen understreger man betydningen af, at man kommer bort fra den betragtning, som anlægges af offentlige myndigheder vedrørende den rimelige udnyttelse af boligarealet, og hvorefter en lejlighed først betragtes som overbefolket, når den bebos af mere end 2 personer pr. værelse. Et værelse til hver beboer må være et mindstekrav til boligen, såfremt muligheden for et rimeligt privatliv også i forhold til de nærmeste skal kunne opfyldes.

På grundlag af et projekt vedrørende kollektiv bebyggelse, der er medtaget i bilagsamlingen, har udvalget overvejet muligheden for gennem kollektive anlæg at udbygge de menneskelige relationer i boligmiljøet og at rette familiens og særlig kvindens tilværelse i hjemmet og man finder, at projektet er et godt eksempel på den boligform, som i fremtiden i særlig grad bør støttes og fremmes, fordi den giver familierne en mulighed for et fællesskab, medens der på den anden side ikke er tale om, at den, som hellere vil leve en isoleret tilværelse efter mere traditionelt mønster, bliver tvunget ind i nogen kollektiv livsform.

Udvalget finder, at der til så godt som alle de sædvanlige boligfunktioner (sove, spise, arbejde o.s.v.) er behov for kollektive supplementer.

En række funktioner må løses kollektivt, fordi behovene ellers ville bevirke en urimelig opsvulmning af kernefamiliens boligareal. nogle funktioner vil det være rimeligt at knytte snævert til hjemmet, for eksempel badstuer, mens andre kræver større beboerdeltagelse som for eksempel svømmehaller.

for at kvinderne frit kan vælge mellem ude- og hjemmeerhverv må der ske en udvikling af den snævre kollektive boligservice for eksempel med hensyn til børneomsorg, indkøb af levnedsmidler, vask, vareindlevering og kommunikation.

alt for megen tid og for mange penge anvendes på ting, som med færre anstrengelser og mindre udgifter kunne være anskaffet som kollektive goder med ligeså stort eller måske større individuelt udbytte. Det er vigtigt, at der gives tilstrækkelig oplysning om, hvilke muligheder, der ligger i de kollektive foranstaltninger.

Børnene skal have lejlighed til at komme i forbindelse med de voksne aktiviteter uden for boligen, og der må være lokalemæssige muligheder for, at beboerne kan dyrke kulturelle interesser, og for de unge må der være adgang til klubber, sportspladser og andre kollektive foranstaltninger, helst således at der er lige adgang for unge fra by- og landområder.

Ved planlægning af nyt byggeri bør der være upretentiøse, ikke funktionsbundne lokaler, hvis anvendelse senere kan afgøres efter beboernes egne ønsker og aftaler. Ved koncentration af

bebyggelse bør der tilvejebringes mulighed for bedre udnyttelse af det omgivende terræn til fritidsområder for både børn og voksne.

med hensyn til byplanlægning finder udvalget det ønskeligt, at der findes erhvervsvirksomheder i tilknytning til nye udbygningsområder, hvorved undgås for stærkt præg af soveby, og hvorved børnene får mulighed for at blive fortrolige med de voksnes arbejdsudfoldelse, og at erhvervsvirksomheder placeres i de områder, hvor de beskæftigede bor.

kravene til boligens funktioner på landet er i princippet de samme som i byerne. Særproblemer opstår især på grund af de store afstande, som virker isolerende. På kollektiv basis bør der gives mulighed for fritidsfællesskab - for børnene eventuelt i forbindelse med skolegangen. man må være opmærksom på, at også børnene på landet har et pædagogisk behov for samkvem med andre børn også inden de kommer i skolealderen.

Udvalget peger på det ønskelige i, at der i så høj grad som muligt tilstræbes en vis fleksibilitet på boligens område, som kan muliggøre, at en familie kan skifte bolig uden at skulle forlade det miljø, som familien og ikke mindst børnene føler sig knyttet til. fleksibiliteten bør muliggøre ændring af lejlighedens størrelse med familiens forøgede eller formindskede behov.

for kvindens stilling i familiemiljøet er det af afgørende betydning, at alle familiemedlemmer gennem opdragelse og påvirkning i skole og fra anden side får den indstilling, at hele familien som en naturlig ting deltager i alle hjemmets funktioner. De forskellige kollektive faciliteter vil betyde en væsentlig lettelse i husarbejdet. Det samme vil en omhyggelig fremtidsvendt planlægning af boligens indretning og udstyr. Endelig vil gode indkøbsmuligheder nær hjemmet på tider, der tilgodeser familiernes behov, være en væsentlig hjælp for såvel en hjemmearbejdende som en udearbejdende husmoder.

Vedrørende *børnenes pasning* går udvalget — bl. a. med udgangspunktet i en udtalelse fra det lægevidenskabelige fakultet ved københavn Universitet - ind for, at der skabes sådanne økonomiske og erhvervsmæssige forhold, at forældrene - også enlige - får mulighed for at vælge, om børnene i de første år skal passes hjemme eller på institution. forældrene må endvidere kunne vælge hvem af dem, der skal påtage sig hjemmearbejde og børnepasning, evt. således at dette arbejde udføres på skift mellem forældrene.

Hvad angår behovet for børnehavepladser understreger udvalget de positive - ikke mindst pædagogiske - værdier, der for alle børn vil ligge i at tilbringe den halve dag i en børnehave.

De gode institutioner vil som oftest supplere hjemmets indsats på en heldig måde, idet de giver muligheder for leg og samvær med andre børn under opsigt af veluddannede ledere med en pædagogisk indsigt, som barnet sjældent vil have mulighed for i sit hjem.

Tidligere blev der givet udtryk for, at vuggestuernes hovedopgave var tilfredsstillelse af børnenes fysiske behov, men i de senere år er man blevet mere opmærksom på betydningen af den psykiske påvirkning af børnene.

I mange hjem vil der være behov for at kunne få de helt små børn passet på vuggestue.

Efter udvalgets opfattelse ville det være ønskeligt, om der kunne sikres vuggestuepladser til alle børn, der har behov derfor. Udvalget er tillige opmærksom på betydningen af, at der gives forældrene valgfrihed med hensyn til, om de vil have en vuggestueplads eller om de selv vil passe deres børn, såfremt de får den fornødne mulighed herfor, for eksempel mod at få udbetalt et særligt beløb i stedet for at belægge en vuggestueplads.

Udvalget er klar over, at et forslag herom vil indebære en forøgelse af det almindelige børnetilskud til de fleste børn i vuggestuealderen af et så veæsentligt omfang, at muligheden for dets gennemførelse formentlig ikke vil være til stede i dag. man skal derfor understrege, at der allerede nu bør tilvejebringes en ordning, der sikrer den mest hensigtsmæssige udnyttelse af eksisterende og kommende vuggestuepladser, ligesom der må lægges megen vægt på at ruste både de bestående og de kommende institutioner til at løse deres opgaver. ligeledes skal man pege på, at det vil være af største betydning, at der tilvejebringes en sikkerhed for, at de for få pladser, der vil være til rådighed, kommer de børn til gode, som ud fra en helhedsbedømmelse trænger mest til en vuggestueplads.

Daginstitutionerne bør være tilgængelige ganske som skolerne er det. man finder, at der bør være børnehavepladser til alle, og de bør være gratis, idet det dog bør erkendes, at ophold i heldagsbørnehave kan være en belastning for mange børn, således at halvdagsophold altid må være den foretrukne løsning.

langt de fleste familier med små børn vil formentlig foretrække, at den ene af ægtefællerne har halvdagsarbejde, hvor der økonomisk og arbejdsmæssigt er mulighed **for det, og** arbejdsmarkedet må for at kunne få udbytte af arbejdskraftreserverne **efterhånden indrette sig** herpå. af arbejdsmæssige og af praktiske (transportforhold m. v.) grunde vil mange sikkert foretrække at gå på arbejde hveranden dag og blive hjemme hveranden dag.

fravær fra erhvervsarbejde på grund af pasning af spædbørn bør tilgodeses, således at **der** ikke mistes anciennitet i arbejdet af denne grund.

Hvor der er større fysiske eller psykiske problemer for et barn bør der være mulighed **for** en mere intensiv behandling, og dette kan formentlig kun opnås gennem meget små børnegrupper, der ledes af særligt kvalificeret og helst specielt uddannet personale. Her er det særligt vigtigt, at der er en nær kontakt og godt samarbejde mellem institution og barnets hjem.

Hvad angår den private dagpleje - især hvor den omfatter børn ud over spædbørnsalderen - er udvalget af den formening, at sådanne ordninger må betragtes som en absolut nødløsning.

På daginstitutionerne ser man mindst til børn fra de socialt ringest stillede hjem, måske fordi betalingen er for høj, og fordi der mangler oplysning om adgangen til støtte gennem børneværnet. Bedre orientering og individuel vejledning vil være af betyding, idet netop børnene fra de dårligst stillede hjem har et særligt behov for at komme i daginstitutionerne.

med hensyn til fritidshjem og fritidsklubber er udvalget for så vidt ikke i tvivl om værdien heraf som tilholdssteder for de større børn og for ungdommen. Udvalget vil imidlertid finde det af stor interesse, om der kunne foranstaltes et undersøgelsesarbejde, som kunne tilvejebringe et mere konkret grundlag for en vurdering af disse institutioners betydning for børns og unges udvikling og indstilling til samfund, miljø og fremtid.

Hvad særlig angår kvindens stilling i familien, er der henvist til undersøgelser, der tyder på, at den unge generation i dag stort set er indstillet på at bryde de traditionelle mønstre vedrørende kønsrollerne. Der er grupper af unge, som arbejder på at gennemføre ændringer i de traditionelle opfattelser, men deres indflydelse er meget begrænset. Under hensyn hertil skal udvalget understreger betydningen af, at samfundet accepterer og støtter disse unges bestræbelser, således at nye tanker herigennem efterhånden kan finde indpas i den yngre generation og hos den opvoksende ungdom.

kønsrolledifferentieringen i familien vedrører arbejdsfordelingen, indflydelsen og de psykologiske karakteristika ægtefællerne imellem. mange undersøgelser godtgør, at det kun i ringe grad lader sig påvise, at de konstaterede kønsbestemte forskelle skulle være forårsaget af særlige forskelle i specifikke biologiske anlæg hos de to køn.

Ved behandlingen af *familiemedlemmernes situation* har udvalget i særlig grad set på kvindens stilling i familielivet. Udvalget tager ikke stilling til, om den nuværende familietype bestående af mand, kone og børn vil være den fremherskende i fremtidens samfund. muligvis vil der i en ikke for fjern fremtid eksistere flere forskellige familieformer, kernefamilier og storfamilier og mere eller mindre varige familier.

En sådan udvikling mod et mere varieret familiemønster, hvor flere familieformer eksisterer samtidig, bør af samfundet følges op ved, at der på dette område gives den enkelte mulighed for at vælge den familieform, der findes mest tiltrækkende. med henblik herpå er det vigtigt, at undervisningen i familiekundskab tilsigter at belyse de forskellige former for familieliv.

litteraturgennemgangen vedrørende magt- og arbejdsfordelingen i familien udarbejdet af lisbeth Roepstorff (bilag 6) viser, at der gennem de senere år er sket en ændring af magt- og arbejdsfordelingen i familien. En række faktorer, der har grundlæggende indflydelse på magt- og arbejdsfordelingen, er blandt andet familiens sociale status, mandens indtægt og ægtefællernes uddannelse. En af de vigtigste årsager hertil synes dog ifølge den foreliggende litteratur at være kvindens øgede arbejdsindsats i erhvervslivet.

Undersøgelser refereret af Harriet Holter tyder på, at pigerne har en grundlæggende tvivl om eget værd, egne muligheder og egen kapacitet. Dette må utvivlsomt ses i sammenhæng med den i Dansk kvindesamfunds undersøgelse, der er gengivet i uddannelsesudvalgets betænkning, omtalte skolebogspåvirkning og giver udvalget anledning til stærkt at understrege betydningen af, at der på forskellig måde og måske i særdeleshed gennem den påvirkning, børnene får gennem undervisning og skolebøger gøres en indsats til støtte for en ændring af det traditionelle kønsrollemønster for eksempel ved,

at der i skolebøgerne i overensstemmelse, med nutidens samfund gives skildringer af familier med erhvervsarbejdende mødre og fællesskab i hjemmet om opgaverne, og at man i det hele søger at give pigerne perspektiver vedrørende uddannelse, erhverv og arbejde fremfor først og fremmest giftermål og hjemmearbejde.

Den fastholden af traditionel opfattelse vedrørende kønsrolle- og familiemønstre, som påvirkningen i skolerne kan være medvirkende til, vil for mange let blive yderligere underbygget gennem læsning af uge- og månedsblade. mange af disse blade bringer i stigende omfang seriøse artikler også om samfunds- og familieforhold, om kvindens stilling i dag m.m., men det mere populære roman- og novellestof - samt ikke sjældent annoncestof - vil dog stadig i vidt omfang bidrage til en underbygning af hævdvundne og sædvanemæssige forestillinger og fordomme. Udvalget kunne ønske en undersøgelse sat i gang på. dette område, ligesom man vil foreslå taget op til nærmere overvejelse, hvad der evt. vil kunne gøres med henblik på, at der også i det mest populære underholdningsstof i uge- og månedsblade vil kunne ydes bidrag til en modernisering af opfattelser og tankegang på kønsrollernes og familieforholdets områder.

også hvad angår trivsel i hjemmet vil det blandt andet være skolen, der må satses på. En persons trivsel er afhængig af forholdet mellem forventning og ydelse. forventningerne til ægtefælle og familieliv må behandles gennem en opdragelse og uddannelse til ægteskab, som dels må finde sted i skolens familiekundskab og dels gennem andet oplysningsarbejde i form af kurser og studiekredse i højskole og ungdomsskole, oplysningsforbund, ved udsendelser i TV og udarbejdelse af pjecemateriale, således at der herigennem skabes grundlag dels for realistiske forventninger til livet med en ægtefælle og i en familie og dels for en imødekommelse af ægtefælles og børns rimelige forventninger.

Hvad angår den familiekundskab eller familieorientering, som gives i skolerne, skal man desuden fremhæve betydningen af, at der for eleverne tydeliggøres en klar sammenhæng mellem det stof, der gennemgås i praktisk husgerningsfag m.v. og den gennemgang af de etiske sider af familie og ægteskab, som finder sted i faget orientering. man skal endvidere se på det ønskelige i, at faget familiekundskab administrativt gøres til et af de obligatoriske kurser i læreruddannelsen.

Der må endvidere sættes kræfter ind på at styrke rådgivnings- og vejledningsarbejdet ved udvikling af den eksisterende familievejledning og andre rådgivningsinstitutioner, ligesom man kunne ønske en længere uddannelse for samtlige vejledere svarende til socialrådgiveruddannelsen i omfang.

målet for såvel oplysnings- som vejledningsarbejde må være en forståelse af, at familielivet bygger på fællesskabet, og at det at skabe et lykkeligt hjemme- og familieliv ikke blot er kvindens opgave, men en fælles opgave, der som en af sine forudsætninger har en arbejdsfordeling, som ikke er kønsrolledifferentieret. arbejdet med børn og arbejde i hjemmet må ikke være kønsbestemt. Der må findes frem til andre kriterier, så det bliver lyst og behov, der bliver afgørende for, hvem der skal arbejde ude og hvem hjemme. man kan også forestille sig en turnusordning eller en kombination af de nævnte muligheder. og det er tilsyneladende også i de ægteskaber, hvor hustruer har deltidsbeskæftigelse uden for hjemmet, man finder den bedste balance mellem ægtefællernes indflydelse og position i familielivet.

Disse forhold understreger ønskeligheden af, at der tilvejebringes sådanne muligheder, at ægtefællerne frit kan vælge mellem heltids- og deltids-, ude- og hjemmearbejde, og at der desuden gives mulighed for, at den, der har været hjemme i børnenes første år, senere kan genoptage hel eller delvis tilknytning til erhvervslivet.

I kapitlet om *den familieretlige lovgivning* er der foretaget en gennemgang af de juridiske regler, der er bestemmende for familiemedlemmernes stilling, bl.a. for at få belyst, i hvilket omfang retsreglerne svarer til familiens virkelige situation. man har fundet det rigtigt at trække de punkter frem, hvor der i den offentlige debat og særlig i kvindeorganisationerne er fremført reformønsker eller kritik af de nugældende retsregler bl.a. til brug for behandling i det nye cgteskabsudvalg, der nedsættes af justitsministeriet.

Udvalget ønsker særligt at fremhæve følgende punkter:

a) ægteskabsalderen bør være ens for begge køn. Endvidere bør myndighederne være forsigtige med at dispensere fra de aldersgrænser, som fastsættes i loven, idet det offentlige bør modvirke (eller ikke bør medvirke til), at unge indgår overilede ægteskaber.

b) De særlige problemer for en ægtefælle, der arbejder i den anden ægtefælles virksomhed, bør undersøges udførligt. Der bør indføres regler svarende til den svenske Giftermålsbalks kapitel 8, § 6.

c) Det bør overvejes, om formuefællesskabet bør indskrænkes, således at det ikke fortsat kommer til at omfatte erhvervelser før ægteskabet eller erhvervelser ved arv eller gave under ægteskabet.

d) Problemerne omkring separation og skilsmisse bør drøftes indgående, særlig forslaget om at give direkte adgang til skilsmisse, når parterne er enige derom og der ikke er mindreårige børn i ægteskabet.

e) Udvalget ville finde det principelt rigtigst om underholdsbidrag mellem ægtefæller efter separation eller skilsmisse helt afskaffes. Reglerne herom bør dog foreløbig opretholdes bl.a. under hensyn til, at et betydeligt antal gifte kvinder afskæres fra kontakt med erhvervslivet på grund af manglende børneinstitutioner.

Inden underholdsbidrag mellem ægtefæller fuldstændig afskaffes, må det i det hele være en forudsætning, at der sker en sådan ændring i familie- og samfundsmønstret, at ægteskabet ikke - eller ikke i væsentlig grad - rent faktisk virker mere hæmmende på kvindernes indtjeningsevne end det gør på mændenes.

Vedrørende adgang til at sikre *forsørgerydelsen i kollektive forsikringsordninger* m.v. samt angående *erstatning for tab af forsørger* går udvalget ind for, at der gennemføres fuld ligestilling mellem mænd og kvinder og indstiller, at der rettes henvendelse til forsikringsrådet med anmodning om, at der søges sikret mandlige og kvindelige medlemmer lige rettigheder og således at det understreges, at kvindekommissionen anser det for særlig vigtigt, at der sikres både de kvindelige og de mandlige medlemmer ret til børnepension.

Ud fra samme synspunkt indstiller udvalget, at der rettes henvendelse til justitsministeriets udvalg vedrørende erstatning for invaliditet og tab af forsørger med anmodning om, at der tilstræbes en lovbestemmelse, der kan sikre, at en hustrus død ikke skal medføre en større nedgang i familiens levestandard end mandens død.

Derimod kan udvalget ikke gå ind for, at pensioner til efterladte ægtefæller eller erstatning for tab af forsørger til enker og enkemænd helt afskaffes, jfr. hvad der ovenfor er anført vedrørende underholdsbidrag efter separation og skilsmisse.

Udvalget henstiller, at *navneloven* ændres således, at hver af ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse vælger, om de vil bibeholde deres eget navn eller føre samme navn som ægtefællen.

Udvalget henstiller, at der overfor de pågældende ministerier stilles forslag om nedsættelse af en arbejdsgruppe eller et udvalg til behandling af *problemer omkring ægtefæller af forskellig nationalitet* med henblik på fuld ligestilling, og at kvindekommissionen støtter det for nordisk Råd fremsatte forslag til en rekommendation vedrørende disse spørgsmål.

Udvalget indstiller, at der rettes henvendelse til indenrigsministeriet med henblik på at søge indført ligestilling mellem mand og hustru for så vidt angår forholdet til *folkeregister*lovgivningen.

Udvalget finder det vigtigt, at reglerne om ægtefællernes *ansvar for skattens betaling* — og i forbindelse hermed deres *ansvar for selvangivelsen* - stemmer med de grundsætninger om ligestilling og selvstændighed, som for længst er indført i familielovgivningen. Udvalgets grundsynspunkt bygger på, at det af ideologiske grunde er uheldigt, at en lov, der berører alle landets borgere, tager sit udgangspunkt i, at manden er hovedperson i forhold til hustruen. Dette vil i øvrigt meget let kunne medføre, at princippet overføres til andre lovgivningsområder.

På denne baggrund skal udvalget indstille, at der snarest muligt søges gennemført juridisk ligestilling mellem mand og hustru i overensstemmelse med de i justitsministeriets ægteskabsudvalgs betænkning IV skitserede principper eller på anden egnet måde. man skal henvise til den svenske skattelovgivning, der i sine relevante hovedtræk ligger tæt op ad det danske system.

Udvalget lægger særlig vægt på, at der indføres regler, hvorefter hustruen altid beskattes af sin egen folke- eller invalidepension eller af sin andel i sådanne pensioner, i de tilfælde, hvor begge ægtefæller er pensionsberettigede. Endvidere bør hustruen selvstændigt beskattes af egen formue, af egen formueindtægt og have selvstændigt eventuelt fradrag af egen fast ejendom.

Endelig indstiller udvalget, at *kildeskatteloven* ændres således, at der bliver ligestilling

mellem enlige mænd og kvinder med hensyn til skattelempelse.

aage Tarp, Dansk arbejdsgiverforening, som ikke har haft mulighed for at deltage i den møderække, hvor udvalgets konklusioner er blevet færdigbehandlet, har ikke ment at kunne underskrive udvalgets betænkning,

københavn, den 26. februar 1970.

Vibeke andersen	**karen Dahlerup** (formand)	**Gunhild Due**
Inger-lise Bech Hansen	**Ella Jensen**	**Grete munk**
Gudrun Winther Pedersen	**Rigmor Pinstrup**	**Ellen Poulsen**
EU Rosenfeldt		

/niels Gottlieb.

Særudtalelser

Særudtalelse af mette Bryld, personligt medlem af kommissionen, Inga Dahlsgård, Statens Husholdningsråd, Edith landsmann, fællesrådet for danske tjenestemands- og funktionærorganisationer og Grete munk, Dansk kvindesamfund, vedrørende navnelovgivningen.

Det indstilles, at navnelovgivningen ændres således, at hver af ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse ved særlig ansøgning kan opnå ret til at antage ægtefællens navn.

Særudtalelse af mette Bryld, Inga Dahlsgård og Edith landsmann vedrørende den familieretlige lovgivning.

Problemerne omkring separation og skilsmisse bør indgående drøftes, særlig det svenske forslag om at give direkte adgang til separation eller skilsmisse, når blot en af ægtefællerne ønsker det.

Særudtalelse af mette Bryld, Inga Dahlsgård og Grete munk vedrørende pensionsspørgsmålet.

Et mindretal bestående af ovennævnte har principielt samme syn på spørgsmålet om afskaffelse af pension til enker og enkemænd som på spørgsmålet om bortfald af underholdsbidrag. Begge bør udgå af fremtidig lovgivning. Det er dog mindretallets opfattelse, at der bør etableres passende overgangsordninger således, at ingen, der har indrettet sig efter de nugældende ordninger, bliver økonomisk ramt ved ændringen.

Særudtalelse fra Hanne Budtz, Det konservative folkeparti, og Ellen Strange Petersen, Det konservative folkeparti, vedrørende underholdsbidrag.

muligheden for underholdsbidrag mellem ægtefæller må bevares. I de tilfælde hvor hustruen - og det er jo sædvanligvis hende, det drejer sig om — faktisk har indtægter, der svarer til mandens, eller hun har en uddannelse, som hun ikke er afskåret fra at benytte, og som kan give hende efter omstændighederne rimelige indtægter - vil der ikke blive fastsat bidrag - eller aftrappet bidrag.

I de ægteskaber derimod, hvor hustruen har arbejdet i hjemmet, og enten ikke kan tjene penge selv eller ikke kan tjene penge i rimeligt omfang, er det nødvendigt, at der fortsat består mulighed for hende for at modtage underholdsbidrag.

Særudtalelse af Inga Dahlsgård.

Udvalget vedrørende familiens og børnenes tilpasning har bl.a. haft til opgave »at undersøge familiens og børnenes vilkår i den nuværende situation ...« Det er min opfattelse, at udvalget ikke i tilstrækkelig grad har foretaget en beskrivelse, vurdering og sammenligning mellem de forskellige almindeligt forekommende familiesituationer, herunder familier med hjemmehusmoder og med erhvervsarbejdende kvinde, samt som følge heraf ikke en vurdering af, hvordan disse to kvindesituationer påvirker hinanden.

Udvalget udtaler side . .. ., at spørgsmålet om gifte kvinder, og hvor de skal lægge deres arbejdskraft, ikke falder inden for udvalgets opgaver, at det stiller sig neutralt hertil, og at samfundet og dets foranstaltninger bør være af en sådan karakter, at der bliver tale om et frit valg mellem arbejde ude og hjemme og mellem heltids- og deltidsarbejde uden for hjemmet. men en redegørelse for, hvad udvalget forstår ved frit valg findes ikke i betænkningen, og det er dog et spørgsmål, der kan give anledning til diskussion.

Der er i betænkningen fremsat en lang række velmente og sympatiske forslag med henblik på at bedre kvinders og børns stilling. at vurdere dem i relation til et udefineret »frit valg« forekommer overordentlig vanskeligt for ikke at sige umuligt.

Det er min opfattelse, at den ligestillingsproblematik, som det er kommissionens hovedopgave at beskæftige sig med, gør det nødvendigt at tage stilling til husmodersituationen og erhvervsarbejdende gifte kvinders stilling i relation til ligestillingen. Jeg skal gøre dette ved at give tilslutning til indholdet i følgende citat fra den svenske regerings svar til fn på forespørgsel fra Det økonomiske og sociale råd vedrørende et langtidsprogram for fn med henblik på at forbedre kvindernes stilling. (The Status of Women in Sweden, Report to the United nations 1968 side 5): »Den opfattelse, at kvinder bør være økonomisk understøttede gennem ægteskabet må effektivt afvises - også på det lovmæssige område — da dette synspunkt er en direkte hindring for, at kvinden kan blive økonomisk uafhængig og for deres mulighed for at konkurrere på lige vilkår på arbejdsmarkedet.«

mette Bryld og *Gerhard nielsen* har tiltrådt Inga Dahlsgårds særudtalelse,

Bilag

En gruppe familieboliger med fællesanlæg

Projekt udarbejdet af arkitekt Peter Rasmussen.

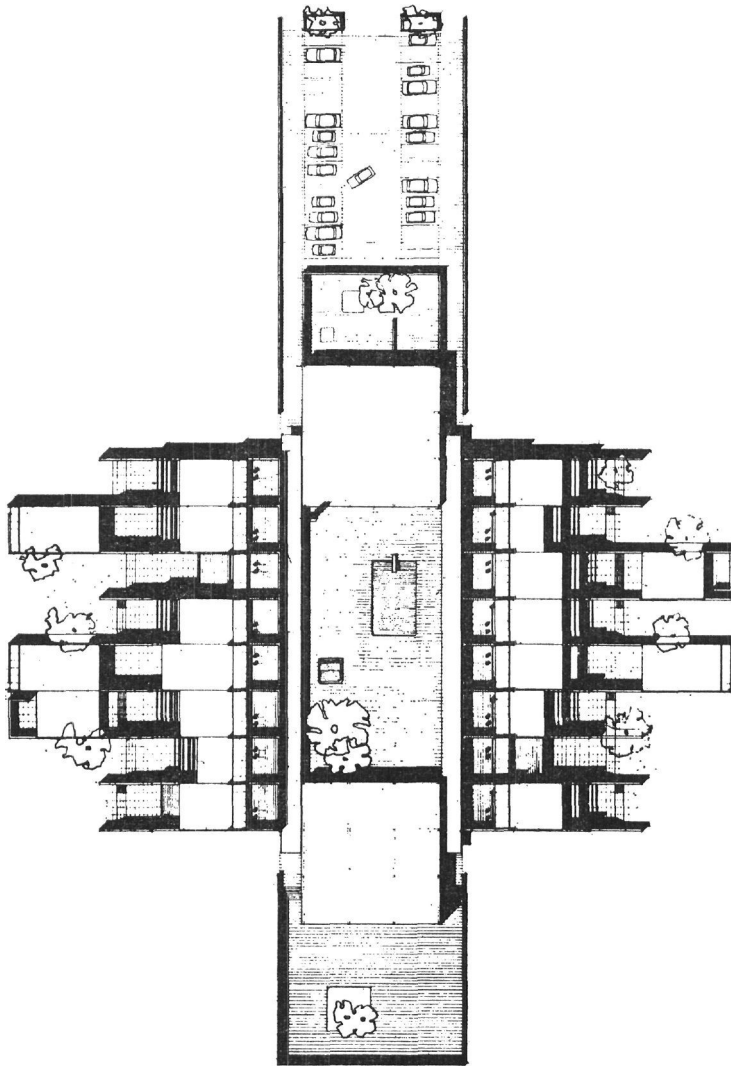

Introduktion.

En gruppe familier har arbejdet sammen med det formål, at forestå planlægningen, gennemførelsen og driften af et antal familieboliger, og i tilknytning til disse, fællesanlæg i et omfang som gruppen skønner det ønskeligt.

Det er ligeledes gruppens mål gennem skabelsen af et boligkollektiv, der muliggør bibeholdelse af kærnefamiliestrukturen, at samle de enkelte familier og personer i en større gruppe med mulighd for udstrakt daglig kontakt.

På grund af familiernes forskellige økonomiske muligheder, på grund af et varieret behov for boligareal og på grund af usikkerhed over for kollektivgraden, er der fra gruppens side et ønske om en udstakt flexibilitet i byggeriet.

Gruppen.

Gruppens aldersmæssige-, erhvervsmæssige- og økonomiske sammensætning.

Gruppen bestod pr. 21. juni 1969 af 9 faste og 7 associerede familier. af de faste familier er 18 over 22 år og 10 under 6 år.

Gruppen over 22 år fordeler sig jævnt op til 32 år. Gruppen under 6 år fordeler sig ned til 2 mdr.

Den erhvervsmæssige sammensætning er følgende: 1 maskinarbejder, 1 typograf, 1 laborant, 1 stud. jur., 1 kunstmaler, 1 børnehavelærerinde, 1 programør, 2 lærerstuderende, 2 autodidakte byplanlæggere, 3 stud. psyk., 3 kontor ass., 1 arkitekt.

familiernes skattepligtige indkomst for 1968 -69 var fra 31.000 kr. til 78.000 kr. forventet indkomst for 1972 fra 44.000 kr. til 90.000 kr.

familiernes indskud i foreningen pr. 1. juni 1969 var 3.200.- kr. fremtidigt kontingent pr. 1. juli 1969 500.- kr. pr. måned.

Grunden ventes købt foråret 1970. Byggeriet ventes påbegyndt 1971-72.

målsætning.

Gruppens målsætning var oprindeligt at afhjælpe et boligproblem for gruppens medlemmer. Denne målsætning er ændret, og vil fortsat løbende blive revideret. Gruppens målsætning har nu et trivselsmæssigt og socialt sigte. kollektive anlæg, billige boliger, evt. med økonomisk integration i gruppen.

økonomi.

Gruppen ønsker at bygge boliger og kollektive anlæg med den maximale flexibilitet inden for økonomisk forsvarlige rammer.

Boligen skal, incl. kollektivareal, kunne betales af en samlet løn fra en faglært og en ufaglært arbejder. Dette niveau er sat til 45.000–50.000 kr. med en maximal ydelse på 1/3 af indkomsten til bo-formål bliver det 15-17.000 kr. årligt. Det vil sige ca. 1.200 kr. i brutto husleje pr. måned.

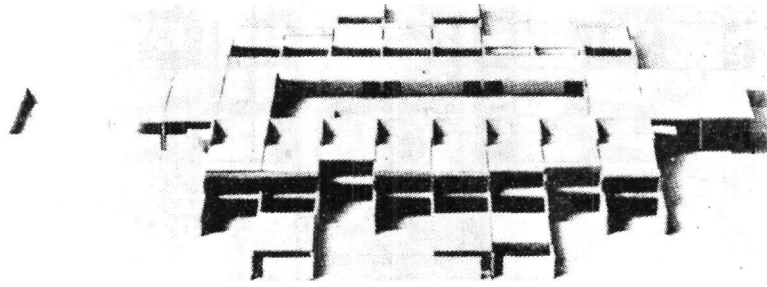

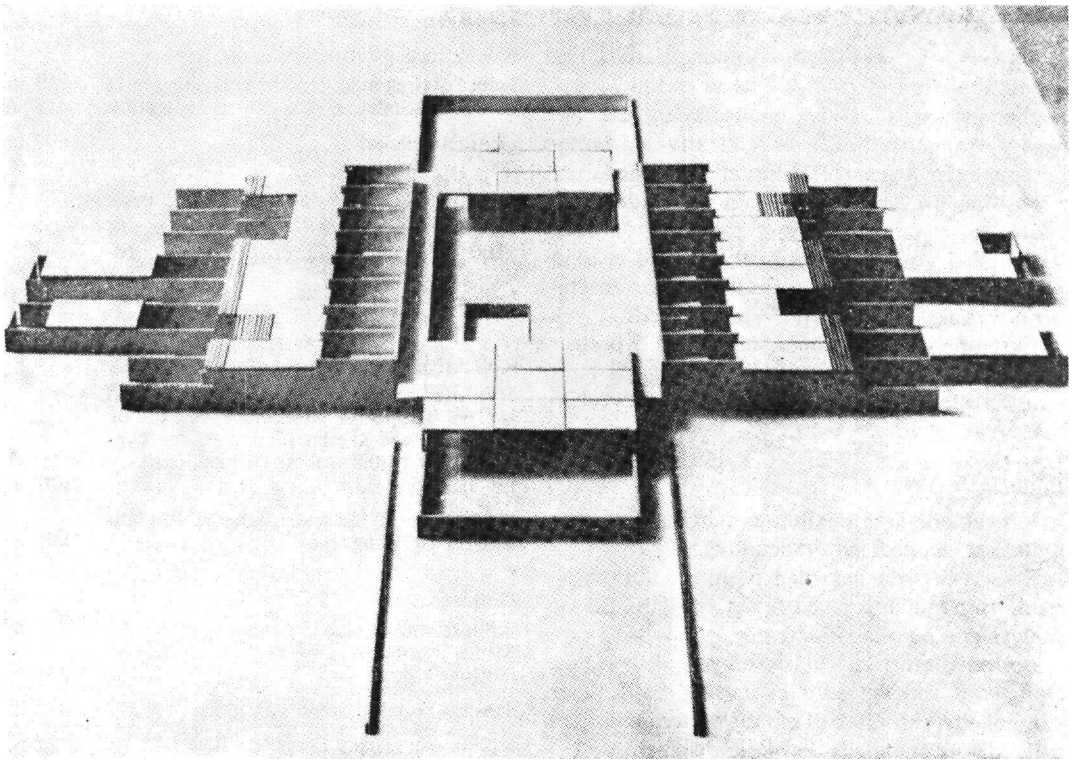

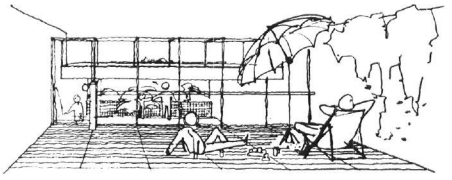

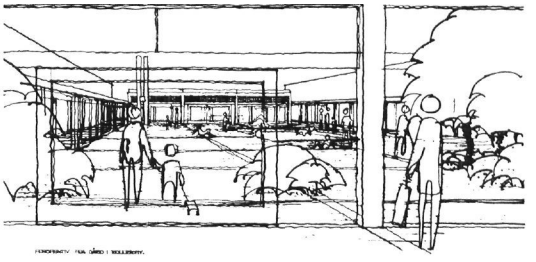

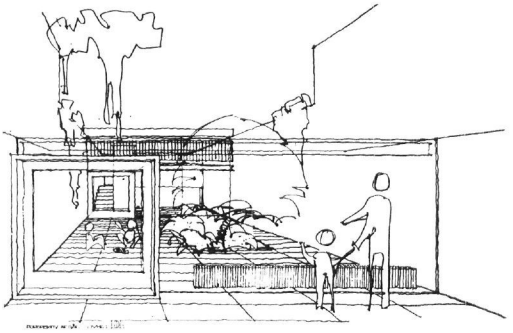

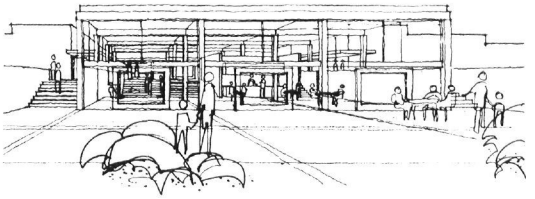

kollektivet.

Da vi først har den fornødne kapital til grundkøb i foråret 1970, og da vi endnu i gruppen er usikre på kollektivitetsgraden, må der også i sammenstillingen af kollektiv- og boligkomponenter ligge en flexibilitets mulighed.

Der kan i gruppen spores en voksende motivation for et mere integreret kollektiv.

Da der i gruppen findes enkelte med et akut boligproblem, er der skabt mulighed for en etapeudbygning af kollektivet som helhed.

Eksempelvis kunne man starte med 5 boliger plus et mindre fællesareal. Et år eller to efter kunne resten af boligerne bygges og det kollektive areal udvides.

Boligen.

kravet om arealflexibilitet i boligen er søgt tilgodeset gennem en etapeudbygning.

I selve boligen har man mulighed for varierende rumopdelinger ved hjælp af flytbare lette skillevægge og skabselementer.

Boligen består ved indflytningen af et råhus. Dette kan fungere som en færdig bolig, eller den enkelte kan efter økonomi og temperament male de ubehandlede krydsfinerelementer, behandle gulvene, væggene og loft, hvis dette måtte ønskes.

Grunden.

kollektivets bruttoetageareal:

I det foreliggende projekt er boligarealet	1959 m^2
kollektivarealet ekskl. gange og kældre	648 m^2
bruttoetageareal	2607 m^2

Grundens U° med det foreliggende projekt:
med et areal på 1,8 ha som svarer til 1100 mVgrund/bolig er U° (ekskl. **til-**

lægsareal = $\frac{2607}{18000}$ = ... 0,15 U°

kollektivets udvidelsesmuligheder:
Dvs. med en grund på 1,8 ha og med en U° på 0,25, som gælder for række- og kædehuse ved samlet plan, kan der bygges $0{,}25 \times 18.000$ (ekskl. tillægsareal) .. 4500 m^2

Er bebygget	2607 m^2
fremtidige udvidelsesmuligheder for kollektivet og boligerne	1893 m^2

kollektivareal:

kollektivareal ekskl. gange	648 m-
minus børnehus som bygges af det offentlige	216 m^2
Samlet kollektivareal	432 m^2
kollektivareal pr. familie 432 : 16 =	27 m^2

nødvendig grundstørrelse:
Eller ved en gennemsnitsbolig på 150 m^2 skal grunden være:

16 boliger å 150 m^2	2400 m-
kollektivareal som tegnet	650 m^2
Bruttoetageareal	3050 m^2

Ved U° 0,25 = $\frac{3050}{X}$ = 12.200 m^2

svarer til	1,2 ha
Som svarer til 16 grunde å	750 m^2

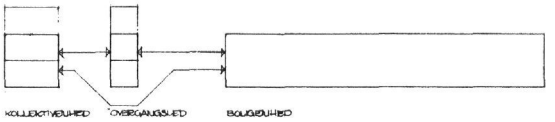
KOLLECTIVEUNIT
OVERGANGSUNIT
BOUWEENHEID

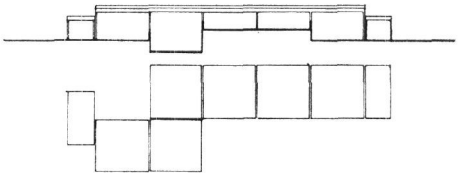

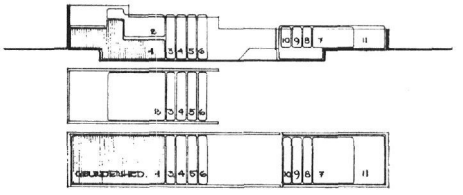
GEBRUIKSEENHEID

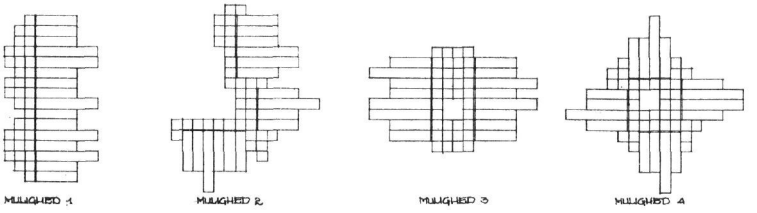
MUUGHEID 1
MUUGHEID 2
MUUGHEID 3
MUUGHEID 4

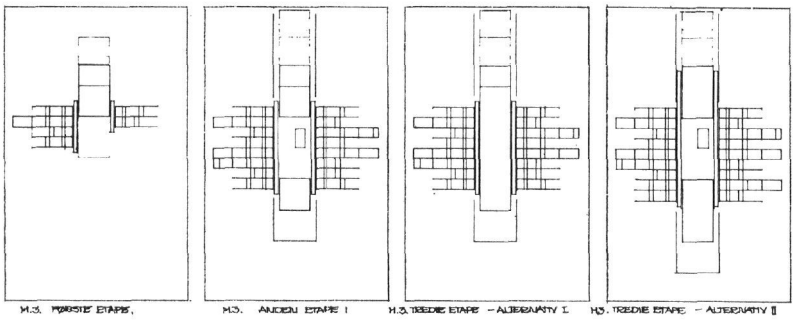
M.3. MOGELIJKE ETAPPE.
M.3. ANDERE ETAPPE I
M.3. TWEEDE ETAPPE – ALTERNATIEF I
M.3. TWEEDE ETAPPE – ALTERNATIEF II

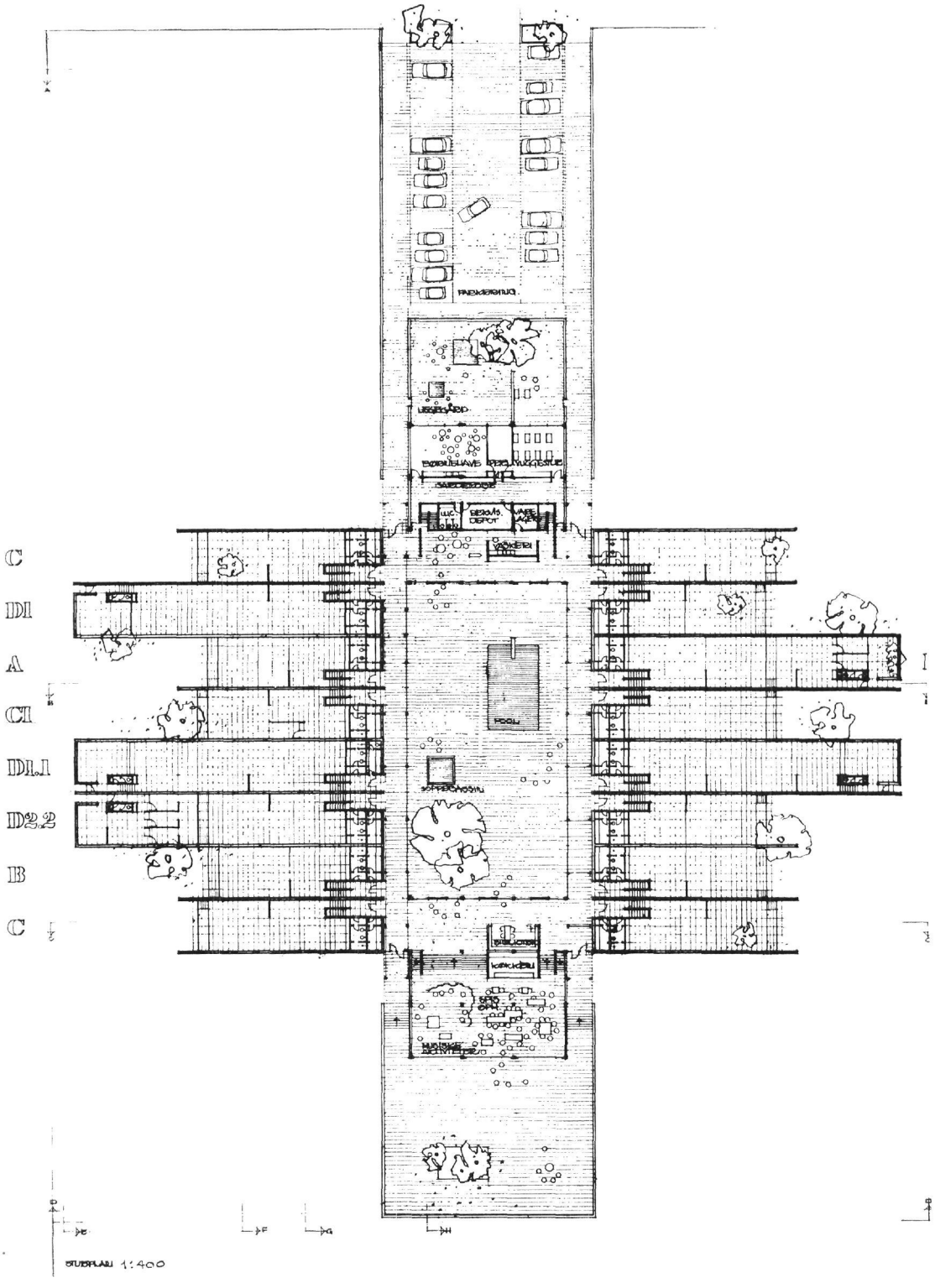
C
D1
A
C1
D1.1
D2.2
B
C
PARKERING
HESSEGÅRD
BØRNEHAVE
PERSVUGGESTUE
SAMTREDIGE
W.C.
BERKVS. DEPOT
VARE LAGER
VÆSKERI
POOL
SOPPEGASSIN
BIBLIOTEK
KIRKEN
SPIS OPH.
MUSIKE AKTIVITETER
STUBPLAN 1:400

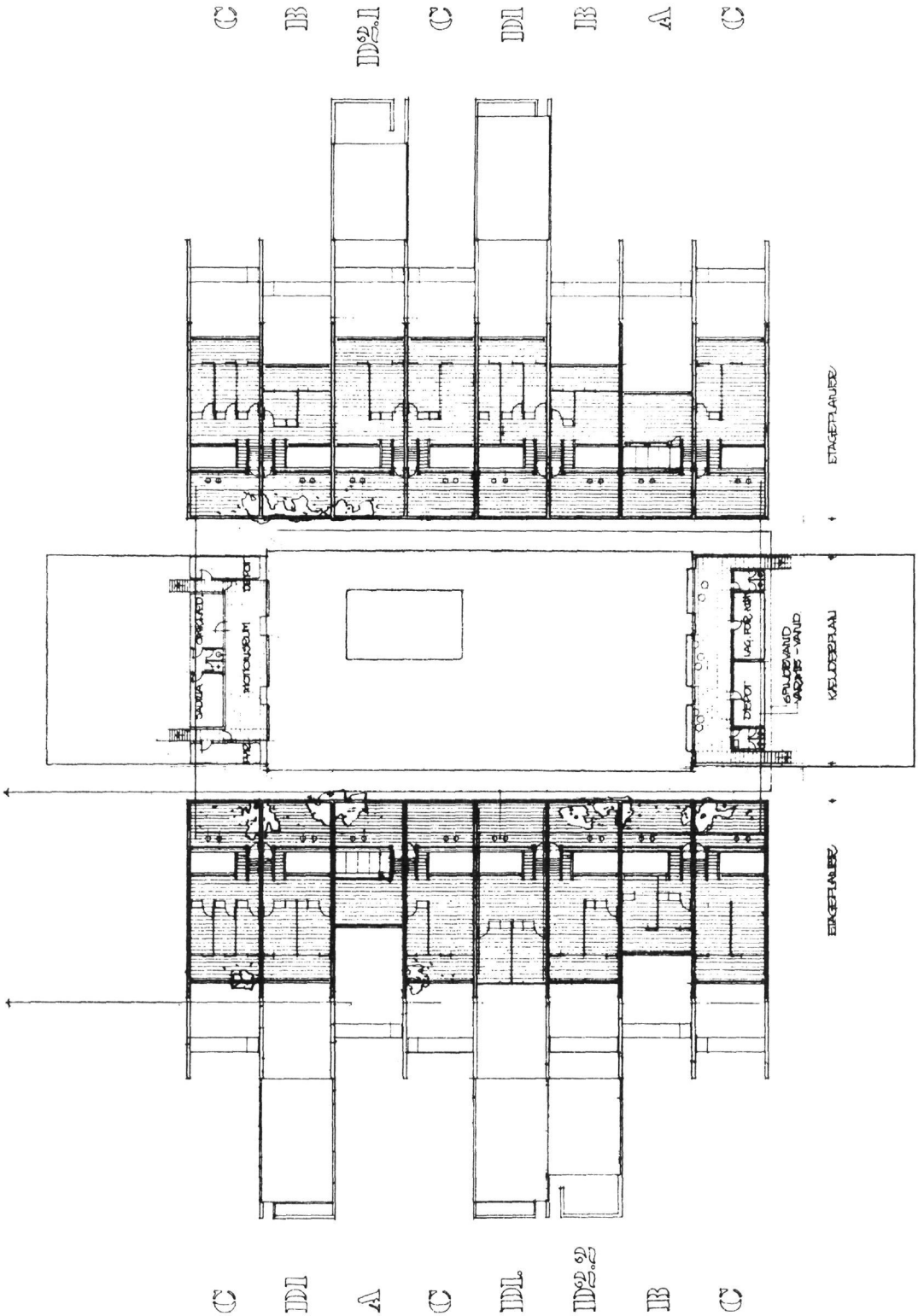
C
B
D2.1
C
D1
B
A
C
ETAGEPLANER
KÆLDERPLAN
ETAGEPLANER
C
D1
A
C
D1
D2.2
B
C

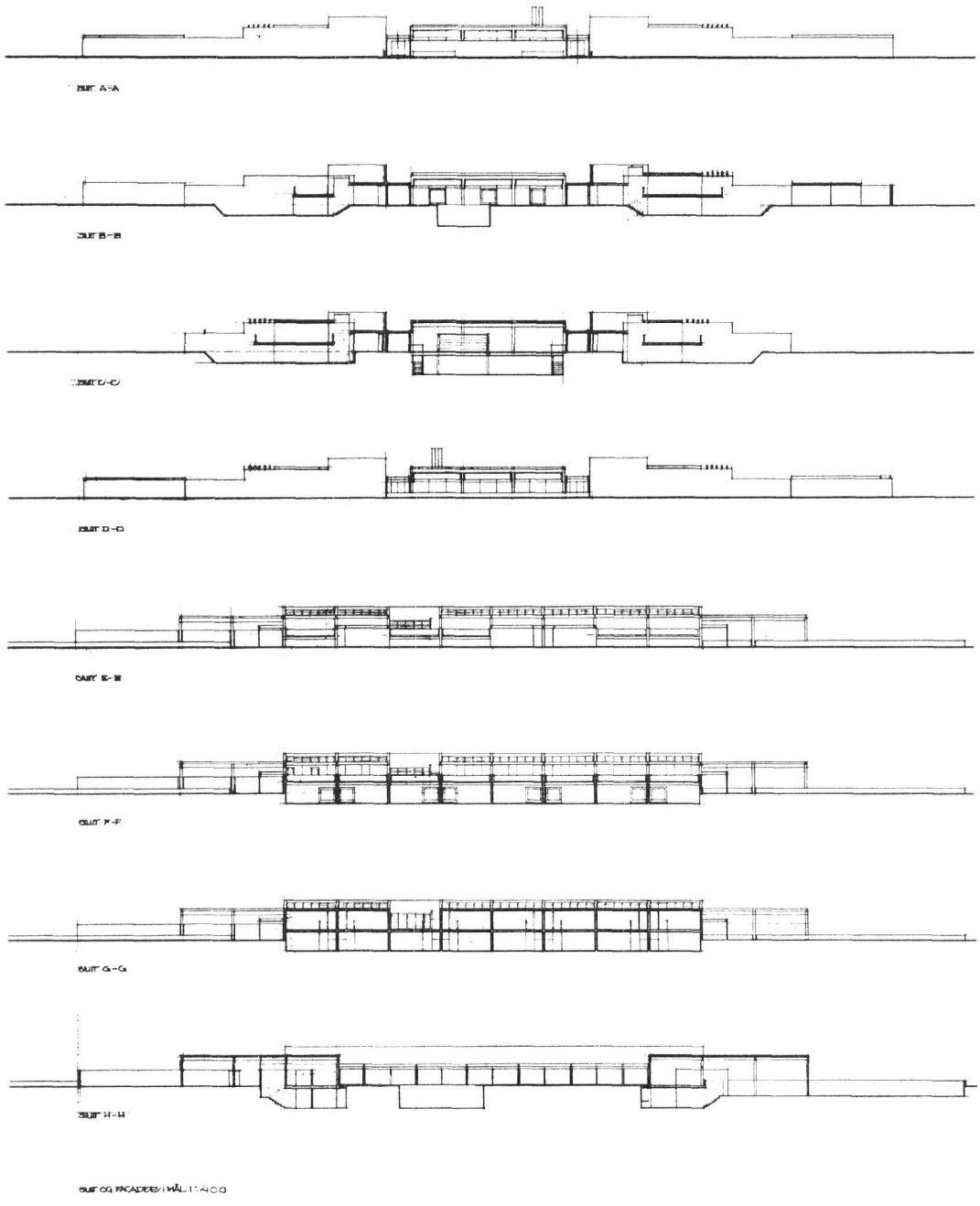

6*

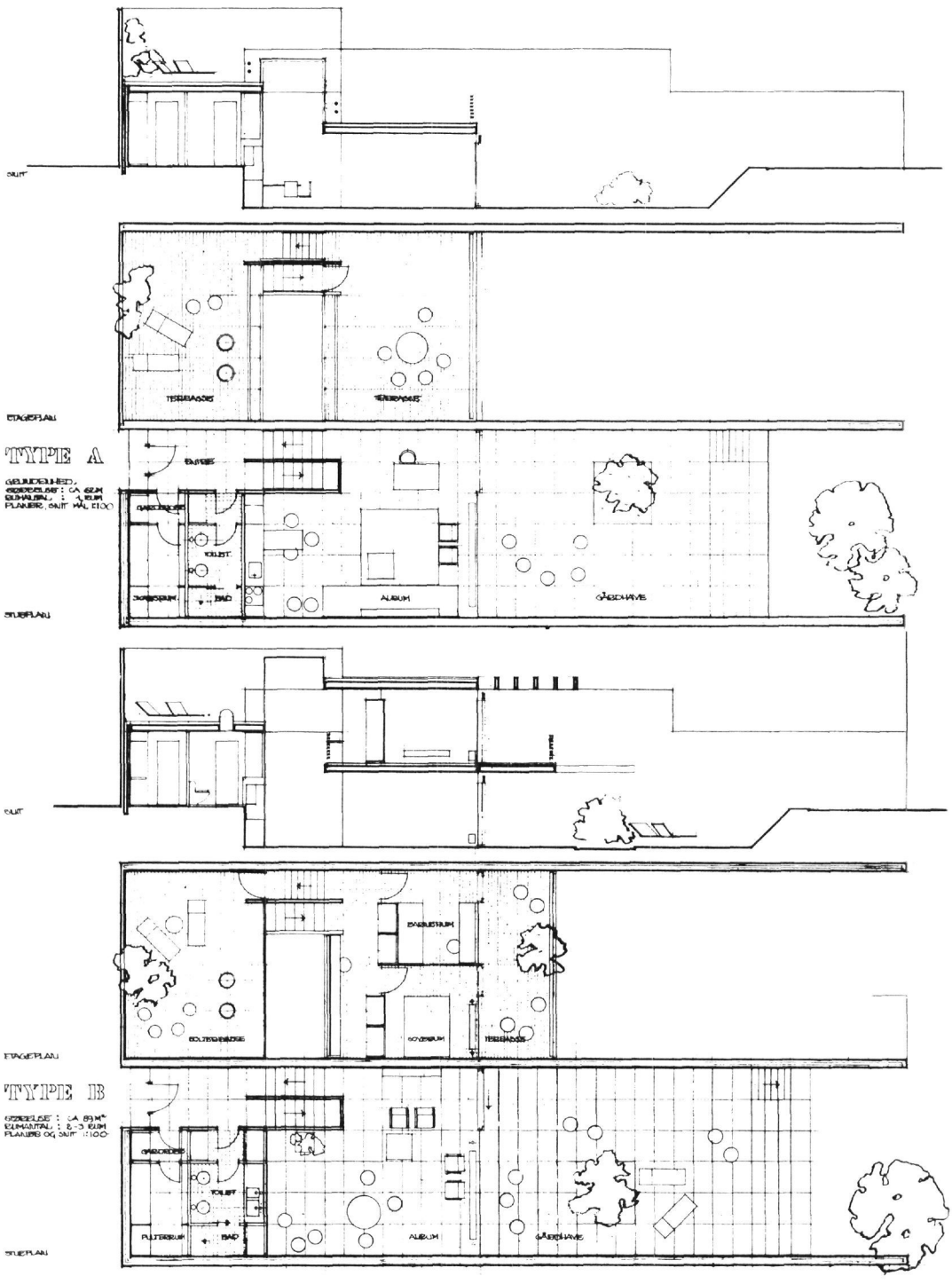
SNIT
TERRASSE
TERRASSE
ETAGEPLAN
TYPE A
GARDEROBE
TOILET
BAD
ALRUM
GÆSTEHAVE
STUEPLAN
SNIT
BADEVÆRELSE
SOVEVÆRELSE
TERRASSE
ETAGEPLAN
TYPE B
GARDEROBE
TOILET
PULTERRUM
BAD
ALRUM
GÆSTEHAVE
STUEPLAN

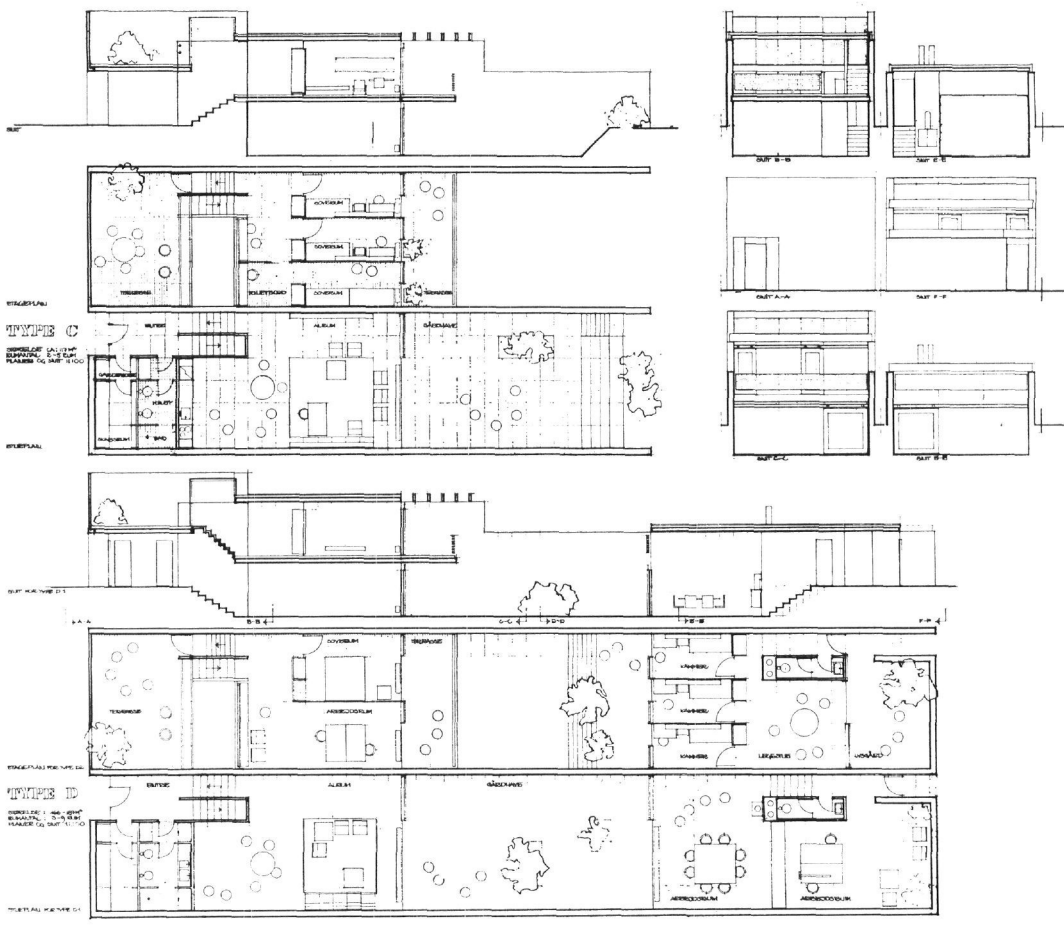

kort beskrivelse af boligens materialemæssige sammensætning og opbygning

Boligens ydervægge er betonvægge, støbt på stedet i bræddeforskalling, væggene kan stå ubehandlede eller males, beklædes med træpaneler eller pudses.

Boligens gulv mod jord og belægning i. gård er betonfliser støbt i stålform. fliserne lægges løst i tørt sand. flisegulve i boligen holdes på en konstant temperatur ved hjælp af varmeslanger i sandlaget.

Gulvet kan anvendes direkte, eller der kan lægges løse tæpper, eller tæpper fra væg til væg på underlag. Endelig kan der lægges trægulv direkte i asfalt ovenpå fliserne. Hvad angår gulv i toilet og baderum anvendes 10×10 cm Hasle klinker, lagt i 3 cm grus og cement med indstøbte varmeslanger.

Den indvendige dækkonstruktion består af standard beton elementer af en bredde på 120 cm. Undersiden af disse elementer er færdige til maling eller hvidtning. ovenpå lægges 4 cm industriasfalt, som kan anvendes direkte som gulvbelægning, eller man kan på dette lag lægge trægulv, tæpper eller anden form for gulvbelægning.

Taget består af standard betonelementer, som anvendt ved indvendig dækkonstruktion. oven på disse lægges afretningslag med fald til tagnedløb indstøbt i ydervægge og built-up tagdækning.

Hvad angår taget over »kærnen« laves dette som tagterrasse. ligeledes her med afvandingsmulighed i indstøbte rør i ydervægge.

Samtlige boliger bygges ud fra en »kærne«. Denne kærne indeholder entre, garderoberum, toilet og bad, samt trapper og skabskøkken.

»kærnen« er et ensartet grundelement for

samtlige boliger, dog kan der ved en mindre ændring etableres gæstetoilet i garderoberummet.

Samtlige indvendige rumdannende elementer (undtaget skillevægge i kærnen, de våde rum) er lette ubehandlede krydsfinerelementer til maling. Rumopdelingselementerne består af et skabselement på 90×60×200 cm og vægelementer på 6X120X230 cm. Disse elementer sammenstilles så på forskellig vis.

Boligen opvarmes ved hjælp af varmeslanger nedlagt i sand i gulv mod jord. her holdes temperaturen konstant på 40-50 °. Til direkte styring af varmebalancen anvendes ribberadiatorer foran de store glaspartier.

foran boligen kan efter individuelt ønske etableres altan. ligeledes kan solafskærmning af første etage etableres.

Princippet for boligens udvidelse er at alle begynder med en grundtype. Denne indeholder de nødvendige funktioner, men har kun et minimalt opholdsareal. Enhver senere udvidelse op til ca. 150 m^2 består i en udvidelse af opholdsarealet. Ved udvidelse over de 150 m^2 bygger man et nyt hus i forlængelse af det gamle. I denne tilbygning etableres en ny kærne indeholdende wc og bad.

Tilbygningen kan anvendes til selvstændigt børnehus, arbejdshus, tegnestue, atelier og lignende.

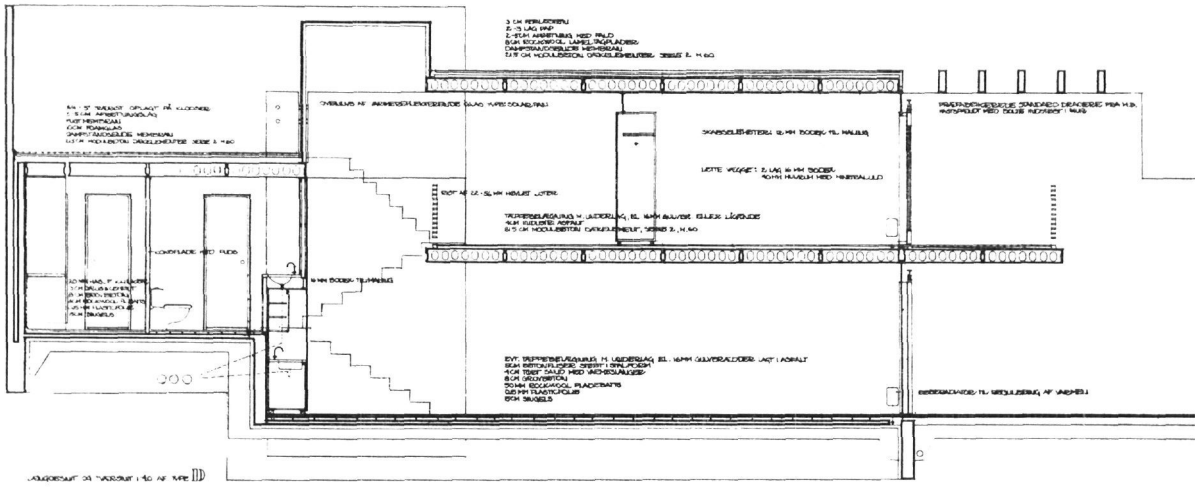

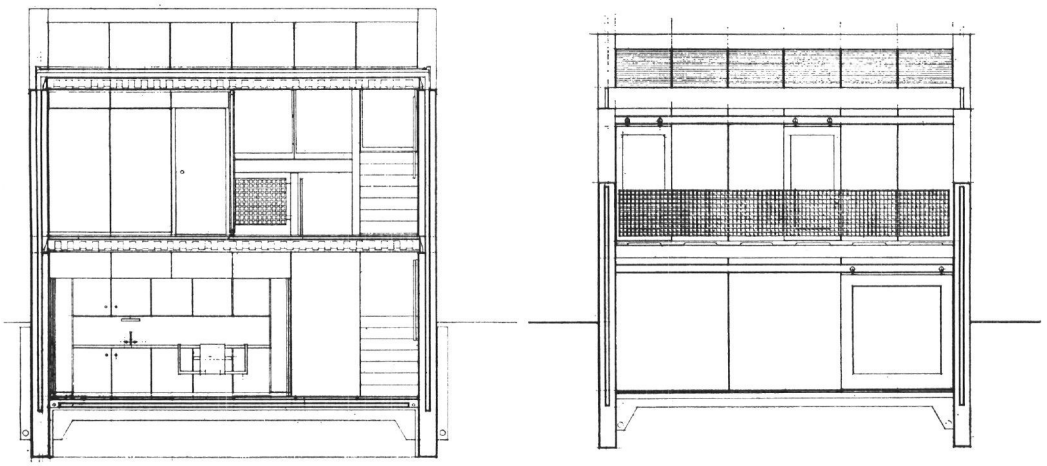

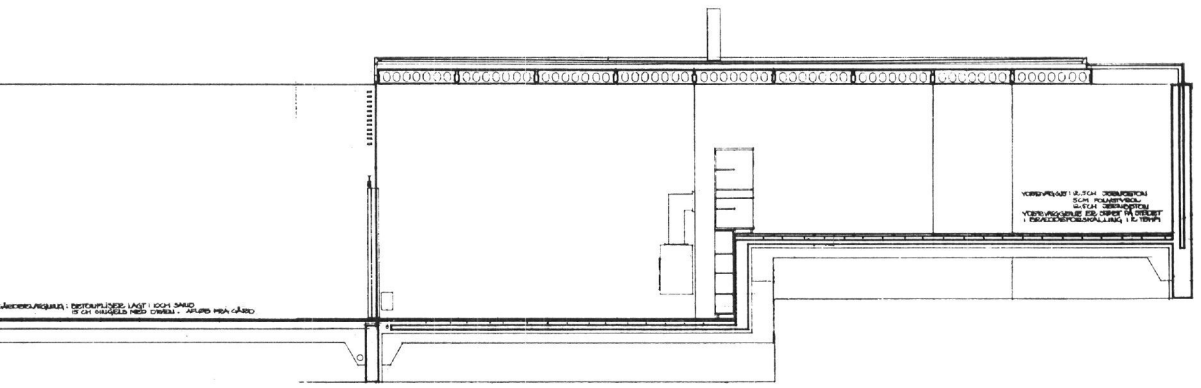

Erklæring om Barnets Rettigheder

(Vedtaget af fn's generalforsamling den 20. november 1959)

Indledning

Eftersom De forenede nationers folk i fn-pagten påny har bekræftet deres tro på de grundlæggende menneskerettigheder og på menneskets personlige værdighed og værd og har besluttet at fremme sociale fremskridt og højne levevilkårene under større frihed,

eftersom De forenede nationer i Verdenserklæringen om menneskerettighederne har proklameret, at enhver har krav på alle de rettigheder og friheder, som nævnes i erklæringen, uden forskelsbehandling af nogen art for eksempel på grund af race, hudfarve, køn, sprog, religion, politisk eller anden anskuelse, national eller social oprindelse, formueforhold, fødsel eller anden samfundsmæssig stilling,

eftersom barnet på grund af sin fysiske og psykiske umodenhed trænger til særlig beskyttelse og omsorg, herunder også passende retsbeskyttelse, såvel før som efter fødselen,

eftersom behovet for sådanne særlige beskyttelsesforanstaltninger er fastslået i Genève-deklarationen om Barnets Rettigheder af 1924 og er anerkendt i Verdenserklæringen om menneskerettighederne samt i statutterne for fn's særorganisationer, der beskæftiger sig med børns velfærd,

eftersom menneskeheden skylder barnet det bedste, den kan give,

proklamerer generalforsamlingen denne Erklæring om Barnets Rettigheder med det formål, at ethvert barn kan få en lykkelig barndom og til gavn for både sig selv og samfundet kan nyde de heri omhandlede rettigheder og friheder, og opfordrer forældre, de enkelte mænd og kvinder, frivillige organisationer, lokale myndigheder samt nationale regeringer til at anerkende disse rettigheder og tilstræbe deres overholdelse ved lovgivningsmæssige og andre foranstaltninger, som tages efterhånden i overensstemmelse med følgende grundsætninger:

1. Grundsætning

Barnet skal nyde alle rettigheder, der indeholdes i denne erklæring. alle børn uden nogen som helst undtagelse har krav på disse rettigheder uden skelnen eller forskelsbehandling på grund af race, hudfarve, køn, sprog, religion, politisk eller anden anskuelse, national eller social oprindelse, formueforhold, fødsel eller anden samfundsmæssig stilling, uanset om disse forhold vedrører barnet selv eller dets familie.

2. Grundsætning

Barnet skal nyde særlig beskyttelse og skal gennem lovgivning og andre midler have adgang til og mulighed for at udvikle sig fysisk, psykisk, moralsk, åndeligt og socialt på sund og normal måde og under frie og værdige forhold.

3. Grundsætning

Barnet skal fra fødselen have ret til navn og nationalitet.

4. Grundsætning

Barnet skal nyde godt af fordelene ved social sikkerhed. Det skal have ret til at vokse op og udvikle sig under sunde forhold. med dette formål for øje skal der gives både barnet og dets mor særlig omsorg og beskyttelse, herunder hensigtsmæssig pleje både før og efter fødselen. Barnet skal have ret til hensigtsmæssig ernæring, bolig, hvile og lægehjælp.

5. *Grundsætning*

Det barn, der er fysisk, psysisk eller socialt hæmmet, skal have den specielle behandling, uddannelse og pleje, som dets særlige tilstand kræver.

6. Grundsætning

Barnet trænger til kærlighed og forståelse, for at dets personlighed kan udvikle sig fuldt ud harmonisk. Såvidt det overhovedet er muligt,

bør barnet vokse op under forældrenes omsorg og ansvar og i alt fald i en atmosfære af hengivenhed og af moralsk og materiel tryghed. kun i undtagelsestilfælde skal et spædbarn adskilles fra moderen. Samfundet og de offentlige myndigheder har pligt til at tage sig særligt af børn uden familie og uden tilstrækkelige midler til at opretholde livet. Statstilskud og anden bistand til underhold af børn i børnerige familier er ønskeligt.

7. Grundsætning

Barnet har ret til undervisning, som i det mindste på de elementære trin bør være gratis og obligatorisk. Barnet skal modtage en almendannende undervisning, som - på grundlag af lige muligheder for alle - skal sætte det i stand til at udvikle sine evner, personlige dømmekraft og moralske og sociale ansvarsfølelse og således blive et nyttigt medlem af samfundet.

Barnets tarv skal være rettesnoren for dem, der er ansvarlige for dets opdragelse og vejledning. Dette ansvar påhviler i første række forældrene.

Barnet skal have fuld adgang til leg og adspredelse, der bør sigte mod samme mål som opdragelsen. Samfundet og de offentlige myndigheder skal bestræbe sig for at sikre barnet også disse rettigheder.

8. Grundsætning

Barnet skal under alle omstændigheder være blandt de første, der modtager beskyttelse og nødhjælp.

9. Grundsætning

Barnet skal beskyttes mod alle former for vanrøgt, grusomhed og udbytning. Det må ikke være genstand for handel under nogen form.

Barnet må ikke bruges som arbejdskraft, før det har nået en passende mindstealder, og må under ingen omstændigheder bringes til eller tillades at påtage sig beskæftigelse eller arbejde, der vil kunne skade dets sundhed eller opdragelse eller hæmme dets fysiske, psykiske eller moralske udvikling.

10. Grundsætning

Barnet skal beskyttes mod virksomhed, der kan skabe racemæssige, religiøse eller andre former for diskriminering. Det bør opdrages i en ånd af forståelse, tolerance, venskab mellem nationerne, fred og internationalt broderskab og i fuld bevidsthed om, at dets energi og evner bør anvendes til at tjene dets medmennesker.

Bilag 3

Brevveksling med det lægevidenskabelige fakultet ved københavns Universitet om betydningen af, at børn passes i hjemmet eller på institution

kommISSIonEn VEDRøREnDE kVInDERnES STIllInG I SamfUnDET

København, den 2. december 1966
J.nr. k. 12-10-66.

københavns Universitets lægevidenskabelige fakultet.

Til brug ved overvejelserne i kommissionens udvalg vedrørende de sociale forhold ville kommissionen sætte pris på en udtalelse fra den børnepsykiatriske sagkundskab angående den betydning, det kan antages at have for mindre børns udvikling, at barnets moder opholder sig i hjemmet sammen med barnet om dagen. I denne forbindelse udbeder man sig så vidt muligt en udtalelse om, for hvilke aldersklasser af børn moderens forbliven i hjemmet må antages at være af særlig betydning, eventuelt om betydningen af, at moderen har beskæftigelse uden for hjemmet en del af dagen eller hele dagen.

Endvidere skal kommissionen udbede sig en udtalelse fra den børnepsykiatriske sagkundskab angående betydningen af faderens kontakt med børnene for disses opdragelse og udvikling. man tænker her især på spørgsmålet om betydningen af faderens medvirken ved børnenes opdragelse på forskellige alderstrin og på spørgsmålet om, hvorvidt den traditionelle fordeling af opdragelsesfunktionerne kan begrundes med en biologisk bestemt nærmere følelsesmæssig tilknytning mellem moder og barn end mellem fader og barn.

Tilsvarende henvendelse er rettet til københavns Universitets filosofiske fakultet med henblik på en udtalelse fra den børnepsykologiske sagkundskab.

sign. Edel Saunte
/karen Hollesen

Tilstilles d'herrer professorer, dr. med. *Villars lunn*, dr. med. *Preben Plum* og dr. med. *oluf andersen* med anmodning om en udtalelse.

Det lægevidenskabelige fakultet, den 5. december 1966.

sign. Per Bruun
sekretær

I henhold til henvendelsens ordlyd har jeg anmodet overlæge dr. med. kai Tolstrup, der er lektor i børnepsykiatri, om at besvare de forelagte spørgsmål. Jeg henviser til overlæge Tolstrups responsum.

Rigshospitalets psykiatriske klinik, den 7. december 1966.

sign. Villars lunn

Der foreligger ikke en så sikker viden på disse områder, at spørgsmålene kan besvares entydigt.

med hensyn til det første spørgsmål kan det siges, at et barns samlede udvikling lettere bliver harmonisk, når det vokser op i en familie end på en institution. Da moderens - eller en modererstatnings - tilstedeværelse i hjemmet hører med i billedet af en hel familie, er det

ønskeligt, at moderen er mest muligt i hjemmet, når barnet er der. To forhold må dog tages med i vurderingen: Barnets alder og moderens sociale, økonomiske og uddannelsesmæssige situation.

Jo yngre barnet er, des større er betydningen af, at det har en direkte, og stadig kontakt med et enkelt voksent menneske, som naturligt er moderen. af særlig betydning synes denne kontinuerlige nære kontakt at være i de første 2 leveår. fra omkring 3 års alderen er barnets behov for udvidet social kontakt så stor, at det er gavnligt, at det også uden for hjemmets snævrere rammer dagligt omgås andre børn og voksne og efterhånden også kommer ud for en systematisk pædagogisk påvirkning, som f.eks. kan gøre en anbringelse i børnehave nogle timer dagligt ønskelig.

for moderen gælder således, at hun af barnets behov vil være bundet særlig stærkt i hjemmet i barnets første 2 leveår, og man bør i denne periode fra samfundets side lette moderens situation, så hun ikke f.eks. af økonomiske grunde tvinges bort fra hjemmet til udeerhverv. Den betydelige ændring, der gennem mange år er sket i kvindens sociale engagement uden for hjemmet, gør dog bedømmelsen af, hvilken hjemlig situation der er bedst for barnet, vanskeligere. Blandt andet kan gode uddannelsesmæssige forudsætninger hos moderen gøre det rimeligt både for hende og for samfundet, at hun atter bliver beskæftiget uden for hjemmet efter afbrydelser i forbindelse med fødsel og pasning af det lille barn. Da det stadig må være den mest harmoniske hjemmesituation, der tjener barnets tarv bedst, vil det være vigtigt, at moderen selv er harmonisk, også hvad angår en tilfredsstillende løsning af hendes eventuelle personlige ønske om beskæftigelse uden for hjemmet.

Det andet spørgsmål angår faderens betydning for børnenes opdragelse og udvikling. Her gælder igen, at hans opgave lige så meget som moderens er at bidrage til den samlede familieharmoni. Biologisk bestemt af svangerskab og ammeperiode er dog naturligvis moderen langt mere direkte og intimt følelsesmæssigt knyttet til barnet i de første levemåneder end faderen - en tilknytning som nødvendigvis også må farve moderens forhold til barnet under dets opvækst på tidspunkter, hvor en sådan »biologisk« bestemt binding ikke længere er direkte virksom. faderen vil dog meget tidligt være en nøgleperson i barnets udvikling. Hans betydning som »identifikationsfigur« for barnet i småbarnsalderen er for mangfoldig til, at der kan redegøres for det her.

Da jeg ikke ved, hvad man skal forstå ved, hvad der i kommissionens skrivelse er kaldt »den traditionelle fordeling af opdragelsesfunktionerne« skal jeg ikke besvare de dertil knyttede spørgsmål.

overhovedet er de fremsatte spørgsmål så omfattende og vigtige, at de ikke i kortfattet form - og måske ikke uden en grundig forberedt uddifferentiering - lader sig besvare blot nogenlunde udtømmende. Det gælder også samtalen af de sygelige psykiske tilstande hos børn, som forstyrrelser i de ovennævnte funktioner kan fremkalde, og som i særlig grad berører børnepsykiatrien.

Rigshospitalets børnepsykiatriske afdeling, 9. januar 1967.

sign. kai Tolstrup

Ud fra børneafdelingens erfaringer med hensyn til nervøse og adfærdsforstyrrede børn er det kun muligt at fremsætte visse almene betragtninger.

Det må anses for videnskabeligt velbegrundet og stemmende med almindelig pædiatrisk erfaring, at moderens omsorg er af særlig betydning for barnets psykiske udvikling i dets første tre år. Det første leveår er i denne henseende af størst betydning, dernæst andet leveår, medens moderens **betydning i tredie leveår** er kendeligt mindre. moderens betydning for barnets sikkerhedsfølelse og dermed for dets emotionelle ligevægt kan kun erstattes af et modersubstitut, som virkelig erstatter moderen, dels i henseende til tilstedeværelse, dels i henseende til indstilling over for barnet.

Såvidt mig bekendt foreligger der ikke tilbundsgående undersøgelser til belysning af spørgsmålet om betydningen af moderens delvise fravær fra hjemmet på grund af udearbejde.

Hvad angår faderens betydning for barnets udvikling og opdragelse er det næppe muligt

ud fra den foreliggende litteratur eller ud fra kliniske iagttagelser at drage slutninger vedrørende de stillede spørgsmål.

Jeg kan i øvrigt tilslutte mig overlæge Tolstrups udtalelse, specielt den i sidste stykke udtalte reservation med hensyn til muligheden af at afgive et kortfattet svar.

Rigshospitalets børneafdeling, 12. januar 1967.

sign. P. Plum

kan slutte mig til det af overlæge Tolstrup og professor Plum anførte, idet jeg dog ønsker at tilføje, at »såfremt gode uddannelsesmæssige forudsætninger hos moderen gør det ønskeligt eller rimeligt både for hende og samfundet, at hun atter bliver beskæftiget uden for hjemmet efter afbrydelser i forbindelse med fødsel og pasning af det lille barn«, bør tilrettelæggelsen af hendes arbejde i *almindelighed* være således, at hun i barnets første leveår kan have mest mulig lejlighed til at være sammen med det en del af *dagen.*

16. januar 1967.

sign. oluf andersen

XXII/34/66–67

Tilbagesendes *kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet* under henvisning til foranstående udtalelser.

Det lægevidenskabelige fakultet ved københavns universitet, den 20. januar 1967.

P.f.v.
sign. mogens faber
h.a.dec.

Brevveksling med det filosofiske fakultet ved københavns Universitet om betydningen af, at børn passes i hjemmet eller på institution

kommISSIonEn VEDRøREnDE
kVInDERnES STIllInG I SamfUnDET

københavns Universitets filosofiske fakultet.

Til brug ved overvejelserne i kommissionens udvalg vedrørende de sociale forhold ville kommissionen sætte pris på en udtalelse fra den børnepsykologiske sagkundskab angående den betydning, det kan antages at have for mindre børns udvikling, at barnets moder opholder sig i hjemmet sammen med barnet om dagen. I denne forbindelse udbeder man sig så vidt muligt en udtalelse om, for hvilke aldersklasser af børn moderens forbliven i hjemmet må antages at være af særlig betydning, eventuelt om betydningen af, at moderen har beskæftigelse uden for hjemmet en del af dagen eller hele dagen.

Endvidere skal kommissionen udbede sig en udtalelse fra den børnepsykologiske sagkundskab angående betydningen af faderens kontakt med børnene for disses opdragelse og udvikling. man tænker her især på spørgsmålet om betydningen af faderens medvirken ved børnenes opdragelse på forskellige alderstrin og på spørgsmålet om, hvorvidt den traditionelle fordeling af opdragelsesfunktionerne kan begrundes med en biologisk bestemt nærmere tilknytning mellem moder og barn end mellem fader og barn.

Tilsvarende henvendelse er rettet til københavns Universitets lægevidenskabelige fakultet med henblik på en udtalelse fra den børnepsykiatriske sagkundskab.

Edel Saunte
/ *karen Hollesen*

køBEnHaVnS UnIVERSITET
Det filosofiske fakultet

kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet.

I anledning af kommissionens skrivelse af 2. december 1966 (j.nr. k 12-10-66) med anmodning om en nærmere angiven udtalelse skal man hoslagt fremsende skrivelse af 20. d.m. fra professor i klinisk psykologi ved københavns Universitet, dr.phil. lise østergaard, bilagt skrivelselse af 16. d.m. fra universitetets børnepsykologiske klinik, hvortil man slutter sig.

P. f. v.
Søren Egerod,
h.a. decanus

køBEnHaVnS UnIVERSITETS
Psykologiske laboratorium

Til Det filosofiske fakultet, københavns Universitet.

Som svar på Deres henvendelse med forespørgsel fra kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet om den betydning det kan antages at have for mindre børns udvikling, at barnets moder opholder sig i hjemmet sammen med barnet om dagen, skal jeg herved fremsende vedlagte redegørelse om spørgsmålet, som er blevet udarbejdet af amanuensis ved Universitetets Børnepsykologiske klinik, cand. psych., fru Birthe kyng.

lise østergaard,
dr.phil.,
professor i klinisk psykologi

UnIVERSITETETS
BøRnEPSYkoloGISkE klInIk

Til kommissionen vedrørende kvindernes stilling i samfundet.

I anledning af Deres henvendelse af 2. december 1966 skal man herved oplyse følgende:

Inden for de sidste 25 år har udforskningen af det tidligere mor-barn forhold og dets betydning for personlighedsudviklingen hos barnet indtaget en central plads i børnepsykologien og -psykiatrien. Inspirationen til disse arbejder er først og fremmet hentet i iagttagelsen af tilfælde, hvor denne kontakt ikke er udviklet tilfredsstillende, enten på grund af en adskillelse af mor og barn eller på grund af moderens totalt svigtende evne til at opbygge et stabilt tryghedsforhold til det spæde barn.

De første observationer omfattede især de alvorligste tilstande, som førte til en fuldstændig legemlig og sjælelig hensygnen af det pågældende barn. Der har været rettet nogen kritik af de meget alvorlige konsekvenser, man drog heraf, men tilbage står en lang række vægtige undersøgelser, strækkende sig over de sidste decennier, som alle i højeste grad understreger betydningen af det tidlige mor-barn forhold for barnets følelsesmæssige, sociale og intellektuelle udvikling.

De største afvigelser fra en harmonisk vækst sker der, hvor båndet mellem mor og barn ikke får lov at udvikles eller brydes på et meget tidligt tidspunkt, f.eks. ved at barnet anbringes på børnehjem. En tidlig anbringelse på daginstitution anses imidlertid også for truende for den fulde udfoldelse af barnets muligheder, idet den følelsesmæssige kontakt med omverdenen helst skal opbygges langsomt og med en og kun en person som formidler. moderen er den, der naturligt går ind i denne rolle.

Så vidt man kan skønne, er de første 4 måneders nære kontakt mellem mor og barn af størst betydning, men mange forskere hævder, at ikke før omkring det fyldte 2. år er barnet modnet så meget, at det ikke vil forstyrres væsentligt i sin udvikling ved en del af dagen at være udsat for institutionslivets mere upersonlige rutine og påvirkningen af mange forskellige plejepersoner.

Ved sammenligning af småbørn, der er opdraget i deres familie i modsætning til andre, der har tilbragt en stor del af deres liv på daginstitutioner, vil den første gruppe være den anden overlegen, først og fremmest med hensyn til følelsesmæssige relationer til andre mennesker, men også i en mere aktiv og initiativrig holdning til omverdenen. Som et af de mere håndgribelige tegn på en manglende stimulering i institutionsbørnenes milieu finder man en forarmet sproglig udvikling.

mens der således er et meget omfattende materiale, der peger i retning af det mentalhygiejnisk hensigtsmæssige i at lette en moder med børn under et par år muligheden for at blive hos dem i hjemmet, findes der ikke meget, der direkte oplyser om betydningen af moderens hel- eller halvdagsarbejde og dettes eventuelle konsekvenser for barnets trivsel, sådan at forstå, at man forudsætter, at en mor med halvdagsarbejde kun ønsker barnet institutionsanbragt en kortere del af dagen. Ikke desto mindre

må man nok udlede, at en institutionsanbringelse - også for et kortere tidsrum af dagen - for børn under et par år må forudses at kunne hæmme udviklingen i nogen grad, men at en 4-5 timers anbringelse så langt er at foretrække for et heldagsophold.

for børn på en 2-3 år og opefter stiller sagen sig imidlertid anderledes, idet man for denne aldersgruppes vedkommende ofte har iagttaget en positiv virkning af en anbringelse i småbørnsstue eller børnehave - forudsat kvaliteten af disse institutioner er forsvarlig. Her tænkes især på personalets uddannelsesmæssige og personlige kvalifikationer og dets mulighed for at arbejde med grupper af børn, der ikke er for talrige. man må imidlertid igen påpege, at en halvdagsanbringelse er at foretrække, også for denne aldersgruppes vedkommende.

faderens kontakt med barnet og den betydning for personlighedsudviklingen, som kvaliteten og kvantiteten af denne kontakt er i besiddelse af, er et forholdsvis uudforsket område. adskillige forfattere er dog enige om, at faderens påvirkning af barnets udvikling i de første måneder hovedsagelig er af indirekte art, idet det på dette tidspunkt er forældrenes indbyrdes forhold, mere end faderens direkte kontakt med barnet, der får vægt. forældrenes indbyrdes kontakt vil nemlig være en af de komponenter, der er med til at farve moderens indstilling til og holdning overfor barnet rent følelsesmæssigt. meget hurtigt - og i hvert fald i løbet af 2. halvdel af 1. leveår - anses faderens personlighed imidlertid for at blive en medvirkende og væsentlig faktor i barnets personlighedsudvikling. fra 3-4 års alderen vil barnet i mange tilfælde i nogenlunde lige grad præges af faderens som moderens holdning, og hvor barnet mangler en fader eller en faderfigur at knytte sig til, vil dette få betydning for hele dets personlighedsopbygning.

Etnologiske og sociologiske undersøgelser synes at godtgøre, at den traditionelle rollefordeling inden for familiemønstret, som vi sædvanligvis finder, ikke er biologisk bestemt, og meget tyder på, at et mere flexibelt mønster kunne komme børnene til gode.

Til slut kan henvises til følgende værker i den meget righoldige litteratur om emnet:

axelrad, S. and maury, l. (1951) Identification.

Bowlby, J. (1951) maternal Care and mental Health.

Brodbeck, a. and Irwin, o. C. (1946) The Speech Behaviour of Infants Without families.

Brody, S. (1956) Patterns of mothering.

Dennis, W. D. (1941) Infant Development Under Conditions of Restricted Practice and minimum Social Stimulation.

Erikson, E. H. (1950) Childhood and Society.

freud, a. and Burlingham, D. (1944) Infants Without families.

Gesell, a. and amatruda, C. S. (1941) Developmental Diagnosis.

Gindl, I., Hetzer, H. und Sturm, m. (1937) Unangemessenheit der anstalt als Lebensraum für das kleinkind.

Hetzer, H. (1937) kindheit und armut.

mead, m. (1935) Sex and Temperament in Three Primitive Societies.

Pinnau, S. R. (1950) a Critique of the articles by m. Ribble.

Ribble, m. (1943) The Rights of Infants.

Sears, R., maccoby, E. and levin, H. (1957) Patterns of Childrearing.

Simonsen, k. m. (1947) Examination of Children from Children's Homes and Day-nurseries.

Spitz, R. (1945) Hospitalism.

Spitz, R. and Wolf, k. m. (1946) anaclitic Depression.

Tiller, P. o. (1959) father absence and Personality Development of Children in Sailor families.

Winnicott, D. W. (1957) The Child and the family.

Winnicott, D. W. (1957) The Child and the outside World.

Birthe kyng,
amanuensis, cand.psych.

afsnit af arne Sjølund: Børnehavernes og vuggestuernes betydning for barnets udvikling. Socialforskningsinstituttets publikation nr. 38. københavn 1969.

kapitel 1

Undersøgelsens baggrund og formål

a. Daginstitutionernes stilling

Der er her i landet i 1968 godt 7.000 børn i vuggestuer og godt 45.000 børn i børnehaver. Tallene har været stærkt stigende. for 10 år siden var der henholdsvis godt 4.000 børn og 29.000 børn i disse institutioner, og for 20 år siden knap 2.500 børn og 18.000 børn. Der er i dag et meget stort antal børn på ventelisterne, og der er desuden en meget betydelig uregistreret efterspørgsel efter pladser.

Efterspørgslen efter pasningsmuligheder for børn under skolealderen i dagtimerne hidrører fra forskellige grupper med helt eller delvis forskellige motiveringer for deres ønske.

De enlige forsørgere, hvilket for hovedpartens vedkommende vil sige enlige mødre, har i høj grad behov for at få deres børn passet om dagen, mens de er på arbejde. Deres behov har altid stået i centrum for daginstitutionernes socialpolitiske funktioner. Selv om gruppen har været i nogen vækst, og erhvervsforholdene for de enlige utvivlsomt har ændret sig, således at stadig færre kan passe deres børn, samtidig med at de er i arbejde, svarer denne gruppe dog formentlig kun for en beskeden del af stigningen i efterspørgslen efter daginstitutionspladser.

Gruppen af gifte kvinder, der tager arbejde uden for hjemmet, fordi mandens indtægter er små, repræsenterer også en betydelig del af efterspørgslen efter institutionspladser. I hvilket omfang gruppen kan siges at bidrage til stigningen i efterspørgslen er dog uvist, og det er heller ikke klart, hvornår hustruindtægten må betragtes som et nødvendigt supplement til familiens indkomster, og hvornår der er tale om en forøgelse af levestandarden udover eksistensminimum.

andre kvinder ønsker at uddanne sig eller ønsker at gøre brug af deres uddannelse og betragter daginstitutionerne som middel til at undgå afbrud i deres karriere på grund af børnepasning.

atter andre tænker ikke på at tage arbejde uden for hjemmet, men ønsker børnene passet på institution i hvert fald nogle timer om dagen for at opnå aflastning i arbejdet i hjemmet.

Endelig ønsker et stadig stigende antal mødre deres børn indmeldt i børnehave, fordi de mener, at børnene har gavn af det. Institutionerne betragtes som et udviklingsfremmende supplement til hjemmets opdragelse og de begrænsede udfoldelsesmuligheder, som findes der.

Sideordnet med disse motiver gør den almindelige udvikling med hensyn til kvindens frigørelse og ligeberettigelse sig formentlig også gældende. Hendes ønske om økonomisk uafhængighed, ønsket om ligestilling i uddannelse, erhverv og karriere og ønsket om frigørelse fra det lavere estimerede husarbejde og fra hjemmets snævre miljø synes at bidrage til udviklingen.

for de fleste er der formentlig tale om en blanding af motiver, grænserne mellem de nævnte grupper er ikke skarpe. mange vil således have overvejet, hvorvidt institutionsopholdet har god eller dårlig virkning på børnene, også mange af de mødre, der er tvunget til at benytte institutionerne.

Der er, bortset fra mindre og ukontrollerede opgørelser, ikke her i landet foretaget egentlige undersøgelser af familiernes motiver for at søge børnene anbragt i daginstitutioner (men derimod mindre opgørelser over de mødres erhvervsforhold, som har børn i børnehaven). Der foreligger derfor ikke viden om, hvorvidt andre motiver end de nævnte gør sig gældende, heller ikke viden om, med hvilken vægt de forskellige motiver indgår i det samlede billede. Derimod kan man konstatere, at også kvinder med små børn i stigende omfang deltager i erhvervslivet. noget tyder på, at holdningen til daginstitutioner, navnlig børnehaverne, ændrer sig. mens de tidligere af mange blev betragtet som forsvarlige, men dog mindre gode løsnin-

ger end opdragelse i hjemmet, synes tilliden til børnehavernes gavnlige virkning på børnene nu at være vokset. Dette fremgår af efterspørgslen efter børnehavepladser fra mødre, der ikke har og ikke tænker på at tage udearbejde. af nogle betragtes børnehaverne ofte som et gode, alle burde have adgang til.

Dette synspunkt, at alle, der ønsker det, burde have adgang til børnehave, er således konklusionen i afsnittet »Principielle synspunkter på længere sigt« i betænkningen om børnehaveproblemer (Betænkning fra børne- og ungdomsforsorgens pædagogiske nævn om børnehaveproblemer nr. 337, 1963), hvori det hedder:

»Hvad den principielle udbygning på langt sigt angår, må nævnet finde det rimeligt, at der tilvejebringes børnehaver i et sådant omfang, at alle forældre, der ønsker det, får en mulighed for at sende deres børn i børnehaver uden udgift for dem selv.

Der er i nævnet enighed om, at det må forekomme rimeligt, at samfundet, der føler sig forpligtet til at stille skoler og uddannelsesanstalter vederlagsfrit til rådighed for befolkningen fra børnenes 7. år, føler den samme forpligtelse over for den grundlæggende opdragelse i børnehavealderen.

Begrundelsen herfor må i første række være hensynet til barnets opdragelse og udvikling, altså det pædagogiske hensyn, og den udbygning, der må finde sted på længere sigt, bør derfor i højere grad falde på halvdagsbørnehaverne end på heldagsbørnehaverne«.

De foreliggende skøn over efterspørgslen efter institutionspladser varierer overordentlig meget, blandt andet afhængigt af hvilke former for behov, der medregnes. I socialforskningsinstituttets studie nr. 10: Pasning af gifte kvinders småbørn (Bentsen, 1968), er der gennemført en drøftelse af disse problemer. Bl.a. er den usikkerhed, der er knyttet til vurderingen af de hjemmearbejdende kvinders ønsker om børnehaveanbringelser, fremhævet. ligeledes er efterspørgslens afhængighed af bl.a. forekomsten af andre pasningsmuligheder og af børnehavernes placering, pris og kvalitet blevet stærkt understreget. Hvis der skal tilvejebringes børnehaver i et sådant omfang, at alle forældre, der ønsker det, kan få deres børn optaget uden udgift for dem selv, må man forvente, at der bliver tale om en mangedobling af det antal pladser, der findes i dag.

Der er tradition for opdeling af daginstitutionernes opgaver i »sociale« og »pædagogiske«, hvor de første skulle svare til behovene hos de mødre, der er nødt til at tage arbejde uden for hjemmet, mens de andre først og fremmest skulle imødekomme børnenes behov for udfoldelsesmuligheder og leg i gruppe med jævnaldrende. opdelingen i disse to opgaver er historisk betinget af den nuværende børnehaves udvikling fra dels de på socialt grundlag oprettede asyler for børn af udearbejdende mødre, dels den på pædagogisk grundlag af Fröbel og andre udviklede kindergarten.

I mange lande er inddelingen i halvdags og heldags institutioner faldet overens med inddelingen i pædagogiske og sociale institutioner, således at de sidste mere var »et sted at være«, mens de første også var »et sted at lære«, således f.eks. i USa og Sverige, hvor »nursery school« og »lekskola« er pædagogiske halvdagsinstitutioner, og »daycare« og »daghem« er sociale heldagsinstitutioner. De to første fortrinsvis for børn af udearbejdende mødre.

Her i landet er der også karakteristiske forskelle, idet kun 13 pct. af børnehavebørnene i københavns kommune er indskrevet som halvdagsbørn, mens det tilsvarende tal for Gentofte kommune er 49 pct.

opdelingen i disse to former for opgaver er dog næppe tidssvarende. for det første lægges der fra alle sider større og større vægt på institutionernes pædagogiske opgaver over for børn fra de socialt dårligst stillede hjem. Dvs. institutionernes muligheder for at stimulere og udvikle netop de børn, som de sociale opgaver tidligere overvejende tog sigte på. for det andet er en meget stor del af stigningen i efterspørgslen efter institutionspladser af ny karakter, idet den må ses som resultat af store samfundsmæssige bevægelser og ændringer i holdning og familieliv. for det tredie strider det mod nutidig tankegang her i landet, at institutionernes kvalitet og ydelser skulle være ringere for socialt mindre gunstigt stillede børn. Institutionernes opgaver i forhold til disse nye krav kan hverken betegnes som sociale i snævreste forstand eller som rent pædagogiske.

Befolkningens stigende samling i byområderne, med de ringere pladsforhold og legemuligheder, erhvervslivets efterspørgsel efter kvindelig arbejdskraft, kvindernes villighed til at tage arbejde, den ændrede holdning til moderens rolle i opdragelsen, og den voksende erkendelse af betydningen af tidlig pædagogisk stimulation af såvel normale og gunstigt stillede børn som handicappede og ugunstigt stillede børn udgør

tilsammen et udviklingsmønster, som har pålagt daginstitutionerne i det moderne samfund en vifte af forskellige opgaver.

B. mistanken til daginstitutionerne

Det er som nævnt den almindelige opfattelse, at små børn ikke passes så godt på en institution som af deres mødre. opfattelsen er stadig udbredt, navnlig for de helt små børns vedkommende. Denne skepsis over for daginstitutionspasning genfindes også i sagkyndige kredse, især for vuggestuepasning, men også for børnehaveophold af meget lang daglig varighed. Smitterisikoen i de store grupper har spillet en rolle, men navnlig har man ment, at moderen bedst kunne varetage en kærlig og individualiseret pleje, og at det lille barn havde behov for stabile forhold med øm kontakt til en enkelt voksen og først senere var modent til at deltage i en større gruppes liv.

for vuggestuernes vedkommende har man om end ikke ganske med rette taget stærkt indtryk af de alarmerende forskningsresultater vedrørende døgninstitutionernes skadelige virkning på helt små børns legemlige og sjælelige udvikling (Bowlby, 1951). Spørgsmålet om, hvorvidt disse forskningsresultater har gyldighed for daginstitutioner, drøftes nærmere i kapitlet om vuggestuer, men det kan dog allerede her nævnes, at man ikke uden videre kan drage slutninger fra virkningerne af modersavn på døgninstitutioner til virkningerne af, at et barn på daginstitution må savne moderen en del af døgnet.

Hermed er problemet dog ikke afgjort. Selv om virkningerne af ophold i daginstitutioner langt fra er af så alvorlig karakter, som det kan være tilfældet med ophold i døgninstitutioner, kan der stadig herske tvivl om, hvorvidt børnene har godt af at være i daginstitution.

opvækstforholdene i årene før skolealderen tillægges af sagkyndige den største betydning for børnenes personlighedsudvikling, men problemet om daginstitutionernes indflydelse er dog til trods herfor langt fra velbelyst, og der er ikke publiceret danske undersøgelser af spørgsmålet.

I betragtning af at institutionerne har en central placering i løsningen af behovet for pasning af de små børn, og at institutionerne nyder så forholdsvis betydelig bevågenhed fra det offentliges side, har spørgsmålet om deres virkning på børnenes udvikling fået høj grad af aktualitet.

C. Undersøgelsens formål

Undersøgelsen er gennemført som et studium af allerede foretagen forskning på området og dens formål er kritisk at vurdere metoder og resultater og søge at resumere den internationale viden på feltet. Undersøgelser af daginstitutioners virkning på børns udvikling må først og fremmest ske ved en sammenligning med børn, der passes på anden måde. Hyppigt er sammenligningen sket med børn, der passes hjemme af deres mødre. Sådanne sammenligninger er af stor interesse for mødre, der er således stillet, at de nogenlunde frit kan vælge og uden store afsavn kan blive i hjemmet, mens børnene er små. men sammenligningen er ikke af så stor betydning for de mødre, der af økonomiske grunde er nødt til at tage arbejde eller af andre grunde er stærkt tilskyndet til det. I sådanne tilfælde ville sammenligning med andre pasningsformer som f.eks. i privat dagpleje eller pasning i hjemmet af hushjælp eller større søskende være mere relevant. De foreliggende undersøgelser gennemfører kun i meget beskedent omfang sammenligninger med alternative pasningsformer, hvad enten det drejer sig om tænkbare sådanne, eventuelt på eksperimentel basis, eller sådanne som mødrene faktisk bruger. Dette er uheldigt, fordi denne problemstilling har aktualitet her i landet.

Der foreligger enkelte undersøgelser af virkningen af ophold i døgninstitutioner sammenlignet med opvækst i hjemmet suppleret med daginstitutioner. Denne problemstilling har betydning i områder, hvor der ikke forefindes daginstitutioner, og hvor f.eks. enlige mødre kan være tvunget til at overgive deres børn til døgninstitutioner for at kunne forsørge sig selv. De foreliggende undersøgelser over dette spørgsmål vidner alle til ugunst for døgninstitutionerne og kan vel kun stimulere til etablering af egnede dagpasningsmuligheder i de områder, hvor mødrene kan komme i et tvangsvalg mellem at søge socialhjælp eller at sende barnet på børnehjem.

men alt i alt må man dog konstatere, at de foretagne undersøgelser kun indirekte og kun i et vist omfang bidrager med nyt stof til belysning af spørgsmålet daginstitution kontra privat dagpleje. Det er fælles for de to pasningsformer, at barnet må undvære moderen en del af dagen. På daginstitutioner har barnet fordelen af gode legemuligheder, pædagogisk ledelse og kammeratgruppen; i privat dagpleje har det fordelen af det rolige og mere overskuelige mil-

jø og den mere individualiserede omsorg, dvs. fordele som ligner dem, moderen selv kan tilbyde. I det omfang det kan konstateres, at børns udvikling fremmes i daginstitutioner sammenlignet med børn, der opholder sig hos moderen i hjemmet, tør man måske slutte, at den samme forskel ville vise sig ved sammenligning med ophold i privat dagpleje. men i de tilfælde, hvor man kan konstatere god effekt af institutionsophold, eller virkningen synes negativ sammenlignet med opvækst i hjemmet hos moderen, kan man ikke vide, om anbringelse i privat dagpleje ville have været bedre for barnet end institutionen.

for de mindste børns vedkommende, dvs. børn i vuggestuealderen, har mistanken til institutionspasning som nævnt været størst, samtidig med at udgifterne pr. barn er de største. Denne undersøgelse behandler en hel del værdifuld forskning på dette område. Det har været foreslået, at man lige så godt kunne udbetale pengene direkte til moderen, således at hun uden store økonomiske afsavn kunne blive i hjemmet og passe barnet. Hvorledes tildelingskriterierne skulle udformes er ikke denne undersøgelses sag; derimod ville det være af stor værdi, om den kunne forelægge resultater af sammenligninger imellem vuggestuebørn og børn opvokset hos mødre, der med et betydeligt tilskud var sat i stand til at blive i hjemmet uden store afsavn. men denne problemstilling synes ikke at have haft appel til forskerne udenlands.

Derimod har forskningen interesseret sig for virkningen af institutionsophold på forskellige grupper af handicappede børn. Det gælder f.eks. svagt begavede børn, fysisk handicappede børn, børn med sansedefekter og børn fra fattige og såkaldt kulturelt depriverede hjem. De sidste har i de senere år tiltrukket sig megen opmærksomhed, fordi disse hjem med deres snævre horisont giver deres børn en meget ringe udgangsposition i uddannelsessystemet. De nævnte grupper er ikke alle behandlet lige udførligt af forskningen, men undersøgelsen her kan for nogles vedkommende pege på en omfattende og vægtig litteratur. Undersøgelsen bidrager herved til at opsplitte det alt for generelle spørgsmål om, hvorvidt daginstitutionerne har god eller dårlig virkning på børnene i en serie mere specificerede spørgsmål om, hvilke børn der i hvilke situationer har gavn af daginstitutionspasning.

ligeledes har spørgsmål om den bedste indretning af institutionerne, den optimale varighed af dagligt ophold og om selve pædagogikken været genstand for betydelig forskning såvel i ordinære institutioner som i eksperimentalinstitutioner.

Pædagoger, arkitekter og administration vil på disse punkter kunne stille langt flere spørgsmål, end forskningen kan besvare, men undersøgelsen kan dog forelægge et ajourført resumé af en igangsættende tænkning om disse problemer. Dette gælder navnlig daginstitutionernes muligheder for at etablere et for den emotionelle, intellektuelle og sociale udvikling stimulerende miljø.

Gennemgangen af og vurderingen af de mange undersøgelser har nødvendiggjort en kritisk stillingtagen til de anvendte metoder. Erfaringerne herfra er resulteret i opstillingen af den teoretiske ramme for sådanne undersøgelser, således som det er sket i bogens del II. Ved gennemgangen af de enkelte undersøgelser i de senere afsnit af bogen er der gjort kritiske metodologiske bemærkninger, som refererer til overvejelserne i del II. Dette teoretiske arbejde har været en nødvendig forudsætning for at vurdere de forskellige undersøgelsers resultater, og det kan siges, at næppe nogen undersøgelse opfylder de ideale fordringer. men denne gennemgang af de metodologiske problemer kan desuden blive af selvstændig værdi, hvis det bliver aktuelt at gennemføre en undersøgelse direkte af danske daginstitutioners betydning for børnenes udvikling.

Undersøgelsens formål er gennem studier af den internationale forskning at belyse, hvilken virkning ophold i daginstitution har for børnenes udvikling, navnlig den psykiske og sociale udvikling.

Der er som nævnt ikke publiceret danske undersøgelser over emnet, og muligheden for at drage slutninger fra resultaterne til danske forhold er begrænset af, at der er forholdsvis få undersøgelser fra vore nabolande, og at mange undersøgelser fra andre lande er foretaget over forhold, der ikke svarer til de danske. Desuden er det en ulempe, at en del af de problemstillinger, der er aktuelle her i landet, ikke er behandlet indgående andre steder. Endelig er de metodologiske problemer overordentlig store ved undersøgelser af denne karakter, og kun få står mål med kravene.

Den foretagne gennemgang af de mange undersøgelser kan dog forelægge et ajourført materiale om den foreliggende viden og knytte

kontakten til udenlandsk nutidig pædagogisk tænkning og eksperimenteren på området. Det meget konkrete spørgsmål, som satte undersøgelsen i gang, nemlig om der foreligger en betydelig forskning, der belyser betydningen for bybørns opvækst i vuggestuer og børnehaver sammenlignet med opvækst i hjemmet hos moderen, kan besvares bekræftende. Der foreligger en betydelig forskning på dette område. men på en række punkter kan forskningens resultater kun danne udgangspunkt for fortsatte studier over forholdene her i landet.

kapitel 8

Vuggestueundersøgelser

a. Effekten af vuggestueophold

Ud fra den ved børnehaveundersøgelserne konstaterede tendens til, at jo yngre barnet var, når det startede i børnehaven, jo større tilpasningsvanskeligheder havde det, kunne man frygte en endnu mere negativ virkning, når man kommer helt ned i vuggestuealderen. Sådanne forventninger kommer da også hyppigt til udtryk i oplægget til de vuggestueundersøgelser, der er foretaget. mens børnehaveundersøgelser som regel går ud på at konstatere, hvorvidt børnehaven har en eller anden positiv effekt, går vuggestueundersøgelser som regel ud på at undersøge, hvorvidt opholdet har negativ effekt i en eller anden retning. De vuggestueundersøgelser, der foreligger, bekræfter dog ikke sådanne bange anelser. De angsttilstande, man i børnehaveundersøgelser har konstateret hos de yngste børnehavebørn, det vil sige de 2-3 årige, kan dels tænkes at skyldes overgangsvanskeligheder, dels måske, at børnehavestarten sker i en af de kritiske faser, hvor barnet er særlig psykisk sårbart. Det var egentlig en nærliggende opgave at undersøge, hvorvidt lignende angsttilstande forekommer hos hjemmeværende 2-3-årige, ligesom det også kunne være af interesse at undersøge, hvorvidt 3-årige børnehavebegyndere, der overflyttes fra vuggestuer og således gennem nogen tid er vænnet til institutionsanbringelse, ligeledes har disse angsttilstande i 2-3 års alderen.

Der foreligger kun få empiriske undersøgelser på vuggesteueområdet sammenlignet med børnehaveområdet. Til gengæld føres debatten om vuggestuens effekt så meget mere lidenskabeligt, af og til resulterende i en politik, der som i England og visse steder i Tyskland går ud på at forhindre oprettelse af vuggeinstitutioner, med det formål at få mødrene til at blive hjemme i stedet for at tage udearbejde. Talmæssige opgørelser viser dog, at disse forholdsregler blot resulterer i, at mødrene finder på andre former for pleje af børnene, ofte af en dårligere kvalitet.

De fleste vuggestueundersøgelser er omtalt og grundigt diskuteret i Public Health Paper no. 24: Care of Children in Day-Centres, udgivet af World Health organization 1964. andre undersøgelser, især vedrørende vuggestuens sundhedsmæssige virkninger og dens ulykkesforebyggende virkninger, samt en lang række betragtninger over, hvordan en vuggestue bør udstyres, er behandlet i Séminaire sur les Créches, Paris, 1961, udgivet af Centre Internationale de l'Enfance.

mens de mange børnehaveundersøgelser sædvanligvis omfatter studier af barnets ydre adfærd på det intellektuelle og sociale område, behandler vuggestueundersøgelserne ofte mere dyberegående emotionelle problemer og personlighedsudvikling, hvilket jo nok er inspireret af de sidste femten års kraftige debat om betydningen af en tidlig adskillelse af mor og barn.

Vuggestueundersøgelser er sædvanligvis mere omfattende og bedre kontrollerede end børnehaveundersøgelser. om det skyldes, at førnævnte problemstilling kræver det, eller det skyldes forskellig forskningstradition, kan ikke afgøres. Vuggestueundersøgelser er fortrinsvis europæiske (franske og østeuropæiske), mens børnehaveundersøgelser fortrinsvis er amerikanske. Den bedre kvalitet af vuggestueundersøgelser kan også skyldes, at disse er af nyere dato, allesammen foretaget inden for de sidste 10 år. Det nævnte forhold, at vuggestueundersøgelser er europæiske, mens børnehaveundersøgelser fortrinsvis er amerikanske, har måske også sammenhæng med den før nævnte forventning om positiv effekt af børnehaven og negativ effekt af vuggestueopholdet, idet amerikanske børnehaver oprettes med pædagogisk formål, mens europæiske vuggestuer oprettes som en social nødvendighed. I første tilfælde forventer man en positiv effekt. I sidste tilfælde befrygter man en negativ effekt.

I en polsk undersøgelse (Gornicki, 1964) sammenlignede man 500 hjemmeværende børn med 400 vuggestuebørn i alderen fra 3/4 til 3 år fra byerne Warszawa og krakow. Grupperne var ikke på forhånd ens sammensat. man foretog derimod omfattende undersøgelser af, hvilke forskelle der måtte være på de to grupper. af forskellene kan det nævnes, at blandt vuggestuebørnene var der 5 gange så mange børn af enlige mødre som blandt hjemmebørnene. flere af forældrene havde en ringere uddannelse. alkoholisme var hyppigere hos forældrene til vuggestuebørn, især hos den del af dem, der havde en ringere uddannelse. flere forældre til vuggestuebørn boede i etværelses lejligheder, mens hjemmebørnenes forældre i meget større omfang boede i 3-4 værelses lejligheder. Boligkvaliteten og de sanitære indretninger var dårligere hos vuggestueklientelet.

De to børnegrupper blev undersøgt af et større forskerteam bestående af sociologer, antropologer, psykologer, børnelæger, socialarbejdere og statistikere. Børnene blev underkastet omfattende psykologiske, fysiologiske og lægelige undersøgelser, ligesom deres familier blev interviewet.

Undersøgelsen viste, at med hensyn til fysisk udvikling havde vuggestuebørnene en dårligere start; men efterhånden indhentede og overgik de hjemmebørnene. Den dårlige start blev tilskrevet det forhold, at de kom fra et dårligere miljø, således at man kunne konkludere, at de fik en bedre fysisk udvikling som følge af deres ophold i vuggestuen. med hensyn til psykisk udvikling konstaterede undersøgelsen, at begge grupper som helhed var normalt udviklede; men flere af hjemmebørnene var over middel end af vuggestuebørnene, hvilket ansås for at være en følge af, at forældrene havde en bedre uddannelse. På det psykomotoriske område udviklede grupperne sig ens og begge grupper ligeledes normalt.

På to områder var vuggestuebørnenes udvikling klart dårligere end hjemmebørnenes. Samspillet mellem øjnenes indstilling og hændernes motorik var ringere udviklet hos vuggestuebørnene end hos hjemmebørnene, og forskellen blev mere udtalt hen imod slutningen af første og begyndelsen af andet år. Dette blev tilskrevet det forhold, at hjemmebørnene havde meget mere lejlighed til at beskæftige sig med forskellige ting, f.eks. legetøj, end vuggestuebørnene. Det andet område var den sproglige udvikling. Vuggestuebørnene var klart dårligere udviklet end hjemmebørnene, hvilket blev tilskrevet, dels at vuggestuebørnene blev for lidt stimulerede, idet der var mangel på personale og måske også manglende evne hos personalet til at stimulere barnet tilstrækkelig meget - dels at hjemmebørnene var begunstigede af et miljø, hvor forældrene havde en større uddannelse. Hvad angår social udvikling, var vuggestuebørnene det første år klart foran hjemmebørnene, men i andet og tredje år var grupperne ens stillede. Den hurtigere udvikling i starten hos vuggestuebørnene blev tilskrevet det forhold, at miljøet i vuggestuen gav barnet hurtigere lejlighed til kontakter, end det er almindeligt i hjemmet. I øvrigt var begge grupper fra 2–3 års alderen betydeligt over middel i social udvikling, hvilket tolkedes derhen, at hjemmebørnene var begunstigede gennem deres bedre hjemmemiljø, og vuggestuebørnene var begunstigede gennem de sociale kontakter, de opnåede i vuggestuen. Hvad angik den sundhedsmæssige tilstand så der ud til at være både fordele og mangler ved vuggestueopholdet. Hvad angik smitsomme børnesygdomme, forekom de langt hyppigere hos vuggestuebørnene end hos hjemmebørnene, hvilket naturligvis skyldtes den øgede risiko for smitte; men dette forhold måtte jo udlignes på et senere tidspunkt. forskellen var altså, at vuggestuebørnene fik de smitsomme sygdomme tidligere. Derimod var forkølelsessygdomme, f.eks. bronkitis, mere udbredt blandt vuggestuebørn, hvilket naturligvis skyldtes den større risiko for infektion. På den anden side var mavesygdomme færre blandt vuggestuebørnene end blandt hjemmebørnene, hvilket blev tilskrevet den bedre ernæring, vuggestuebørnene fik.

Som helhed tyder undersøgelsen ikke på, at vuggestuebørn får dårligere opvækstvilkår end hjemmebørn. Der var visse plus'er og visse minus'er ved vuggestueopholdet sammenlignet med opvæksten i hjemmet; men de minus'er, der var, kunne skyldes, at kontrolgruppebørnene kom fra et bedre socialt miljø end vuggestuebørnene, eller mangler i vuggestuemiljøet — især med hensyn til legetøj og beskæftigelsesmaterialer samt fornødent personale til at beskæftige børnene, forhold der imidlertid kan afhjælpes. Det er ikke urimeligt på det foreliggende grundlag at antage, at vuggestuebørnene ville have udviklet sig relativt dårligere i det hjemlige miljø end kontrolgruppebørnene.

Det havde været interessant, hvis den polske undersøgelse havde sat vuggestueeffekten i re-

lation til gode og dårlige vuggestuer. Dette forhold er taget mere i betragtning i en østtysk undersøgelse (Schmidt-kolmer, 1964). Hun sammenlignede en større gruppe hjemmebørn fra forskellige sociale miljøer med institutionsbørn fra daginstitutioner og fuldtidsinstitutioner. Hun fandt ingen miljøforskelle mellem hjemmebørn og institutionsbørn, men derimod at institutionsbørnene var dårligere udviklede end hjemmebørnene med hensyn til motorik, legemskontrol, legeaktivitet og social kontakt, hvis de i institutionen havde for ringe bevægelsesfrihed, tilbragte det meste af tiden i sengen, var uden nævneværdig voksenkontakt og ikke blev stimuleret gennem leg. Retarderingen var særlig udtalt i sidste halvdel af børnenes første leveår.

Tilpasningsvanskeligheder, adfærdsforstyrrelser, hæmmet udvikling hos vuggestuebørnene forekom særlig i deres andet leveår. Dette blev særlig tilskrevet følgende forhold i institutionen: mangel på pædagogisk beskæftigelse, sådan at barnets handlemuligheder blev indskrænkede og ensformige; rutinebehandlingen fremmede ikke barnets selvstændighedsudvikling, så motorisk adfærd og legemskontrol blev hæmmet; de lange ventetider, hvor barnet var ubeskæftiget til trods for, at det på dette alderstrin var vågent meget længere ad gangen; og endelig det forhold, at børnene blev flyttet fra spædbørnsgruppen til småbørnsgruppen i begyndelsen af det andet leveår, hvorved de fik nogle tilpasningsvanskeligheder.

Undersøgelsen konstaterede, at jo yngre barnet er, jo vanskeligere har det ved at tilpasse sig nye forhold. Dette gjaldt særligt børn i alderen fra $^1/_2$ til $1^1/_2$ år. Undersøgelsen påviser også, at i de tilfælde, hvor institutionsbørn har en ringere sproglig udvikling end hjemmebørn, skyldes det, at der tales for lidt med dem, og de har for ringe kontakt med voksne. Både med hensyn til tings benævnelse, efterligning af tale og begrebsdannelse hæmmes børnenes udvikling, hvis den ikke stimuleres gennem individuel kontakt med den voksne. Undersøgelsen konkluderer, at såfremt daginstitutionen er af tilstrækkelig god kvalitet, adskiller børnenes udvikling sig ikke fra hjemmebørns, hvorimod udviklingen for børn, der er anbragt på fuldtidsinstitution (børnehjem), ser ud til at være retarderet i forhold til hjemmebørns.

Davidson (1964) omtaler resultaterne af en fransk undersøgelse fra 1961, foretaget i 12 vuggestuecentre i Parisområdet, hvor man ligeledes sammenholdt institutionens kvalitet med forskellige sider af børnenes udvikling. Børnene var inddelt i tre aldersgrupper, den første gruppe bestod af børn indtil den alder, hvor de kan stå, den næste gruppe af børn indtil den alder, hvor de kan gå, og den tredje gruppe resten af børnene op til tre års alderen. I den første aldersgruppe fandtes ingen udviklingsforskelle mellem børnene fra de forskellige institutioner; og det viste sig også, at børnene på dette udviklingstrin blev behandlet nogenlunde ens på alle institutioner. Den næste aldersgruppe, fra barnet kunne stå til det kunne begynde at gå, blev bedømt med hensyn til motorisk udvikling og evnen til at beskæftige sig med materialer. Disse sider af udviklingen hos børnene havde nøje sammenhæng med, hvor megen stimulering de fik fra institutionernes side. Børnene i de fire i denne henseende bedste institutioner havde en udviklingskvotient på over 100, mens børnene fra de 3 dårligste institutioner havde en udviklingskvotient på de to områder, der lå mellem 92 og 95 point, hvor 100 er middel. Den tredje aldersgruppe, der omfattede børn, fra de begyndte at kunne gå, til de var 3 år, blev studeret med hensyn til almen psykisk udvikling. også på dette område var der en nøje sammenhæng mellem børnenes udvikling og kvaliteten af institutionens pædagogik. Undersøgelsen påviste samtidig det forhold, at det ikke altid var de samme institutioner, der var bedst og dårligst med hensyn til stimulering på de forskellige områder. nogle af de institutioner, der havde været dårlige med hensyn til at sætte børnene i gang motorisk og beskæftigelsesmæssigt, viste sig at stimulere børnene bedre på det intellektuelle område. forskellene mellem institutionerne er nærmere beskrevet i undersøgelsen.

Undersøgelsen konkluderer, at institutioner i sig selv ikke er retarderende - for børn fra dårlige miljøer tværtimod stimulerende.

Institutionernes bygningsmæssige og lokalemæssige indretning er ikke uden betydning, viser det sig; men betydningen heraf er dog ikke nær så stor som af den pædagogiske organisering af det daglige liv samt af institutionens udstyr, især legetøj og beskæftigelsesmaterialer. Vigtigst blandt de indvirkende faktorer er personalet, først og fremmest lederens personlighed og medarbejdernes uddannelse og øvrige forudsætninger og endelig det forhold, om der er tilstrækkeligt personale. I nogle af institutionerne var der pædagoger med børnehave-

lærerindeuddannelse til den tredje aldersgruppe, det vil sige børnene, der var begyndt at kunne gå - op til 3-års alderen, og undersøgelsen konkluderer, at denne form for pædagogisk uddannelse synes at passe bedst for denne aldersgruppe. Undersøgelsen viser, at personale med denne uddannelse fuldstændigt kunne ændre atmosfæren på institutionen fra rastløshed og aggressivitet hos børnene til ro og godt humør.

Undersøgelsen konstaterer, at vuggestuen er et unaturligt miljø for den første aldersgruppe, det vil sige fra fødsel og i perioden indtil barnet begynder at kunne stå op. for disse børn er det naturlige miljø at være nær moderen. Barnets tilpasningsevne er imidlertid stor, eftersom det er i stand til at vokse og udvikle sig tilfredsstillende også i moderens fravær, forudsat at barnet er sikret den fornødne daglige mængde moderkærlighed, og forudsat at en vis mængde andre, nu efterhånden velkendte, betingelser er til stede. Undersøgelsen slutter: »Tilvejebringelsen af disse betingelser er vuggestuens hele problem«.

Davidson (1964) omtaler også en undersøgelse af vuggestuebørnenes sundhedstilstand. Undersøgelsen konkluderer, at vuggestuebørnenes fysiske udvikling er på højde med de bedst stillede hjemmebørns trods det forhold, at vuggestuebørn gennemgående er fra dårligere stillede miljøer.

Schorr (1963) fandt i en østtysk undersøgelse af 300 spædbørn, at mens infektionssygdomme og respirationssygdomme var ca. 50 pct. hyppigere hos vuggestuebørn end hos hjemmebørn, var det omvendte tilfældet, hvad angik ernæringssygdomme.

Det er et gennemgående træk ved de undersøgelser af vuggestue børns almene sundhed, der omtales i Care of Children in Day-Centres og i Séminaire sur les Crèches, at den er bedre hos disse end hos hjemmebørn, og forskellene er mere udtalte, jo dårligere miljø børnene kommer fra. kun én undersøgelse er kommet til det modsatte resultat (menzies, 1946), men den er foretaget i England under krigen. Undersøgelsen, der blev foretaget i krisevuggestuer på børn i alderen fra 1 til 2 år, viste, at trods det, at børnene fik dobbelt så stor ration, som de fik hjemme, udviklede børnenes vægtkurve sig ikke tilfredsstillende. Denne virkning blev tilskrevet følelsesmæssige forstyrrelser, der fulgte med, at børnene blev fjernet fra moderens pasning ved så tidlig en alder.

En anden side af vuggestuens betydning for børnenes udvikling er forebyggelse af ulykkestilfælde, et emne man beskæftigede sig med på Séminaire sur les Créches i Paris 1961. Her blev nævnt en sammenlignende undersøgelse fra Stockholm 1959, hvor man havde konstateret, at forekomsten af ulykkestilfælde på institutioner var særlig lav; og der konkluderes, at forebyggelsen af ulykkestilfælde i institutioner kan reducere ulykkestilfældene til tal, der er meget lavere end for børn, der passes hjemme. Dette er naturligvis en vigtig side af førskoleinstitutionernes virksomhed, når man tager i betragtning, at ulykkestilfælde i de teknisk udviklede lande er den hyppigste dødsårsag hos børn i førskolealderen ned til 1-års alderen.

Douglas og Blomfield (1958) konstaterede i deres undersøgelse, at de børn, der i deres første leveår udsattes for ulykkestilfælde som forbrændinger og skoldninger, særlig kom fra hjem, hvor barnet blev dårligt passet af moderen, overfyldte hjem og fra dårligt stillede miljøer - altså tilfælde hvor et vuggestueophold ville være præventivt.

Hvad angår vuggestuebørnenes mentale sundhedstilstand, konstaterer lebovici (1964) på grundlag af en undersøgelse, foretaget i Paris-området, at der kommer relativt lige så mange hjemmebørn som vuggestuebørn til psykiatrisk behandling. Han mener, at mange hjemmeværende mødre gennem et perfektionistisk træningsprogram kan fremkalde tilpasningsvanskeligheder som reaktion, mens på den anden side den udearbejdende moder, som ved, at hendes barn bliver plejet godt, kan vende hjem om aftenen i en relativt afslappet sindstilstand og give barnet en mere hensigtsmæssig følelsesmæssig pasning på kort tid, end hun måske kunne, hvis hun følte sig selv som barnets fange og overvurderede vanskelighederne ved et pleje det.

I en anden fransk undersøgelse (lézine og Spionek, 1958) studeredes de pædagogiske metoder i henholdsvis familien og vuggestuen hos børn i alderen fra 7 til 15 måneder. Der konstateredes, at den hjemlige opdragelse langt fra var tilfredsstillende. De mest almindelige fejltagelser gik i retning af overdrevne krav og forventninger og overdreven stimulering af barnet. omvendt var der i vuggestuen mere sandsynlighed for, at der ville være mangel på passende stimulering.

En række undersøgelser af Spitz har påvist, at også intelligensudvikling er påvirket af op-

vækstbtingelserne, og at den faktor, han kalder »mothering«, er betydningsfuld de første leveår også for barnets intellektuelle udvikling. Spitz (1945; 1946a) sammenlignede udviklingen målt med Bühler-Hetzer testen hos babyer i to institutioner. I den ene (foundlinghome) fik spædbørnene meget lidt opmærksomhed eller variation i stimuleringen, efter at deres mødre var ophørt med at passe dem i 3-måneders alderen. Den anden (nursery) var en vuggestue tilknyttet en straffeinstitution for kvinder, hvor det var tilladt mødrene at passe og pleje deres børn hver dag gennem de første år. mødrene til børnene på foundlinghome var socialt veltilpassede. Deres eneste handicap var, at de ikke var i stand til at klare sig selv økonomisk. mødrene til nursery børnene var derimod en gruppe med sociale tilpasningsvanskeligheder, svagt begavede, psykisk defekte, psykopatiske eller kriminelle. Undersøgelsen viste, at udviklingskvotienten for de 61 børn i foundlinghome faldt gradvis i løbet af det første år af børnenes liv fra et startpunkt på 131 til et slutniveau på 72. På den anden side var udviklingskvotienten for de 69 børn i nursery i starten 97 og efter 1 års forløb 100. Spitz forklarede nedgangen i udviklingskvotienten hos børnene i foundlinghome ved mangel på mothering. Spædbørnene i nursery blev plejet af deres mødre. faldet i udviklingskvotient betegnede Spitz som hospitalism. Han konstaterede også et andet syndrom, han kaldte anaklitisk depression. Det består af vedvarende gråd, trækken sig tilbage fra kontakt, nedgang i vægt og mindsket modstandsdygtighed mod infektion (Spitz, 1946 b).

Pinnau (1955) fremhæver dog, at disse konklusioner ikke direkte kan udledes af kendsgerningerne. Den rapporterede mangel på variation i stimulering, mangel på legetøj, ja selv mangel på lys kan være lige så vigtige faktorer som mangel på stærk følelsesmæssig kontakt med mødre m.h.t. at fremkalde faldet i udviklingskvotient hos børnene i foundlinghome til forskel fra dem, der var i nursery. Disse problemer behandles yderligere i afsnittet om deprivationsproblemet.

Plowman (1948) finder på den anden side i en undersøgelse af 11 vuggestuebørn i alderen 2–2½ år, at det så ud til, at de børn, der havde det tryggeste og mest kærlige miljø, var dem, der fik mest ud af vuggestueopholdet.

Sjölin (1964) konkluderer på grundlag af en diskussion af en række undersøgelser, at det ser ud til, at pasning på daginstitution ikke er ringere for barnets mentale udvikling end pasning af moderen hjemme.

alternativet til et barns anbringelse i vuggestue er jo imidlertid langt fra altid, at det kan blive hjemme hos moderen. Hvis moderen er nødt til at tage udearbejde, bliver alternativet enten anden pasning ude eller pasning i hjemmet af fremmede. Effekten af vuggestueanbringelse skal i disse tilfælde så sammenlignes med effekten af disse former for anbringelse. Udeanbringelse kan i de fleste lande ske enten i kontrolleret familiedagpleje eller i mere tilfældig pleje; og pasning i hjemmet kan enten foregå ved personer, der er specielt ansat til formålet, eller af andre familiemedlemmer. Udover de svenske og engelske sammenligninger af institutionsanbringelse med privat anbringelse, der nævnes i forbindelse med børnehaveundersøgelserne, er der ikke foretaget nogen sammenlignende undersøgelser af virkningen. De i disse undersøgelser konstaterede forskelle i pædagogisk henseende, der nærmest taler til institutioners fordel, har næppe den samme betydning på det tidligere udviklingstrin, som vuggestuealderen er.

På den anden side er lebovici (1964) af den opfattelse, at hjemmepleje i frankrig kan have en uheldig virkning på børnenes udvikling. Han fremhæver som de vigtigste grunde hertil, at de kvinder, der tager børnene i pleje, som regel ikke er særlig unge; de har tit mistet al ægte moderfølelse og har allerhøjest en »tantefølelse« eller »bedstemorfølelse«. De tager børnene af økonomiske grunde, har ofte for mange, og de giver dem kun materiel og ikke pædagogisk pasning.

Effekten af et helt andet alternativ, nemlig det at moderen er hjemme hos barnet de første år med en passende økonomisk kompensation for ikke at kunne tage udearbejde, f.eks. de 10.000 kr. årligt en vuggestueanbringelse koster, er ikke undersøgt. Der er gennemført et delvis forsøg på kompensation i frankrig, men effekten heraf er ikke undersøgt.

B. Stimulerende og ustimuler ende miljøer

1. forskelle i effekt

De foreliggende undersøgelser viser som helhed, at vuggestuerne både byder på fordele og mangler med hensyn til barnets udvikling sammenlignet med opvækst i hjemmet. fordelene er især af sundhedsmæssig art, især for den del af børnene, der kommer fra dårligt stillede mil-

jøer, mens manglerne især synes at være af psykologisk art, derved at mange vuggestuer ikke frembyder et tilstrækkeligt stimulerende miljø. En række undersøgelser påviser nogle af de forhold, der er medvirkende til at gøre børnehaven til et ustimulerende miljø. flere af undersøgelserne har påvist, at vuggestuebørnene gennemgående udsættes for for ringe sproglig stimulering som følge af mangelfuld kontakt med plejepersonalet.

lézine (1962) har specielt sammenlignet sprogudviklingen hos vuggestuebørn, der voksede op i institutioner med forskelligt stimulerende miljøer. Det ene miljø manglede positiv stimulering og havde en streng og restriktiv pædagogik, mens det andet havde en venlig atmosfære med passende sproglige stimuli. I det første vuggestuemiljø sad børnene først og ventede 10 minutter på deres mad, tog ingen del i forberedelserne, men fik besked om at sidde stille, med det resultat, at de blev rastløse, lavede ansigter til hinanden, skubbede til hinanden og gjorde sig våde, hvilket igen førte til endnu flere restriktioner fra de voksne. måltidet blev hastet igennem på 10 minutter, og bortset fra få udbrud her og der var der praktisk taget ingen sproglig udveksling. Det blev optalt, at i løbet af de 10 minutter fik børnene 27 gange besked på at skynde sig, blev skældt ud 10 gange, fik besked om at holde mund 5 gange — kun 2 gange blev de opmuntret eller trøstet. måltidet blev en veritabel styrkeprøve, som endte med tårer og gråd for børnenes vedkommende. Denne vuggestue havde udviklet de mest vanskelige og ulydige børn; både drenge og piger var tilbage i sproglig udvikling med en gennemsnitskvotient for pigernes vedkommende på 85 og drengenes på 80.

I det andet miljø blev børnene opmuntret til at hjælpe til med forberedelserne til spisningen, der blev snakket meget til dem i en venlig tone, måltidet varede her dobbelt så længe, kun én gang kom en bemærkning om, at de skulle skynde sig, kun én gang blev de irettesat med bemærkningen: »Det er ikke pænt«. Til gengæld blev de opmuntret 15 gange, de fik ingen misbilligelser, venlige bemærkninger blev givet dem 11 gange. Til trods for, at denne gruppe børn kom fra et dårligere stillet miljø end børnene i den anden vuggestue, var disse børn ikke tilbage i sproglig udvikling. for pigernes vedkommende var udviklingskvotienten 105, for drengenes vedkommende 99. Undersøgelsen konkluderer, at efterblivenhed i sproglig udvikling hos småbørn, der vokser op i vuggestuer, hovedsageligt skyldes mangel på social stimulering i udveksling med voksne og manglende pædagogisk tilrettelæggelse af de aktiviteter, der skal fremme børnenes udvikling, og måske især den forestilling, der er meget almindelig, at sproglig udvikling er noget, der kommer af sig selv.

I en anden fransk undersøgelse, David og appell (1961, 1962) undersøgte man først, hvilke stimuli en gruppe vuggestuebørn, 20 i alt, i deres tidligste leveår udsattes for. I undersøgelsen studerede man for det første, hvor mange forskellige personer der tog sig af barnet, for det andet omfanget af den sociale kontakt og omfanget af isolation, for det tredje samspillet mellem plejersken og spædbarnet. Undersøgelsen viste, at børnene under deres ophold i gennemsnit blev plejet af ikke færre end 25 forskellige personer varierende for nogle børns vedkommende fra 16, for andre til 33. Undersøgelsen viste ligeledes, at den barneplejerske, der særligt skulle tage sig af et specielt barn, kun passede det i en del af tiden, der svingede mellem 26 og 46 pct. I den vågne tid var børnene isoleret fra 68 til 81 pct. af tiden, og altså i social kontakt resten af tiden. Den sociale kontakt under den fysiske pleje var fra 18 til 29 pct. Samspillet mellem plejerskerne og børnene var ikke stort. konklusionen var, at man kunne udlede to virkninger af institutionsopholdet på børnene; for det første isolationsfølelsen som følge af mangel på ydre stimulering eller mangel på kontakt som svar på gråd, smil etc.; for det andet mangel på kommunikation og samspil med voksne. Denne form for barnepasning betegnede forskerne rutinebehandling. Den kendetegnes for det første ved, at mange personer passer barnet, for det andet ved, at der er ringe social kontakt og megen isolation, og for det tredje ved, at der er ringe følelsesmæssig udveksling mellem plejersken og barnet, når der i øvrigt er kontakt.

man opstillede derpå et nyt pædagogisk program for institutionen, som man betegnede intensiv individualiseret pasning. Her søgte man at opnå, at så få personer som muligt havde ansvaret for barnets pasning, og at der skiftedes så lidt som muligt; endvidere tilstræbtes der maksimal kontakt og så lille isolation af barnet som muligt, samt stærk udveksling mellem plejersken og barnet. man opnåede nu, at børnene blev passet af mellem 10 og 13 personer hver, mod 25 under det forrige program, og at

2 plejersker kom til at stå for 88 pct. af børnenes pasning. Isolationstiden reduceredes til det halve, og mængden af social kontakt under pasningen mere end fordobledes. Det sociale samspil øgedes betydeligt.

2. Betydningen af institutionens kvalitet

Et andet område, hvor undersøgelserne påviser, at vugestuebørnene får for ringe stimulering, er motorisk beskæftigelse og legeaktivitet. lézine (1964) meddeler de konklusioner, en specialistkomité i 1960 kom til med hensyn til beskæftigelsesmaterialer for børn i vuggestuealderen. Der skal udvælges passende legetøj, der skal arrangeres aktiviteter og beskæftigelse, der skal opretholdes en positiv relation mellem børnene, og man skal være opmærksom på de børn, der trættes eller ophidses let.

Schmidt-kolmer (1963) gennemførte et 3-årigt forsøg over en ideelt indrettet vuggestues effekt på børnenes udvikling. I eksperimentet indgik 77 børn i alderen 1-3 år, der sammensattes i små aldersblandede grupper med 4 voksne pr. gruppe, 2 pædagoger og 2 hjælpere. Til sammenligning havde man 76 børn fra en almindelig vuggestue.

Der gennemførtes følgende pædagogiske principper:

1) Det enkelte barn skulle være i en bestemt gruppe og have samme voksne hos sig.
2) Det måtte ikke få lov til at ligge og skøtte sig selv. Hele den vågne tid skulle det møde en aktiv vekselvirkning fra omgivelserne.
3) To gange dagligt samledes børnene i overensstemmelse med deres udviklingstrin til en beskæftigelse, der kunne udvikle og befæste nye adfærdsformer, svarende til barnets udviklingsstadium.

De to grupper blev sammenlignet hvert kvartal for børnenes adfærd, der inddeltes i sproglige reaktioner og bevægelsesreaktioner (bl.a. aktivitet og leg). Resultatet var, at forsøgsgruppen på alle områder lå ca. 20 pct. højere end kontrolgruppen i forhold til de almindelige udviklingsnormer.

lebovici (1964) fremhæver som en erfaring fra sine franske undersøgelser, at det mest kritiske tidspunkt i et barns tilpasning er, når det begynder i institutionen, og særlig hvis barnet er mere end 1/2 år gammelt, men mindre end 1^1/O-2 år gammelt. når først adskillelsen er accepteret, vil den ikke længere være smertelig. Derfor er starten særlig vigtig.

Schmidt-kolmer (1964) fremhæver som sin erfaring, at spædbørnene gradvist skal tilpasses institutionen, f.eks. kun anbringer der 1 eller 2 timer ad gangen de første få dage og så efterhånden mere; endvidere at børn skal flyttes så sjældent som muligt fra én gruppe til en anden. Hun fandt i sin undersøgelse i østtyskland, at en flytning, der foregik i begyndelsen af det andet leveår, hyppigt fremkaldte tilpasningsvanskeligheder.

Den uheldige virkning af skiftende personale fremgår af en fransk undersøgelse (Bertoye, P. og Dumorand, C, 1957). I en vuggestue tilknyttet et uddannelsesinstitut konstaterede man store psykiske tilpasningsvanskeligheder omkring den månedlige udskiftning af barneplejerskerne.

En norsk diskussion (ostlyngen, 1956) fremhæver, at et barn kan have gavn af en daginstitution fra $1^1/_2$–2-års alderen, men det forudsætter små grupper og højst 6 timer om dagen, samt en langsom indpasning.

Schmidt-kolmer (1963) opstiller følgende målsætning for vuggestuens pædagogiske virke:

1) Udvikle og fremme kulturelt-hygiejniske vaner og selvstændighed.
2) Udvikle motorik og kropsbeherskelse.
3) Udvikle sanser, evner og færdigheder.
4) Udvikle sprog og tænkning.
5) Udvikle kendskab til naturen og til den sociale omverden.
6) Udvikle følelser, kontaktevne og mellemmenneskelige relationer.

En vesttysk diskussion (mehringer, 1966) fremhæver følgende vigtige punkter: få børn pr. plejerske, højst 6; undgå skift fra sted til sted; pædagogisk-psykologisk og ikke kun en sundhedsmæssig pleje. Det sidste punkt nødvendiggør en pædagogisk uddannelse af plejepersonalet.

Det sidste forhold: en flytning af hovedvægten fra den sundhedsmæssige, fysiske pleje til en pædagogisk-psykologisk pleje understreges af mallet (1964) foruden af en lang række andre af de nævnte undersøgelser. Problemer i denne forbindelse er udførligt behandlet i Seminaire sur les Crèches, Paris 1961, og i Care of Children in Day-Centres 1964.

Tendensen i flere lande til at flytte hovedvægten fra de hygiejniske synspunkter til pædagogisk-psykologiske synspunkter i vuggestuen har blandt andet resulteret i, at man i Sovjetunionen (Usova, 1961 a) har flyttet førskole-

institutionerne fra sundhedsministeriets område til undervisningsministeriets område og oprettet et specielt forskningsinstitut for førskolealderen under de pædagogiske videnskabers akademi.

også i USa interesserer man sig for at udforske vuggestueinstitutionernes pædagogiske funktioner. Pease og Gardner (1958) konstaterer positiv effekt for børnenes udvikling i gode institutioner. Caldwell m.fl. (1965) beskriver et nyt, større forskningsprogram, man er ved at sætte i gang med henblik på at studere, hvad et »beriget miljø« kan betyde for børn i vuggestuealderen, der kommer fra dårligt stillede miljøer.

C. *De privations problemet*

1. *Parttids- og fuldtidsadskillelse af moder og barn*

De negative forventninger til effekten, mange vuggestueundersøgelser indledes med, er tydeligvis foranlediget af den diskussion, der fremkaldtes af en rapport, den engelske psykiater J. Bowlby udarbejdede for World Health organization, »maternel care and mental health«, Geneve 1951. Han sammenfattede heri en lang række undersøgelser, der påviste, at børn, der voksede op på fuldtidsinstitutioner, havde en klart ringere udvikling end børn, der voksede op i hjemmet.

Selv om rapporten kritiseredes stærkt fra socialpsykologisk og antropologisk side (o'Connor, 1956; mead, 1954), blev de her konstaterede virkninger af institutionsanbringelser derefter uden videre tilskrevet også andre former for institutionsanbringelse, f.eks. vuggestuen, trods det at allerede Bowlby selv i rapporten skelner skarpt mellem virkningen på børn, der er fuldstændig adskilt fra deres hjem, og børn, som kun er adskilt fra hjemmet en del af dagen. Han citerer endog undersøgelser, der viser, at udearbejdende mødres børn, som var anbragt på daghjem, havde en udvikling, der var ganske normal til forskel fra de institutioner, der var fuldstændig adskilt fra deres mødre.

Derimod kan der hos barnet være risiko for en følelse af afvisning fra moderen, såfremt denne ved at hindres i at tage udearbejde kommer til at føle barnet som en klods om benet. Dette spørgsmål behandles nærmere i kapitel 13 om børn af udearbejdende mødre.

Den kritikløse brug af Bowlby's resultater i debatten om vuggestuer skyldes formentlig, at hele diskussionen om mødres udearbejde er temmelig følelsesladet og ideologisk præget. På dette overfladisk grundlag har man endog i flere lande, f.eks. England og Vesttyskland, ved at hindre oprettelsen af vuggestuer søgt at afholde mødre til småbørn fra at tage udearbejde. Ifølge de talmæssige opgørelser, der foreligger for England (Yudkin, 1963), har disse forholdsregler dog ikke haft den ønskede virkning, men er blot resulteret i plejearrangementer af en dårligere kvalitet.

De før omtalte vuggestueundersøgelser er fælles om den opfattelse, at daganbringelser af børn på institutioner i deres virkning ligger nærmere hjemmets virkning end anbringelse i fuldtidsinstitutioner. lebovici (1964) siger således: »faren ved at adskille børn fra deres mødre ved at sende dem i vuggestue er uendelig meget mindre end ved institutionsanbringelse på børnehjem«. Sjölin (1964) siger, at pleje i en daginstitution med al sandsynlighed medfører meget mindre skade for barnet end pleje i en fuldtidsinstitution. Samme resultat kommer Schmidt-kolmer (1964) til.

Der er foretaget et par direkte sammenligninger af effekten af børns opvækst i henholdsvis vuggestue og på børnehjem. I en dansk undersøgelse (Simonsen, 1947), der indgår som et vigtigt led i Bowlbys rapport, sammenlignede man 140 børnehjemsbørn med 165 daghjemsbørn, det vil sige børn fra vuggestue og børnehave. De to grupper var fra samme miljø, »udtalte arbejderkvarterer«, og de blev sammenlignet ved hjælp af Bühler-Hetzers udviklingstest. Den gennemsnitlige udviklingskvotient for de 2- til 4-årige børn i dagpleje var fuldt på højde med normen, nemlig 102 point, mens børnehjemsbørnene i samme aldersgruppe havde en udviklingskvotient på 93 point.

Simonsen opererer med et særligt begreb, passagealder, hvorved menes på hvilket alderstrin et barn kan klare de enkelte prøver. for 43 af de 77 prøver var der ingen forskel mellem de to grupper; men af de øvrige var daghjemsbørnene foran i udvikling for 29 prøvers vedkommende, mens børnehjemsbørnene var mere varige i deres beskæftigelse med det udleverede legetøj, hvilket forklaredes som en virkning af den pædagogik, de havde været udsat for på institutionen. Børnene var for det første mere autoritetsbundne, for det andet ikke så vant til legetøj, for det tredje mindre spontane. På det emotionelle område var børnehjemsbørnene dårligere udviklet. De var mere ængstelige og hæmmede, havde ringere sprog-

lige præstationer undtagen ved hukommelsesprøver. De var præget af færre erfaringer end daghjemsbørnene.

forskellene forklares blandt andet ved, at der var færre muligheder for kontakt med voksne, og at der var for ringe stimulering fra de andre børn, der var lige så dårligt stillet udviklingsmæssigt. Børnehjemsmiljøet var for ustimulerende og tillukket, og der var for lidt personale med for lidt tid til at tage sig af børnene.

En engelsk undersøgelse (Heinicke, 1956; Heinicke og Westheimer, 1965) sammenlignede en vuggestuegruppe med en gruppe børn på børnehjem. Grupperne var små, men omhyggeligt kontrollerede og studerede, dels i deres daglige tilværelse, dels ved testning i individuelle legesituationer. Begge grupper viste forstyrrelser i begyndelsen, særlig de to første dage; men derefter blev vuggestuegruppen mindre optaget af adskillelsen, mens børnehjemsgruppen fortsatte med at vise betydelig større vanskeligheder på et antal områder. I begyndelsen gjorde begge grupper forsøg på at komme med deres forældre hjem igen; men børnene i vuggestuen holdt hurtigt op med at beskæftige sig med det problem og var øjensynlig i stand til at arbejde dette problem igennem i fantasien og ved lettere fjendtlighed. Deres behov blev tilfredsstillet gennem den blotte fysiske nærhed af voksne, og de tilbragte en større procentdel af tiden i aktivitet sammen med andre børn eller ved dukkeleg, end med at rette opmærksomheden mod voksne. Reaktionen over for forældrene, når de kom tilbage, var hensigtsmæssig og viste ingen forstyrrelse af forholdet.

Børnehjemsbørnene viste på den anden side massive reaktioner: urenlighed, alvorlige fjendtlige reaktioner, grådighed for søde sager, stærkt ønske om opmærksomhed fra de voksne, modstand mod de voksnes krav, selv om de søgte større opmærksomhed, øget autoerotisk adfærd - især fingersutning, og en stor forekomst af sygdomstilfælde, forkølelser. Da forældrene kom på besøg, var der en vis tendens til at afvise dem, trods det adskillelsen kun havde været af 3 ugers varighed.

Parttidsanbringelse af børn i vuggestue ser således ikke ud til at have de skadelige virkninger, man i mange undersøgelser har konstateret, at anbringelse i børnehjem kan have på børns udvikling. Imidlertid kan de undersøgelser, der er foretaget af deprivationsproblemet efter Bowlby's forelæggelse af den første rapport, dog give anledning til overvejelse af de pædagogiske forhold i daginstitutioner. World Health organization har i en ny rapport, Deprivation of maternel Care, a Reassesment to its Effects (ainsworth m.fl., 1962) på grundlag af nye undersøgelser foretaget en nyvurdering af problemet. andre forsøg på en ny stillingtagen til problemet er foretaget af Casler (1961) og Yarraw (1961, 1963, 1964, 1965). I det følgende skal forsøges en syntese af de synspunkter, der gives udtryk for i disse overvejelser tillige med nogle betragtninger over deres praktiske implikationer for vuggestuens arbejde.

2. Deprivationsproblemet i vuggestuen

En sammenfatning af forskningsresultaterne fra undersøgelser over deprivationseffekten påviser en række problemer, der kan have relevans for en undersøgelse af vuggestueeffekten.

a. Hvor omfattende er adskillelsen af mor og barn. allerede Bowlby (1951) understregede, at man måtte skelne mellem total og delvis adskillelse. Dette bekræftes af de tidligere omtalte vuggestueundersøgelser. Yarrow (1965) og ainsworth m.fl. (1962) specificerede yderligere forskellige former for adskillelse. Det kan være hensigtsmæssigt at skelne mellem fuldtidsadskillelse og parttidsadskillelse, som f.eks. børnehjemsanbringelse og vuggestueanbringelse, herunder spørgsmålet om hvor lang tid pr. dag. Dernæst er der spørgsmålet om, hvor lang tid adskillelsen strækker sig over. Er det kun for kortere tid, eller er det en varig adskillelse. Endelig spørgsmålet om, hvorvidt det er en stabil eller intermitterende adskillelse, noget der sker med usikre mellemrum.

b. Hvor tidligt eller hvor sent under barnets udvikling sker adskillelsen. ainsworth og Bowlby (1954) betoner, at man må skelne imellem adskillelse mellem mor og barn, der sker før en stabil og sikker forbindelse er knyttet, og efter at dette er sket, men før barnet er gammelt nok til at være uafhængigt af moderen. De fleste forskere er enige om, at det nære tilknytningsforhold mellem mor og barn først er etableret omkring 6-måneders alderen. Casler (1961) hævder, at der kan slet ikke være tale om egentligt modersavn (maternal deprivation) i barnets første halve leveår, fordi et bånd på dette tidspunkt slet ikke er etableret, og Bowlby (1951) skelner også mellem to slags separation: privation — adskillelse hvor tilknytning aldrig har eksisteret, og deprivation - hvor et etableret tilknytningsforhold afbrydes, sædvanligvis

efter det første halve leveår. Yarrow (1965) citerer adskillige undersøgelser, der viser, at de voldsomste reaktioner umiddelbart efter adskillelsen er at finde hos de børn, der før adskillelsen havde udviklet et stærkt følelsesmæssigt bånd til moderen, mens de børn, der var blevet skilt fra moderen på et tidligere tidspunkt, tilsyneladende var uberørte af oplevelsen.

c. at det kritiske tidspunkt for adskillelsen først optræder, når barnet er et halvt år gammelt, betyder dog ikke uden videre, at en tidligere anbringelse så vil have mindre skadelig virkning. Yarrow (1965) fremhæver, at hvis et barn bliver skilt for tidligt fra sin mor, dvs. før det er begyndt at udvikle en stærk følelsesmæssig tilknytning til hende, og barnet i den påfølgende tid bliver anbragt på en institution uden der at få mulighed for at knytte andre stærke følelsesmæssige kontakter med en morfigur, vil barnet udvikle en forringet evne til at danne stærke følelsesmæssige forbindelser med andre mennesker. Det kritiske tidspunkt for at lære at have følelsesmæssige kontakter med andre mennesker vil være passeret.

d. Hvordan er kvaliteten af de relationer, der afbrydes, og af de relationer, der skabes i stedet. Yarrow (1965) påpeger, at mor-barn forholdet før adskillelsen kan være af en sådan kvalitet, at en adskillelse kun var til fordel for barnet. Hvis barnet ikke havde haft mulighed for at danne nær tilknytning til moderen på grund af dennes uvilje eller manglende evne til at tage sig af det, kan det ved at blive flyttet til en god institution eller kærlig plejemor tværtimod opnå tilfredsstillelse for en lang række af sine følelsesmæssige og sociale behov, og således muligvis undgå at passere det kritiske tidspunkt uden at have haft lejlighed til at etablere følelsesmæssige relationer. lebovici (1964) påpeger, at en institutionsanbringelse meget vel kan betyde en forbedring af barnets situation. På den anden side er det naturligvis helt afgørende, at institutionen er i stand til at give barnet det, som et ophold i hjemmet ville have givet det, dvs. institutionens kvalitet er afgørende. Spiro (1957; 1958) konstaterer i sine undersøgelser af kibbutzspædbørn, at de har lige så megen kontakt (to timer daglig) med moderen som hjemmebørn, og at kontakten forekommer af bedre kvalitet.

e. Individuelle forskelle mellem børn med hensyn til påvirkelighed ved en adskillelse fra moderen. Det må antages, at konstitutionelle faktorer kan spille en rolle med hensyn til, hvor modtageligt barnet er for påvirkning som følge af adskillelsen. nogle børn er formentlig mere sensitive end andre og vil lide mere under adskillelse fra moderen. Dette problemområde er imidlertid mere vanskeligt at udforske end de andre nævnte, og der foreligger da heller ikke forskningsresultater, der kan give noget svar herpå

Det afgørende spørgsmål for vuggestuen er, hvad det er i mor-barn forholdet, et barn berøves, når det anbringes i en institution, og spørgsmålet om, hvordan og i hvilket omfang en institution kan yde disse ting.

3. Hvordan kan vuggestuen stimulere?

De senere års forskning har forsøgt at isolere de faktorer, der indgår i adskillelsen mellem mor og barn, og det har vist sig, at det tidligere globale begreb modersavn (maternal deprivation) må specificeres ud i en række specifikke former for deprivation.

Således kan man som før nævnt overhovedet ikke tale om modersavn, før et tilknytningsforhold mellem mor og barn er opbygget, sædvanligvis omkring 6-måneders alderen. Casler (1961) har beskæftiget sig nærmere med spørgsmålet om, hvilke former for deprivation der så kan tales om, når man også hos børn anbragt på institutioner før dette alderstrin kan konstatere retardering, og finder, at mangel på sensorisk og perceptuel stimulering i institutionen, dvs. lejlighed til at få forskellige sanseindtryk, blandt andet taktile indtryk, må være forklaringen.

Yarrow (1963) har undersøgt, hvilke former for stimulering der er af særlig betydning for børn, der er et halvt år eller mere. Undersøgelsen konstaterer, at udviklingsmæssige fremskridt i stort omfang ser ud til at være påvirket af stimulering fra moderens side. Dernæst konstaterer han visse former for stimulering fra moderens side, der har særlig sammenhæng med specifikke sider af barnets udvikling; f.eks. har emotionel stimulering og følelsesmæssig udveksling betydning for barnets evne til at klare følelsesmæssigt belastende situationer og for udviklingen af barnets sociale interesser. Endnu større betydning har fysisk stimulering i forbindelse med pleje og pasning. Disse former for stimulering har mindre sammenhæng med andre sider af udviklingen, som f.eks. intelligens, undersøgelsestrang og beskæftigelsestrang. På disse områder er der andre former

for stimulering, der ser ud til at være afgørende, som kommunikation, stimulering til præstationer og stimulerende materialer og erfaringer.

man kan sammenfatte de områder, hvor en vuggestue må kunne yde tilstrækkelig stimulering af barnet, i følgende:

1) Sensorisk stimulering. Der skal være tid og lejlighed til at kæle og klappe og pusle med barnet.
2) Perceptuel stimulering. Barnet skal have lejlighed til mange forskellige sanseindtryk blandt andet ved materialer til at beskæftige sig med.
3) motorisk stimulering. Det skal især have plads og frihed til at røre sig.
4) Social stimulering. Det skal have megen kontakt med andre.
5) kognitiv stimulering. Der skal pludres med det, tales til det, det skal have lejlighed til sproglig udvikling.
6) Emotionel stimulering. Det skal have lejlighed til at føle sig holdt af.

kapitel 11

Skoleparatheden hos kulturelt depriverede børn

amerikanske sociologiske undersøgelser har påpeget, at skolen i USa traditionelt er orienteret mod middelklassens normer og opdragelsesideologi. I et samfund, der som det amerikanske har ret stor forskel mellem de adfærdsnormer, der gælder for de forskellige sociale lag, kan dette derfor give tilpasningsvanskeligheder for børn fra de lavere rangerende sociale miljøer. Da disse miljøer sædvanligvis heller ikke er så bogligt og kulturelt orienterede som middelklassemiljøet, er børnene herfra også i denne henseende handicappede. Iagttagelsen af disse forhold har ført til igangsættelsen af et stort anlagt pædagogisk program med henblik på at bringe børn fra de såkaldt kulturelt depriverede miljøer på højde med middelklassens børn, gennem hvad der kaldes et pædagogisk berigelsesprogram, der gennemføres i form af et børnehaveophold af kortere eller længere varighed. Projektet, der som nævnt går under navnet »operation Head Start«, har efterhånden antaget et ret stort omfang og, hvad der i denne forbindelse har særlig interesse, en række eksperimenter over børnehavens effekt er kombineret med projektet. Projektet blev meget populært hos forældrene, og i løbet af få år nåede det årlige deltagerantal op på ca. 600.000 børn og de årlige udgifter på ca. 100 mill, dollars.

Det faglige grundlag for starten var årsmødet i american association on mental Deficiency 1961, hvor en række eksperter i børns udvikling diskuterede de pædagogiske problemer for det kulturelt og socialt forfordelte barn. Resultatet blev en indstilling om, at et program for et pædagogisk indgreb i førskolealderen var nødvendigt for at korrigere for de intellektuelle mangler, hvormed det forfordelte barn starter i skolen (Weikart, 1967 a og b).

Året efter afholdtes The arden House Conference on Preschool Enrichment, hvor man beskæftigede sig med de teoretiske problemer om at skabe en beriget førskolealder for de forfordelte børn (Hunt, 1964 a og b; Deutch, 1965). Her kom man til det resultat, at den kognitive side af udviklingen, især sprog og begrebsdannelse, måtte være hovedsagen.

Hechinger (1966) beskriver forskellen mellem et middelklassehjem og et hjem fra et lavere rangerende socialt miljø. Det fremgår heraf, hvor vanskeligt det er for et barn fra det sidstnævnte at være på højde med et barn fra det første i skolemæssig henseende: »Et hjem i et dårligere socialt miljø giver bl.a. ikke de mindre børn lejlighed til at tale, spørge og få svar. I en overbefolket lejlighed er nysgerrighed en plage. om dagen er forældrene optaget af at tjene til udkommet, og børnenes pasning er overladt til ældre søskende, eller de er parkeret hos en eller anden kvinde, der er så dårligt stillet, at hun ikke selv kan få arbejde. når forældrene kommer trætte hjem efter arbejdet, opmuntrer atmosfæren ikke til omsorg for børnene, der er ikke megen sans for eller lyst til at sludre med børnene. Det passive barn anses for det gode barn«.

De undersøgelser over virkningen af »Head Start« projektet, der er gennemført, viser forskellige resultater. allegato (1966) gennemgår de data, der er meddelt af projektledelsen, som siger, at børnene i gennemsnit steg 9 points i IK, at de havde bedre forudsætninger for at

lære, var mere intellektuelt nysgerrige og var bedre tilpassede i klassen. En standardtest viste signifikant stigning i skolemæssige præstationer og mental formåenhed hos de børn, der havde deltaget i projektet hele landet over. Dette lyder jo imponerende i betragtning af, at det pædagogiske program har en varighed af 6 til 8 uger i sommertiden, og at pædagogerne ikke behøvede at være uddannede, men dog havde et forkursus af mindst en uges varighed. Det viser sig da også, at man i undersøgelserne som regel ikke benyttede sig af kontrolgrupper, så resultaterne kan jo meget let skyldes, at det meget entusiastisk gennemførte program blot har været en træning i at kunne klare prøven bedre fra første til anden gang.

Der findes imidlertid en række andre, mere omhyggeligt kontrollerede, undersøgelser af projektet, som skal omtales i det følgende. Hele »Head Start« projektet er udformet med henblik på starten i kindergarten, som jo er det første amerikanske skoletrin, dvs. børnene er i 4-års alderen, således at det er et nursery school program. Da effekten ser ud til at hænge nøje sammen med varigheden af programmet og i det hele taget kvaliteten af den anvendte pædagogik, skal sådanne forskelle særlig understreges.

Henderson (1965) gennemførte et pædagogisk forsøgsprogram, der indbefattede over 1.000 børn, som deltog dels i et af de korte sommerprogrammer, dels et helårsprogram. Der indgik også et pædagogisk forældreprogram med lærerens besøg i hjemmet 2 gange om måneden og evt. besøg af socialrådgiver. Helårsprogrammet lagde vægt på den sproglige udvikling og havde et fastere tilrettelagt program med hensyn til at introducere nye materialer og lejlighed til at gøre nye erfaringer for børnene. De fleste af lærerne lagde hovedvægten på social, følelsesmæssigt og motorisk udvikling, og kun en mindre del anså den intellektuelle udvikling for den vigtigste. Resultaterne blev opgjort i en intelligenskvotient og en sprogkvotient. for de børn, der havde deltaget i sommerprogrammet, var der ikke nogen signifikant forskel fra kontrolgruppen. De børn, der havde deltaget et år i programmet, fandtes at have en højere Ik end kontrolgruppen, og denne forskel var signifikant. De lå også højere i den sproglige udvikling, men denne forskel var ikke signifikant. Da børnene startede i første klasse, blev de sammenlignet ved hjælp af en skolemodenhedsprøve. Resultatet var her, at selv om forsøgsgruppen lå højere end kontrolgruppen, var forskellene dog ikke statistisk signifikante.

Strodtbeck (1963) udførte et forsøg med et læseparathedsprogram for 4-årige børnehavebørn. Programmet var af en varighed på 3 måneder. Børnene blev undersøgt, 3 måneder før de startede, ved påbegyndelsen og ved afslutningen af kurset. Der var ikke nogen kontrolgruppe, de enkelte børns resultater blev sammenlignet med de resultater, de havde opnået, 3 måneder før de startede. 2 af grupperne med ca. 10 børn i hver fik det sædvanlige børnehaveprogram, der drejede sig om den spontane aktivitet hos barnet og udvikling af modenhed i børnenes sociale relationer. 3 grupper af lignende størrelse fik en anderledes og mere kontrolleret undervisningsform. lærerne tog mere bevidst del i de frie aktiviteter og demonstrerede for børnene, hvordan de skulle udføre de forskellige ting. Sproglig medleven blev stærkt opmuntret, og der blev lagt stor vægt på samværet under måltiderne. Undersøgelserne viste, at børnene i de sidste 3 grupper havde en udvikling i mentalalder, der var 4,3 points højere end de andre.

Beller (1965) gennemførte en undersøgelse, der viste betydningen af pædagogens uddannelse. Børnene, der deltog i børnehaveprogrammet, der varede et år, steg i den tid i gennemsnit 6 points i intelligens og lå i gennemsnit 8 points højere i intelligens end børn, der ikke havde disse børnehaveerfaringer. Børnehavegruppen lå bedre på alle verbale intelligenstests, derimod ikke på en ikke-verbal individuel test, hvilket tyder på, at fremgangen især har været på det sproglige område. I en af grupperne var pædagogen en erfaren børnehavepædagog, i de to andre grupper derimod ikke. Gennemsnitligt lå den første gruppe bedre end den anden.

Gray og klaus (1965) gennemførte et program, som børnene deltog i 2 og 3 år, 10 uger hver sommer. I perioden mellem programmerne blev hjemmene besøgt en gang om ugen af pædagogen. Der var tilsvarende kontrolgrupper. Programmet sigtede specielt på at forebygge ophobning af de mangler, der antages at opstå hos det forfordelte barn under dets udvikling Der var særlig to områder, man lagde vægt på. for det første indstillingen til at præstere noget, særlig med henblik på de aktiviteter, der var nødvendige i skolen, interesse for skolemateriale, vedholdenhed i beskæftigelsen og at det kunne arbejde for en senere beløn-

ning, ikke en rent øjeblikkelig. Det andet punkt, man lagde vægt på, var de nødvendige forudsætninger for at kunne præstere noget, særlig sproglig, perceptuel og kognitiv udvikling. I løbet af 2-års perioden steg de to eksperimentalgrupper gennemsnitlig 7 points i intelligens, mens kontrolgrupperne mistede 5 points i gennemsnit. Denne forskel er statistisk signifikant. Undersøgelsen, der endnu ikke er afsluttet, rapporterer, at eksperimentalbørnene synes at klare sig betydelig bedre end kontrolgrupperne.

Goldstein (1965) rapporterer de første resultater fra en række omfattende undersøgelser, der foregår på instituttet for udviklingsmæssige studier i new York City. Den teoretiske baggrund er nærmere omtalt af Deutch (1965). Programmets pædagogiske indhold er nærmere omtalt af feldmann (1964). Hovedvægten lægges på sproglig udvikling, der opmuntres gennem aktiviteter, der har til formål at fremkalde verbale reaktioner. Der lægges vægt på at træne i auditiv og visuel skelnen. De aktiviteter, der indgår, har også til formål at træne begrebsdannelse og indpode viden. klasselokalet er arrangeret med henblik på at opbygge barnets forståelse af rum og orden. man bestræber sig på at opbygge barnets selvopfattelse og selvtillid. Goldstein rapporterer, at i løbet af en 5-års periode steg de 2 forsøgsgrupper på i alt 100 børn, der undersøgtes, 5 points i intelligens, mens kontrolgrupperne havde et gennemsnitstab på 7 points. forskellene er statistisk signifikante.

Wilderson (1965) rapporterer fra et større projekt i Baltimore (Baltimore Public Schools, 1964) om de første 60 børn, der deltog. I programmet blev der lagt vægt på udviklingen af kognitive evner og på udviklingen af opfattelsen af sig selv. forsøget, der varede 5 måneder, viste stigning såvel på test for mental modenhed som for verbal modenhed sammenlignet med, hvordan de samme børn lå ved starten. Der var således ikke nogen kontrolgruppe. Visse forskelle var statistisk signifikante. fremgang blev også konstateret med hensyn til auditiv og visuel diskrimineringsevne, evnen til at udtrykke og acceptere nye ideer, til at snakke med andre og arbejde sammen med andre. Da de startede i kindergarten så det ud til, at de børn, der havde deltaget i programmet, lettere tilpassede sig end andre elever, og de var mere åbne og parate til at udtrykke sig selv. I den næste del af forsøget deltager der 140 børn, hvoraf halvdelen får et heldagsprogram og halvdelen et halvdagsprogram samtidig med, at der kommer kontrolgrupper på begge. Det er meningen at følge resultaterne op gennem skoleårene.

kohlberg (1966) har gennemført et forsøg, hvor man kan sammenligne effekten af kurser af forskellig varighed. Det omfattede dels et sommerprogram på nogle uger, dels et 1-års program. Samtidig undersøgtes betydningen af at sammensætte blandede klasser bestående af børn fra forskellige miljøer. Videre var forsøget kombineret med en undersøgelse af forskellig pædagogisk teknik.

I sommerprogrammet, der varede nogle få uger, deltog 3 børnehaveklasser: 2 integrerede, dvs. sammensat med halvdelen af børnene fra middelklassehjem og halvdelen af børnene fra et lavere socialt miljø, mens den tredje klasse udelukkende bestod af børn fra det lavere sociale miljø. af de to integrerede klasser havde den ene et pædagogisk program, der nærmest var et skoleparathedsprogram, den anden et montessori-program, mens den ikke-integrerede klasse havde et pædagogisk program, der blev betegnet som »frit«. Børnene blev prøvet med intelligensprøver før og efter programmerne. De to integrerede klasser steg i gennemsnit 2-3 points, mens den ikke-integrerede klasse havde et signifikant fald i gennemsnitsintelligensen på 5 points. af de adfærdsbeskrivelser, lærerne foretog af børnene, fremgår det, at det særligt var målene på en skala for distraktion der var forskel på, idet børnene i den ikke-integrerede og pædagogisk frie børnehaveklasse steg i gennemsnitspoints på distraktionsskalaen, hvilket er et udtryk for, at de lettere lod sig aflede fra opgaverne, mens børnene i de integrerede og »strammere« pædagogiske ledede grupper faldt. kombinationen af den frie pædagogik og mangel på middelklassebørn til at tjene som modeller for regulering og opgaveorientering var ifølge undersøgelsen det, der stærkest bidrog til forskellene såvel i klasseværelset som i testresultaterne.

1-års programmet bestod af en enkelt integreret klasse, og de foreløbige resultater af det 1-årige forsøg viser, at børnene med det dårligere sociale miljø gennemsnitligt er steget 17 points til forskel fra middelklassebørnene, der gennemsnitligt er steget 10 points. Denne store gennemsnitsstigning til forskel fra sommerprogrammet, der ikke havde ret stor stigning, forklares ved forskellen i varigheden af stimuleringen og i nogen grad også ved, at pædagogen

året igennem kunne tage sig mere af børnene end i sommerprogrammet. En lignende forskel mellem det kortvarige sommerprogram og årsprogrammet kunne også måles på børnenes sociale indstilling. Desværre fremgår det ikke af undersøgelsen, om det skyldtes, at det var blandede grupper, eller om det skyldtes lærernes pædagogik, at børnene fra det dårlige sociale miljø gik frem, når de var i de integrerede klasser, men ikke i de andre.

En større undersøgelse beskæftiger sig med spørgsmålet om det optimale tidspunkt for at sætte ind med denne intellektuelle træning. Bloom (1964) har som tidligere omtalt - på grundlag af hans oversigt over resultaterne af forskning i barnets udvikling - påpeget, at perioden før 4-års alderen er det tidspunkt, hvor den største intellektuelle vækst foregår, og derfor er det optimale tidspunkt for træning. Hans gennemgang af langtidsundersøgelser viser, at 50 pct af alle forandringer, der sker i intelligensen, sker før 4½-års alderen, de næste 30 pct. forandringer sker, mens børnene er fra 4½ til 8 år, og kun 20 pct. af forandringerne sker i alderen fra 8 til 18 år. Bloom konkluderer, at da forandringer til det bedre sker i stimulerende miljøer, må man regne med, at børnehaven kan fremkalde særlig store forandringer for børn fra underprivilegerede hjem.

Caldwell et al. (1964 og 1965) gennemførte et program med et beriget miljø for børn under 3-års alderen med henblik på at fremme deres senere mulighed for pædagogisk påvirkning. Børnene kom fra et lavt socialt miljø, hvor moderen var udearbejdende. Eksperimentalgruppen bestod af 30 børn, 20 drenge og 10 piger, mens kontrolgruppen var fra et lignende socialt miljø, dog ikke parvis matchede med forsøgsbørnene. Varigheden af børnenes deltagelse i programmet var fra 3 måneder til 18 måneder. Det pædagogiske program sigtede dels på børnenes personlige og sociale udvikling, dels på at sætte børnene i stand til gennem egne erfaringer at udvide deres intellektuelle vækst. Børnene undersøgtes ved hjælp af intelligenstests. Resultaterne er en gennemsnitsstigning i intelligensen på ca. 6 points. når børnene inddeles i dem, der var under 2 år og dem, der var over 2 år ved starten, finder man ikke nogen forskelle i intelligensstigningen på de to grupper. men de, der har deltaget i programmet i op til et halvt år, er i gennemsnit kun steget 3 points, mens de, der har deltaget længere, i gennemsnit er steget 8 points. Inddeler man materialet i mere og mindre depriverede, er de børn, der har været udsat for den største kulturelle deprivation, i gennemsnit steget 7 points, mens mindre depriverede børn kun er steget 4 points i gennemsnit. Der meddeles imidlertid ingen signifikantberegninger på disse forskelle, der jo stammer fra et meget lille materiale.

Goldstein og Chorost (1966) har undersøgt skolebegyndere dels med kindergarten erfaringer, dels med nursery school erfaringer og børn, som ingen af disse erfaringer har. Undersøgelsesmaterialet stammer fra første, anden og tredje klasse i en større skole, udvalgt blandt 418 børn på disse alderstrin. 32 af børnene havde gået i nursery school, 57 i kindergarten og 28 ingen af delene. Børnehavegruppen og kindergartengruppen var matchede med hensyn til social baggrund og køn, hvorimod kontrolgruppen ikke var matchet med disse to, men nærmest så ud til at ligge højere med hensyn til social baggrund, idet de ikke fik gratis bespisning i skolen i lige så høj grad som børnene fra de to andre kategorier. Ingen børn med tilpasningsvanskeligheder blev taget med i nogen af grupperne.

Børnene blev ved hjælp af forskellige tests på forskellige tidspunkter undersøgt på 3 områder: for deres kognitive udvikling, for deres skolepræstationer og for deres personlige og sociale tilpasning. Resultaterne af sammenligningen var med hensyn til intelligens, at de børn, der ikke havde førskoleerfaringer, udviste mangler i logisk ræsonneren og ikkesproglig intelligens i forhold til de to andre grupper. forskellen var statistisk signifikant i første klasse, men i anden og tredje klasse var forskellene ikke mere så store, at de var signifikante. læsepræstationer var bedre hos børnene fra førskolegrupperne end hos kontrolgruppen i første klasse, men ikke i anden klasse. Hvad regning angår, var kontrolgruppen på alle klassetrin dårligere end børnene fra førskolegrupperne. Hvad angår adfærd, så det ud til, at kontrolgruppen udviklede sig i en mere passiv retning end de to børnehavegrupper, en forskel, der var statistisk signifikant på tredjeklasse trinet. forfatteren konkluderer, at børn med førskoleerfaringer, hvad enten de stammer fra kindergarten eller nursery school, klarer sig bedre i skolen end børn fra et lignende miljø, der ikke har førskoleerfaringer; især er de sidste dårlige med hensyn til læsning og regning.

Barnets miljø så ud til at spille en rolle for, hvordan de enkelte klarede sig, og undersøgelsen påviste en række områder, hvor børnehaven kunne sætte ind. Derimod viste undersøgelsen mod forfatterens forventning ikke nogen forskel på børn, der havde gået i kindergarten, og børn, der havde gået i nursery school, men han mener selv, at når nursery school børnene ikke var bedre, var det fordi, den ikke var af særlig høj pædagogisk standard, men nærmest betegnedes som et dagpasningscenter.

forfatteren påpeger selv en række mangler ved undersøgelsen; kontrolgruppen er for lille, og den er ikke matchet med de andre to grupper, og når man medtager børn på forskellige alderstrin, er det nødvendigt at have fuld kontrol med baggrundsfaktorerne; endvidere må longitudinale undersøgelser foretrækkes.

kun et par enkelte undersøgelser har på nuværende tidspunkt nogen langtidseffekt at rapportere. Weikart (1967 c) startede en række undersøgelser i 1962, hvorfra der foreligger nogle foreløbige resultater. De skulle ifølge planen afsluttes med udgangen af 1967. 4 årgange deltager i undersøgelsen; hver årgang bestående af en lille gruppe følges meget nøje med forskellige undersøgelser. Børnene, der er udvalgt til at deltage i forsøget, er farvede, fra et kulturelt depriveret miljø og diagnosticerede som mentalt retarerede. De sammenlignes med tilsvarende kontrolgrupper hvad angår kulturel deprivation og gennemsnitsintelligens. Dette børnehaveforsøg bygger på et frit men pædagogisk tilrettelagt program, der har til formål at fremme børnenes udvikling i retning af et øget kognitivt niveau. Hovedvægten lægges på verbal stimulering og interaktion, dramatisk leg samt ture og besøg i højere grad end i traditionelle børnehaveprogrammer. Børnene deltager 3 timer dagligt 5 dage om ugen. Børnene deltager først 2 år i forsøgsprogrammet, går dernæst 1 år i kindergarten, hvorefter de kommer i første klasse.

Resultaterne for den første årgang foreligger nu helt op til første klasse, for anden årgang til og med fuldførelsen af kindergarten, for tredje årgang til og med afslutningen af forsøgsprogrammet og for fjerde årgang til og med gennemførelsen af første år i forsøgsprogrammet. af tabellerne fremgår tre tendenser: for det første en stigning i intelligens for alle grupper, hvilket forfatteren henfører til regressionsfænomenet. Dernæst for kontrolgruppen, som ikke får førskoleerfaringerne, efter en stigning i intelligens ved starten i skolen, en tendens mod stabilisering. Tredje tendens er en meget stærk stigning, så meget som 20 points i intelligensscore efter et år i førskole, der efterfølges af et let fald gennem næste år, hvad enten barnet fortsætter i førskole eller går over i kindergarten. Der er imidlertid altid statistisk signifikante forskelle mellem eksperimental- og kontrolgruppen. Gennemsnitsstigningen for eksperimentalgrupperne er 15 points og for kontrolgruppen 3 points.

Efter at både forsøgsgruppen og kontrolgruppen har gået ét år i kindergarten, er der imidlertid ikke mere statistisk signifikant forskel på deres testresultater. Der bliver igen forskel efter ét år i skolen, hvor eksperimentalgruppen på ny ligger statistisk signifikant højere end kontrolgruppen. mens kontrolgruppen placerer sig på det gennemsnitsområde, der er almindeligt for det sociale miljø, er eksperimentalgruppen rykket betydelig højere op, hvilket forfatteren betegner som et vigtigt resultat for eksperimentalgruppen og for børnehaven.

larson og olson (1965) og olson og larson (1962) har gennemført et andet program af 1 års varighed, hvor eksperimentalgruppen lå betydelig bedre end kontrolgruppen hvad angår sproglig udvikling. Børnehavens program blev betegnet som vel tilrettelagt, men efter afslutningen af første klasse var der ikke længere nogen forskel på kontrolgruppen og eksperimentalgruppen, så spørgsmålet om langtidsvirkningen står stadig åbent.

De hidtil omtalte børnehaveprogrammer for kulturelt depriverede børn har alle benyttet sig af traditionelle børnehaveprogrammer mere eller mindre fast strukturerede. Der er imidlertid også gjort et par forsøg med mere skolebetonede programmer for børn i førskolealderen, ligesom der hos forfatterne af de hidtil gennemgåede undersøgelser i mange tilfælde har været en tendens til at anse de mere fast strukturerede metoder for mere hensigtsmæssige for de kulturelt underudviklede børn.

Bereiter (1966 gennemfører en undersøgelse, der omfatter 15 kulturelt depriverede 4-års børn og en tilsvarende kontrolgruppe. Børnene deltager i et førskoleprogram 3 timer dagligt. Hver time indeholder 20 minutters træning, der omfatter direkte sprogindlæg, regning og læsning; derefter 30 minutters mere afslappende aktiviteter, og endelig 10 minutters relativ fri legeaktivitet. Hver pædagog har sit eget område, og børnegrupperne skifter hele tiden mel-

lem pædagogerne fuldstændig som fx i gymnasiet. Programmet er akademisk orienteret, baseret på to grundsynspunkter. for det første at blot og bar berigelse af erfaringer ikke er nok til at gøre det kulturelt depriverede barn i stand til at overvinde sine mangler i de for en senere skolesucces nødvendige færdigheder. for det andet at træning i formelle strukturelle aspekter af sproget vil have større værdi for udviklingen af en skolemæssig indstilling end en træning, der er rettet mod at fremme social kommunikation. I programmel: lægges vægt på direkte instruktion for at opnå de specifikke mål for udvikling af de kundskaber, der er nødvendige for tænkning. forsøget, der endnu ikke er færdigt, rapporterer strålende succes med hensyn til at opnå samarbejde med børnene, vækst i den generelle intellektuelle formåen og skolemæssige udvikling. Der foreligger imidlertid endnu ingen talmæssige data.

alpern (1966) beskriver resultatet af et endnu mere skoleorienteret træningsprogram for børn i førskolealderen. forsøget omfattede 22 børn i 4-års alderen og en tilsvarende kontrolgruppe, matchede så grupperne var ens med hensyn til køn, intelligens og skoleparathed på det tidspunkt, hvor forsøget startede. Det pædagogiske program tilsigtede at øge børnenes sproglige færdigheder, at udvikle en positiv indstilling hos dem mod begreberne lærer, skole og det at lære noget og at øge kendskabet hos dem til de middelklasseværdier skolen lægger vægt på. Eksperimentalgruppen kom i børnehave 3 gange ugentlig, i gennemsnit 72 gange i alt i løbet af et år. Begge grupper steg lidt i intelligens fra første til anden testning, men stigningen var ikke signifikant, og der var ingen forskel på eksperimentalgruppen og kontrolgruppen. Derimod var begge grupper steget på alle områder for skoleparathed fra første til anden gang. Stigningen var signifikant for begge grupper, men eksperimentalgruppen lå lidt højere end kontrolgruppen. Denne forskel var imidlertid ikke signifikant, og ved en efterundersøgelse 17 måneder senere med en ny testning for skoleparathed var der ikke mere nogen forskel. Der var heller ingen forskel i lærernes bedømmelse af børnenes skolemotivation og fremskridt.

mens den direkte træning i skolefag ikke er dokumenteret at være mere effektiv m.h.t. børnenes præstationer og udvikling i skolen end børnehavens traditionelle udviklingsprogrammer, fremgår det af undersøgelserne, at der er en vis forskel på resultaterne alt efter, hvor bevidst planlagt børnehavens pædagogik er med henblik på at opnå bestemte udviklingsmål. man kan skelne mellem programmer, der giver barnet lejlighed til at udvikle sig, overvejende styret af dets egne behov, og programmer, der består i, at børnehaven tilrettelægger bestemte aktiviteter med henblik på at fremme udviklingen af bestemte områder. I de omtalte undersøgelser har det især været sprogligt kognitive aktiviteter, og det ser ud, som om sådanne børnehaveprogrammer opnår en større effekt for de kulturelt depriverede børn end de andre.

I en teoretisk afhandling (Getzels, 1965) peges der på, at den pædagogik, der anvendes, må hænge sammen med karakteren af den kulturelle deprivation. Der kan skelnes mellem 3 hovedopfattelser: 1) kulturel deprivation er kun en gradsforskel, hvorfor et almindeligt børnehaveprogram, som for middelklassebørnene, må være løsningen, 2) kulturelt depriverede børn mangler føling med skoleprægede emner og aktiviteter, hvorfor en skolemæssig forberedelse må indgå i børnehaveerfaringerne, 3) kulturelt depriverede børn adskiller sig fundamentalt fra middelklassebørn med hensyn til selvopfattelse, sprog, kulturelle værdier og perceptuelle processer, hvorfor et børnehaveprogram med en kompensatorisk pædagogik er nødvendig for at moderere disse miljøvirkninger.

I Israel, hvor man i en årrække har udført undersøgelser af kulturelt underudviklede børn, hvis forældre kommer til landet fra orienten, har man opnået endnu større resultater med forsøg på kompensatorisk pædagogik for børn i førskolealderen. Smilansky (1958 og 1967) rapporterer, at stigningen i intelligensniveau for deltagerne i forsøgene er helt op mod 30 points for børn under skolealderen og 15 points for børn i skolealderen. forsøgsgrupperne har været børn i 3–5 års alderen, hvis forældre var indvandret fra lande som marokko, Yemen og Iraq, mens sammenligningsgrupperne har været almindelige børnehavebørn. En efterundersøgelse af forsøgsgruppernes børn viser, at fremgangen ikke kun er af kort varighed, men at den opretholdes i skolen, hvis den fortsatte undervisning bygger videre på det, børnehaven har frembragt. I de fortløbende forsøg er man nu ved at undersøge, om et 2-års program vil have udtalt større virkninger end de hidtidige 1-års programmer. Endvidere tilsigter forsøge-

ne at finde ud af, hvilke metoder der synes at have bedst effekt, og om en tidligere start er fordelagtig. Smilansky påpeger, at det ikke er tilstrækkeligt at give børnene fra de kulturelt underudviklede områder lige ret til de kulturelle aktiviteter, men at de må have en præferencestilling, der bl.a. består i en kompensatorisk pædagogik. De kulturelt underudviklede børn behøver en modificeret undervisning og et særligt program, hvis de skal indhente de andre børn og ikke havne i en hjælpeskole.

Disse pædagogiske problemer med kulturelt depriverede børn er måske ikke så aktuelle i danske børnehaver, selv om Sofie Rifbjerg (1967) i sin omtale af »Head Start« projektet peger på Grønland. Resultaterne kan dog alligevel være af interesse, fordi de kan vise noget om, hvad en børnehave kan gøre. I øvrigt er det måske heller ikke helt uaktuelt i danske børnehaver med et kompensatorisk program for børn fra ikke-boglige miljøer, ikke specielt med henblik på udvikling af læsefærdigheden, men på udviklingen af sproglige begreber og dermed af tænkningen. Hermed er vi ovre i spørgsmålet om, hvad børnehaven kan gøre, og hvordan den skal være for at opnå den ønskede effekt.

kapitel 12

Børnehavens betydning for fysisk **handicappede, psykisk afvigende** og **mentalt retarderede børn**

I de tidligere afsnit er omtalt eksempler på børnehavens betydning for børn, der er handicappede enten som følge af opvækst på en institution med et lidet stimulerende miljø, »institutionsdeprivation«, eller i eget hjem, der ligeledes var for lidet stimulerende, »kulturel deprivation«. I det følgende skal omtales de få undersøgelser over børnehavens betydning for andre handicappede grupper, der er registreret.

a. Døve børn

De to første rapporter beskriver ikke nogen effekt af forsøgene, men må nærmest betegnes som praktiske metodeforsøg. Wagner (1935) udførte et pædagogisk eksperiment, der gik ud på at undersøge, hvilket pædagogisk program der mest tilfredsstillende kunne imødekomme det døve barns behov i børnehaven. Eksperimentalgruppen bestod af 6 døve børnehavebørn i alderen $3^1/_2$ til 5 år, lokalet var rigt udstyret med de fornødne materialer, og taleundervisningen tog sit udgangspunkt dels heri, dels i gjorte gruppeerfaringer.

Benning (1938) fremhævede en række argumenter for børnehave for døve og gav forskellige pædagogiske forslag til bygninger, lærerstab, dagligt program og skoleplan.

lane (1942) rapporterede den første undersøgelse af effekten af døve børns ophold i børnehave. 27 børn, som havde gået i børnehave, adskilte sig fra tilsvarende børn, der ikke havde gået i børnehave, på følgende områder: de døve børn, der havde gået i børnehave, lå til forskel fra de døve børn, der ikke havde været i børnehave, ikke så meget under det normale i mental formåen og præstationer i skolen; de gennemførte de elementære klasser tidligere; et større antal kom i gymnasiet blandt børnehavebørn; de var bedre til mundaflæsning, udviklede større ordforråd og udtrykte ideer mundtligt meget tidligere. Desuden udviste de færre af de adfærdsforstyrrelser, der kan opstå som følge af frustation på grund af manglende udtrykseevne.

Stone, fiedler og fine (1961) undersøgte virkningen af forskellige børnehaveprogrammer for døve børn. En eksperimentalgruppe på 12 børn deltog i et børnehaveprogram for døve, der byggede på, hvad der ansås for god børnehavepraksis med hørende børn samtidig med tidlig brug af individuelle høreapparater; kontrolgruppen på 15 børn, der var tilsvarende m.h.t. køn, døvhed og intelligens samt sociale og økonomiske forhold i hjemmet, gennemgik den tidligere mere formelt træningsbetonede procedure for døve børn. Grupperne blev bedømt på en række sproglige områder samt for »personlig udvikling«. På alle målte områder var eksperimentalgruppen bedre stillet end kontrolgruppen. Der er imidlertid nærmest tale om en efterundersøgelse, idet børnene blev undersøgt et par år efter eksperimentet.

Craig (1964) undersøgte effekten af mere formel træning af døve børn i børnehaven, dels i læsning, dels i mundaflæsning. Børnene, der

var i alderen 6-16 år, blev undersøgt ved hjælp af forskellige tests, mens de gik i skole. Børnene, 243 i alt, blev inddelt i dem, der havde gået i børnehave, og dem, der ikke havde, og ved statistiske beregninger var grupperne gjort sammenlignelige hvad angår mental alder, kronologisk alder, høretab og køn. På ingen af i alt fire undersøgte områder for mundaflæsning var der forskel på de to grupper, derimod var børnehavebørnene signifikant bedre på de sproglige tests. ordforrådsprøven var på alle områder signifikant bedre for børnehavebørnene, og Gates' læsetest var på et område signifikant bedre for børnehavebørnene.

B. Børn med talevanskeligheder

Sommer (1932) gennemførte et kontrolleret eksperiment vedrørende udvikling og forbedring af talefærdigheder hos børnehavebørn. forsøget viste 57 pct. forbedring ud fra de opstillede mål i den trænede gruppe, til forskel fra 28 pct. forbedring i kontrolgruppen, der ikke fik nogen træning, og hvor forbedringen altså skyldtes spontan udvikling. Den sidste rest af talevanskeligheder var sværest at få overvundet hos de børn, der ikke havde haft nogen forudgående træning.

Wilson (1954) undersøgte betydningen af speciel træning i børnehaven for overvindelse af taledefekter. 242 børnehavebørn deltog i forsøget, der varede i 12 uger. Halvdelen deltog i taletræningsprogrammet, mens den anden halvdel, der ikke deltog, var kontrolgruppe. målet var en undersøgelse af, hvor godt børnene udtalte en række af de vanskeligste konsonanter før og efter den 12-ugers træningsperiode. Undersøgelsen viste en statistisk signifikant reduktion i antallet af udtalemangler for de lyde, der indgik i taleudviklingsprogrammet. også på andre områder end dem, der indgik i træningsprogrammet, havde eksperimentalgruppen større fremgang end kontrolgruppen. Derimod havde dette træningsprogram ikke til virkning, at der skete en signifikant forandring, hvad angår læseparathed.

Pendergast (1966) undersøgte ikke mindre end 15.255 skolebegyndere, inddelt i dem, der havde gået i børnehave, og dem, der ikke havde, med hensyn til forekomsten af udtalevanskeligheder. Da de startede i første klasse var forekomsten af udtalevanskeligheder nogenlunde ens for de to grupper. Børnehaveerfaringerne så imidlertid ud til at være medvirkende til at gøre det lettere at reducere talevanskelighederne, idet de børn, der havde gået i børnehave, kom hurtigere over deres vanskeligheder end de andre børn, der ikke havde gået der.

C. Blinde børn

Ingen børnehaveundersøgelser af effekten på blinde børn er registreret.

D. Hjerneskadede børn

Yum (1954, 1955) beskrev et børnehaveprogram for hjerneskadede børn. Disse børn behøver mere definitive instruktioner og mere direkte vejledning med hensyn til kreativ aktivitet og legeaktiviteter. Hovedvægten må lægges på en pædagogisk teknik, der kaldes hjælp til selvhjælp. forældrene må inddrages i arbejdet.

koch (1958) har udført et follow-up studium af 13 hjerneskadede børn. De havde gået i børnehave fra $1^1/_2$ til 3 år og blev efterundersøgt 5 år senere for at se, hvordan de havde klaret sig. forældrenes vurdering af børnehavens virkning indgik også i undersøgelsen, men nøjagtigt resultat af forsøget er ikke rapporteret. Det indbefattede heller ingen kontrolgruppe.

argy (1965) har undersøgt effekten af forskellige børnehaveprogrammer på hjerneskadede børn. af undersøgelsens 71 børn undervistes de 40 fordelt på 2 grupper efter montessori metoden og de 31, også fordelt i 2 grupper, efter »ortodoks« metode, dvs. mere klasseundervisningsbetonet.

Efter 2 års børnehave havde de grupper, der undervistes efter montessori metoden, udviklet sig bedre med hensyn til social modenhed, motorisk udvikling og sproglig færdighed. forfatterne understreger, at montessori metoden, der er mere individuelt træningsbetonet, ser ud til at være særlig velegnet netop for hjerneskadede børn.

E. fysisk handicappede

Denhoff (1954) betonede betydningen af pædagogens forældrearbejde for det barn, som er anderledes. Der gives en række eksempler på hyppigt opstående problemer og en række forslag til at behandle dem.

Gordon (1966) omtaler en undersøgelse af forskellige metoder til at hjælpe handicappede børn. Børnehaven er knyttet til et rehabilite-

ringscenter, og hvert barn er i børnehave i 6 uger. foreløbig ser resultaterne lovende ud, men ingen endelige resultater er meddelt.

f. Børn med adfærdsvanskeligheder

I de tidligere omtalte undersøgelser er der givet adskillige eksempler på børnehavens præventive virkning, hvad angår forekomsten af tilpasningsvanskeligheder og adfærdsforstyrrelser, fx Schmidt-kolmer (1964) og Stukat (1966). Børnehaven kan imidlertid også have en behandlingsmæssig effekt for børn med tilpasningsvanskeligheder. Dels bruges den formentlig i vid udstrækning på denne måde af forældre, der indser, at barnet »trænger til at komme i børnehave«, dels bruges den af psykiatere og psykologer som et led i en behandling, hvor målet er at nå frem til, at barnet kan tilpasse sig andre børn i en børnehavegruppe.

Beer (1936) betoner betydningen af samarbejdet mellem psykiatere og børnehaver. Potentiele psykiatriske tilfælde kan diagnosticeres i børnehaven, og andre børn, der endnu ikke er så tilpassede, at de kan gå i børnehave, kan komme der efter den fornødne psykiatriske behandling. Børnehaven kan herved drage fordel af den psykiatriske vejledning.

ackerly og meller (1941) beskriver samarbejdet mellem en børnehave og en mentalhygiejnisk klinik. Børnehaven bragte mange børnehavebørn til klinikken i tide, som ellers ikke ville være kommet der. Gennem børnehavens medvirken kom forældrene bedre til at acceptere den psykiatriske behandling, ligesom en forældrerådgivning blev muliggjort.

Rexford (1949) beskriver samarbejdet mellem en børnehave, psykiatrisk behandling og familievejledning. Børnehaven bruges her direkte til gentilpasning af det emotionelt forstyrrede barn i en gruppesituation, og det understreges, at et sådant led i det børnepsykiatiske arbejde må få en større plads i fremtiden.

Washburn (1944) giver en nøjere beskrivelse af, hvordan adfærdsforstyrrede børn anbragtes i grupper på 4-5 omhyggeligt udvalgte veltilpassede børn. Behandlingen foregik i samarbejde mellem psykiatere, psykologer og børnehavepædagog, og dette arbejde fulgtes op med en ugentlig samtale med forældrene. De veltilpassede børns betydning var året igennem af stigende virkning. Deres evne til at acceptere børnehavens regler og deres brug af materialer dannede mønstre, som de tilpasningsvanskelige børn efterlignede. forældrene havde gennem en rude lejlighed til at iagttage deres børn i grupperne uden selv at blive set, hvilket dannede grundlag for forståelsen af mange problemer og gjorde deres forståelse af generelle principper lettere. Undersøgelsen påviste, at jo mere man byggede på forældrenes medvirken, jo mere succes var der med terapien.

Bender og Yarnell (1941) rapporterer i en anden undersøgelse fra en observationsbørnehave, hvor den hyppigste grund til anbringelse var en eller anden følelsesmæssig krise i moderens tilværelse, at som et resultat af gruppens socialt opdragende indflydelse udviklede mange af børnene sig gunstigt. De overvandt for en stor del deres ængstelse, deres neurotiske symptomer formindskedes, og behandlingen kunne afsluttes.

Bernstein et al. (1954) beskriver den individuelle behandling, et 3-års barn gennemgik, før det kunne anbringes i børnehave, hvor det videre behandlingsarbejde foregik i samarbejde med klinikken.

alpert (1955) beskriver arbejdet med børn, der har følelsesmæssige forstyrrelser, i en behandlingsbørnehave. 30 børn deltog i børnehaven, hvor terapi og pædagogik var afpasset efter hinanden i overensstemmelse med børnenes behov. Samspillet mellem pædagog og barn var det centrale i den terapeutiske pædagogik. Gennem sådanne teknikker som ledet regression, persistent stimulering, afpasning og strukturering af nye arfaringssituationer lededes børnene til at fungere på et sundere niveau.

G. mentalt retarderede børn

I kapitlet om børnehavens betydning for barnets intellektuelle udvikling var konklusionen, at børnehaveerfaringerne så ud til at give større positiv virkning, jo dårligere stillet barnet var på forhånd, således at de, der var under det normale, havde relativt større fremgang end børn, der lå over gennemsnittet. men dette var undersøgelser af børn, der lå inden for normalområdet. I det følgende skal omtales de undersøgelser, der beskæftiger sig med den intellektuelle udvikling hos børn, der ligger under det normale område og altså betegnes som svagt begavede.

Skeels og Dye (1939) udførte et eksperiment, hvorunder 13 svagt begavede børn overflyttedes fra en anstalt, hvor de var anbragt, til pri-

vat pleje hos kvinder, der selv var svagt begavede, samtidig med at børnene også kom i børnehave. Børnene var knap 2 år gamle og varierede i intelligens fra 35 til 89 med et gennemsnit for hele gruppen på 65. De sammenlignedes med en tilsvarende kontrolgruppe på samme alder men med en højere intelligens, nemlig 87 i gennemsnit, der forblev i anstaltmiljøet indtil 4-års alderen.

Resultatet af eksperimentet var, at de svagt begavede børn, der kom i pleje hos svagt begavede kvinder, samtidig med at de kom i børnehave, i gennemsnit steg 27 points, således at de i gennemsnit nu havde en intelligenskvotient på 93 points, mens kontrolgruppen, der forblev på anstalten, i gennemsnit faldt 26 points og således nu havde en gennemsnitlig intelligens på 60 points.

Da det var børnene med den laveste intelligens, der var udvalgt til eksperimentalgruppe, mens børnene med højst intelligens forblev i institutionen som kontrolgruppe, må der her forventes en regressionseffekt ved gentestning, men forandringen er så stor (de to grupper bytter jo faktisk intelligensniveau), at der må være en effekt ud over regressionseffekten. om den så skyldes børnenes børnehavegang, eller om den skyldes de følelsesmæssige relationer, der blev etableret med plejemødrene, kan imidlertid ikke afgøres på det foreliggende grundlag. Efter dette tidspunkt er der jo kommet en række undersøgelser, der betoner betydningen for barnets intellektuelle udvikling af en nær kontakt mellem barn og mor eller med en moder-erstatning.

kirk (1958) har gennemført et omfattende og grundigt undersøgelsesprojekt af mentalt retarderede børn gennem en 5-års periode. Undersøgelsen omfattede 2 eksperimentalgrupper og 2 kontrolgrupper. Den ene eksperimentalgruppe bestod af 15 børn fra børnehjem, kontrolgruppen var på 12 børn. Den anden eksperimentalgruppe bestod af 25 svagt begavede, der var i hjemmet, kontrolgruppen var her på 24 børn. Eksperimentalgrupperne gik i børnehave mellem 1 og 3 år, før de kom i skolens første klasse, kontrolgrupperne ikke. alle børnene var retarderede. Børnehjemseksperimentalgruppen havde en gennemsnitsintelligenskvotient på 61 og kontrolgruppen på 57 points. Den anden eksperimentalgruppe havde en gennemsnitsintelligens på 73 points og kontrolgruppen en gennemsnitsintelligens på 76 points. Børnenes retardering skyldtes i nogle tilfælde organiske forstyrrelser, i andre kulturelle virkninger og i nogle tilfælde begge dele. De 2 eksperimentalgrupper deltog i et børnehaveprogram, der byggede på børnehavens sædvanlige aktiviteter, tilpasset børnenes individuelle behov. Desuden fik børnene indviduel vejledning på de områder, hvor de havde specifikke mentale mangler. Resultatet af eksperimentet var, at eksperimentalgruppen af børnehjemsbørn i gennemsnit steg 12 points, mens dens tilsvarende kontrolgruppe yderligere retarderedes 7 points. Eksperimentalgruppen af hjemmebørn steg 11 points, mens kontrolgruppen var uændret. Ved en efterundersøgelse efter 1 års skolegang var denne fremgang opretholdt. kontrolgruppebørnene, der var hjemme, havde imidlertid nået det samme niveau som eksperimentalgruppen. Derimod lå kontrolgruppen af børnehjemsbørn stadig lige langt tilbage, mens eksperimentalgruppen af børnehjemsbørn beholdt det opnåede niveau. På læsefærdigheden, der måltes dels ved en test, dels ved lærerbedømmelse, var der imidlertid ingen forskel mellem eksperimentalgrupper og kontrolgrupper.

Det tidligere omtalte forsøg af Skeels og Dye (1939) illustrerer betydningen af denne accelerering på et tidligt tidspunkt. forsøgsgruppen er blevet efterundersøgt 21 år efter (Skeels, 1965). De 13 svagtbegavede børnehjemsbørn, der kom i børnehave, udviklede sig, så de kom til at ligge i underkanten af normalområdet, mens kontrolgruppen, der ikke kom i børnehave, yderligere retarderedes, så de måtte betegnes som debile. Børnehavegruppen nåede et skoleuddannelsesniveau på 12. klasse i gennemsnit, 4 kom endda på college, mens kontrolgruppen i gennemsnit nåede 3. klasse. Erhvervsmæssigt klarer eksperimentalgruppen sig selv i erhverv fra tillært arbejder til højere uddannelse. af kontrolgruppen er halvdelen uden arbejde, og kun én har et arbejde, der ligger højere end ufaglært; 4 er fortsat på institution. fra eksperimentalgruppen har 11 af de 13 indgået ægteskab, og 9 har børn, mens kun 2 i kontrolgruppen har giftet sig. Til vurdering af børnehavens relative betydning må dog bemærkes, at 11 af de 13 børnehavebørn blev adopteret, mens alle børnene i kontrolgruppen forblev i institutionen i mange år.

Ikeda (1955) omtaler et forsøg med at udbygge det sædvanlige børnehaveprogram til brug for svagtbegavede børn med særlig vægt på indlæringsvanskeligheder, mere systematisk instruktion og mere individualiseret instruktion,

særlig klinisk undervisning og intensivt forældrearbejde. Der er dog ikke foretaget nogen undersøgelse af effekten af dette børnehaveprogram.

fouracre (1958) beskriver en undersøgelse af virkningen af gruppetræning på 4-5-årige mentalt retarderede. I forsøget ville man undersøge virkningen af et børnehaveophold sammenlignet med ophold i hjemmet under pædagogisk vejledning. Der deltog 30 børn i hver af de 2 grupper + en tredje lignende gruppe som kontrol, den sidste fik hverken børnehaveerfaringer eller forældrevejledning. Gennem de følgende 5 år inddroges hvert år 3 lignende grupper, således at der i alt blev 5 børnehavegrupper og 5 hjemmegrupper under pædagogisk vejledning til sammenligning med 5 kontrolgrupper. Ingen resultater er publiceret endnu.

lithauer (1932, 1933) har undersøgt virkningen af, at svagt begavede børn får et år ekstra i børnehave, indtil de har samme mentale alder som andre skolebegyndere. lithauer (1932) undersøgte 73 børn, der gik i en eksperimentalbørnehave for børn i skolealderen, der, hvad mental udvikling angik, ikke var parate til normalt skolearbejde. for de flestes vedkommende var skolegangen i første klasse mislykket. Efter et års ophold i børnehaven klarede de fleste af disse børn sig tilfredsstillende, da de kom tilbage til den almindelige skole.

En efterundersøgelse (lithauer, 1933) af 25 af disse børn, der blev i børnehaven, indtil de havde opnået en mentalalder på seks år, hvorefter de kom i første klasse, viste, at 16 gjorde normale fremskridt gennem de 5 år, der blev rapporteret.

af den i kapitel 10 omtalte vesttyske undersøgelse af Schütter-Janikulla og krohne (1966) fremgår det, at man har opnået gode resultater med anbringelse af retarderede skolebegyndere i en slags »hjælpeklasse-børnehave«, hvor de gennemgik et specielt skolemodenhedstræningsprogram, der, i hvert fald på tidspunktet for skolebegyndelsen, bragte dem på højde med normen for de andre børn. om dette på længere sigt har nogen betydning, viser undersøgelsen ikke.

I det i samme kapitel omtalte østtyske forsøg med træning af talbegreber (Böttcher, 1966) deltog foruden normalgruppen også 14 retarderede børn. Resultaterne viste, at disse efter den specielle gruppetræning havde samme fremgang som normalgruppen.

kapitel 13

Børn af udearbejdende mødre

a. Virkninger af børnehaveopholdet

I de hidtil omtalte undersøgelser af børnehavens effekt på børnene er der ikke - udover de bemærkninger, der er gjort om visse forskelle i amerikanske undersøgelser mellem børn, der er i day care, og børn, der er i nursery school eller kindergarten - skelnet mellem virkningen på børn, hvis mødre arbejder ude, og virkningen på børn, hvis mødre arbejder i hjemmet. Der konstateres sædvanligvis en mere positiv effekt af nursery school og kindergarten end af day care. Samtidig er det sådan, at udearbejdende mødre fortrinsvis har deres børn i day care, mens hjemmearbejdende mødre sender deres børn i kindergarten eller nursery school. De forskelle, der er konstateret, skyldes formentlig snarere forskelle i kvaliteten af børneinstitutionerne end virkningen af, om mødrene er udearbejdende eller hjemmearbejdende.

Det kan imidlertid tænkes, at børnehaven har forskellig effekt på børnene, alt efter om moderen er udearbejdende eller hjemmearbejdende, idet det kan antages, at børn af disse to kategorier vil møde i børnehaven med forskellige behov og forudsætninger, idet hjemmearbejdende mødre fortrinsvis vil anbringe børnene i børnehave af pædagogiske grunde, mens udearbejdende mødre i højere grad anbringer dem af social nødvendighed.

Der er imidlertid ikke registreret undersøgelser, der indbefatter disse variable. De hidtil omtalte undersøgelser har sammenlignet børnehavebørn med hjemmebørn uden hensyntagen til, om mødrene var udearbejdende eller hjemmearbejdende, og de få undersøgelser, der foreligger, hvor alle børnehavebørnenes mødre er udearbejdende, er sammenholdt med udviklingen hos børn i hjemmet, hvor mødrene er hjemme (f.eks. koshuk, 1947; Glass, 1949; Douglas

og Blomfield, 1958; Yudkin, 1963; moore, 1964; Hansson et al., 1967). I sådanne undersøgelser, hvor man sammenligner børnehavebørn, der har udearbejdende mødre, med hjemmebørn, der har hjemmearbejdende mødre, kan man ikke vide, om forskellen i effekt skyldes en virkning fra børnehaven eller en virkning fra forhold i hjemmet.

Der findes imidlertid et par undersøgelser, hvor man har sammenlignet grupper af børnehavebørn, der for den ene gruppes vedkommende havde hjemmearbejdende mødre. Undersøgelsernes resultater er imidlertid af yderst begrænset rækkevidde.

Siegel et al. (1959) sammenlignede to grupper børnehavebørn, hver på 10 piger og 16 drenge i 5-6 års alderen, alle fra hele familier. for den ene gruppes vedkommende havde mødrene udearbejde, mens de andre mødre var hjemmearbejdende. Undersøgelsen tog særlig sigte på at vurdere en række personlighedstræk. kun for ét af de undersøgte personlighedstræk, domineringstrang, konstateredes, at børn af udearbejdende mødre lå signifikant højere; men forfatterne er alligevel tilbøjelige til at tilskrive denne forskel tilfældigheder, da der ikke var forskel på de andre områder. forfatterne konkluderer, at der således ikke er forskel på børnene, alt efter om moderen arbejder ude eller hjemme; men den konklusion kan man ikke drage, idet begge børnegrupper havde gået i børnehave, og børnehaveopholdet kan meget vel have udlignet eventuelle mulige forskelle, der måtte have været fra starten. Der kan egentlig kun drages den konklusion, at der ikke er forskel på de to børnegrupper, efter at de har gået i børnehave. I øvrigt viser det sig, hvis man skelner mellem piger og drenge, at for otte af de ti undersøgte adfærdsvariable går forskellen mellem børn af udearbejdende og børn af hjemmearbejdende mødre i modsat retning for de to køn.

nye et al. (1963) undersøgte deprivationseffekten på 208 3-4-årige børnehavebørn, hvor halvdelen af mødrene var udearbejdende og den anden halvdel hjemmearbejdende. De to grupper var ens med hensyn til socialt miljø. Effekten blev undersøgt gennem interviews med mødrene, der udtalte sig omkring en række spørgsmål vedrørende antisocial adfærd, tilbagetrukken holdning og nervøse symptomer, i alt 35 spørgsmål. Undersøgelsen konkluderer, at der ingen forskel var på de to grupper børn. Da grundlaget imidlertid var mødrenes udsagn om børnenes adfærd, kan man vel strengt taget kun konkludere, at der ikke er forskel på, hvad de to grupper mødre siger om deres børns adfærd (og da de var fra samme sociale miljø, kan det tænkes, at deres værdimålestok er nogenlunde ens).

I en dansk undersøgelse af 100 skolebegyndere, der alle havde gået i børnehave (Sjølund, 1964), fandt man ved en sammenligning mellem dem, hvis mødre havde udearbejde, og dem, hvis mødre var hjemmearbejdende, at der, hvad social tilpasning i skolen angik, ikke var forskel på de to grupper, mens børnehavebørn, hvis mødre var hjemmearbejdende, var bedre arbejdsmæssigt tilpassede i skolen. De to grupper kunne imidlertid ikke matches for socialt miljø, men der var en tendens til, at de hjemmearbejdende mødre var bedre stillet socialt.

Undersøgelser, der tager det andet udgangspunkt og undersøger effekten på børn af mødrenes udearbejde, har til gengæld ikke medinddraget børnehaveopholdet som en mulig kompenserende faktor til forskel fra andre pasningsmuligheder for børnene. Således f.eks. den store landsomfattende engelske undersøgelse (Plowden report, 1967), der finder, at blandt børn, der har begyndervanskeligheder ved skolestarten, er 21 pct. børn af udearbejdende mødre, mens 27 pct. er børn af hjemmearbejdende mødre, men man kan ikke afgøre, om det skyldes børnehaveophold eller andet.

Douglas og Blomfield (1958) undersøgte forekomsten af alvorligere symptomer på emotionelle forstyrrelser som sengevædning og fingersutning, men fandt ingen forskelle i forekomsten hos børn af udearbejdende og børn af hjemmearbejdende mødre.

Resultaterne af de vigtigste af disse undersøgelser er sammenfattet i ovennævnte artikel af Sjølund (1964), og konklusionen er, at spørgsmålet om moderens udearbejde eller forbliven i hjemmet ikke i sig selv er afgørende for børnenes udvikling og tilpasning.

lebovici (1964) konstaterer således, at udearbejdende mødre kan give børnene mere i den tid, de har sammen med dem, og Stoddar (1940) finder, at udearbejdende mødre tager sig bedre af børnene i den kortere tid, de er sammen, end hjemmearbejdende mødre. De udearbejdende mødre var dog kun halvdagsarbejdende.

Derimod er der flere undersøgelser, der tyder på, at der kan være en forskel i opdragelsesmæssig ideologi mellem udearbejdende og

hjemmearbejdende mødre. Sjølund (1964) konstaterede således, at gruppen af hjemmearbejdende mødre til forskel fra de udearbejdende tiere udøvede streng autoritet, tiere stillede for store krav til barnet, tiere forlangte pligtbetonet arbejde, tiere tog mindre hensyn til barnets udviklingstrin og tiere skabte et dårligt emotionelt klima i hjemmet, mens gruppen af heldagsudearbejdende til forskel fra hjemmearbejdende mødre tiere udøvede svag autoritet, tiere stillede for små krav til barnet og tiere havde mangel på kontakt med barnet.

Dette svarer til de tidligere omtalte forskelle, der er konstateret af moore (1964), at den største forskel på børn af udearbejdende og børn af hjemmearbejdende mødre var i udviklingen af ego- og superegodannelsen. Børn af udearbejdende mødre var mere ubesværede af et for stringent superego, mens en konstant nærværende mor synes at fremme en tidlig indlæring af egokontrol og hyppigt også af ego-restriktion.

B. Virkninger af alternative foranstaltninger

I en undersøgelse af børnehavens effekt på børn af udearbejdende mødre er det mere rimeligt, frem for at sammenligne med en gruppe hjemmebøm med hjemmeværende mødre, at sammenligne med det alternativ til pasning, der ville være for børn af mødre, der enten er nødt til at arbejde ude eller har lyst til at arbejde ude. I afsnittet om vuggestuens effekt er det omtalt, hvorledes man i England og Vesttyskland har ført en politik, der gik ud på at få mødre med småbørn til at blive hjemme ved ligefrem at hindre opførelsen af vuggestuer, hvilket imidlertid blot resulterede i, ikke at mødrene blev hjemme, men at børnene fik en dårligere pleje. I den store engelske rapport om den tidlige skolealders pædagogiske problemer (Plowden report, 1967) siges det da også i afsnittet om børnehaven, at da det øjensynligt er uafvendeligt, at mødrene tager udearbejde, må der sørges for passende forholdsregler til børnenes pleje.

alternativet til børnehave er i så fald en eller anden form for privat pleje, og der foreligger et par enkelte undersøgelser, der sammenligner virkningen på børnene af henholdsvis børnehave og privat pleje. moore (1964) efterundersøgte 167 børn, da de havde nået skolealderen, og fandt ved en sammenligning af de børn af udearbejdende mødre, der havde været henholdsvis i børnehave og i privat pleje, at børnehavebørnene udviste lettere skoletilpasning og var relativt mere frygtløse, hvilket måske stammede fra indflydelsen af legegruppen. Samtidig var de mindre skyldbevidste og udviste større skødesløshed, hvilket måske stammede fra en større frihed for overvågen.

Disse forskelle svarer nogenlunde til de tidligere omtalte forskelle mellem opvækst i hjemmet og i børnehaven, dvs. privat pleje har en virkning, der ligger nærmere hjemmets end børnehavens. Dette kommer særlig tydeligt frem i en mere grundig svensk undersøgelse af specielt dette spørgsmål (kihlblom, 1953). af et større materiale udvalgtes til sammenligning 30 drenge og piger fra daghem og 30 drenge og piger fra familiedagpleje (kontrolleret af børneværnet); de var sammenlignelige i de vigtigste henseender. Børnene var i alderen 4–6 år. Effekten undersøgtes dels gennem interview med mødre og henholdsvis børnehavelærerininden eller plejemor, dels gennem observationer af børnene foretaget under leg, kompletteret med psykologiske prøver. af den meget omfattende beskrivelse af forskelle mellem daghem og familiepleje skal nævnes opdragelsesindstillingen, der blev vurderet efter en skala, der gik fra en fri indstilling til en hæmmende indstilling. mens $^2/_3$ af alle børnenes mødre blev rubriceret i den sidste kategori mod $^1/_3$ i den første, gjaldt det kun ca. halvdelen af plejehjemsmødrene og kun $^1/_8$ af børnehavepædagogerne. I undersøgelsen anføres, at denne forskel mellem plejemødre og børnehavepædagoger måske kan have med alderen at gøre, idet de første gennemgående er betydeligt ældre. Som helhed synes fordelene ved daghemmet at være af mere pædagogisk art, mens det bliver fremhævet som fordele ved familieplejen, at det giver børnene et miljø, der mere svarer til et familjemiljø.

Barbiero og Galdo (1960), der sammenlignede 200 børnehavebørn af udearbejdende mødre i napoli, med 40 børn (af udearbejdende), der blev passet hjemme af slægtninge, f.eks. bedstemor, fandt, at jo længere børnene havde været i børnehave, jo mere retarderede var de i deres hele udvikling til forskel fra børnene, der var i familien. Børnehaverne blev beskrevet som havende gode lokaler og hygiejniske betingelser, men for lidt personale og beskæftigelsesmaterialer. om forskellene skyldes dette eller har sammenhæng med det særlige familiemiljø, kan således ikke afgøres.

C. forskelle i virkninger på drenge og piger (kønsrollemønsteret)

1. mødrenes fravær fra hjemmet

Undersøgelser af virkningen af mødres udearbejde viser visse forskelle i effekten på drenge og piger, som tilskrives ændringer i udviklingen af børnenes kønsrollemønster. nye og Hoffmann (1963) sammenfatter forskellene i amerikanske undersøgelser i, at det ser ud til, at moderens udearbejde bevirker, at drengene bliver mere afhængige og tilbagetrukne end piger (og også end drenge af hjemmearbejdende mødre), og piger omvendt bliver mere selvstændige og pågående end drenge (og også end piger hos hjemmegående mødre). forfatterne betegner det som en negativ virkning for drengene og en positiv virkning for pigerne. afhængighed og tilbagetrukkenhed er symptomer, der følger med modersavn, der altså ser ud til at være alvorligere for drenge end for piger.

af en stor engelsk undersøgelse (Plowden report, 1967) fremgår imidlertid det modsatte. af skolebegyndere, der behøvede særlig hjælp, var der lige mange piger med henholdsvis udearbejdende og hjemmearbejdende mødre, 10 pct. af hver, men af drengene var der 20 pct. blandt børn af hjemmearbejdende mødre mod 15 pct. af udearbejdende. Til gengæld var der flere piger med udearbejdende mødre, der havde lettere tilpasningsvanskeligheder ved skolestarten.

Stolz (1960) konkluderer blot, at af udearbejdende mødres børn ser drenge ud til at blive mindre aggressive end andre drenge, mens piger ser ud til at blive mere aggressive end andre piger, således at den sædvanlige kønsrolleforskel på dette område udjævnes i forbindelse med børnehaveopholdet.

alderen og situationen ser ud til at spille en stor rolle for henholdsvis drenges og pigers tilpasning. Burchinal og Rossman (1961) finder, at i børnehavealderen er piger, hvis mødre arbejder ude, tilbøjelige til at reagere herpå med indadvendte reaktioner som nedtrykthed og dagdrømmeri.

I en dansk undersøgelse (Sjølund, 1964), hvor man undersøgte tilpasningen hos de samme børn i såvel børnehave som skole, var pigerne dårligere tilpassede i børnehaven end i skolen, mens det omvendte gjorde sig gældende for drengenes vedkommende. om det skyldtes alderstrinene eller de to forskellige situationer, kan ikke afgøres.

2. forskelle i virkning af børnehaven på drenge og piger

Hvilken betydning har disse kønsrolleproblemer, dels for børnenes adfærd i børnehaven, dels for børnehavens effekt på børnenes tilpasning?

moore (1967) konstaterede i sin tidligere omtalte undersøgelse, at der ikke var forskelle i tilpasning på børn, der gik i børnehave, og børn, der var hjemme, når man tog børnegrupperne under ét. Hvis man skelner mellem drenge og piger, er der imidlertid modsatgående tendenser, sådan at drengene så ud til at være bedre tilpassede i børnehaven end hjemme, og pigerne så ud til at være bedre tilpassede ved pasning af moderen.

Den samme forskel er der konstateret tendenser til i den danske undersøgelse (Sjølund, 1964), hvor der er skelnet mellem social tilpasning og arbejdsmæssig tilpasning. for social tilpasnings vedkommende var denne bedst hos pigerne med hjemmearbejdende mødre og bedst hos drengene med udearbejdende mødre. Derimod var der ingen forskel på arbejdsmæssig tilpasning. Både børn af udearbejdende og hjemmearbejdende mødre gik i børnehave.

Hansson et al. (1967) konstaterede i deres undersøgelse også en kønsrolleforskel hos piger og drenge, alt efter om de var i børnehave eller hjemme. Piger i børnehaven var dårligere realitetstilpassede end hjemmeværende piger, mens omvendt hjemmeværende drenge var dårligere realitetstilpassede end drenge i børnehave. for drengenes vedkommende betragtede de hjemmeværende i højere grad faderen som en autoritetsfigur end drengene i børnehave. for pigernes vedkommende havde den del, der var i børnehave, vanskeligheder med deres identifikationsproces på en måde, som ikke var tilfældet med de piger, der var hjemme, et forhold som også understøttes af andre undersøgelser. Drengenes identifikationsproces vanskeliggøres, når de er for meget sammen med moderen alene, og pigernes identifikationsproces vanskeliggøres, når de er for lidt sammen med moderen.

I den tidligere omtalte undersøgelse af Siegel et al. (1959), der sammenlignede 26 par børnehavebørn, drenge og piger, hvoraf det ene havde en udearbejdende og det andet en hjemmearbejdende mor, var der modsatrettede forskelle i virkning på drenge og piger. Drengene af

udearbejdende mødre var mindre aggressive, mindre konforme, mindre tilbøjelige til at underkaste sig, mindre sociale og mindre selvtilstrækkelige, mens pigerne af udearbejdende mødre var mindre lydige, mindre trøstsøgende og mindre afhængige af voksne end piger med hjemmearbejdende mødre.

alt i alt er disse små undersøgelser utilstrækkelige til andet end at antyde en problematik; noget definitivt kan ikke siges om dette vigtige spørgsmål.

magt- og arbejdsfordeling i familien

af lisbet Roepstorff. november 1968

Indholdsfortegnelse

Indledning
litteratur
Referater
I del - magtfordelingen i familien.
Definition af magt
fremherskende teorier om magtfordelingen i familien
Problemer vedrørende måling af magt
Gennemgang af de enkelte undersøgelser
Vurdering af resultaterne
Diskussion
II del - arbejdsdelingen i familien.
Teori om arbejdsdeling i familien
Problemer vedrørende måling af arbejdsdeling
Gennemgang af de enkelte undersøgelser
Vurdering af resultaterne
Diskussion
litteraturfortegnelse

I rapporten vil der blive anvendt følgende fagudtryk:

Signifikant — ved en signifikant forskel mellem to størrelser forstås, at det ved hjælp af en statistisk test er blevet påvist, at den fundne forskel mellem størrelserne er så stor, så den ikke kan tilskrives en tilfældig variation i materialet.

Positiv korrelation — ved en positiv korrelation mellem to faktorer forstås, at den ene faktor bliver større, når den anden bliver større.

negativ korrelation — ved en negativ korrelation mellem to faktorer forstås, at den ene faktor bliver større, når den anden bliver mindre.

Indledning

Denne del af rapporten behandler magt- og arbejdsfordelingen mellem mand og hustru. materialet stammer fra undersøgelser, der er foretaget gennem de sidste ti år.

Betydningen af magt- og arbejdsfordelingen for familiestrukturen kan beskrives med et citat fra Blood & Wolfe (1960):

»familiens sociale struktur udgøres af de positioner, familiemedlemmerne indtager i forhold til hinanden. En af de vigtigste faktorer for familiestrukturen er medlemmernes indbyrdes magtpositioner. magten kan således enten deles ligeligt mellem mand og hustru eller fortrinsvis udøves af en af parterne. En anden vigtig faktor for strukturen er ægtefællernes arbejdsdeling. Denne involverer et rollemønster, i hvilket manden udfører nogle opgaver og hustruen andre, medens igen andre påhviler dem

kombinationen af magtstrukturen og arbejdsfordelingen er den mest grundliggende ting, der kan siges om en familie. Disse faktorer påvirkes af familiemedlemmernes position i samfundet, og danner omvendt rammen, indenfor hvilken familien fungerer.«

Gennem de senere år er der sket en ændring af magt- og arbejdsfordelingen i familien. En af de vigtigste årsager hertil er kvindens øgede arbejdsindsats i erhvervslivet. andre faktorer, der har grundlæggende indflydelse på magt- og arbejdsfordelingen, er bl.a. familiens sociale status, mandens indtægt og ægtefællernes uddannelse.

Det er undersøgelser over de her nævnte faktorers betydning for magt- og arbejdsfordelingen mellem ægtefællerne, der vil blive behandlet i det følgende.

litteratur

Ved indsamling af materiale er følgende centrale værker om magt- og arbejdsfordelingen i familien taget som udgangspunkt, idet der her findes henvisninger til en stor del af den relevante litteratur.

1. Robert o. Blood & Donald m. Wolfe: »Husbands and Wives (1960).
2. Ivan f. nye & louis Wladis Hoffman: »The Employed mother in america« (1963).

Yderligere er der foretaget en gennemgang af de sidste 10 årgange i følgende tidsskrifter:

1. Sociologiske meddelelser.
2. Socialt Tidsskrift.
3. Tidsskrift for Samfunnsforskning.
4. Sociologisk forskning.
5. The american Journal of Sociology.
6. The american Sociological Review.
7. Journal of marriage and family.
8. Social forces.

De sidste fire amerikanske tidsskrifter er udvalgt, da artikler af familiesociologisk interesse normalt publiceres her.

Ved gennemgang af de skandinaviske tidsskrifter fandtes ingen relevante undersøgelser. Rapporten bygger derfor udelukkende på undersøgelser foretaget i amerika.

Referater

De mest relevante undersøgelser, omfattende 9 empiriske undersøgelser om magtfordeling og 5 empiriske undersøgelser om arbejdsfordeling i familien, vil blive refereret kort i denne rapport. Dispositionen af hvert referat følger Benedicte madsens fremgangsmåde i hendes rapport til materialeudvalget om kønsdifferetiering:

1. Problemstilling.
2. materiale.
3. metode.
4. Resultater.

Referaterne er udformet således, at en vurdering af resultaterne skulle være mulig ud fra opgivelserne om materiale og metode. afsnittene om magtfordeling og arbejdsfordeling kan læses uafhængigt af hinanden og afsluttes begge med en diskussion af de fundne resultater.

1. del - magtfordelingen i familien

a. Definition af magt

Blandt sociologer defineres magt almindeligvis som en eller flere personers evne til at have indflydelse på andres adfærd. I familien kommer magt til udtryk i evnen til at tage beslutninger, der har betydning for familielivet.

langt de fleste undersøgelser om den relative magtfordeling i familien har været koncentreret om den relative magt mellem mand og hustru.

b. fremherskende teorier om magtfordelingen i familien

Den mest grundlæggende behandling af kilder til magt i familien er givet af Blood & Wolfe (1960), som skriver følgende: »magten til at tage beslutninger er influeret af det foreskrevne kulturmønster. I det patriarkalske system vil både mand og hustru normalt tage det for givet, at manden tager de fleste beslutninger; men selv i traditionsbundne samfund er der store variationer mellem de enkelte ægteskaber. Eksistensen af sådanne variationer viser, at også andre kilder end det sociale kulturmønster er bestemmende for den ægteskabelige magtfordeling. Disse kilder skal formentlig søges i de relative ressourcer, som mand og hustru bringer med udefra til ægteskabet.

Ved ressourcer skal her forstås alt, hvad den ene ægtefælle stiller til rådighed for den anden, og som den anden føler han/hun kan bruge til at tilfredsstille sine behov og nå sine mål. magt-tyngdepunktet vil da være forskudt mod den ægtefælle, der bringer flest ressourcer til ægteskabet. Etablering af magtbalancen er sjældent en bevidst proces, det er snarere en automatisk tilpasning, som fremkommer, når den bidragende ægtefælle opdager, at han eller hun har meget at tilbyde ægteskabet, mens den modtagende ægtefælle føler sig skyldig for det, han eller hun allerede har modtaget, og afhængig af hvad han eller hun håber at modtage i fremtiden.«

I et forsøg på at udvide ressource-teorien har Heer (1963) introduceret »exchange-teorien« i diskussionen om den ægteskabelige beslutnings-

proces. I overensstemmelse hermed er magtbalancen sat i relation til forholdet mellem værdien af de ressourcer, der er opnået inden for den ægteskabelige relation, og værdien af de ressourcer, der kunne opnås i en udveksling uden for den ægteskabelige relation. Dvs. magten vil være hos den af ægtefællerne, der, ved at afslutte den gensidige udvekslingsrelation i det eksisterende ægteskab og gå ind i udvekslingsrelationer uden for ægteskabet, ville opnå et større udbytte af sine ressourcer. Heer's udvidelse af teorien giver en forklaring på, hvorfor ægtefællernes relative ressourcer er afgørende for magtstrukturen.

kilderne til magt kan således ifølge ovenstående dels søges i det eksisterende kulturmønster, og dels søges som en funktion af mere individuelle faktorer som f.eks. forskelle i. ægtefællernes relative ressourcer.

Det er det sidstnævnte aspekt, der oftest er undersøgt i relation til magtfordelingen. kun to af referaterne behandler undersøgelser af magtkilderne i relation til faktorer i det eksisterende kulturmønster. De øvrige referater behandler undersøgelser over individuelle ressourcer. Som mål herfor er anvendt kvindens erhvervsbeskæftigelse, mandens indkomst og sociale status, ægtefællernes relative uddannelse, antal børn i ægteskabet og kvindens alder.

c. Problemer vedrørende måling af magt

Til opnåelse af et fuldstændigt billede af magtbalancen mellem mand og hustru ville det være nødvendigt at indhente oplysninger om alle de beslutninger, der var taget inden for en given periode i familien. Dette er dog umuligt at gennemføre i praksis, og alle undersøgelser baseres derfor på et udvalg af spørgsmål, der skønnes at kunne illustrere magtbalancen i familien. Det er imidlertid et stort problem at udvælge passende repræsentative spørgsmål og vurdere disses relative betydning for magtstrukturen. oftest er de indeks, der er lavet over magten i familien, dannet ved at give samme vægt til de forskellige spørgsmål.

Et alternativ hertil er at stille generaliserede spørgsmål, som f.eks.: »Hvem træffer oftest den endelige afgørelse, når der er uenighed om vigtige beslutninger?« Ved at stille sådanne spørgsmål undgås problemet med at give passende vægte for beslutninger, der kræver forskellig form for kompetence. I stedet lægges intuitivt vægt på beslutningerne ud fra de udspurgtes subjektive bedømmelser. Det er dog vanskeligt ved denne metode at opnå præcise mål for magten i familien.

En anden fremgangsmåde er at foretage en differentiering af de forskellige aktivitetsområder i familien og finde et mål for magten inden for hvert af disse områder. Den vel nok mest anvendelige differentiation er foretaget af P. H. Herbst (1952). familieaktiviteterne inddeles her i fire områder:

1. Husligt område.
   a. hustruens område,
   b. mandens område,
   c. fælles område.
2. Børnepasnings område.
3. Socialt område.
4. økonomisk område.

I nærværende rapport vil en tilsvarende differentiering søges anvendt. I de undersøgelser, hvor der er arbejdet med fælles indeks eller generaliserede spørgsmål, vil der om muligt blive gjort rede for, hvilket af de forskellige områder der er indeholdt i spørgsmålene. Desuden vil der, hvis disse undersøgelser tillader en differentiation efter områder, blive gjort rede for en sådan.

d. Gennemgang af de enkelte undersøgelser

Blood & Hamblin (1968)

The Effect of the Wife's Employment on the Power Structures in the family

Problemstilling

Den generelle forandring fra en mands-dominеret mod en ligestillet magstruktur i familien er ikke fremkommet tilfældigt, men må sættes i forbindelse med andre forandringer i familiestrukturen. Blood & Hamblin ønsker her at undersøge, om kvindens øgede erhvervsbeskæftigelse har resulteret i, at den mandsdominerende familieideologi har udviklet sig til en mere ligestillet ideologi.

materiale

Interview af 350 gifte ægtepar i michigan. Halvdelen af kvinderne var heltids udearbejdende, halvdelen hjemmearbejdende. Hvert ægtepar havde været gift mellem 1 og 6 år. kvinderne havde været i deres nuværende rolle (ude- eller hjemmearbejdende) i mindst 1 år på interviewtidspunktet.

for at kunne undersøge virkningen af udearbejde i forhold til hjemmearbejde blev følgende variable holdt konstante:

1. Socioøkonomisk klasse.
2. Relativ uddannelse af mand og hustru.
3. Hustruens uddannelse.
4. Hustruens indtægt.
5. antal børn.
6. antal år i ægteskabet.
7. antal år hustruen havde været i sin nuværende rolle.

Ved indførelse af disse kontrolfaktorer blev materialet reduceret til 160 ægtepar.

metode

ægtefællerne fik stillet ti spørgsmål, som afspejlede holdninger til autoritetstrukturen i familien. for at undersøge ændringer i holdningen blev hver person spurgt om sin nuværende holdning til hvert af de ti spørgsmål, og om hvilken holdning vedkommende havde før mødet med ægtefællen.

Resultater

Som forventet ændrede den erhvervsarbejdende hustru oftest holdning mod en ligestillet autoritetsstruktur, mens den hjemmearbejdende hustru oftest ændrede holdning mod en traditionel (mandsdomineret) struktur. Disse ændringer var signifikante. Tilsvarende ændringer gjorde sig gældende for mændenes holdninger.

Blood & Wolfe (1960): Husbands and wives

Problemstilling

Hvis traditionelle patriarkalske ideologimønstre har indflydelse på magtbalancen i dag, vil dette sandsynligvis komme til udtryk i de befolkningsgrupper, hvor den patriarkalske tradition stadig eksisterer. Dette kan bl.a. forventes at være tilfældet i immigrant familier, katolske familier, ældre familier og landbo familier. Blood og Wolfe undersøger derfor om magtbalancen i disse familier afviger fra magtbalancen i de øvrige samfundsgrupper.

materiale

materialet stammer fra interview af 731 bykvinder i Detroit og 178 landbokvinder fra michigan. alle kvinder levede i bestående ægteskaber.

metode

En fuldstændig analyse af magtfordelingen i familierne er uopnåelig. otte beslutninger, der blev anset for at være af betydning for alle familier, blev derfor valgt til at give et indtryk af den relative magtfordeling mellem manden og hustruen. De otte spørgsmål faldt inden for det økonomiske område, det sociale område og børnepasningsområdet. magten tillagdes den ægtefælle, der normalt tog den endelige beslutning vedrørende disse spørgsmål.

Resultater

Hverken landbo-familier, immigrant-familier, katolske familier eller ældre familier kunne siges at have en patriakalsk magtfordeling. I nogle tilfælde afveg de ikke fra familier, der kunne forventes at være mere »moderne« i deres beslutningsbestemmelse. I andre tilfælde var de signifikant mindre patriakalske end de familier, som kunne forventes at være mest frigjorte fra traditionsbånd. I familier, hvor manden udøver den største magt, er det således ikke fordi ægtefællerne lever i et traditionelt patriakalsk ideologisystem.

Diskussion

Blood og Hamblin's undersøgelser antyder, at den oprindelige magtideologi ændrer karakter som en funktion af de interviewede personers nuværende situation. I dette tilfælde efter hustruens erhvervsmæssige position.

Blood og Wolfe's undersøgelser viser, at der ingen forskel er på magtfordelingen mellem grupper, der forventes at have en traditionel familie-ideologi og de øvrige samfundsgrupper. Denne ideologi synes altså ikke at være afgørende for magtfordelingen mellem mand og hustru.

Disse undersøgelser lader formode, at årsagen til magtfordelingen snarere skal søges i individuelle faktorer, i et industrialiseret samfund som USa. Dermed være ikke sagt, at ideologiske faktorer er helt uden betydning.

Blood & Hamblin (1958): The Effect of the Wife's Employment on the family Power Structure

Problemstilling

Resulterer kvindens beskæftigelse uden for hjemmet i, at den traditionelle mands-dominerende familietype bliver mere ligestillet m.h.t. magtfordelingen?

materiale

(Se Blood og Hamblin side 8).

metode

18 spørgsmål, om beslutningstagelser inden for det økonomiske område, børnepasningsområdet og det sociale område, blev stillet til mand og hustru uafhængigt af hinanden. De blev hver især bedt om at angive, om det var mandens eller hustruens forslag som blev accepteret, da de nævnte 18 spørgsmål sidst blev afgjort.

Resultater

Der var enighed mellem mand og hustru på 86 % af svarene. Det blev fundet, at den udearbejdende hustru var ophavsmand til 45 % af de vedtagne beslutninger, mens den hjemmearbejdende hustru var ophavsmand til 43 % af de vedtagne beslutninger. Tendensen følger den fremsatte hypotese, men forskellen er ikke signifikant. Yderligere undersøgelser må efterprøve om »to-indkomst« familier fungerer mere synkratisk og »en-indkomst« familier mere autonomt.

(Definition af synkratisk og autonomisk se Wolfe side 19).

Heer (1958): Dominance and the Working Wife

Problemstilling

Er der forskel på den virkning hustruens arhvervsarbejde har på beslutningsprocessen i en familie fra arbejderklassen og i en familie fra middelklassen.

materiale

Interview foretaget i Boston af 138 ægtepar, heraf var halvdelen fra arbejderklassen og halvdelen fra middelklassen. Inden for hver af disse to grupper havde halvdelen af kvinderne erhvervsarbejde og halvdelen var hjemmearbejdende. for at holde religiøse og etniske faktorer konstante, blev materialet valgt blandt romersk-katolske familier af irsk afstamning. Derudover havde alle familier mindst et barn i » elementary-school«.

metode

mand og hustru blev interview'et sammen, og de blev spurgt om hvem af dem, der plejede at træffe den afgørende beslutning, når de var uenige om en vigtig beslutning.

Resultater

Som forventet havde både hustruens erhvervsstatus og den sociale klasse signifikant relation til beslutningsbestemmelsen. Således havde den udearbejdende hustru oftere end den hjemmearbejdende den endelige afgørelse i beslutninger og arbejderklasse-hustruen oftere end middelklasse-hustruen.

Udearbejdende arbejderhustruer har desuden større indflydelse end udearbejdende middelklasse-hustruer. Dette begrunder Heer med at førstnævntes indtægt ligger nærmere mandens. Yderligere har hjemmearbejdende middelklasse-hustruer mindre indflydelse end hjemmearbejdende arbejdsklasse-hustruer. Dette begrundes med at kriseperioder m.h.t. beslutningsbestemmelsen i familien og deraf følgende fare for skilsmisse kan have alvorligere konsekvenser for middelklasse hustruen end for arbejderklasse hustruen både socialt og økonomisk.

En undersøgelse af, om de fundne forskelle i magtfordelingen mellem arbejderklasse og middelklasse kan forklares ved forskelle i hustruernes erhvervsstatus og vice versa, viste, at den sociale klasse og hustruens erhvervsbeskæftigelse indvirker uafhængigt af hinanden på magtstrukturen.

Tabel 1 viser den procentvise fordeling af de afgivne svar

	1	2	3	4	5
arbejderklasse udearb. hustru ...	15	09	37	18	21
arbejderklasse hjem.arb. hustru . .	28	02	63	00	07
middelklasse udearb. hustru ...	28	06	47	10	09
middelklasse hjem.arb. hustru . .	50	03	34	13	00

1. Begge ægtefæller enige om at manden oftest træffer den afgørende beslutning.
2. Én ægtefælle siger, at manden normalt træffer den afgørende beslutning, den anden siger, at beslutningerne er fælles.
3. Begge siger, at beslutningerne er fælles, eller hver siger, at den anden normalt træffer den afgørende beslutning.
4. Én af ægtefællerne siger, at hustruen normalt træffer den afgørende beslutning, den anden siger, at beslutningerne er fælles.
5. Begge ægtefællerne enige om, at hustruen normalt træffer den afgørende beslutning.

Under analysen fandt Heer yderligere en signifikant positiv korrelation [1]) mellem antallet af mindreårige børn i familien og mandens indflydelse i beslutningsprocessen.

for konstant børneantal blev den fundne korrelation mellem hustruens erhvervsstatus og ægtefællernes relative indflydelse i beslutningsprocessen dog opretholdt.

Dette viser, at børneantallet og kvindens erhvervsbeskæftigelse uafhængigt af hinanden har indflydelse på magtfordelingen.

Hoffman (1960):
Parental Power Relations and the Division of Household Tasks

Problemstilling

Gifte kvinders erhvervsbeskæftigelse kan ses som en af faktorerne i den generelle tendens mod en formindskelse af kønsrolledifferentieringen. Hoffman ønsker at undersøge om denne faktor alene er tilstrækkelig til at indføre forandringer i familiestrukturen. Undersøgelsen beskæftiger sig derfor med, hvilken virkning kvindens erhvervsbeskæftigelse har på bl.a. mand-hustru magtrelationen, når kønsrolleideologien holdes konstant.

Hypotesen er, at kvindens erhvervsbeskæftigelse vil tendere mod en forøgelse af hustruens magt i forhold til mandens. Hypotesens baseres på rigtigheden af følgende påstande:

1. Penge er en vigtig kilde til magt.
2. En person har mere kontrol over de penge vedkommende selv tjener, end over de penge andre tjener.
3. Rollen som »penge-indtjener« giver i vores samfund større mulighed for udvikling af følelsen af kompetence end husmoderens rolle gør.

materiale

Det totale materiale inkluderede 324 intakte familier med i det mindste 1 barn i alderen 9-13 år. materialet er indsamlet i Detroit og er repræsentativt for Detroit med hensyn til socioøkonomiske faktorer. for yderligere at holde andre faktorer, der kunne tænkes at have indflydelse på magtfordelingen, konstante udvalgtes indenfor dette materiale 89 familier med erhvervsbeskæftigede mødre, og 89 familier med mødre der ikke var erhvervsbeskæftigede. Disse familier svarede yderligere til hinanden med hensyn til kønsrolleideologi, mandens erhvervsbeskæftigelse, antal børn under 13 år og alder for ældste barn.

Dette begrænsede materiale anvendtes til at teste ovennævnte hypotese m.v.

Metode

Data blev indsamlet fra to kilder:

1. Postspørgeskema til hustruerne for oplysninger vedrørende deres erhvervsudøvelse, kønsrolleideologi og andre baggrundsfaktorer.
2. Interview i skolen af et af familiernes børn, som skulle besvare 33 parrede spørgsmål. Disse bestod af spørgsmål om hvilket familiemedlem, der gjorde en bestemt rutine husholdningsaktivitet, og hvilket medlem der bestemte verdørende samme aktivitet, f.eks.
   a. Hvem laver middagsmad?
   b. Hvem bestemmer, hvad der skal laves?

magt vil her blive anvendt som udtryk for det omfang i hvilket en person bestemmer over den andens adfærd.

Rutine husholdningsaktiviteterne omfatter aktiviteter indenfor mandens-, kvindens- og det fælles husholdningsområde og inden for børnepasningsområdet.

Resultater

I det udvalgte materiale fandtes ingen forskel mellem magten hos de udearbejdende kvinder og de hjemmearbejdende kvinder, dvs., at kvindens erhversstatus ikke direkte synes at påvirke magtstrukturen med hensyn til rutine husholdningsaktiviteter i familien.

Wolfe (1955):
Power and authorithy in the family

Problemstilling

formålet med undersøgelsen er at analysere forskellige magtkilders virkning på autoritetsstrukturen i mand-hustru relationen. Ved autoritet forstår Wolfe legitim magt, og autoriteten varierer fra familie til familie på mindst to måder; målt ved Ra og DS:

Ra mandens og hustruens relative autoritet. Herved forstås forholdet mellem hustruens autoritetsomfang og mandens autoritetsomfang.

[1]) En positiv korrelation mellem x og y angiver at stigende x medfører stigende y.

DS Graden af delt autoritet i familien. Herved forstås den andel af de familiemæssige aktiviteter, der udføres i fællesskab.

Til anskueliggørelse af autoritetsstrukturen viser diagram 1 den mulige fordeling af autoritetsrelationen på disse to dimensioner. Hvert punkt i diagrammet viser autoritetsrelationen for given Ra og for given DS.

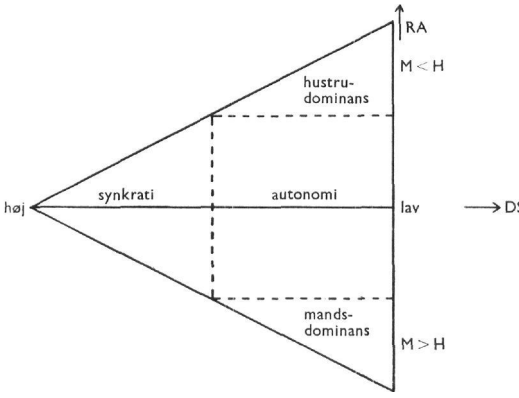

De stiplede linier deler autoritetsrelationen i fire typer.
Diagram 1: fordeling af autoritetsrelationen.

1. *Hustrudominans* findes i de familier, hvor hustruens autoritetsområde er betydeligt større end mandens.
2. *Synkrati* findes i de familier, hvor der næsten er balance mellem ægtefællernes relative autoritet, og hvor det fælles autoritetsområde udgør mindst halvdelen af familiens samlede autoritetsområder.
3. *autonomi* findes i de familier, hvor der næsten er balance mellem ægtefællernes relative autoritet, men hvor det fælles autoritetsområde udgør mindre end halvdelen af familiens samlede autoritetsområde.
4. *mandsdominans* findes i de familier, hvor mandens autoritetsområde er betydelig større end hustruens.

materiale

materialet stammer fra interview af 731 gifte kvinder i Detroit.

metode

(Se Blood og Wolfe side 10).

Resultater

166 af familierne faldt i den mandsdominerede gruppe, 201 tilhørte den synkratiske gruppe, 267 tilhørte den autonome gruppe, og 22 familier blev henregnet til den hustrudominerede gruppe.

følgende magtkilder blev undersøgt:

1. familiens sociale status og mandens indkomst.
2. kvindens erhvervsstatus.
3. kvindens alder.

ad 1

Under forudsætning af at andre faktorer er konstante, kan det forventes, at mænd med stor prestige i deres arbejde også besidder ressourcer af værdi for hjemmet. Det kan derfor forventes, at sådanne personer har mere magt i hjemmet end mindre »succesfyldte« personer. Prestige måles her ved indkomst og social status.

Det viser sig da også, at gennemsnitsindkomsten for de mandsdominerede familier er signifikant højere end gennemsnitsindkomsten for de øvrige kategorier. Tilsvarende er gennemsnitsindkomsten for de hustrudominerede familier mindre end gennemsnitsindkomsten for de øvrige kategorier. Synkratiske og autonome familier har samme gennemsnitsindkomst, og denne er placeret mellem de to andre gruppers indkomster. middelindkomstfamilierne har således oftere end andre familier en ligelig magtfordeling.

med hensyn til social status gør de samme forhold sig gældende som for indtægt, dvs. der er en positiv korrelation mellem mandens relative autoritet og den sociale status.

ad 2

Hustruer, som har erhvervsarbejde, har mulighed for at udvikle ressourcer, som vanskeligt kan udvikles i hjemmet. Disse kan derfor forventes at have mere magt end hustruer, som aldrig har arbejdet ude.

Dette bekræftes af undersøgelsen, idet signifikant flere hustruer i mandsdominerede familier aldrig har arbejdet uden for hjemmet. kvinder, som på interviewtidspunktet havde erhvervsarbejde, tenderede til at deltage i synkratiske eller autonome autoritetsrelationer.

ad 3

Hustruens relative magt kan forventes at stige med alderen. Dette begrundes med, at hun med stigende alder som regel bliver frigjort for en del forpligtelser over for børnene, så hun

kan føle sig mindre bundet af det bestående ægteskab.

Den mandsdominerede familietype viser da også en overvægt af kvinder under 40 år. I synkratiske familier er kvinderne typisk mellem 30 og 40 år. autonomiske familier er mere jævnt fordelt med hensyn til alder med en tendens mod at falde i kategorien 30–39 år. I halvdelen af de hustrudominerede familier er kvinden over 50 år.

Blood (1963)

The Husband-Wife Relationship

Problemstilling

Det stadig større antal gifte kvinder, der har erhvervsarbejde, har medført en meget hurtig forandring af familiestrukturen. konsekvensen af disse forandringer for bl.a. magtstrukturen i familier med forskellig indkomst ønskes undersøgt.

materiale og metode

(se Blood og Wolfe side 10).

Resultater

ægteskabelig beslutningsfordeling efter mandens indkomst og hustruens erhvervsmæssige status.

af skemaet ses, at mandsdominans for begge indkomstgrupper optræder mindre hyppigt, hvor kvinder har erhvervsarbejde, end i de familier, hvor kvinden er hjemmearbejdende.

I den lave indtægtsgruppe findes betydeligt flere tilfælde af hustrudominans end i den høje indtægtsgruppe. Dette gælder både de tilfælde, hvor kvinden er udearbejdende, og de tilfælde, hvor hun er hjemmearbejdende.

I den høje indtægtsgruppe findes til gengæld dels flere tilfælde af mandsdominering, hvor hustruen er hjemmearbejdende, og dels flere synkratiske tilfælde, hvor hustruen er udearbejdende, end tilfældet er i den lave indtægtsgruppe.

Ud fra en erkendelse af at magt ikke kan måles som en éndimensionel variabel, som det bl.a. har været tilfældet i Bloods hidtidige fremgangsmåde, opdeles de 8 spørgsmål, der har dannet basis for indekset, i det økonomiske område, det sociale område og børnepasningsområdet.

5 spørgsmål drejer sig om større økonomiske dispositioner. Disse viser et signifikant fald i mandens og en stigning i hustruens magt, når hustruen har erhvervsarbejde.

En beslutning inden for det sociale område blev uafhængigt af indkomstgruppen oftest afgjort i fællesskab, hvor kvinden havde erhvervsarbejde. Hvor kvinden var hjemmearbejdende, træffedes beslutningen oftest af kvinden i familier med lav indkomst og af manden i familier med høj indkomst.

Et spørgsmål, som henregnes til børnepasningsområdet, viser en nedgang i hustruens magt, når hun har erhvervsarbejde.

Det sidste spørgsmål vedrørende mandens valg af arbejde viser mandsdominans i alle grupperne.

Blood & Wolfe (1960)

Husbands and Wives

Problemstilling

familiens struktur undersøges ofte i relation til den sociale status, der hovedsageligt er bestemt ud fra mandens beskæftigelse, indkomst og uddannelse og er forholdsvis uafhængig af hustruens karakteristika. magtbalancen er imidlertid et personligt mellemværende mellem ægtefællerne, og det er derfor ønskværdigt at sammenligne mand og hustru på visse fælles karakteristika, således at deres relative ressourcer og kompetence kan belyses. Blood og Wolfe sammenligner her ægtefællernes relative uddannelse og deres relative erhvervsdeltagelse.

materiale og metode

(se Blodd og Wolfe side 10).

ægteskabeligt beslutningsmønster	mandens indtægt under 5.000		mandens indtægt over 5.000	
	Hustru hjemme	Hustru ude	Hustru hjemme	Hustru ude
mandsdominans .	21	9	31	10
Synkrati.	24	21	23	31
autonomi	23	26	27	27
Hustrudominans .	21	30	13	19
Ikke oplyst. . . .	11	14	6	13
I alt	100%	100%	100%	100%

Resultater

Blood og Wolfe undersøger først for fire forskellige statuslag, hvilken indflydelse ægtefællernes relative uddannelse har på magtstrukturen. De finder for samtlige kategorier, at manden har større magt end hustruen. for de tre øverste statuslag findes imidlertid, at jo mere uddannelse hustruen har i forhold til manden, jo mere magt har hun. I det laveste statuslag har hun derimod mindst magt, hvor ægtefællerne har nogenlunde samme uddannelse. man kunne således tænke sig, at den tidligere fundne positive korrelation mellem social klasse og mandens magt kunne forklares ved, at mænd i de højere statuslag havde relativt højere uddannelse end deres hustruer sammenlignet med mænd i andre statuslag.

Holdes den relative uddannelse mellem ægtefællerne konstant, stiger mandens magt med stigende status, både hvor hustruen har længere uddannelse end manden, og hvor manden har længere uddannelse end hustruen. Statusfaktoren og uddannelsesfaktoren indvirker altså uafhængig af hinanden på magtstrukturen.

Undersøges ægtefællernes relative erhvervsdeltagelse, viser det sig, at uanset hvilken som helst af ægtefællerne der arbejder, vinder vedkommende magt derved. Ikke blot øges hustruens magt ved erhvervsarbejde, men også mandens magt øges ved større arbejdsindsats, f.eks. ved overarbejde.

middleton & Putney (1960)

Dominance in Decisions in the family

Problemstilling

Den eksisterende litteratur angiver, at familiens magtstruktur er afhængig af bl.a. social status. formålet med denne undersøgelse er at eftervise, om de sociale grupper varierer med hensyn til magt i familien som forudsagt i litteraturen. af litteraturen fremgår det, at den patrikalske tradition tidligere var den dominerende, men at middelklassefamilierne har skiftet til ligestilling, mens arbejderklassefamilierne er forblevet ved de gamle familietraditioner.

materiale

materialet bestod af 40 ægtepar, heraf var 20 fra middelklassen og 20 fra arbejderklassen. Som repræsentant for førstnævnte gruppe var valgt college professorer, og for sidstnævnte var valgt faglærte arbejdere. Yderligere var de 40 ægtepar ens på følgende variable:

1. født i amerika.
2. Havde mindst 1 barn.
3. Havde været gift i mindst 2 år.
4. Var mellem 25 og 49 år.

metode

I stedet for at foretage interview af enten manden eller hustruen blev et spørgeskema om holdninger til almindelige familieproblemer udfyldt af mand og hustru individuelt. Spørgeskemaet indeholdt 15 spørgsmål i hvert af følgende fire områder: 1. børnepasning, 2. indkøb og levestandard, 3. holdninger til forskellige roller og 4. fritid.

Spørgsmålene var udformet således, at de afspejlede den interviewede persons værdi eller præferenceskala, og de var valgt på en sådan måde, at der skulle være sandsynlighed for uoverensstemmelse mellem ægtefællerne.

først udfyldte mand og hustru spørgeskemaet individuelt, og derefter blev de bedt om at udfylde det sammen for at give udtryk for familiens fælles holdning.

antallet af uoverensstemmelser mellem mandens og hustruens individuelle besvarelser blev noteret, og den procentdel af uoverensstemmelserne, som i det fælles spørgeskema var blevet besvaret i overensstemmelse med mandens synspunkt, blev beregnet.

Resultater

Undersøgelsen viste, at der ingen signifikant forskel var på magten i de to statuslag hverken for det samlede indeks eller ved opdeling på de fire magtområder.

Ud fra det forhåndenværende materiale sammenlignedes de relative beslutningsdominanser for familier, hvor kvinden er udearbejdende henholdsvis hjemmearbejdende.

Den erhvervsarbejdende hustru var signifikant mindre dominerende end hjemmearbejdende med hensyn til børnepasning, fritid og rolleholdninger. Derimod er der ikke fundet signifikant forskel mellem disse to grupper med hensyn til beslutning om køb og levestandard, skønt dette kunne forventes, da den erhvervsarbejdende hustru bidrager til familieindkomsten.

Vurdering af resultaterne

Resultaterne af de foreliggende undersøgelser er i visse tilfælde modstridende. Dette kan skyldes de forskellige metoder til måling af

magt, der er anvendt, og det vil derfor være nødvendigt at foretage en nærmere vurdering af dette forhold.

De forskellige rapporters undersøgelse af forholdet mellem hustruens erhvervsstatus og magtfordeling vil først blive taget under behandling og derefter forholdet mellem social status, indkomst og magtfordeling.

1. Relation mellem hustrus erhvervsstatus og magtfordeling

Blood (1963) fremhæver ønskværdigheden af at skelne mellem forskellige områder, i hvilke den ægteskabelige magt bliver udøvet, og finder ved en genbearbejdning af sin undersøgelse, at hustruens erhvervsbeskæftigelse forøger hendes andel i større økonomiske beslutninger, formindsker hendes indflydelse på børnepasningsområdet samt fører til fælles bestemmelse med hensyn til sociale aktiviteter.

Blood og Hamblin (1958) finder igen signifikant forskel mellem magten hos ude- og hjemmearbejdende hustruer. Blood gør i en kritik af denne undersøgelse rede for, at mindre end halvdelen af de 18 spørgsmål i magtindekset involverer større økonomiske beslutninger. De øvrige spørgsmål omfatter adskillige beslutninger vedrørende husholdningen. Blood påpeger da også, at denne skala ikke vil kunne eftervise formodningen om, at hustruens erhvervsarbejde medfører større indflydelse på økonomiske beslutninger og formindsket indflydelse på husholdningsbeslutninger.

Heer (1958) fandt ved at spørge om, hvem der plejede at træffe den afgørende beslutning, når der var uenighed om en virkelig vigtig afgørelse, at dette signifikant oftere var tilfældet for den udearbejdende hustru end for den hjemmearbejdende. Denne opdeling går på tværs af de ovennævnte områder, men det kan vel antages, at større økonomiske beslutninger udgør en væsentlig del af de virkelig vigtige beslutninger, der foretages i en familie.

Hoff mans måling af magt (1960) bygger på en anden opfattelse af magt end de øvrige undersøgelser, idet magt er udtryk for det omfang, i hvilken den ene ægtefælle bestemmer over den andens adfærd. Til måling heraf indhentedes oplysninger om, dels hvem der tog bestemmelse vedrørende, og dels hvem der udførte en række rutine husholdningsaktiviteter inden for henholdsvis mandens, hustruens og det fælles husholdningsområde samt inden for børnepasningsområdet. Resultaterne vedrørende bestemmelse kan, når der ses bort fra, hvem der udfører handlingen, sammenlignes direkte med resultaterne fra de øvrige undersøgelser. Hoffmans resultater viser da også, at erhvervsarbejdende mødre har signifikant mindre magt end de hjemmearbejdende på husholdningsområdet og på børnepasningsområdet, samt at deres mænd har signifikant mere magt på disse områder.

når Hoffman ud fra sin magtdefinition ingen forskel fandt mellem de erhvervsarbejdende og de hjemmearbejdende mødre, viser dette blot, at hustruens erhvervsarbejde ingen indvirkning har på balancen mellem den, der tager beslutningen, og den, der udfører arbejdet.

Wolfes magtindeks (1959) baseres på 8 spørgsmål sammensat af 5 vedrørende økonomiske beslutninger, 1 vedrørende børnepasning, 1 vedrørende sociale aktiviteter og 1 vedrørende mandens arbejde. Indekset er altså fortrinsvist økonomisk, og der fandtes da også signifikant flere hustruer i mandsdominerede familier, der aldrig havde arbejdet uden for hjemmet.

middleton og Putney (1960) anvendte en helt anden undersøgelsesteknik, idet de fremkaldte en eksperimentel situation. De observerede løsningen af spørgsmål om holdninger til almindelige familieproblemer, hvorom mand og hustru var uenige. Dette er i modsætning til de øvrige undersøgelser, der beskæftiger sig med, hvordan beslutningerne udføres i praksis. Undersøgelsen kan derfor ikke uden videre sammenlignes med de øvrige.

I overensstemmelse med de øvrige undersøgelser fandtes dog, at den erhvervsarbejdende hustru var signifikant mindre dominerende end den hjemmearbejdende med hensyn til børnepasning. Det samme gjaldt for fritid og rolleholdninger. Der var imidlertid ingen signifikant forskel på de to grupper med hensyn til beslutninger om køb og levestandard. Dette resultat kan muligvis skyldes, at kategorien køb og levestandard ikke svarer til de andre undersøgelsers økonomiske spørgsmål. Der er ikke i artiklen gjort rede for alle de spørgsmål, der falder inden for denne kategori, men det eksempel, der er givet: »Skal et brudepar ønske sig sølv eller praktiske ting som håndklæder, tallerkener osv.«, tyder på, at en direkte sammenligning ikke er mulig.

Yderligere medfører det lille antal inter-

viewpersoner i denne undersøgelse, at konklusionen skal tages med et vist forbehold.

Derudover skal det nævnes, at *kligler* i en doktorafhandling: »The Effects of the Employment of married Woman on Husbands and Wife Roles« har fundet, at middelklasse **mødre,** der har udearbejde, har signifikant mere magt i større økonomiske beslutninger end middelklasse mødre, der har hjemmearbejde.

2. Relation mellem social klasse, indkomst og magtfordeling

Heer (1958) fandt, at hustruer fra arbejderklassen oftere end hustruer fra middelklassen dominerede, når der var uenighed mellem ægtefællerne om en vigtig beslutning.

Wolfe (1959) fandt ud fra sit magtindeks, der overvejende var baseret på vigtige økonomiske beslutninger, noget tilsvarende. Der viste sig en positiv korrelation mellem mandens relative autoritet i forhold til hustruens og deres sociale status, dvs. manden har stigende magt ved stigende status.

middleton og Putney (1960) fandt på grundlag af deres eksperimentelle situation ingen signifikant forskel på magten i henholdsvis middelklassen og arbejderklassen. af samme grund som tidligere nævnt kan denne undersøgelse ikke uden videre sammenlignes med de øvrige undersøgelser.

Wolfe (1959) fandt for indkomst noget tilsvarende som for social status, idet gennemsnitsindkomsten var størst i de mandsdominerede familier, derefter kom de synkratiske og autonome familier, som havde nogenlunde samme gennemsnitsindkomst, og den laveste gennemsnitsindkomst fandtes i de hustrudominerede familier.

På basis af disse vurderinger kan resultaterne sammenfattes til følgende punkter:

1. Den erhvervsarbejdende hustru har mere relativ magt end den hjemmearbejdende hustru med hensyn til større økonomiske beslutninger eller vigtige afgørelser og mindre relativ magt med hensyn til beslutninger vedrørende **rutine** husholdningsaktiviteter og børnepasning.

2. Stigende social status og stigende indkomst medfører faldende relativ magt hos kvinden. Dette er fortrinsvis efterprøvet i afgørelse af større økonomiske beslutninger.

faktorerne under 1 og 2 indvirker uafhængigt af hinanden på magtstrukturen.

3. Der er en tendens til en forøgelse af hustruens relative magt jo mere uddannelse hun har i forhold til manden. Denne relation er fundet ved beslutninger, der fortrinsvis omhandler større økonomiske afgørelser.

Uddannelsesfaktoren indvirker uafhængigt af den sociale status på magtstrukturen.

4. Stigende antal mindreårige børn medfører faldende relativ magt hos hustruen. Denne relation er fundet ved afgørelser af vigtige beslutninger.

antallet af mindreårige børn indvirker uafhængigt af kvindens erhvervsstatus på magtstrukturen.

5. kvindens relative magt stiger i takt med hendes alder. Dette er vist at gælde for større økonomiske dispositioner.

Diskussion

Ifølge de tidligere nævnte teorier vil magten være hos den af ægtefællerne, der vil opnå et større udbytte af sine ressourcer ved at afslutte den gensidige udvekslingsrelation i det eksisterende ægteskab og gå ind i udvekslingsrelationer uden for ægteskabet, dvs. de faktorer, der forøger en persons ressourcer, vil samtidig forøge denne persons potentielle magt.

med hensyn til større økonomiske beslutninger og andre vigtige afgørelser viste det sig da også, at magtfordelingen fulgte teorien, idet kvindens relative magt:

1. øgedes, når hun havde erhvervsbeskæftigelse,
2. mindskedes med stigende social status (social status er afhængig af mandens karakteristika) og med forøgelse af mandens indtægt,
3. tenderede til at øges, jo mere uddannelse kvinden havde i forhold til manden,
4. mindskedes med antallet af mindreårige børn (jo flere børn jo mere er kvinden afhængig af manden, idet det er vanskeligere for hende at klare sig alene),
5. øgedes med kvindens stigende alder (denne faktor kan tænkes at være afhængig af 4, da kvinden med stigende alder som regel vil blive frigjort for en del forpligtelser.

Inden for husholdningen og børnepasningen førte kvindens erhvervsdeltagelse imidlertid til en formindskelse af hendes relative magt. Dette synes umiddelbart i modstrid med teorien; men de spørgsmål, der i disse områder er anvendt til måling af magt, drejer sig fortrinsvis om be-

stemmeise vedrørende rutineaktiviteter. Det kan derfor tænkes, at den fundne forskel i beslutningsfordeling ikke er en egentlig magtforskel, men en praktisk funktion af en forskel i arbejdsdelingen. Denne hypotese vil blive nærmere belyst i afsnittet om arbejdsdeling.

II del. arbejdsfordelingen i familien

a. Teori om arbejdsdeling i familien

Blood og Wolfe (1960) fremhæver, at tidligere gjorde mænd »mandearbejde« og hustruer »kvindearbejde«. mandearbejdet krævede styrke og udholdenhed, medens kvindearbejdet var koncentreret om hjemlige sysler. kvinderne fødte børnene, hvilket naturligt medførte omsorg for børnene også med hensyn til mad og klæder. Hustruen blev derfor næsten automatisk ansvarlig for en stor del af husholdningsopgaverne.

kvindernes stigende erhvervsbeskæftigelse har imidlertid medført, at manden også må tage del i husholdningsaktiviteterne. En sådan assistance fra manden resulterer enten i, at han helt overtager nogle af de traditionelt kvindelige pligter, eller at han deler visse pligter med sin hustru. En faktor, der modvirker fælles udførelse af arbejdet, er imidlertid individuelle præferencer for specielle opgaver.

Som ved magtfordelingen fremhæver Blood og Wolfe to determinanter for arbejdsdelingen:

1. Traditionelle faktorer.
2. Situationsafhængige faktorer.

med hensyn til de situationsafhængige faktorer fremhæves specielt 2 relevante. Den ene er den tid, der haves til rådighed, idet en forudsætning for at udføre et arbejde i huset, er, at man er til stede. forhold, der holder manden eller hustruen væk fra hjemmet, reducerer derfor deres mulige deltagelse i husarbejdet. Den anden faktor er individernes specielle evner, der for udførelsen af mange opgaver vejer tungere end tidsfaktoren.

b. Problemer vedrørende måling af arbejdsdeling

nogle af de væsentligste problemer, der opstår ved måling af arbejdsdelingen, svarer til problemerne ved måling af magt, hvorfor samme fremgangsmåde, som anvendt herunder, vil blive overført til afsnittet om arbejdsdeling.

d. Gennemgang af de enkelte undersøgelser

Blood & Wolfe (1960)

Husbands and Wives

Problemstiling

Blood og Wolfe søger at klarlægge, hvilke faktorer der har betydning for de forskelle, der findes i arbejdsdelingen fra familie til familie, og de opstiller følgende spørgsmål:

følger visse grupper i samfundet de traditionelle normer for arbejdsdeling, blot fordi normerne er traditionelle? Hvilke faktorer påvirker mandens og hustruens deltagelse i husholdningsaktiviteterne?

materiale

(se Blood og Wolfe side 10).

metode

arbejdsdelingen blev målt ved hjælp af otte spørgsmål omfattende aktiviteter, som de fleste familier udfører. Tre af spørgsmålene faldt i det traditionelt mandlige aktivitetsområde, fire i det traditionelt kvindelige aktivitetsområde og et i det økonomiske.

En familie, hvor manden altid udførte de traditionelt mandlige aktiviteter og kvinden de traditionelt kvindelige aktiviteter, blev betegnet som traditionel.

Resultater

for det samlede materiale er det overvejende indtryk, at aktiviteterne udføres i overensstemmelse med det traditionelle kønsmønster. kun seks procent af de udspurgte familier havde dog en fuldstændig traditionel arbejdsdeling. Blandt katolikker, landboere og immigranter, der normalt anses for at have en meget traditionel rolleopfattelse, kunne den ekstremt traditionelle form for arbejdsdeling derfor forventes. men disse familier afveg imidlertid ikke fra gennemsnittet. Traditionelt kulturelle faktorer synes således ikke at kunne forklare variationerne i arbejdsdeling mellem familierne.

Blood og Wolfe undersøger yderligere forskelle i arbejdsdeling afhængig af mandens indtægt og ægtefællernes relative deltagelse i erhvervslivet.

Resultaterne viser, at jo højere indtægt manden har, jo mindre deltager han i de huslige aktiviteter. med hensyn til deltagelse i erhvervslivet viser undersøgelsen, at jo mere den konventionelle erhvervsfordeling bliver forstyrret,

jo mere ændres den oprindelige arbejdsfordeling, således at forpligtelserne til en vis grad fordeles blandt ægtefællerne i overensstemmelse med den mængde tid, de har til rådighed.

Blood og Wolfe undersøger derefter virkningen af kvindens erhvervsdeltagelse i familier, hvor manden tjener mindre end $ 5000 om året, og i familier, hvor manden tjener mere end $ 5000.

I familier, hvor manden tjener under $ 5000, resulterer hustruens erhvervsbesæftigelse i, at manden bliver nødt til at hjælpe hustruen med de traditionelle kvindelige husholdningsaktiviteter. Samtidig yder manden også mere i de traditionelt maskuline husholdningsaktiviteter.

I familier, hvor manden tjener mere end $ 5000 om året, resulterer hustruens erhvervsdeltagelse i, at manden blot udfører flere af de traditionelt maskuline aktiviteter. Deres finansielle situation sætter dem imidlertid i stand til enten at få andre til at udføre en del af de traditionelt kvindelige husholdningsaktiviteter under hustruens opsyn, eller i at mekanisere dette arbejde, så det bliver mindre tidskrævende for hustruen. ægteskaber med høj indtægt har altså, efter de anvendte definitioner, en mere traditionel arbejdsfordeling end ægteskaber med lav indtægt.

med hensyn til det økonomiske område spurgtes der om, hvem der holdt regnskab med pengene og betalte regningerne. Der blev ikke her fundet nogen forskel mellem kvinder, der på interviewtidspunktet var udearbejdende, og dem der var hjemmearbejdende. Derimod fandtes en forskel mellem de kvinder, der på et eller andet tidspunkt efter ægteskabets indgåelse havde haft erhvervsarbejde, og de der ikke havde haft det. Dette forklares ved, at deltagelse i erhvervsarbejdet har øget hustruens finansielle kompetence. Evner synes at være en forudsætning for udførelsen af denne administrative opgave.

Denne formodning underbygges også af en fundet signifikant positiv korrelation mellem mandens indkomst og sandsynligheden for, at han har det daglige ansvar for familiens økonomi.

Yderligere ar det uafhængigt af den sociale status fundet, at den ægtefælle, der har den højeste uddannelse, oftest tager sig af økonomien.

Blood & Hamblin (1958)
The Effect of the Wife's Employment on the family Power Structure

Problemstilling

Den erhvervsarbejdende hustru deler ansvaret for familiens økonomiske underhold med manden og kan således tillade sig at appellere til manden om hjælp med husholdningsaktiviteterne. Det kan derfor forventes, at mænd med udearbejdende hustruer gennemsnitlig udfører en større andel af husholdningsaktiviteterne end mænd med hjemmearbejdende hustruer.

materiale

(se Blood og Hamblin side 8).

metode

mændene blev bedt om at vurdere, hvor mange timer om ugen de tilbragte med at udføre 12 forskellige husholdningsaktiviteter, som f.eks. opvask, madlavning og indkøb. Hustruerne lavede en lignende vurdering for sig selv. På basis af dette blev det udregnet, hvor stor en procentdel mandens andel udgjorde af det samlede husholdningsarbejde.

Resultater

Resultatet blev, at mænd med erhvervsarbejdende hustruer gennemsnitlig udførte 25 pct. af husholdningsarbejdet, mens mænd med hjemmearbejdende hustruer udførte 15 pct. Denne forskel er signifikant.

Den større procentvise andel i husarbejdet for mænd med udearbejdende hustruer kunne imidlertid skyldes et fald i det totalt udførte husarbejde. Det viste sig dog, at der ikke var nogen signifikant forskel mellem det totale antal timer, der anvendtes på husholdningsaktiviteter i de to familietyper.

Hoffman (1960)
Parental Power Relations and the Division of Household Tasks

Problemstilling

Hoffmans undersøgelse omfattede ud over magtfordelingen også en analyse af virkningen af hustruens erhvervsbeskæftigelse på mandens og hustruens deltagelse i husholdningsaktiviteterne.

materiale og metode

(se Hoffman side 16-17).

Resultater

De rutine husholdningsaktiviteter, der indgik i spørgeskemaet, var fordelt efter, hvilke områder de traditionelt tilhørte:

1. Husholdningsrådet
   a. hustruens område,
   b. mandens område,
   c. det fælles område.
2. Børnepasningsområdet.

Undersøgelsen viste, at erhvervsarbejdende hustruer deltog signifikant mindre i alle underafdelinger af husholdningsområdet end hjemmearbejdende hustruer. Dette gjaldt både for de fuldtidsansatte og de deltidsansatte hustruer. De udearbejdende hustruer deltog også mindre i børnepasningen; men denne forskel var ikke signifikant.

Undersøgelsen viste yderligere, at mænd med udearbejdende hustruer deltog mere i samtlige husholdningsområder end mænd med hjemmearbejdende hustruer. Denne forskel var signifikant for det traditionelle fælles område for mænd med både fuldtids- og deltidsarbejdende hustruer, medens den på hustruens traditionelle område kun var signifikant for mænd med hustruer, der havde fuldtidsarbejde.

mænd med udearbejdende hustruer deltog mere i børnepasningsområdet end mænd med hjemmearbejdende hustruer, men også her var forskellen kun signifikant, når hustruen havde heltidsarbejde.

Powell (1960)
family Variables

Problemstilling

Powell søger information om relation mellem mødres erhvervsbeskæftigelse og fordelingen af husholdningsaktiviteterne mellem familiemedlemmerne på tre forskellige stadier i familiens livscyklus.

materiale og metode

materialet stammer fra interview af 130 kvinder i florida. Disse kvinder var alle hvide, født i amerika, og levede i intakte middelklassefamilier i bymiljø.

De tre forskellige stadier i familiens livscyklus blev bestemt ved det ældste barns alder:

1. 3-6 år
2. 7-12 år,
3. 13 år og derover.

moderen blev regnet som erhvervsbeskæftiget, hvis hun arbejdede mere end 16 timer om ugen uden for hjemmet.

fordelingen af husholdningsaktiviteter blev foretaget ved for hvert familiemedlem at give et skøn over antallet af husholdningsaktiviteter, vedkommende udførte.

Resultater

I gruppe 1 familier, hvor moderen havde erhvervsarbejde, var hendes andel i husholdningsaktiviteterne mindre og faderens større end i familier, hvor moderen ikke arbejdede uden for hjemmet. forskellen var dog ikke signifikant. Derimod var der signifikant mere betalt hushjælp i familier med udearbejdende mødre.

I gruppe 2 familier udførte den hjemmearbejdende mor signifikant flere husholdningsaktiviteter end den udearbejdende. Til gengæld havde den udearbejdende signifikant mere hushjælp. mandens indsats var derimod uafhængig af kvindens erhvervsstatus.

I gruppe 3 familier var der ingen forskel på antallet af husholdningsaktiviteter, der udførtes af kvinderne i de to kategorier. Der fandtes heller ingen forskel mellem mændenes indsats og omfanget af hushjælp.

I alle familiegrupper fandtes, at hustruens erhvervsarbejde var uden indflydelse på den mængde husholdningsarbejde, der udførtes af børnene.

olsen (1960)
Distribution of family Responsibilities and Social Stratification

Problemstilling

formålet var at undersøge relationen mellem ansvarsfordelingen i familien og den sociale stratifikation. Denne problemstilling begrundes ved:

1. ansvarsfordelingen er i de senere år blevet anvendt som en meget væsentlig faktor til til belysning af forskelle mellem den traditionelle og den ligestillede familietype.
2. nyere sociologiske familieundersøgelser understreger familiestrukturens afhængighed af den omgivende sociale struktur.

materiale

Data, der er samlet i omaha, nebraska, består af 391 interviews af gifte kvinder fra 5 statuslag. Undersøgelsen adskiller sig fra den almindelige metodologiske teknik, idet de individuelle familiers status ikke direkte blev anvendt. I stedet blev et områdes statusniveau bestemt, og familierne blev tilfældigt valgt i disse områder. Den begrebsmæssige enhed var således det sociale område snarere end den individuelle familie.

metode

fordelingen af ansvar (ved ansvar menes her såvel ansvar for en handlings udførelse som ansvar for en beslutningsproces) blev målt ved spørgsmål til husmoderen om, hvilket familiemedlem der normalt havde ansvar for 160 nærmere specificerede aktiviteter. nogle af aktiviteterne krævede fysisk arbejde og andre beslutningstagelse. Det samlede aktivitetsområde dækkede alle mulige aspekter af familielivet.

Resultater

Der var ingen signifikante forskelle mellem de tre midterste statuslag, hvorfor disse blev betegnet som et. Statuslagene betegnes herefter som høj-, middel- og lavstatus.

fordeling af ansvar inden for familien har signifikant relation til de nævnte statuslag:

ansvarsfordelingen fremgår af nedenstående tabel.

Middelf ordelingen af familiemedlemmernes ansvar i de forskellige statuslag udtrykt i procent.

	Højstatus	middelstatus	lavstatus
Hustru	50,7	58,5	61,0
mand	32,3	36,7	31,9
Børn	6,9	3,6	6,0
Ekstra hjælp	10,1	1,2	1,1
I alt	100,0 »o	100,0 %	100,0 %

1. Hustruens ansvar falder med stigende status.
2. mandens ansvar er mindre i familier med høj- og lavstatus end i familier med middelstatus.
3. ansvaret pr. barn er nogenlunde det samme overalt. (Tabellen viser den del af familiens ansvar, der påhviler børnene, sammenlignes imidlertid ansvaret pr. barn i de tre kategorier, findes ingen signifikant forskel).
4. Betalt hjælp findes kun i signifikant mængde i højstatushjemmene.

Sammenlignes fordelingen af ansvar inden for de forskellige statuslag, findes, at både mandens og kvindens ansvar i højstatus er lavere end i de andre statuslag, idet der her haves hjælp udefra. I middelstatusfamilier forøges både mændenes og hustruernes ansvar. I lavstatusfamilier svarer mandens ansvar til højstatusmandens, medens resten overlades til hustruen.

med henblik på en analyse af, hvilke specifikke ansvarsområder, der især påvirkes af ændringen i statuslag, blev 26 af de 100 aktiviteter studeret nærmere. De aktiviteter blev udeladt, der synes at have en underordnet betydning, og de, der blev gjort af samme person i næsten alle hjem.

De 26 spørgsmål kan klassificeres efter de fire hovedområder:

1. Det huslige område der omfatter udelukkende fysiske aktiviteter.
2. Børnepasningsområdet, der omfatter fysiske aktiviteter og beslutninger.
3. Det økonomiske område, der omfatter fysiske aktiviteter og beslutninger.
4. Det sociale område, der udelukkende omfatter beslutninger.

Hustruens faldende ansvar med stigende status viste især at gøre sig gældende på børnepasningsområdet.

De områder, hvor middelstatusmanden havde signifikant større ansvar end andre mænd, var især områder, der normalt blev betragtet som mandens typiske arbejdsområde. Desuden deltog middelstatusmanden mere i familiens sociale planlægning end andre mænd.

Vurdering af resultaterne

af de 5 undersøgelser om arbejdsdeling beskæftiger 3 sig udelukkende med relationer mellem hustruens erhvervsbeskæftigelse ag arbejdsdeling, 1 udelukkende med relationer mellem mandens status og arbejdsdeling og endelig 1 med både mandens indkomst og hustruens erhvervsstatus i relation til arbejdsdeling. med henblik på førstnævnte relation vil der blive skelnet mellem tre forskellige stadier i familiens livscyklus således, som det blev gjort af Powell:

første stadie - ældste barn 3-6 år (Blood & Hamblin, Powell).

andet stadie - ældste barn 7-12 år (Hoffman, Powell).

Tredie stadie - ældste barn 13 år og derover (Powell).

første stadie

Blood og Hamblin (1958) finder, at hustruer med erhvervsarbejde bruger signifikant mindre tid på husholdningsaktiviteter end hjemmearbejdende hustruer, samtidig med at deres mænd bruger signifikant mere tid herpå end mænd med hjemmearbejdende hustruer.

Powell (1960) finder, at hustruer med erhvervsarbejde udfører færre husholdningsaktiviteter end hjemmearbejdende hustruer, og at deres mænd udfører flere end mænd med hjemmearbejdende hustruer. Denne forskel er dog ikke signifikant. Derimod var der signifikant flere erhvervsarbejdende hustruer, der havde betalt hushjælp, end hjemmearbejdende hustruer.

Dette er forklaret ved, at Powell's undersøgelse er udført i florida, hvor billig farvet hushjælp er en almindelig aflastning af den erhvervsarbejdende hustru.

andet stadie

Hoffman (1960) finder, at samtlige udearbejdende hustruer, udfører signifikant færre rutine husholdningsaktiviteter på alle husholdningsområder end de hjemmearbejdende hustruer, og færre rutine aktiviteter i børnepasningsområdet.

mænd med udearbejdende hustruer havde flere husholdningspligter på samtlige områder end mænd med hjemmearbejdende hustruer. forskellen var dog kun signifikant på det traditionelle fællesområde. Derudover var forskellen også signifikant på hustruens område og på børnepasningsområdet, når hustruen havde heltidsarbejde.

Powell (1960) finder, som Hoffman, at den udearbejdende hustru udfører signifikant færre husholdningsaktiviteter end den hjemmearbejdende. Til gengæld var der ingen forskel på mænd med hjemmearbejdende hustruer og mænd med udearbejdende hustruer.

En rimelig forklaring herpå synes at være følgende:

I områder, hvor hushjælp er billig og let at få, vil denne hjælp være at foretrække, da det således ikke bliver nødvendigt at ændre den mere traditionelle rollefordeling mellem mand og hustru. Hvis hushjælp ikke er til rådighed i tilstrækkelig mængde, vil det blive nødvendigt at ændre arbejdsdelingen, således at manden bliver tvunget til at påtage sig udførelsen af ekstra husholdningsaktiviteter.

Tredie stadie

fra dette stadie findes kun Powell's undersøgelse, der ikke viste større forskel på arbejdsfordelingen i familier, hvor hustruen har udearbejde, og hvor hun har hjemmearbejde.

Blood og Wolfe (1960) finder, at i familier, hvor manden tjente under $ 5000, udførte den erhvervsarbejdende hustru færre husholdningsaktiviteter end den hjemmearbejdende både på det traditionelt kvindelige og det traditionelt mandlige område, medens hendes mand udførte tilsvarende flere aktiviteter.

I familier, hvor manden tjente mere end $ 5000 udførte den erhvervsarbejdende hustru kun færre husholdningsaktiviteter end den hjemmearbejdende i det traditionelt mandlige område, medens hendes mand her udførte tilsvarende flere. Dette forklares ved, at den erhvervsarbejdende hustrus arbejdsindsats i familier med højere indtægt formodes at blive reduceret ved hjælp af hushjælp eller maskiner, således at hun kan udføre aktiviteterne på mindre tid, eller blot ved opsyn. Der er her overensstemmelse med Powell's resultater, der viste, at den nødvendige hjælp ikke blev ydet af manden, men af ekstra hjælp, hvor dette var muligt.

olsen (1960). fra denne undersøgelse kan kun resultaterne fra det huslige område anvendes til belysning af arbejdsdelingen. Det fremgik heraf, at middelklassemanden ydede signifikant større indsats end de øvrige mænd i det traditionelt maskuline område. Da der ikke er foretaget en differentiering mellem ude- og hjemmearbejdende hustruer, kan denne undersøgelse ikke umiddelbart sammenlignes med de øvrige.

På basis af dette kan resultaterne sammenfattes i følgende punkter:

1. I familier, hvor det ældste barn er under 13 år, udfører den erhvervsarbejdende hustru færre husholdningsaktiviteter end den hjemmearbejdende hustru.
2. Dette opvejes til en vis grad af, at den erhvervsarbejdende hustrus mand påtager sig

flere husholdningsaktiviteter. mængden af de aktiviteter, disse mænd påtager sig, synes dels at afhænge af, det antal timer hustruen er borte fra hjemmet, dels af muligheden for at skaffe alternativ hjælp til hustruen i form af husholdningsmaskiner eller fremmed hushjælp.

Powell's undersøgelse viser, at andre forhold end de her nævnte gør sig gældende for familier, hvor det ældste barn er 13 år og derover, idet de udearbejdende hustruer i denne gruppe ikke modtog mere hjælp end de hjemmearbejdende hustruer. De foreliggende undersøgelser giver imidlertid ikke mulighed for en nærmere undersøgelse af dette forhold.

Der er en tendens til, at udearbejdende hustruer udfører færre og deres mænd flere aktiviteter i børnepasningsområdet, end tilfældet er med hjemmearbejdende hustruer og disses mænd.

5. Der var kun et spørgsmål i alle undersøgelserne, der faldt inden for det økonomiske område. Det fremgik heraf, at det var en kombination af kompetence og tid, der var bestemmende for hvem af ægtefællerne, der udførte denne aktivitet.

Diskussion

I afsnittet om magtfordelingen i familien blev det fundet, at den udearbejdende kvinde traf færre bestemmelser end den hjemmearbejdende vedrørende rutineaktiviteter indenfor husholdning og børnepasning. Det blev påpeget, at denne forskel muligvis skal ses som en praktisk funktion af en forskel i arbejdsdelingen og ikke som en forskel i magt. Denne formodning er blevet støttet af undersøgelserne om arbejdsdeling, således at den forskel, der er fundet i arbejdsdelingen af rutine aktiviteter mellem de to grupper, svarer til en forskel i beslutninger over disse aktiviteter.

1. Blood, R. D.: »The Husband-Wife Relationship» i nye og Hoffman: »The Employed mother in america«, Rand mc nally, 1963.
2. Blood, R. o. og Hamblin: »The Effect of the Wife's Employment on the family Structure«, Social forces XXXVI, 1958, 347-52.
3. Blood, R. o. og Wolfe, D. m.: »Husbands and Wives«, The free Press, new York, 1960.
4. Heer, D. m.: »Dominance and the Working Wife«, Social forces XXXVI, 1958, 341-47.
5. Heer, D. m.: The measurement and Bases of family Power«, marriage and family 1963, 2:133.
6. Herbst, P. G.: »The measurement of family Relationships«, Human Relation V no. 1, 1952, 3-35.
7. Hoffman, l. W.: »Parental Power Relations and the Division of Households Tasks«, marriage and family living XXII, 1960, 27-35.
8. middleton, R. og Putney, S.: »Dominance in Decisions in the family«, american Journal of Sociology, lXV, 1960, 605-09.
9. olsen, m. E.: »Distribution of family Responsibilities and Social Stratification«, marriage and family living XXII, 1960, 60–65.
10. Powell, k. S.: »family Variables«, i nye og Hoffman »The Employed mother in america«, Rand mc nally, 1963.
11. Wolfe, D. k.: »Power and authority in the family«, i Cartwright: »Studies in Social Power«, michigan, 1959.

Udearbejde og familien

nogle resultater fra Socialforskningsinstituttets undersøgelse af gifte kvinder i familie og erhverv.

Socialforskningsinstituttets undersøgelse af gifte kvinder i familie og erhverv viste, at en trediedel af alle gifte kvinder under 60 år var beskæftiget ved udearbejde i foråret 1965. En nærmere analyse af gifte kvinders deltagelse i erhvervslivet viste, at udearbejde er mere udbredt i byerne og blandt de yngre generationer, og at man kan forvente en udvikling, som vil medføre, at alle gifte kvinder i løbet af deres ægteskab vil være beskæftiget ved udearbejde i kortere eller længere tid.

Hvilken betydning har den gifte kvindes deltagelse i erhvervslivet for hendes stilling i familien? Udearbejdende gifte kvinder bruger gennemsnitligt 4,5 timer dagligt til forskelligt husarbejde sammenlignet med 7 timer for de hjemmearbejdende. Selv om de udearbejdende gifte kvinder bruger mindre tid til husarbejde, må langt de fleste bruge en forholdsvis stor andel af deres fritid til husarbejde.

Det fremgår desuden af materialet, at de anvender flere timer i week-end'en til rengøring, vask, strygning og tøj-reparation end de hjemmearbejdende. kun ret få, nemlig 15 pct. af de udearbejdende gifte kvinder har en eller anden form for hushjælp.

når de udearbejdende gifte kvinder oftest selv må klare husarbejdet, kunne man forvente, at deres ægtefæller ville hjælpe dem med forskellige husholdningsaktiviteter, såsom opvask, sengeredning, indkøb af mad og skjortevask. for at få en samlet vurdering af mandens deltagelse i husholdningen har man for syv af de nævnte aktiviteter tildelt familien et point for hver aktivitet, manden hjælper med. Blandt de udearbejdende gifte kvinder hjælper manden gennemsnitlig med 1-2 aktiviteter, og blandt de hjemmearbejdende med gennemsnitlig mindre end 1 aktivitet. Der er altså en tydelig forskel blandt de udearbejdende og de hjemmearbejdende, men mandens indsats i husarbejdet er også for de udearbejdende meget ringe.

Et andet område, hvor man kunne forvente at hustruens udearbejde ændrede forholdene, er selve tilrettelæggelsen af husarbejdet. Er de udearbejdende kvinder mere tilbøjelige til at anvende tidsbesparende metoder eller at købe færdige produkter i stedet for selv at tilberede dem?

oplysninger om tilberedningen af middagsmaden viste, at såvel de udearbejdende som de hjemmearbejdende husmødre oftest lavede middagsmaden uden anvendelse af konserves eller dybfrost. På grundlag af fire spørgsmål om tøjsyning, hjemmebagning, syltning og vask af sengetøj har man i undersøgelsen beregnet et indeks, som viser, at de udearbejdende kvinder gennemgående er lidt mindre tilbøjelige til at sy deres tøj selv, at bage brød eller kager eller at sylte, og oftere sender sengetøjet til et vaskeri. Samtidig finder man dog, at selv blandt de udearbejdende gifte kvinder bagte mere end 50 pct. brød eller kager hver uge, mere end 50 pct. havde syltet det foregående år og 60 pct. vaskede selv deres sengetøj.

af væsentlig betydning for kvindens stilling i familien er den indflydelse hun har på beslutningsprocessen i familien. Hvem træffer afgørelserne i familien, manden eller hustruen, eller træffer man dem i fællesskab?

for at belyse dette problem har man i undersøgelsen stillet følgende spørgsmål inden for tre områder i familielivet.

På det økonomiske område:

»Hvem plejer at lægge budget eller bestemme, hvad pengene skal bruges til?«

»Hvem har resten af pengene, når de faste udgifter er betalt?«

»Hvem bestemmer beløbet i husholdningspenge?«

»Hvem traf den endelige afgørelse om købet af radio, fjernsyn eller pladespiller?«

»Hvem traf den endelige afgørelse om købet af vaskemaskine, køleskab eller komfur?«

med hensyn til husholdningen og børnepasningen:

»Hvem har mest at sige, når det gælder ind-

køb af mad, køb af tøj til børnene og børnenes opdragelse?«

med hensyn til ferie og fritid:

»Hvem har mest at sige, når det gælder ferieplaner, og hvad der skal gøres om aftenen?«

langt fra alle kvinder var i stand til at give et fyldestgørende svar på disse spørgsmål; bl.a. fordi nogle af spørgsmålene ikke var relevante for de pågældende, eller fordi det var vanskeligt at bestemme, hvem der traf afgørelsen. Ved en vurdering af resultaterne skal man desuden tage i betragtning, at man kun har oplysninger fra den ene af ægtefællerne, nemlig hustruerne.

Gennem en sammenvejning af svarene kunne man nå frem til følgende familietyper inden for de forskellige områder.

Tabel 1. fordeling af familietyper på forskellige beslutningsområder.

familietype	Beslutningsområde: økonomiske	Husholdning og børneopdragelse	ferie og fritid
	pct.	pct.	pct.
overvejende fælles beslutninger	46	22	84
Hustru dominerer	16	75	8
manden dominerer	22	0	7
mand og hustru fordeler beslutninger ligeligt	2	3	1
I alt pct	100	100	100
antal familier	1821	1710	1419

Sammenligner man nu de udearbejdende gifte kvinder med de hjemmearbejdende fremgår det, at blandt de heltids-udearbejdende er andelen af familien med fællesbeslutninger i den for det økonomiske område 54 pct, mod 42 pct. blandt de hjemmearbejdende. omvendt forekommer familier, hvor manden dominerer i 42 pct. af tilfældene blandt de hjemmearbejdende mod 24 pct. blandt de heltidsbeskæftigede. Denne sammenhæng mellem udearbejde og indflydelse på det økonomiske område finder man uanset, om det drejer sig om gifte kvinder med en høj eller lav uddannelse, i byerne eller på landet, i de højere eller lavere samfundslag, og uanset kvindens alder eller familiens indtægt.

Selv om der er en klar sammenhæng mellem hustruens deltagelse i erhvervslivet og hendes indflydelse på familiens økonomi, kan man forklare denne sammenhæng på to måder:

a. Det er netop kvinder, som i forvejen allerede har stor indflydelse på familiens økonomi, som søger udearbejde.

B. Udearbejde styrker hustruens stilling i familien.

Undersøgelsens materiale viser imidlertid, at der blandt de hjemmearbejdende er lige stor interesse for at søge udearbejde blandt de familier, hvor man træffer de økonomiske beslutninger i fællesskab og blandt familier, hvor manden dominerer på det økonomiske område. Det er derfor mere rimeligt at antage den anden forklaring, at udearbejde styrker hustruens økonomiske stilling i familien. Det fremgår desuden af materialet, at hustruens indflydelse er større jo større indtægter, hun selv har, og hvis hendes indtægt udgør en væsentlig del af familiens indtægt.

med hensyn til husholdningen og børneopdragelsen har udearbejde tilsyneladende en anden virkning på familieforholdene. Blandt de heltidsbeskæftigede forekommer fællesbeslutninger om husholdningsspørgsmål og børneopdragelse blandt 28 pct. af familier samenlignet med 21 pct. blandt de hjemmearbejdende. Derimod dominerer hustruen kun i 65 pct. af familier blandt heltidsbeskæftigede sammenlignet med 77 pct. blandt de hjemmearbejdende. Tilsyneladende kan man her spore en vis tendens til, at manden bliver mere taget med i beslutninger på dette område, når hustruen er udearbejdende.

kommISSIonEn VEDRøREnDE
kVInDERnES STIllInG I SamfUnDET

Udvalget vedrørende kvinders deltagelse
i det offentlige liv

Indfødsret for børn født i ægteskab mellem forældre, hvoraf kun den ene har dansk indfødsret

Ifølge lov nr. 252 af 27. maj 1950 om dansk indfødsret som ændret ved lov nr. 399 af 11. december 1968, jfr. lovbekendtgørelse nr. 409 af 17. december 1968, gælder følgende om erhvervelse af indfødsret for børn af »blandede ægteskaber«, hvorved her forstås, at forældrene har forskellig nationalitet:

Ifølge § 1 erhverves dansk indfødsret *ved fødselen* af

1. ægtebarn, hvis fader er dansk.
2. Her i riget født ægtebarn, hvis moder er dansk, såfremt faderen ikke har statsborgerret i noget land, eller såfremt barnet ikke ved fødselen erhverver faderens statsborgerret.
3. Barn uden for ægteskab, hvis moder er dansk.

§ 2 bestemmer, at har dansk mand og fremmed kvinde børn sammen, inden de indgår ægteskab, erhverver børnene ved forældrenes ægteskab dansk indfødsret, forsåvidt de er ugifte og under 18 år.

Erhverver en mand indfødsret, tilkommer indfødsretten som hovedregel også hans her i riget bosatte ugifte ægtebarn under 18 år, jfr. § § 5 og 6. Dette gælder dog ikke børn, som efter opløsning af forældrenes ægteskab eller deres separation er undergivet moderens forældremyndighed.

Denne regel finder tilsvarende anvendelse i forholdet:

1. mellem en kvinde og hendes barn uden for ægteskab, medmindre forældremyndigheden over barnet er tillagt dets udenlandske fader,
2. mellem en enke og hends ægtebarn,
3. mellem en kvinde og hendes ægtebarn, såfremt hendes ægteskab er opløst, eller hun er separeret, og forældremyndigheden over barnet er tillagt hende.

Som det fremgår, følger ægtebørn som hovedregel faderen med hensyn til erhvervelse af dansk indfødsret.

naturalisation

også ifølge praksis med hensyn til naturalisation gælder som hovedregel, at barnet, så længe ægteskabet består, kun kan blive dansk statsborger, hvis dets fader bliver dansk. Såfremt ægteskabet opløses, vil barnet, hvis moderen er dansk og får tillagt forældremyndigheden hurtigt kunne naturaliseres, hvorved det ofte vil miste sit andet statsborgerskab.

Under hensyn til det stigende antal ægteskaber mellem danske og udenlandske statsborgere finder udvalget det ønskeligt, om man stillede børn af »blandede ægteskaber« lige i relation til erhvervelse af dansk statsborgerret, uanset om det er moderen eller faderen, der er dansk, ved at de ved fødselen erhvervede dansk statsborgerskab, blot én af forældrene er dansk statsborger, uanset hvor fødselen finder sted, og hvor familien opholder sig. Dette ville indebære, at disse børn, i hvert tilfælde hvor moderen er dansk, fik dobbelt statsborgerskab ved fødselen.

Udvalget er opmærksom på, at der i de nordiske lande er enighed om så vidt muligt at undgå dobbelte statsborgerskaber. men uanset nordisk lovgivning findes dobbelte statsborgerskaber alligevel, da nogle lande anvender afstamningsprincippet, dvs. lader forældrenes statsborgerforhold være afgørende for barnets, som man gør ifølge dansk ret, og andre lande anvender territorialprincippet, dvs. lader fødestedet være afgørende for barnets statsborgerforhold, som man f.eks. gør ifølge angelsaksisk ret. Børn født f.eks. i England i ægteskab, hvor i hvert tilfælde faderen er dansk, bliver ifølge engelsk ret englænder og ifølge dansk ret dansker.

Ulemperne ved dobbelt statsborgerskab kan man formentlig gøre små, såfremt det blev gjort tidsbegrænset til børnenes fyldte 22. år.

Børn, der er opvokset her i landet, og som ved det 22. år har fast bopæl her i riget, skulle fortsat kunne bevare dansk statsborgerskab blot ved over for øvrigheden (i københavn magistraten) at afgive skriftlig erklæring herom i analogi med bestemmelserne i indfødsretslovens § 3, hvorefter en »udlænding som vedblivende har haft sin bopæl her i riget fra det fyldte 16. år og derudover tillige har boet her i sammenlagt mindst 5 år, erhverver dansk indfødsret ved efter det fyldte 21. år, men inden det fyldte 23. år over for overøvrigheden at afgive skriftlig erklæring herom. Har han ikke statsborgerret i noget land, eller godtgør han, at han vil miste sin fremmede statsborgerret ved at erhverve dansk indfødsret, kan erklæringen afgives allerede efter det fyldte 18. år, såfremt han ved erklæringens afgivelse vedblivende har haft sin bopæl her i riget i de sidste 5 år og derudover tidligere har boet her i sammenlagt mindst 5 år.«

for børn, der ikke vokser op her i landet, bestemmer § 8 i indfødsretsloven følgende:

»Den, der er født i udlandet og aldrig har boet her i riget og ejheller har opholdt sig her under forhold, der tyder på samhørighed med Danmark, taber sin danske indfødsret ved det fyldte 22. år. Det kan dog efter ansøgning, indgivet inden dette tidspunkt, ved kongelig resolution tillades, at indfødsretten bevares.

Taber nogen sin indfødsret efter denne paragraf, taber også hans barn indfødsretten, hvis det har erhvervet den gennem ham, medmindre barnet derved bliver statsløst«.

Udvalget mener, at der bør gælde ensartede regler for tidspunktet for valg af statsborgerrettigt tilhørsforhold, uanset om personen er opvokset her i landet. Som nævnt opererer indfødsretslovens § 8 med en aldersgrænse på 22 år. Denne aldersgrænse er valgt ud fra synspunktet, at de fleste fremmede landes statsborgerretslovgivning opererer med en aldersgrænse på 21 år, og man har derfor i forbindelse med § 8 fundet det praktisk at give en dansk statsborger mulighed for at overveje, om han ønsker at bevare dansk indfødsret fra et tidspunkt, hvor han har passeret de 21 år. En tilsvarende betragtning ligger bag hovedbestemmelsen i indfødsretslovens § 3, idet afgivelse af erklæring i henhold til denne bestemmelse efter det fyldte 21 år efter flere landes love vil have til følge, at den ikke-danske statsborgerret, som den pågældende hidtil har været i besiddelse af, automatisk vil fortabes, hvilket man derimod ikke ville opnå, hvis man i § 3 generelt havde fastsat aldersgrænsen til 18 år. Risikoen for, at personer, der har dobbelt statsborgerskab fra fødselen, fortsætter med dette, er formentlig således ret ringe.

Udvalgets forslag

Udvalget foreslår følgende:

lov nr. 252 af 27. maj 1950 om dansk indfødsret, som ændret ved lov nr. 399 af 11. december 1968, ændres således:

§ 1, pkt. 1, ændres til »ægtebarn, hvis fader eller moder er dansk«
pkt. 2 falder væk
pkt. 3 bliver pkt. 2.
§ 3, nyt stk. 1.

En person, der ved fødselen har erhvervet både dansk og fremmed statsborgerret, og som har boet her i riget sammenlagt mindst 5 år, får stadfæstet sin danske indfødsret ved efter det fyldte 21. år, men inden det fyldte 22. år over for øvrigheden (i københavn magistraten) at afgive skriftlig erklæring herom, forudsat at han ved erklæringens afgivelse har fast bopæl her i riget.

Tidligere stk. 1 bliver stk. 1.A.
Stk. 2 bliver stk. 3.
§ 5 ændres således:

Erhverver en person indfødsret i medfør af §§3 eller 4, tilkommer indfødsretten også hans her i riget bosatte ugifte ægtebarn under 18 år. Dette gælder dog ikke børn, som efter opløsning af forældrenes ægteskab eller deres separation er undergivet den anden forældreparts forældremyndighed.

Stk. 2 og 3 falder væk.
§ 7, stk. 4, falder væk.

nye støttebestemmelser i forbindelse med kildeskatten

(Juristen nr. 25/1969 s. 466 ff.)

af afdelingschef i skattedepartementet P. Bruun nielsen

I. Indledning

kildeskattens indførelse i Danmark blev bestemt ved lov nr. 100 af 31. marts 1967 om opkrævning af indkomst og formueskat for personer m.v. (kildeskat), i det følgende kaldet »kildeskatteloven«. Hertil knytter sig lov nr. 101 af 31. marts 1967 om kommunal indkomstskat, hvorved reglerne om denne skat tilpasses til kildeskatteordningen. kildeskatteordningens ikrafttræden blev ved lov nr. 190 af 31. maj 1968 om ikrafttræden af kildeskatteloven, i det følgende kaldet »ikrafttrædelsesloven«, fastsat til den 1. januar 1970.[1] Ikrafttrædelsesloven indeholder bl.a. reglerne om beskatning af overført og overskydende indkomst i det såkaldte skattefri år, 1969.[2]

Samtidig med ikrafttrædelseslovens gennemførelse blev der ved lov nr. 189 af 31. maj 1968 foretaget en del ændringer i kildeskatteloven. Her skal kort nævnes, at bestemmelsen om et standardfradrag ved siden af det faste lønmodtagerfradrag blev ophævet, og at reglerne om særskilt beskatning af gifte kvinder blev suppleret med regler om et hustrufradrag for hustruindtægter under 30.000 kr. samt særlige regler om beskatning, hvor hustruen deltager i mandens eller den fælles erhvervsvirksomhed (»medhjælpende hustruer«). Endvidere skete der væsentlige ændringer **i** reglerne om børns beskatning, således at børn fremtidig beskattes selvstændigt.

I foråret 1968 gennemførtes desuden en række konsekvensændringer i ligningsloven og loven om særlig indkomstskat m.v. Der kan være grund til her at nævne, at finansministeren ved § 32 B i ligningsloven blev bemyndiget til at ændre fristerne for ligningsarbejdet og for indgivelse af klage over skatteansættelsen. I § 32 D blev det fastsat, at de kommunale ligningsmyndigheder skal udføre arbejdet i forbindelse med fastlæggelse af grundlaget for den foreløbige beskatning (»forskudsregistrering« m.v.). kommunalbestyrelsen kan efter bestemmelsen bemyndige et medlem af ligningsmyndigheden eller en i kommunen eller i en anden kommune ansat person til at udøve disse funktioner.[3] En beslutning, der træffes af den pågældende, skal dog altid kunne forlanges forelagt den kommunale ligningsmyndighed til afgørelse. men i øvrigt er der ikke adgang til at indbringe afgørelser vedrørende forskudsregistreringen m.v. for højere myndighed. Ved bestemmelsens stk. 3 overlades det til finansministeren at bestemme, hvilke myndigheder der skal varetage opgaverne med beregning og opkrævning af skatter efter kildeskatteloven.

I loven om særlig indkomstskat m.v. blev kildeskattelovens regler om særskilt beskatning af gifte kvinder fulgt op med en bestemmelse om særskilt beskatning af visse former for særlig indkomst. Det drejer sig navnlig om fortjeneste eller tab ved afståelse af formuegoder hørende til hustruens virksomhed samt godtgørelser og gratialer fra arbejdsgiveren.

Ved lov nr. 123 af 29. marts 1969 blev der foretaget en del yderligere ændringer mest af teknisk art i kildeskatteloven. Der er desuden sket ændringer i en række andre skattelove som følge af kildeskatteordningen. Det drejer sig bl.a. om kontrolloven, landsskatteretsloven, investeringsfondsloven, selskabsskatteloven og sømandsskatteloven.

Reglerne om beskatningen ved dødsfald og af dødsboer blev ved lov nr. 118 af 29. marts 1969 ændret på afgørende måde i forhold til

[1]) Efter en samtidig vedtaget lov skal reglerne om den kommunale kildeskat træde i kraft fra samme tidspunkt.

[2]) Se herom en tidligere artikel i Juristen (1968, side 474 f.).

[3]) Hvor bestemmelsen anvendes, vil man i almindelighed udpege lederen af kommunens skatte-

bestemmelserne i den først vedtagne kildeskattelov. Der er således indført skattefrihed for mindre dødsboer, og i forbindelse hermed er privat skiftede boer i vidt omfang henført under samme beskatningsregler som boer under offentligt skifte. Endvidere er reglerne om beskatning af fortjenester ved arveudlæg suppleret med en såkaldt successionsordning, der betyder, at beskatningen først finder sted, når vedkommende arving eller ægtefælle afstår det arvede aktiv. Som en væsentlig ændring må det også nævnes, at det har sit forblivende ved den foreløbige beskatning af afdøde for perioden fra sidste indkomstårs slutning til dødsfaldet, når der ikke bliver tale om differencer ud over visse grænsebeløb.

Efter en bestemmelse i ikrafttrædelsesloven skal de nye regler om beskatningen af dødsboer ikke anvendes, når dødsfaldet har fundet sted inden den 1. januar 1970. Beskatningen sker i disse tilfælde efter de hidtidige regler, og hvor der herefter bliver et skattetilsvar, opgøres det efter de for skatteåret 1969/70 fastsatte regler. Hvor et dødsbo er overtaget til hensidden i uskiftet bo, og skiftet begæres inden 1. januar 1970, beskattes boet ligeledes efter de hidtil gældende regler.

med de nævnte lovændringer i foråret 1969 samt gennemførelsen af udskrivningsloven for kildeskatten[4] skulle slutstenen være lagt på den omfattende lovgivning i forbindelse med kildeskatteordningen. Ved ordningen tilstræbes samtidighed i beskatningen, det vil sige, at indkomstskatten beregnes af den løbende indkomst på betalingstidspunktet og ikke som nu af indkomsten i det foregående år. Endvidere tilstræbes det, at skatten i videst muligt omfang holdes tilbage ved indkomstens udbetaling, som oftest hos en arbejdsgiver.

Gennemførelsen af en sådan ordning har medført helt nye regler om selve skatteopkrævningen, men har desuden nødvendiggjort en række ændringer på det område, man kan kalde den materielle skatteret. Samtidig har man benyttet lejligheden til indførelse af en del andre ændringer heri. Som den betydeligste kan nævnes de nye regler om ægtefællers beskatning.

I det følgende gives en redegørelse i store træk for de væsentligste ændringer i de materielle skatteregler bortset fra de ændringer, der står i forbindelse med dødsbobeskatningen. Det drejer sig om ændringer både vedrørende den subjektive og den objektive skattepligt.

De gældende regler om selve kildeskatteordningen findes nu i lovbekendtgørelse nr. 171 af 25. april 1969 om opkrævning af indkomst- og formueskat for personer m.v.

//. Den subjektive skattepligt

kildeskattelovens regler om subjektiv skattepligt angår kun personer og dødsboer. Der sondres som hidtil mellem fuld skattepligt og begrænset skattepligt. fuldt skattepligtige personer svarer skat af deres samlede skattepligtige indkomst og formue, medens begrænset skattepligtige kun svarer skat af visse former for indkomst og formue.

a. fuld skattepligt

fuld skattepligt påhviler først og fremmest personer, der har bopæl her i landet. Det afgørende er som efter hidtidig praksis, om den pågældende ved at grunde husstand, leje bolig eller ved andre foranstaltninger har tilkendegivet, at han agter at have hjemsted her. Efter de tidligere regler medfører et varigt ophold i udlandet (mindst 3 år) ophør af den fulde skattepligt. Det gælder ikke mere, idet bopæl her i landet ubetinget medfører fuld skattepligt uanset varigheden af et ophold i udlandet. Hvis en persons skattepligt efter de hidtidige regler er ophørt på grund af varigt ophold i udlandet på tidspunktet for kildeskattens ikrafttræden, bliver han dog først fuldt skattepligtig, når han senere tager ophold her i landet bortset fra ophold af kortere varighed på ferie eller lignende. Har en person ikke tidligere opholdt sig her i landet, bliver han dog ikke fuldt skattepligtig, alene forhi han erhverver en bopæl her i landet. Skattepligten indtræder i sådanne tilfælde først, når han tager ophold her af mere varig karakter.

omfanget af den fulde skattepligt er desuden udvidet betydeligt i forhold til tidligere ved en regel om, at skattepligten fastholdes i fire år, selv om skatteyderen opgiver sin bopæl her i landet. Det er dog en forudsætning, at han ikke bliver undergivet indkomstbeskatning i det fremmede land efter reglerne for borgerne dér. for at personer med en mindre varig tilknytning til landet ikke skal blive ramt af bestemmelsen, er det fastsat, at den kun

[4]) lov nr. 330 af 18. juni 1969 om udskrivning af indkomst- og formueskatten til staten.

finder anvendelse, hvis skatteyderens bopæl her i landet har strakt sig over et sammenhængende tidsrum af mindst 4 år. Bopæl før kildeskattens ikrafttræden regnes med.

Hvis skattepligten allerede inden den 1. januar 1970 er bortfaldet på grund af opgivelse af bopæl her i landet, opstår skattepligten ikke på ny, selv om der pr. 1. januar 1970 ikke er forløbet 4 år fra bopælsopgivelsen.

når de 4 år er forløbet, ophører skattepligten her til landet men først med virkning fra dette tidspunkt.

Hvis skatteyderen kun har været skattepligtig på grund af ophold her i landet, jfr. herom senere, men ikke har haft egen bopæl, ophører skattepligten ved udrejse af landet straks. I disse tilfælde gælder reglen om beskatning i 4 år efter udrejsen altså ikke.

Tager en person ophold her i landet uden at erhverve bopæl, bliver han fuldt skattepligtig, når han har opholdt sig her i mindst 6 måneder, selv om opholdet har været afbrudt i kortere tid, f.eks. under ferie. Skattepligten indtræder fra begyndelsen af 6 måneders opholdet.

Reglen gælder ikke for personer, der opholder sig her som turister eller for at studere. Sådanne personer bliver først fuldt skattepligtige, hvis de inden for 2 år opholder sig mere end 365 dage her i landet. Denne skattefrihed gælder dog ikke, hvis den pågældende driver selvstændig erhvervsvirksomhed her i landet under opholdet, eller hvis hans indkomstskattepligt til hjemlandet falder bort. I modsætning til de gældende regler forhindres skattefriheden ikke af lønnet beskæftigelse her i landet, men det må erindres, at lønindtægten efter de nye regler i almindelighed vil være undergivet begrænset skattepligt.

Undtaget fra 6-måneders reglen er desuden personer med bopæl i Grønland, når de midlertidigt opholder sig her i landet på studier, i lære eller for at modtage anden uddannelse.

Varigt ophold om bord på et skib med hjemsted her i landet begrunder i sig selv fuld skattepligt, medmindre den pågældende godtgør, at han har bopæl i udlandet, eller at han aldrig har haft bopæl her i landet.

Der indføres ved de nye regler fuld skattepligt for danske, som af staten er udsendt til tjeneste uden for riget, navnlig personale i gesandtskaber og konsulater, selv om de har opgivet bopælen her i landet. Skattepligten omfatter også de med de pågældende samlevende ægtefæller og hjemmeværende børn under 18 år.

Dødsboer, der skiftes her i landet, er principielt undergivet fuld skattepligt straks fra skiftets begyndelse. De særlige regler om skattefrihed for mindre dødsboer vil dog i et stort antal tilfælde medføre, at der ikke skal svares nogen skat.

B. Begrænset skattepligt

Hvor en person ikke er fuldt skattepligtig her til landet, som regel fordi han ikke har bopæl her, vil han alligevel kunne have pligt til at svare skat til Danmark, idet han kan være undergivet begrænset skattepligt. Begrænsningen ligger i, at der i disse tilfælde kun sker beskatning af visse indtægts- og formuedele.

Som hidtil består der begrænset skattepligt med hensyn til indtægt af fast ejendom her i landet eller ved selvstændig erhvervsvirksomhed, der udøves fra fast driftssted her i landet.[5] Der sker en udvidelse af skattepligten på dette område, idet den nu også gælder, hvor den pågældende har ret til andel i overskud af en herværende virksomhed. Begrænset skattepligt gælder også for indtægt af et her i landet oprettet familiefideikommis. Den begrænsede formueskattepligt omfatter kun formuen i erhvervsvirksomheden, den faste ejendom eller fideikommisset.

Der er i øvrigt sket en meget omfattende udvidelse af området for den begrænsede skattepligt. fremtidig omfattes således også indtægter ved personligt arbejde i tjenesteforhold i form af løn, fri kost og logi, honorarer, tantiemer, provisioner, drikkepenge m.v. Det er en forudsætning, at indkomsten oppebæres her fra landet, og at det arbejde, der vederlægges, er udført her i landet.

Endvidere omfatter den begrænsede skattepligt fremtidig de indkomstarter, der efter finansministerens bestemmelse skal henregnes til a-indkomster, såfremt indkomsten oppebæres her fra landet. Sådan bestemmelse er truffet ved finansministeriets bekendtgørelse af 28. marts 1969, hvorefter en række andre indkomster end løn m.v. skal anses for a-indkomst. Det drejer sig bl.a. om pensioner fra et tidligere tjenesteforhold, folke- og invalidepension, sygeløn og arbejdsløshedsunderstøttelse.

[5]) Denne forudsætning, der er i overensstemmelse med hidtidig fast praksis, er nu optaget i loven.

Endelig er der nu indført begrænset skattepligt for så vidt angår udbytte, hvori der skal indeholdes udbytteskat med 30 pct. Den udenlandske aktionær kommer på denne måde til at betale en skat på 30 pct. af udbytte af aktier i danske aktieselskaber. I en del tilfælde vil udlændingen dog kunne få udbytteskatten helt eller delvis godtgjort i henhold til bestemmelser i en dobbeltbeskatningsaftale.

C. *Undtagelser fra skattepligten*

ligesom hidtil er kongen og hans familie undtaget fra indkomst- og formueskattepligt. Der er dog sket en mindre ændring, idet fritagelsen nu omfatter medlemmer af det kongelige hus, som er børn af danske konger, eller for hvem der i henhold til grundlovens § 11 er fastsat årpenge, samt de pågældendes ægtefæller. Tidligere var alle medlemmer af det kongelige hus fritaget for statsskat.

fritagelse for skattepligt gælder også for fremmede magters diplomatiske repræsentanter og deres personale. for diplomater og deres personale er der sket visse ændringer i fritagelsesreglerne, der nu er udformet i overensstemmelse med »Wienerkonventionen«, som er ratificeret ved lov nr. 252 af 18. juni 1968 om diplomatiske forbindelser og bekendtgørelser fra udenrigsministeriet af 18. oktober og 11. november 1968. Skattefritagelsen gælder kun den fulde skattepligt, og diplomater m.v. kan således blive begrænset skattepligtige efter samme regler som andre udlændinge.

Der gælder særlige regler om beskatningen af danske, der tager ophold i Grønland. Efter de tidligere regler var stillingen forskellig alt efter, om den pågældende opgav sin bopæl her i landet under grønlandsopholdet eller ikke. Denne forskel ophæves efter de nye regler, hvorefter enhver person, der tager ophold i Grønland, fritages for skattepligt, hvis opholdet varer i 2 år eller mere uden anden afbrydelse end ferie og lignende. Skattefriheden gælder helt fra tidspunktet fra udrejsen fra Danmark.

///. ægtefællers beskatning

kildeskatteordningen medfører betydelige ændringer i reglerne om ægtefællers beskatning. Sambeskatningen opretholdes i princippet, men med den meget væsentlige begrænsning, at den gifte kvinde beskattes særskilt af indkomst ved lønnet arbejde for fremmede og selvstændig erhvervsvirksomhed. Det samme gælder bl.a. arbejdsløshedsunderstøttelse, sygeløn og sygedagpenge samt pension efter en pensionsordning, hvortil en arbejdsgiver har ydet bidrag[6]). Hustruens formue og dennes afkast, f.eks. renter og udbytte, beskattes derimod som hidtil hos manden.

a. Indtræden og ophør af sambeskatningen

Sambeskatning indtræder straks fra ægteskabets indgåelse, således at f.eks. hustruens formueafkast straks fra denne dag medregnes til mandens indkomst. for det år, hvori ægteskabet indgås, indkomstansættes hustruen af sin fulde indtægt før ægteskabet sammenlagt med hendes eventuelle særskilte indkomst i resten af indkomståret. manden svarer formueskat for hele indkomståret af ægtefællernes samlede formue ved årets udgang.

når ægteskabet ophører, f.eks. ved skilsmisse eller separation, falder sambeskatningen bort. Hustruen ansættes for det pågældende indkomstår af sin særskilte indkomst under ægteskabet sammenlagt med hendes fulde indtægt i resten af året. Hun ansættes til formueskat for hele året af sin formue ved indkomstårets udløb, og manden ansættes derfor kun af sin formue på samme tidspunkt.

Hvor der kun foreligger faktisk ophævelse af samlivet, fortsætter sambeskatningen indkomståret ud, og først fra og med det følgende indkomstår ansættes ægtefællerne selvstændigt hver for sig.

B. afgrænsning af særskilt indkomst

Selv om det i almindelighed ikke vil volde større vanskeligheder at afgrænse de indtægter, der henføres til særskilt beskatning hos hustruen, må det dog antages, at der vil opstå problemer i en del tilfælde. Ved afgørelsen må man her stort set bygge videre på den hidtidige praksis med hensyn til indtægter, der giver ret til hustrufradrag. langt de hyppigst forekommende hustruindtægter er lønindtægt og indtægt ved selvstændig erhvervsvirksomhed, og der knytter sig derfor størst interesse til afgrænsningsproblemerne på dette område.

for at det kan anerkendes, at hustruen driver selvstændig virksomhed, må der for det første være tale om virksomhed af en vis længere virksomhed. Tilfældige indtægter ved spil eller lot-

[6]) Det er ikke en betingelse, at en arbejdsgiver har bidraget i hele præmiebetalings- eller bidragsperioden.

teri eller i form af spekulationsfortjeneste omfattes således ikke. Virksomheden må have en selvstændig karakter i forhold til manden, således at den drives af hustruen uden væsentlig bistand fra manden. Der stilles desuden krav til selve arten og omfanget af den indsats, hustruen må præstere for at drive virksomheden. Hvor det alene drejer sig om bortforpagtning af virksomhed eller ejendom, anses der ikke at foreligge selvstændig virksomhed. Ejer hustruen en udlejningsejendom, kan kun en vis del af overskuddet anses for indtjent af hustruen ved selvstændig erhvervsvirksomhed. Beløbets størrelse fastsættes ud fra et skøn over, hvad der er sparet i administrationsvederlag. Hvis alt arbejde i forbindelse med ejendommens administration m.v. er overladt til andre, kan der derfor ikke regnes med nogen hustruindkomst, selv om ejendommen har givet overskud. Deltagelse i et interessentskab er ikke i sig selv tilstrækkeligt til, at selvstændig virksomhed anses at foreligge. Det kræves, at hustruen tager aktivt del i driften af interessentskabets erhvervsvirksomhed. Hustruens besiddelse af et en- eller tofamilieshus kan ikke anses for selvstændig virksomhed for hende. Eventuelt overskud eller underskud på huset skal derfor tages i betragtning ved mandens indkomstopgørelse.

Indtægt ved lønnet arbejde er kun særskilt indkomst for hustruen, når arbejdet udføres for fremmede. arbejder hun i mandens virksomhed eller i en fælles virksomhed, kan der ikke opgøres nogen særskilt indkomst, men her er der mulighed for at anvende de særlige regler om skatteberegningen, der gælder, når hustruen anses for medhjælpende, jfr. herom senere. Hvis begge ægtefæller er ansat som lønmodtagere hos samme arbejdsgiver, kan hustruens løn kun anses for særskilt indkomst, hvis det kan godtgøres, hvor stor en del af ægtefællernes samlede aflønning der er vederlag for hustruens arbejde. Honorarer o.lign., som hustruen modtager f.eks. som medlem af en bestyrelse, skal beskattes hos hende som særskilt indkomst.

C. *opgørelse af særskilt indkomst*

opgørelsen af hustruens særskilte indkomst sker efter de sædvanlige regler, hvor andet ikke er bestemt. Da formueafkast beskattes hos manden, kan der ikke medregnes renter eller udbytter i driftsregnskabet for hustruens selvstændige erhvervsvirksomhed. Renter af lån kan kun fradrages i det omfang, lånet må anses for passende i forhold til virksomhedens art og størrelse. Hvor manden bistår i virksomhedens drift i mindre væsentligt omfang, f.eks. ved regnskabsføring, kan der i driftsregnskabet fradrages et passende vederlag for dette arbejde. Er der tale om mere væsentlig bistand, må virksomheden anses for fælles for ægtefællerne, og der kan i så fald ikke ske særskilt beskatning af overskuddet hos hustruen. Der består dog den mulighed at opnå skatteberegning efter reglerne for medhjælpende hustruer.

Hustruen kan foretage sædvanlige afskrivninger på driftsmidler og nedskrivning på varelager eller bindende kontrakter. for driftsmidler skal der herved ikke lægges vægt på, hvem af ægtefællerne der ejer det pågældende aktiv. Det ville være et alt for usikkert kriterium at anvende. afskrivningen foretages på de driftsmidler, der *anvendes* i virksomheden uanset ejerforholdet. Efter gældende praksis knyttes der normalt ikke skattemæssige virkninger til retshandler mellem ægtefæller. overdragelse af en fast ejendom fra den ene ægtefælle til den anden kan således ikke medføre beskatning med særlig indkomstskat. Den indførte særskilte beskatning af hustruen medfører ikke ændringer i dette. Det ville da også kunne rejse store likviditetsmæssige problemer i visse tilfælde. overdragelse af aktiver mellem ægtefæller skal altså heller ikke under kildeskatteordningen medføre beskatning af fortjeneste eller give adgang til fradrag for tab. Den, der erhverver et driftsaktiv fra sin ægtefælle, succederer i den overdragende ægtefælles skattemæssige stilling og fortsætter således med afskrivninger på det hidtidige grundlag. Hvis aktivet senere sælges til trediemand, skal eventuel fortjeneste beskattes hos den ægtefælle, der senest har anvendt aktivet i sin virksomhed. fortjenesten (eller tabet) opgøres på grundlag af den oprindelige anskaffelsessum og de samlede skattemæssige afskrivninger, som ægtefællerne har foretaget. Der skal altså ikke ske en fordeling af beskatningen mellem ægtefællerne, selv om først den ene og derefter den anden af dem har foretaget afskrivninger på aktivet.

De lige nævnte regler gælder ikke for handel med varer mellem ægtefællerne. Her går man frem på sædvanlig måde, således at salgssummen medregnes under varesalg i den overdragende ægtefælles driftsregnskab og fradrages som varekøb i den andens. Det er dog en forudsætning, at der handles til normale priser.

I øvrigt gælder der visse begrænsninger med

hensyn til udgiftsfradrag ved opgørelsen af hustruens særskilte indkomst. Der kan som hovedregel kun fradrages udgifter til erhvervelse, sikring eller vedligeholdelse af indkomsten samt andre fradrag, der er knyttet til den særskilte indkomst. Der kan således ud over almindelige driftsudgifter ske fradrag for udgifter til befordring, kontingenter til faglige sammenslutninger og til arbejdsløshedsforsikring. Disse udgifter omfattes af det faste lønmodtagerfradrag, som opgøres særskilt for hustruen. Er hendes »lønmodtagerudgifter« større end det faste fradrag på normalt 1.500 kr., får hun i stedet fradrag for de faktiske udgifter. for befordring mellem hjem og arbejdsplads gælder det særlige, at der kun er fradrag for beløb ud over 600 kr. Denne grænse kommer nu til at gælde for hver ægtefælle for sig. [7]). Hustruen kan endvidere fradrage udgifter til pensionering, men kun hvor det drejer sig om en pensionsordning med løbende udbetalinger, som hendes arbejdsgiver også bidrager til eller har bidraget til 8). Bidrag til en kapitalpensionsordning skal altså fradrages i mandens indkomst, og det samme gælder indskud på en indekskontrakt, forudsat at den ikke er led i en pensionsordning, som arbejdsgiveren bidrager til.

D. overførelse af underskud mellem ægtefællerne

Hvis den ene ægtefælles skattepligtige indkomst er negativ, overføres underskuddet til fradrag i den anden ægtefælles indkomst. Strækker den ikke til, overføres resten af underskuddet til de følgende år efter reglerne i ligningslovens § 15 [9]). Har f.eks. hustruen i 1971 en negativ særskilt indkomst på 7.000 kr., og mandens skattepligtige indkomst for samme år er 4.000 kr., nedbringes denne indkomst til 0, og de resterende 3.000 kr. af underskuddet overføres til fradrag i hustruens særskilte indkomst for 1972. Strækker den ikke til, overføres resten af underskuddet til fradrag i mandens indkomst. Reglen om overførsel af underskud mellem ægtefæller kan ikke anvendes for det indkomstår, hvori sambeskatningen er ophørt, f.eks. på grund af død eller skilsmisse.

[7]) Det mindste fradrag, der kan anerkendes er 100 kr., og udgiften skal derfor op på 700 kr., før der bliver tale om fradrag.

[8]) Hustruen har altså fradragsretten også efter ansættelsesforholdets ophør, hvis hun viderefører pensionsordningen med egne præmier eller bidrag.

[9]) Efter denne bestemmelse kan et underskud overføres til fradrag i de to følgende indkomstår.

E. Særskilt beskatning af særlig indkomst

Den gifte kvinde beskattes også i et vist omfang særskilt af særlig indkomst. Det gælder følgende af de i loven om særlig indkomstskat m.v. omhandlede indkomstår.

1. fortjenester eller tab af den i § 2 anførte art ved afståelse af formuegoder hørende til hustruens virksomhed.
2. Godtgørelser og gratialer m.v. af den i § 2, nr. 9, 10, 14 og 15 nævnte art [10]).
3. Beløb af den i § 2, nr. 11 og 12 omhandlede art.

fradrag ved opgørelsen af særlig indkomst og ved beregningen af særlig indkomstskat indrømmes for hver ægtefælle for sig. Hvis begge ægtefæller f.eks. modtager et gratiale, der omfattes af loven om særlig indkomstskat m.v., i samme indkomstår, får de hver sit 1.000 kr. fradrag ved beregningen af skatten.

f. Beregningen af ægtefællers skat

Der indrømmes ved skatteberegningen et personfradrag for hver ægtefælle. Har hustruen særskilt indkomst, får hun det ene personfradrag. Ellers får manden begge fradragene. når hustruen har særskilt indkomst, foretages der en særskilt skatteansættelse for hende, og hun får som nævnt et personfradrag [n]). Er hustruens indkomst mindre end personfradraget, overføres det overskydende fradrag til manden. På tilsvarende måde kan der blive tale om overførelse af ikke udnyttet personfradrag fra manden til hustruen.

Hvor hustruindtægten består af indkomst ved selvstændig virksomhed, lønindtægt, arbejdsløshedsunderstøttelse eller sygeløn og sygedagpenge, indrømmes ved skatteberegningen det såkaldte hustrufradrag, der udgør halvdelen af denne indtægt. fradraget kan dog ikke overstige 2.000 kr., og dette maksimumsbeløb nedsættes med 100 kr. for hver fulde 1.000 kr., hvormed hustruens skattepligtige indkomst overstiger 10.000 kr. Det betyder, at hustrufradraget falder helt bort ved en hustruindtægt på 30.000 kr. for hustrufradraget gælder ligesom for personfradraget, at ikke udnyttet fradrag overføres til manden. overførsel af ikke udnyttet personfradrag eller hustrufradrag fra den ene ægtefælle til den anden kan kun ske,

[10]) Det drejer sig bl. a. om fratrædelsesgodtgørelser, jubilæumsgratialer og vederlag i forbindelse med konkurrenceklausuler.

[n]) Personfradraget er for udskrivningsåret 1970 fastsat til 5.000 kr.

når ægtefællerne er sambeskattet ved udløbet af det pågældende indkomstår. Er et ægtepar f.eks. blevet skilt eller separeret i løbet af indkomståret, kan der således ikke ske overførsel af personfradrag eller hustrufradrag mellem ægtefællerne for det pågældende indkomstår [12]).

Der er indført særlige regler for de tilfælde, hvor hustruens arbejde består i at bistå i mandens eller en fælles erhvervsvirksomhed. Hvor sådan bistand har et væsentligt omfang, foretages skatteberegningen for manden efter begæring på en særlig måde. man anser herved 25 pct. af mandens skattepligtige indkomst, dog højst 12.000 kr., for indtjent af hustruen som særskilt indkomst [13]). Der foretages en selvstændig beregning af skatterne af denne del af mandens indkomst. Ved beregningen gives personfradrag og desuden et fradrag på 1.200 kr. Dette fradrag nedsættes med 100 kr. for hver fulde 1.000 kr., hvormed ægteparrets samlede indkomst overstiger 30.000 kr. også her gælder, at fradrag, der ikke kan udnyttes, overføres. mandens indkomst formindskes med det beløb, der er henført til beskatning som hustruindkomst, og skatterne beregnes, efter at der er foretaget personfradrag, med 5.000 kr. samt eventuelt fradrag, som ikke har kunnet udnyttes i den som hustruindtægt udskilte indtægt, jfr. foran. når disse beregninger er foretaget, lægges skattebeløbene sammen, og det samlede beløb opkræves hos manden.

af praktiske grunde har man måttet afskære fra anvendelse af reglen om medhjælpende hustruer, når hustruen har særskilt indkomst, f.eks. lønindtægt hos fremmede, i det pågældende indkomstår, eller hvis hun har indkomst, hvoraf der svares sømandsskat.

Som anført skal der være tale om bistand af væsentligt omfang. om denne betingelse er opfyldt, må bero på en konkret afgørelse i det enkelte tilfælde. Det skal dreje sig om medhjælp af fastere karakter, som lægger beslag på en betydelig del af hustruens arbejdskraft. I almindelighed må der kræves en daglig arbejdsindsats på mindst 3-4 timer [14]).

I det år, hvori ægteskab indgås eller ophører, bliver hustruens indkomstansættelse sammensat af hendes særskilte indkomst under ægteskabet og hendes selvstændige indkomst i resten af året. Der måtte tages stilling til, hvorledes hustrufradraget skal beregnes som foran nævnt alene af hustruens særskilte indkomst af den i § 4, stk. 2, a–d, nævnte art. Det ville virke uheldigt, om denne regel uden videre skulle gælde for indkomstår, hvor sambeskatningen kun har bestået en del af tiden. Som den formentlig mest praktiske løsning valgte man, at hustrufradraget i de nævnte tilfælde beregnes af hustruens indtægter af den i § 4, stk. 2, a–d, nævnte art, uanset om de er indtjent under ægteskabet eller ej. af praktiske grunde måtte aftrapningen af hustrufradragets maksimum, 2.000 kr., for hustruindkomst over 10.000 kr. ske på grundlag af hustruens samlede indkomstansættelse, uanset at der i denne ofte vil indgå indkomst, som ikke er omfattet af reglerne i § 4, stk. 2, om særskilt beskatning.

Det ville være forbundet med meget store praktiske vanskeligheder at anvende reglen om medhjælpende hustru på indkomster, hvor sambeskatningen er ophørt, f.eks. ved skilsmisse eller separation. Det er derfor bestemt, at reglen ikke gælder i sådanne tilfælde. Til gengæld kan reglen principielt anvendes for det indkomstår, hvori ægteskabet indgås.

G. Selvangivelse af særskilt indkomst

Indførelsen af særskilt beskatning for gifte kvinder har medført væsentlige ændringer i de hidtidige regler om selvangivelse. Hvis en gift kvinde har særskilt indkomst, skal hun indgive sin egen selvangivelse heraf og hæfter med sin underskrift for rigtigheden efter ganske de samme regler, som gælder for manden. Har hun ikke nogen særskilt indkomst, skal hun afgive erklæring herom, også under ansvar efter kontrolloven. Hustruen kan selv klage til skatterådet og landsskatteretten over ansættelsen af den særskilte indkomst [15]). ægtefællerne har hver for sig adgang til hos myndighederne at

[12]) når man har opretholdt hustrufradraget under de nye regler om særskilt beskatning af gifte kvinder, skyldes det et hensyn til de ægtepar, hvis samlede indkomst ikke når op over ca. 30.000 kr., og som under den hidtidige ordning havde en skattefordel ved sambeskatningen netop på grund af hustrufradraget. Dette hensyn gør sig ikke gældende for de noget højere indtægter, og heri ligger forklaringen på, at hustrufradraget aftrappes, når hustruindtægten kommer op over 10.000 kr.

[13]) De 25 pct. beregnes af ægtemandens samlede skattepligtige indkomst, uanset om der i denne indgår andre indtægter end dem, der hidrører fra erhvervsvirksomheden.

[14]) Jfr. skattedepartementets cirkulære nr. 259 af 18. december 1968 om kildeskatteloven, hvor der i pkt. 48 findes en nærmere redegørelse om reglen.

[15]) I øvrigt er der adgang for hver ægtefælle til at klage også over den anden ægtefælles skatteansættelse.

blive gjort bekendt med den andens selvangivelse og skatteansættelse. Beslutninger vedrørende den ene ægtefælles skatteansættelse eller skatteberegning, som kan være af betydning for den anden ægtefælles beskatning, kan først træffes, når også den anden har haft adgang til at udtale sig og eventuelt give møde under forhandling om sagen.

IV. Børns beskatning

Efter de gældende regler sambeskattes hjemmeværende børn under 18 år med forældrene. Hvis barnets årsindtægt opgjort efter særlige regler, bl.a. i visse tilfælde med fradrag af 800 kr., kommer op over 1.200 kr., beskattes det dog selvstændigt. Hvor barnet sambeskattes med forældrene, gives der for visse indtægter et fradrag på 800 kr.

De nuværende regler egner sig mindre godt under kildeskatteordningen. Der indtræder desuden med ordningens indførelse en ny situation, idet børnetilskuddene, der hidtil har været knyttet til beskatningsreglerne, fremtidig skal administreres helt selvstændigt under socialministeriet. I fremtiden vil børnetilskuddet således ikke mere være afhængigt af barnets skattemæssige stilling. Tilskuddet skal udbetales kontant som hovedregel til moderen, og det skal ikke længere modregnes i de personlige skatter. man har herefter foretrukket den ordning, at børn altid ansættes selvstændigt til skat, uanset om de er hjemmeværende eller ikke og uanset størrelsen af deres indtægt. Det har dog været nødvendigt at opretholde de hidtidige undtagelsesregler for gaver fra forældrene og arbejde i forældrenes erhvervsvirksomhed.

Hvis et barn har modtaget en indtægtsnydelse eller en formue som gave fra forældrene eller en af dem, skal indtægtsnydelsen eller formuen og dens afkast beskattes hos giveren og ikke hos barnet. Det gælder dog kun, hvis giveren er fuldt skattepligtig her til landet. når barnet bliver 18 år eller indgår ægteskab, overgår beskatningen af gaven og dens afkast til barnet.

Hvor barnet var blevet selvstændigt skattepligtigt som følge af indtægt af en gave fra andre end forældrene, har man i hidtidig praksis anset barnet for skattepligtigt også af indtægten af en gave, som det senere fik fra forældrene. Denne praksis kan ikke længere opretholdes, men som en overgangsregel er det bestemt, at hvor barnet har modtaget en gave fra forældrene før den 1. januar 1969 og ved modtagelsen var selvstændigt skattepligtigt som følge af en arv eller gave fra andre end forældrene, skal beskatning af gaven fra forældrene og dens afkast fortsat ske hos barnet.

Har et barn under 15 år arbejde i forældrenes erhvervsvirksomhed, skal dette ikke beskattes af lønnen herfor. Til gengæld kan lønnen ikke fradrages som driftsudgift af forældrene. Disse regler gælder nu ubetinget. Tidligere gjaldt de ikke, hvor barnet var selvstændigt skattepligtigt på grund af anden indtægt.

Som en væsentlig virkning af de nye regler kan nævnes, at underholdsbidrag til et barn, f.eks. i forbindelse med skilsmisse, fremtidig beskattes hos barnet og ikke hos den af forældrene, der har barnet hos sig.

med hensyn til fradragsretten for underholdsbidrag til børn er der sket den ændring, at der ikke indrømmes fradrag, hvis barnet opholder sig hos den af forældrene, der har bidragspligten [16]).

V. Lønmodtagerfradrag

Reglerne om lønmodtagerfradrag er ændret på forskellig vis. for det første er det faste fradrag forhøjet fra 10 til 20 pct. af lønindtægten, og maksimumsgrænsen er forhøjet fra 800 til 1.500 kr. for det andet er den udgiftskreds, der dækkes af lønmodtagerfradraget, forøget med udgifter til befordring, til faglige kontingenter og til arbejdsløshedsforsikring. Sådanne udgifter kan altså ikke længere fradrages ved siden af det faste fradrag. Hvis en skatteyders lønmodtagerudgifter overstiger det faste fradrag, kan han i stedet fradrage de faktiske udgifter.

Der er desuden sket en ændring med hensyn til udgifter til rejse, herunder til ophold og fortæring under rejsen. Efter de nuværende regler skal beløb, der af arbejdsgiveren ydes til dækning af sådanne udgifter, kun medregnes til indkomsten i det omfang, beløbet overstiger den pågældendes merudgifter ved rejsen. På denne måde opnås der fradrag for udgiften, uden at retten til det faste lønmodtagerfradrag berøres. af hensyn til kildeskatteordningen har man måttet ændre disse regler, således at der kan indeholdes kildeskat i hele den godtgørelse, der

[16]) man har fundet det mindre rimeligt, at der skulle kunne opnås fradrag i disse tilfælde, når bidraget fremtidig beskattes hos barnet, hvilket som regel betyder, at der ikke bliver beregnet nogen skat af bidraget.

ydes [17]). Som følge heraf er det fastsat, at rejsegodtgørelsen skal medregnes fuldt ud til den skattepligtige indkomst. Til gengæld kan merudgifterne ved rejsen fradrages, og det kan i samme omfang som hidtil ske uden for det faste lønmodtagerfradrag. fradraget medregnes i det samlede fradrag på skattekortet, således at der ikke indeholdes for meget foreløbig skat, selv om rejsegodtgørelsen regnes med til den indtægt, hvori der sker indeholdelse. Dagpenge og rejsegodtgørelser ved udførelse af offentligt hverv skal dog som hidtil holdes helt uden for indkomstopgørelsen, og sådanne ydelser holdes derfor udenfor ved beregningen og indeholdelsen af foreløbig skat.

Reglerne om fradrag for udgifter til befordring mellem hjem og arbejdssted er ændret, idet maksimumsbeløbet for de udgifter, der kan tages i betragtning, under hensyn til prisudviklingen er forhøjet fra 2.000 kr. til 3.000 kr. for hver person. Hensigten hermed er at fremme bevægeligheden på arbejdsmarkedet.

Hvor indtægt indtjenes ved arbejde i *Grønland,* gives et særligt fradrag (Grønlandsfradrag). for en enlig udgør fradraget 2.400 kr. årlig. for gifte er det årlige fradrag 4.200 kr., dog kun hvis ægtefællen ikke også har lønindtægt i Grønland. I så fald får hver af ægtefællerne grønlandsfradrag med 2.400 kr. fradraget nedsættes forholdsmæssigt, hvor arbejdet i Grønland kun har varet en del af indkomståret. Denne regel kunne medføre, at et ægtepar tilsammen fik mindre fradrag end 4.200 kr., f.eks. hvis hustruen kun havde arbejdet i Grønland i halvdelen af indkomståret. Det har man fundet urimeligt, og det er derfor bestemt, at der i sådanne tilfælde skal ske en forhøjelse af fradraget, så at ægteparret i alt kommer op på 4.200 kr., der gælder for en ægtefælle, der alene arbejder i Grønland. forhøjelsen finder ikke sted, hvis begge ægtefæller skal have deres grønlandsfradrag nedsat, fordi de ikke har ararbejdet i Grønland i hele indkomståret.

Grønlandsfradraget træder i stedet for det faste lønmodtagerfradrag, idet dette fradrag ikke kan beregnes af indkomst indtjent i Grønland.

VI. mindre B-indtægter

Som noget nyt er der indført skattefrihed for visse B-indkomster, når de tilsammen ikke overstiger 600 kr. Det er en betingelse, at hverken den skattepligtige eller hans ægtefælle har indtægt ved selvstændig erhvervsvirksomhed i det pågældende indkomstår. Det gælder, selv om virksomheden giver underskud. Reglen omfatter i øvrigt ikke alle B-indkomster. foruden indtægt ved selvstændig erhvervsvirksomhed gælder den således ikke for indtægter i form af underholdsbidrag og andre aftægts- og underholdsydelser, men tilstedeværelsen af sådanne B-indtægter afskærer ikke fra reglens anvendelse. Som det vil ses, får reglen størst betydning for mindre renteindtægter. Har en lønmodtager f.eks. en renteindtægt på 500 kr. og ikke anden B-indtægt, som omfattes af reglen, ses der helt bort fra de 500 kr. ved indkomstopgørelsen. Er renteindtægten 700 kr., skal hele beløbet regnes med.

Reglen omfatter ikke udbytte af aktier, idet sådan indtægt hverken er a-indkomst eller B-indkomst.

VIII. Skatteberegningen

forinden indkomstskatten til staten beregnes for personer, formindskes den opgjorte skattepligtige indkomst med de såkaldte beregningsfradrag. Det drejer sig om personfradrag [18]) og hustrufradrag. Endvidere det særlige fradrag på højst 1.200 kr., der indrømmes, når reglen om medhjælpende hustru finder anvendelse. Indkomstskatten beregnes på grundlag af en skala, hvis satser fastsættes i udskrivningsloven, jfr. herom senere under afsnit IX.

Efter de gældende regler sker gradueringen af indkomstbeskatningen efter forsørgerforholdene også ved hjælp af personfradrag [19]). Enlige får normalt kun ét personfradrag, medens familieforsørgere får to. Det er først og fremmest gifte mænd, men også en del enlige stilles som forsørgere og opnår to personfradrag. Det gælder således enlige med hjemmeværende børn under 18 år og enlige folke- og invalidepensionister m.fl.

Efter kildeskatteloven af marts 1967 skulle

[17]) Det gælder dog ikke, hvor godtgørelsen ydes efter regning.

[18]) kun fuldt skattepligtige personer har ret til personfradrag. Der er dog adgang til, at finansministeren kan indrømme personfradrag til begrænset skattepligtige. Det kan f. eks. blive aktuelt, hvor den pågældende ikke har anden indtægt end den, hvoraf han er begrænset skattepligtig.

[19]) Personfradraget er 5.000 kr., og det bliver det også for det første år under kildeskatten.

kun ægtefæller have to personfradrag [20]). Under de senere forhandlinger om ændringer i loven drøftedes det, på hvilken måde der kunne gives kompensation til de enlige, som havde to personfradrag efter de tidligere regler, men nu kun fik ét.

for enlige med hjemmeværende børn blev der i loven om børnetilskud indsat en regel om et ekstra børnetilskud for det første barn på omkring 1.100 kr. Desuden kunne der henvises til, at mange af disse skatteydere ville opnå en skattelettelse, ved at børnebidrag fremtidig skal beskattes hos børnene.

Enlige folkepensionister og invalidepensionister m.fl. fik ved den ny bestemmelse, § 37 B, i kildeskatteloven ret til to personfradrag, altså en opretholdelse af den hidtidige ordning [21]).

Endvidere har man genindført den adgang, der er for en enlig til bevillingsmæssigt at opnå to personfradrag, når den pågældende har børn, som er fyldt 18 år og er under uddannelse. Tilladelsen kan kun opnås, hvis barnet i overvejende grad forsørges af skatteyderen i det indkomstår, det drejer sig om. Derimod fandtes der ikke grundlag for at opretholde adgangen til at opnå bevillingsmæssig forsørgerstilling for enlige, der underholder en nær pårørende, som på grund af alderdom, svagelighed eller lignende forhold er ude af stand til selv at forskaffe sig sit underhold. Det er begrundet med den i de senere år stedfundne udvidelse af adgangen til at få sociale ydelser.

Ved beregningen af den kommunale indkomstskat indrømmes tilsvarende beregningsfradrag som ved statsindkomstskattens beregning. Dog kan de kommunale personfrdrag i visse kommuner sættes lavere end de 5.000 kr., der gælder for statsindkomstskatten. Alt efter indbyggertallet i kommunen kan fradraget nedsættes til 4.000 kr. eller 3.000 kr.

Hvor indkomstansættelsen omfatter en kortere periode end et år, gælder der særlige regler for skatteberegningen. forinden skatten beregnes, afpasses indkomsten til helårsindkomst ved en forholdsmæssig omregning. Indgår der engangsindtægter eller engangsudgifter, holdes de udenfor ved omregningen og tillægges henholdsvis fratrækkes den beregnede helårsindkomst.

I skattedepartementets cirkulære af 18. december 1969 om kildeskat er givet følgende eksempel på reglens anvendelse.

Eksempel

En skatteyders skattepligt ophører den 1. marts 1971. I hver af månederne januar og februar 1971 har han haft en lønindtægt på 3.000 kr., men desuden har han i januar 1971 haft en engangsindtægt, som ikke er omfattet af loven om særlig indkomstskat, på 10.000 kr.

	kr.
lønindtægten afpasset til helårsindtægt udgør	36.000
Hertil lægges engangsindtægten	10.000
Samlet helårsindtægt	46.000
Indkomstskat heraf anslået	12.000
Heraf skal betales $\frac{12.000 \times 16.000}{46.000}$	4.170

formueskatten beregnes for personer og dødsboer på grundlag af den ansatte skattepligtige formue. Hvis der kun har bestået skattepligt i en del af året, svares der formueskat med så stor en del af skatten for et helt år, som forholdsmæssigt svarer til skattepligtsperioden. Skalaen for formueskattens beregning fastsættes ved udskrivningsloven, jfr. herom i det følgende under afsnit IX.

Indkomstskatten for dødsboer beregnes af den ansatte skattepligtige indkomst herunder også eventuel særlig indkomst [22]) nedsat med et bofradrag, hvis størrelse fastsættes i udskrivningsloven. for 1970 er bofradraget fastsat til 25.000 kr.23). Indkomstskatten til staten og kommunen beregnes under et med en fast procent, hvis størrelse fastsættes i udskrivningsloven; for 1970 er procenten 35. En trediedel

[20]) Børn ansættes efter kildeskatteloven selvstændigt til skat, og forældrene får som hidtil intet personfradrag for barnet. Barnet får derimod selv et personfradrag.

[21]) De hidtidige regler om nedslag i skatteansættelsen for folkepensionister og invalider med flere er ophævet ved § 14, stk. 3, i lov nr. 330 af 18. juni 1969 om udskrivning af indkomst- og formueskatten til staten. Der ydes kompensation herfor gennem forhøjelse af pensionsbeløbene.

[22]) Begrundelsen herfor er, at også den almindelige indkomst i dødsboer skal beskattes med en fast procent.

[23]) når fradraget er fastsat så forholdsvis højt, hænger det bl. a. sammen med, at et dødsbo efter de fastsatte regler om skattefrihed for mindre boer kan bevare sin skattefrihed, selv om dets formue i løbet af behandlingen forøges indtil 30.000 kr. Ved at fastsætte et ret højt bofradrag undgår man for store forskelligheder i beskatningen af boer lige over og lige under den skattefri grænse for boets formue.

af den beregnede indkomstskat tilfalder kommunen.

IX. Udskrivningsloven

Udskrivningsreglerne for indkomst- og formueskatten til staten for det første kildeskatteår, 1970, er nu gennemført. Det er sket ved lov nr. 330 af 18. juni 1969 om udskrivning af indkomst- og formueskatten til staten. I modsætning til tidligere er der tale om en permanent lov om udskrivningen, som skal gælde for 1970 og følgende udskrivningsår [24].

Indkomstskatten for personer skal udskrives efter en såkaldt grundbeløbsskala.[25] Inden skalaen anvendes, reduceres den skattepligtige indkomst med beregningsfradrag såsom personfradrag og hustrufradrag. Såvel personfradraget, der er fastsat til 5.000 kr., som de enkelte indkomsttrin i skalaen undergives pristalsregulering efter pristallet for januar måned i året forud for udskrivningsåret. Udgangspunktet for reguleringen er pristallet for januar 1969, og der sker derfor, som naturligt er, ikke regulering allerede for 1970. Ved denne ordning vil udskrivningsskalaen blive tilpasset den fremtidige indkomstudvikling.

før hvert udskrivningsår fastsættes det ved lov, med hvilken procent af grundbeløbene indkomstskatten skal udskrives. for 1970 er denne procent fastsat til 95. Efter udskrivningsloven skal procenten ikke kunne overstige 105. Der er desuden lagt et særligt loft for den samlede indkomstskat til stat og kommune samt folkepensionsbidrag på 66⅔ pct. af den yderste del af skalaindkomsten. Det vil kun få praktisk betydning i kommuner, der anvender særlig høje udskrivningsprocenter for den kommunale indkomstskat. I de tilfælde, hvor loftet får betydning, er det statsskatten, der nedsættes. Yderligere findes en loftsregel, der ud over de lige nævnte skatter også omfatter formueskatten. Hvis disse skatter tilsammen kommer op over 70 pct. af den skattepligtige indkomst, nedsættes indkomstskatten til staten så meget, at de samlede skattebeløb bliver 70 pct. af indkomsten.

[24]) lige siden skatteåret 1940-41 har der for hvert skatteår været en udskrivningslov, der fastsatte udskrivningsreglerne for netop dette skatteår, sidste gang for skatteåret 1969-70.

[25]) Skalaen ser således ud:

af de første 17.000 kr. svares	18 pct.
af de næste 30.000 kr. svares	30 pct.
af de næste 40.000 kr. svares	40 pct.
af resten svares	45 pct.

Udskrivningsloven indeholder desuden reglerne om formueskattens udskrivning for personer og dødsboer. Der svares ikke formueskat af skattepligtig formue på 300.000 kr. og derunder. af formue ud over 300.000 kr. svares 9 pro mille. Som hidtil gælder der regler om nedslag i formueskatten, hvor den skattepligtige indkomst er under 6 pct. af formuen. Visse beløbsgrænser, der er afgørende for, om et dødsbo bliver skattepligtigt, er ligeledes fastsat i udskrivningsloven.

Endelig fastsættes, hvorledes indkomstskatten af dødsboer skal udskrives. Indkomstskatten udgør 35 pct. af indkomsten efter bofradrag, der udgør 25.000 kr. Dødsboer skal ikke ud over denne skat svare kommuneskat eller folkepesionsbidrag. kommunen får en andel af dødsboskatten.

Den kommunale indkomstskat for personer beregnes af indkomsten efter beregningsfradrag med en fast procent. Procentens størrelse fastsættes af kommunalbestyrelsen inden den 1. oktober i året forud for det indkomstår, procenten skal anvendes for.

folkepensionsbidrag beregnes med 3 pct. af den skattepligtige indkomst nedsat med samme personfradrag og hustrufradrag, som gives ved statsindkomstskattens beregning.

X. andre bestemmelser

Ud over de tidligere omtalte ændringer i loven om særlig indkomstskat m.v. skal nævnes, at den tidligere regel i § 12 om adgang til at få særlig indkomst fordelt til beskatning over 3 år som almindelig indkomst er ophævet med virkning fra og med indkomståret 1968. Samtidig blev det dog bestemt, at underskud i almindelig indkomst skal kunne modregnes i særlig indkomst.[26] Denne regel har også fået virkning fra og med indkomståret 1968. Der kan ikke foretages en delvis modregning på den måde, at en del af underskuddet i den almindelige indkomst anvendes til at eliminere en del af den særlige indkomst.

I loven om investeringsfonds er der foretaget ændringer for at tilpasse reglerne til den særskilte beskatning af gifte kvinder. fremtidig skal hver ægtefælle kunne anvende henlæggelser beregnet på grundlag af overskuddet i sin erhvervsvirksomhed. Der er grund

[26]) Efter de hidtidige regler har det kun været muligt at modregne negativ særlig indkomst i almindelig indkomst.

til at fremhæve, at adgangen til at tillade overtagelse af henlæggelser efter en afdød er udvidet til også at gælde, når boet skiftes, forudsat at der kun er én arving.[27]

De nye hustrubeskatningsregler har i øvrigt givet anledning til ændringer i flere andre skattelove, hvoraf kan nævnes loven om indskud på etableringskonto, loven om nedslag i skatteansættelsen for renteindtægter m.v., og sømandsskatteloven. Den sidstnævnte lov er desuden undergået betydelige ændringer for at opnå den fornødne tilpasning til kildeskatten i land.

Der er sket en udvidelse af bestemmelsen i ligningslovens § 7 om indtægter, der er skattefri. nu er yderligere medtaget børnetilskud[28] og moderskabsydelser. Det samme gælder udetillæg til danske, der af den danske stat udsendes til tjeneste uden for riget. Bestemmelsen om udetillæg må ses i forbindelse med de nye regler om beskatning af de udsendte. Udetillæggene er bestemt til dækning af merudgifter i anledning af tjenesten, og bestemmelsen om skattefrihed er således i overensstemmelse med de almindelige skatteprincipper.

[27]) Hidtil har der kun været adgang til overtagelse for en enke eller enkemand, der overtager boet til hensidden i uskiftet bo.

[28]) Børnetilskud har også hidtil været skattefrit efter reglerne i de årlige udskrivningslove.

amerikanske kvinder

Rapport fra den amerikanske kvindekommission. 1963

Rapporten indleder med at citere John f. kennedy, der nedsatte kommissionen bl.a. med disse ord: ... vi har på ingen måde gjort tilstrækkeligt for at styrke familielivet og samtidig opmuntre kvinderne til at gøre deres indsats som samfundsborgere.

Rapportens formål er at højne niveauet i det amerikanske samfundsliv gennem en forøget udvikling af kvindernes mulige og mere fuldstændige udnyttelse af de evner de har.

også en anden udtalelse af præsident kennedy citeres: Hver gang nationen har befundet sig i en nødsituation, har kvinder gjort en fremragende indsats på mange forskellige områder, men derefter er de igen blevet behandlet som en marginalgruppe, hvis faglige kvalifikationer ikke i tilstrækkeligt omfang er blevet udnyttet.

Den amerikanske befolkning omfatter 13 millioner kvinder over 14 år. En 20-årig kvinde vil, hvis hun forbliver enlig, tilbringe omkring 40 år på arbejdsmarkedet. Hvis hun efter nogle års arbejde gifter sig og får familie og derefter vender tilbage til arbejdslivet i 30-års alderen, kan man regne med, at hun vil arbejde i yderligere ca. 23 år. Særlig for så vidt angår de år, hvor børnene er i skole men endnu ikke har forladt hjemmet er hun mest interesseret i et deltidsjob.

manglende muligheder for deltidsansættelse i de mest almindelige arbejdsområder udelukker anvendelsen af megen kvalificeret kvindelig arbejdskraft, som ellers ville være til rådighed. kommissionen foreslår, at man ændrer praksis og tillader deltidsansættelse.

Under sit arbejde er kommissionen blevet overbevist om at en større offentlig forståelse for nødvendigheden af en fortsat uddannelse af voksne amerikanere må tillægges første prioritet blandt samfundsopgaverne, og at dette er særlig vigtigt for kvinderne.

Rapporten behandler følgende emner:

1. *Uddannelse og rådgivning*
   (Uddannelse for den modne kvinde, **uddannelsesrådgivning**, forberedelse til familielivet).

2. *Hjem og samfund*
   (Børnepasning, familiehjælp, offentlig planlægning, frivillig indsats).

3. *kvinder i arbejde*
   (ligestilling i private erhverv, offentlige institutioner som mønster).

4. *arbejdsforhold*
   (mindstelønninger, arbejdstid, ligeløn, større flexibilitet, organisationsret).

5. *økonomisk sikkerhed*
   (Enkers understøttelse, enlige kvinders børn, arbejdsløshedsforsikring, moderydelser).

6. *lovbestemmelser vedrørende kvinder*
   (konstitutionelle bestemmelser, internationale konventioner, juridisk bistand, rettigheder vedr. person og ejendom).

7. *kvinder som samfundsborgere*
   (Udøvelse af rettigheder, kvinder i offentlig tjeneste, politiske partiers anerkendelse).

I det følgende gengives de af den amerikanske kommissions synspunkter, der har speciel interesse for familieudvalget.

Underkomiteen vedrørende uddannelse og rådgivning har i afsnittet om forberedelse til familielivet foreslået, at uddannelsen af piger og kvinder vedrørende deres ansvar i hjem og samfund tages op til ny og grundig overvejelse med henblik på at finde frem til mere effektive metoder med forsøg med hensyn til indhold og omfang og i samarbejde med skolesystemer, private organisationer og massemedierne.

Underkomiteen vedrørende hjem og samfund går ud fra mødres og husmødres grundliggende ansvar og samfundets interesse i et stærkt familieliv. kravene til kvinderne **der**

stilles i samfundet og i hjemmene betyder, at kvinderne ofte samtidig må gøre en indsats på flere forskellige områder. Hvis familien skal fortsætte med at være samfundets vigtigste institution, som den har været i mange århundreder, vil nye og udvidede fælles serviceydelser være nødvendige.

kvinder kan udføre deres job som mødre og husmødre langt bedre, når samfundet stiller passende hjælpemidler til rådighed, og når de ved, hvordan de skal udnytte bistanden med hensyn til sundhedsforhold, uddannelse, sikkerhed, adspredelse, børnepasning og rådgivning.

Børneplejeservice bør være til rådighed for alle børn uanset deres families økonomiske forhold. Bestemte retningslinier for børnepleje skal følges såvel med pasning i hjem som i institution. omkostningerne bør dækkes af bidrag fra forældre svarende til deres betalingsevne, bidrag fra frivillige organisationer og offentlige bevillinger.

arbejdende mødres udgifter til børnepasning bør modsvares af skattenedsættelse i rimeligt forhold til middelindkomsterne for ægtepar, hvor begge har udeerhverv. Den nuværende begrænsning hvorefter fællesindkomster af en vis størrelse ikke giver adgang til skattenedsættelse bør hæves. Yderligere nedsættelse med mindre beløb bør finde sted for børn udover det første barn. 11-års aldedsgrænsen for nedsættelse på grund af børnepasningsudgifter bør hæves.

En undersøgelse vedrørende pasningen af udearbejdende mødres børn viser, at 57 o/o passes i hjemmet, 22 °/o passes uden for hjemmet, for 13 °/o er der tale om andre foranstaltninger, mens 8 % af børnene oplyses at være overladt til sig selv.

komiteen anbefaler en styrkelse og udvidelse - og oprettelse, hvor det mangler - af familiehjælpetjeneste i samarbejde mellem offentlig og privat indsats til hjælp til at: undgå eller overvinde familiemæssige sammenbrud. På samme måde bør der i samarbejde mellem offentlige og private institutioner tilvejebringes omfattende foranstaltninger med hensyn til helbreds- og genoptræningsbistand også omfattende let tilgængelig sundhedstjeneste for mødre og børn ledsaget af undervisning i brugen heraf.

Den fælles planlægning er vigtig for en hensigtsmæssig udvikling af en konstruktiv ramme om familielivet.

Placeringen af skoler, hospitaler og barnepleje- og sundhedsfaciliteter bør planlægges med deltagelse af de dele af befolkningen som berøres deraf. oprettelse bør overvejes af velinformerede og rigtigt koordinerede oplysningscentre, hvor familierne kan få råd om husførelse, uddannelse, erhvervsmuligheder og boligforhold. I særlig grad vil sådanne centre kunne være til nytte for familier, der tilhører minoritetsgrupper eller er tilflyttere, med henblik på tilpasning og oplysning om de forskellige faciliteter.

Indsatsen af frivillig virksomhed er ret omfattende, og kommissionen foreslår, at denne indsats effektiviseres gennem koordinering og uddannelse af de forskellige organisationers medarbejdere.

med hensyn til kvindens retsstilling har kommissionen henstillet, at en række forhold tages op til overvejelse. Gifte kvinders og mænds rettigheder bør ligestilles ved, at man ophæver de lovbestemmelser, der begrænser de gifte kvinders ret til at disponere over, overdrage eller eje fast ejendom og løsøre, indgå retshandler, optræde som kautionist eller værge, modtage egen indkomst og råde over egne ejendele ved testamente. Bestemmelser vedrørende bopæl i forbindelse med stemmeafgivning, retssager, skatteforhold og testamente bør være ens for gifte kvinder og mænd.

Gennem ægteskabet bør hver ægtefælle opnå rettigheder over den andens indkomster og over fast ejendom og løsøre anskaffet for disse midler samt ret til at råde over dem. Sådanne rettigheder bør anerkendes udover ægteskabets opløsning ved skilsmisse eller død. Hver ægtefælle bør sikres mod den andens uberettigede afhændelse af fast ejendom og mod at blive gjort arveløs. ligesom manden har en forsørgelsespligt for hustru og børn, bør hustruen have ansvaret for at forsørge sig selv og børnene i et omfang svarende til hendes midler.

Endelig anbefales udgivelsen af en tryksag, som kan oplyse kvinderne om deres rettigheder og forpligtelse.

Den tyske forbundsregerings redegørelse for kvindernes stilling i erhverv, familie og samfund

(September 1966)

Redegørelsen indeholder følgende afsnit udarbejdet af arbejdsgrupper under ledelse af de respektive forbundsministerier:

I. kvinderne i familie og husholdning (familie, husholdning, boligforhold).

II. kvindernes erhvervsmæssige stilling (kvindeerhverv, arbejdsret, arbejdsmedicin, socialforsikring, offentlig tjeneste).

III. kvindernes stilling i samfundet (Uddannelsesforhold og -muligheder, medvirken i det offentlige liv, deltagelse i formuedannelse og ejendomsfordeling).

IV. kvindens helbreds- og sundhedsforhold

V. kvindernes stilling i landbruget (arbejds- og livsbetingelser, stilling i landhusholdningen, uddannelse, rådgivning, hjælpemidler).

Her vil alene blive foretaget en gennemgang af det afsnit, der skildrer henholdsvis *kvinderne i familie og husholdning og boligforholdene.*

af et kapitel med demografiske oplysninger fremgår, at husstande med flere personer i de fleste tilfælde har en mand som hovedperson, medens de fleste husstande med kun 1 person består af kvinder. Blandt de enlige kvinder dominerer de højere aldersgrupper. I de lavere aldersgrupper er der flere enlige mænd end kvinder. I de højere aldersgrupper er det omvendt.

omsorgen for den opvoksende generation er for adskillige børns vedkommende i overvejende grad lagt i hænderne på mødrene. Sammenlignet med 1950 er antallet af mødre i ufuldstændige familier, især antallet af enker med små børn, gået stærkt tilbage. Det samlede antal enker er dog steget, hvilket til dels tilskrives kvindernes forhøjede levealder. Tilgangen af ugifte kvinder over 35 år er siden 1950 forøget med ca. 30 %. Blandt personer under 35 år er tilgangen af mænd mere end fordoblet siden 1950. antallet af fraskilte mænd er siden 1950 steget med 21 %, medens antallet af fraskilte kvinder er steget med 36 %, hvilket hænger sammen med kvindernes ringere mulighed for at blive gift igen efter skilsmisse.

Et afsnit om husmoderens og moderens sociale stilling og anseelse indledes med en understregning af, at kvinden som moder nu som før er den centrale figur, af hvem familielivets harmoni afhænger. Under indtryk af industrielle og sociale forandringer går nu stadig flere ind for, at kvinden skal stå ved mandens side som ligeberettiget i alle livsforhold og med et socialt medansvar sammen med ham forme familie-, erhvervs- og det offentlige liv og således igen indtage en mere betydningsfuld stilling i samfundsstrukturen svarende til den, hun havde før den industrielle revolution.

På grundlag af en undersøgelse af mødre i erhverv opstilles følgende grupper af udearbejdende mødre:

a) Husmodertypen, som særlig forekommer blandt kvindelige arbejdere og funktionærer og som helt identificerer sig med den huslige rolle og kun opfatter sit erhverv som et overgangsfænomen.

b) Den modificerede husmodertype, hos hvem tyngdepunktet ganske vist ligger i det huslige område men som desuden føler et større eller mindre tilhørsforhold til erhvervet.

c) Den familietilhørende erhvervskvinde for hvem erhvervs- og husmoderrollerne er lige vigtige, og som bestræber sig på at opfylde de krav, der stilles i begge de to livsområder og derfor stilles over for meget store krav til helbred og ydelser. Denne type findes hyppigst blandt kvinder i liberale og akademiske erhverv.

d) Den familiefremmede erhvervskvinde, der først og fremmest identificerer sig med sit erhverv, og som betragter sin rolle i hjemmet som sekundær. Denne type findes meget sjældent blandt kvindelige arbejdere men hyppigere

blandt kvinder i overordnede selvstændige og akademiske erhverv.

Såvel lovgivning som domsafgørelser har bidraget til, at den hjemmegående husmoders funktionskreds og betydningen af hendes virksomhed for samfundet underkastes en rimelig vurdering. Reglerne om ægtefællernes familieforhold og gensidige underholdspligt går således ud fra en ligestilling af den hjemmegåendes og den erhvervsarbejdendes arbejdsindsatser.

moderskabet anslås at lægge beslag på nutidskvinden i gennemsnitlig 15 år fra ca. 25- til ca. 40-årsalderen, idet der regnes med tre børn pr. ægteskab og med at moderens omsorg er nødvendig indtil det yngste barn har nået det 9. leveår. Gennemsnitskvinden har således efter moderskabsperioden en årrække på omkring 30 til en aktiv indsats. I denne 3. livsperiode finder mange dog vigtige opgaver i familien som f.eks. pasning af børnebørn.

Er moderskabsperioden således blevet begrænset i forhold til tiden før industrialiseringen, hvor den ofte varede hele livet, er opgaverne dog samtidig vokset. opdragelsen af børnene stiller langt større krav end tidligere, og her er ifølge naturen først og fremmest moderen ansvarlig. også støtte til børnene i forbindelse med deres skolegang stiller krav, der er vanskelige at opfylde, ikke mindst på grund af de nye indlæringsmetoder, der anvendes i nutidens skoler. og stadig falder det mange svært at oplyse børnene om seksuelle spørgsmål. mange holder stadig fast ved tabuforestillinger, hvad der kan være ødelæggende for børnenes tillidsforhold. mange forældre har trods frigørelsen på det seksuelle område endnu ikke opnået et sikkert og naturligt forhold til spørgsmål vedrørende kønslivet.

kvindens følelse af eget værd som moder er udsat for stærke belastninger, derved at mange mødre ikke føler sig på højde med de nye opgaver i forbindelse med børnenes opdragelse. En hjælp ville det være, om man på et tidligt tidspunkt kunne sætte ind med undervisning og videreuddannelse i pædagogik og psykologi.

Sammenlignet med husmoderfunktionerne, som i den offentlige mening ikke vurderes så højt, som de fortjener, nyder moderskabets opgaver stor anseelse i samfundet. Dette bliver særlig mærkbart, hvor en kvinde forsømmer sine moderpligter. I sådanne tilfælde vil offentligheden øjeblikkeligt reagere meget kraftigt. man giver gerne forældrene ret til selv at bestemme børnetallet, men forlanger på den anden side, at moderforpligtelserne opfyldes omhyggeligt over for de børn, der bliver født.

man må dog gøre sig klart, at i dag regnes moderen ikke uden videre for den bedste opdrager for sine børn. Hun må i særlig grad tilkæmpe sig dette omdømme, hvilket kan skade hendes selvfølelse og hendes sociale anseelse, som dog også kan blive væsentligt forøget, når hun opfylder sine opdragerforpligtelser. moderen bør dog ikke alene pålægges opgaver, som naturligt kan løses af faderen eller af den sociale gruppe - slægtninge, naboer m.fl.

Et afsnit behandler spørgsmålet om *kvindens retstilling i familien.*

I grundloven af 23. maj 1949 er ligestillingen mellem mand og kvinde fastslået, og det bestemmes endvidere, at ingen på grund af sit køn må forfordeles eller begunstiges. Samtidig bekender forfatningen sig til forpligtelsen til at yde ægteskabsinstutionen og familien statens beskyttelse. ligestillingen mellem mand og kvinde trådte i kraft den 1. april 1953, og mand og kvinde har herefter også i ægteskab og familie de samme rettigheder og forpligtelser.

Vedrørende enkeltheder i ægtefællernes gensidige retsstilling henvises til dommer Inger margrete Petersens redegørelse om forsørger-begrebet, som på flere områder omtaler også gældende tyske retsregler.

Redegørelsen belyser i et afsnit, hvilke virkninger på børnenes pleje og udvikling det har, at mødrene har arbejde uden for hjemmet. Der refereres et par undersøgelser, men det siges samtidig, at talmaterialet ikke bør overvurderes. Udtalelser fra sagkyndige læger, psykologer, pædagoger og sociologer refereres, hvorefter det er fastslået, at børn af mødre med udearbejde, tidligt vænnes til selvstændighed - de lærer lettere at overtage huslige pligter og ansvar i forbindelse hermed. Endvidere fremgår, at børn fra faderløse hjem trods moderens udearbejde og ugunstige økonomiske vilkår for det meste opviser en bedre almentilstand og et højere ydelsesgennemsnit i skolen samt sjældnere kommer i konflikt med straffeloven, end børn fra fuldstændige familier. Årsagerne til børns manglende tilpasning skal således som regel søges i andre forhold end i moderens udearbejde - snarere i et ugunstigt familieklima.

Heroverfor nævnes andre opfattelser, der går i retning af, at det lille barn frem for alt behøver moderens omsorg, og der henvises til

et krav fremsat på den 63. tyske forsorgsdag om, at samfundet til hjælp for mødrenes valg mellem erhvervsarbejde eller forbliven i hjemmet skal yde orientering og rådgivning samt den nødvendige materielle bistand, således at småbørns mødre ikke af økonomiske grunde nødsages til at tage heldagsarbejde uden for hjemmet. forbundsregeringen undersøger nu, hvorvidt en udvidelse af familieydelserne vil kunne bidrage til en lettelse af situationen for mødre med små børn.

Den samfundsøkonomiske betydning af kvindens arbejde i hjemmet er det vanskeligt at få noget indtryk af, da det næppe er muligt at finde nogen egnet målestok. Dog kan man få en fornemmelse deraf ved at sammenligne det samlede antal arbejdstimer i de private husholdninger med arbejdstimerne på arbejdsmarkedet. med 15,5 mill, husholdninger med flere personer og 52 arbejdsuger og med et gennemsnitstimetal der anslås til 60 timer pr. uge, får man 48 milliarder arbejdstimer pr. år. Hertil kommer så arbejdstimerne i de ca. 4 mill, enkelt-husholdninger med anslået ca. 20 arbejdstimer pr. uge eller årlig ca. 4 milliarder arbejdstimer. Det giver tilsammen ca. 52 milliarder arbejdstimer pr. år. I erhvervsområderne i Tyskland regnes der med årlig mellem 60 og 65 milliarder arbejdstimer. Den samfundsøkonomiske betydning af husarbejdet skulle herefter være åbenbar.

I et afsnit om *indretninger og faciliteter til hjælp for husmødre og mødre* omtales først mulighederne for børneanbringelse. Det fremgår at kun 15 % af udearbejdende mødre anbringer deres børn i børneinstitutioner. De øvrige får slægtninge til at passe børnene. Der nævnes tal for de forskellige børneinstitutioners antal og kapacitet, men desværre er behovet ikke talmæssigt anslået. Det oplyses blot, at behovet for børneinstitutioner stadig er tiltagende særlig i store og middelstore byer. antallet af afvisninger er ofte større end antallet af optagelser af børn.

I Vesttyskland var der i 1964 366 rådgivningsstationer vedrørende opdragelsesspørgsmål, hvortil forældre, lærere, læger og sjælesørgere kan henvende sig. I 50–60 % af tilfældene behøves en længere psykiatrisk og psykoterapeutisk behandling. Rådgivningsstederne råder over medicinsk, pædagogisk, psykologisk og social fagkundskab.

ligeledes findes der et betydeligt antal hovedsageligt konfessionelt betonede - ægteskabsrådgivningskontorer. 75-80 % af klienterne er kvinder. Problemet er ofte ægtefællens utroskab og ellers alkoholisme eller seksuelle vanskeligheder. Rådgivningen har som regel til formål at hjælpe til en løsning af konflikterne og bidrage til, at ægtefællen kan bedømme sin situation og drage de nødvendige konsekvenser heraf.

Hjemmehjælp ydes til familier og til enkeltpersoner i forbigående nødsituationer.

En mødrerekreationstjeneste hjælper alle mødre, som ikke af egne midler kan financiere et nødvendigt rekreationsophold. familieferieinstitutioner kommer samtlige familiemedlemmer til gode.

oplysningerne vedrørende *boligforhold* er fra 1961. Indledningsvis siges, at fordringerne til hensigtsmæssig boligindretning stiger med den tiltagende dobbeltbeskæftigtigelse for de gifte kvinder. Velgennemtænkte boliger med godt udstyret køkken og badeværelse, ikke for små børneværelser med mulighed for leg bør være en selvfølgelighed. men ikke kun boliger er af betydning. Vigtigt er også byggeriet af skoler, kirker, sygehuse, legepladser, fritidsanlæg, fællesindretninger, indkøbsmuligheder og boligområdernes tilknytning til industriområder.

I foråret 1960 var der i alt 2.272.000 enlige kvinder. Heraf boede 64 % i egen bolig, 44 % som lejere og 20 % som ejere. af enkerne havde 80 % egen bolig. af de ugifte havde kun 50 % egen bolig.

De unge familiers boligbehov har ikke været genstand for nogen statistisk analyse. man er dog klar over, at behovet er stærkt stigende, da ægteskab indgås i en yngre alder og de unge i modsætning til tidligere i reglen hverken kan eller vil bo sammen med ældre personer. nogle særlige forholdsregler har siden 1963 gjort det muligt at fremme bygning og erhvervelse af familieboliger såvel som udbygning og udvidelse af bestående boliger, såfremt særlige betingelser vedrørende indkomststørrelse og ægtefællernes alder er opfyldt.

man er opmærksom på det særlige boligbehov hos ældre, ikke længere erhvervsdygtigt enlige og ægtepar. En undersøgelse fra 1960 viser, at af kvinderne over 65 år lever 4,4 % på institutioner, 29 % i enpersonshusholdninger og 57,7 % hos deres pårørende som husstandsmedlem. man har gjort den erfaring, at særlige alderdomsboliger er nødvendige for $^2/_3$ af de ældre enlige men kun for $^1/_3$ af de ældre ægtepar.

Efter ansøgning kan der ydes huslejetilskud til mindre bemidlede.

Boligernes størrelse og udstyr skal følge bestemte retningslinier, såfremt de financieres af offentlige midler. Den gennemsnitlige boligstørrelse er steget fra 56 m^2 i 1953 til over 80 m2 i 1965. I 1953 blev 6 o/o af nyopførte boliger forsynet med centralvarme. I dag er procenten 54. I 1953 havde 73 % af de nyopførte boliger bad; i dag 98 o/o.

køkkenudstyr og andet teknisk udstyr er blevet forbedret.

for de fleste familier med børn er enfamiliehuset med have den eftertragtede boligform. Børnelegepladser i boligområdet for forskellige aldersgrupper er uundværlige. Sportspladser bør være til rådighed for de unge - eventuelt i tilslutning til skolen, som i øvrigt kan tjene som fællescentrum for mangfoldige kulturelle og sociale formål.

Betydningen af fjernvarmecentraler og nærliggende indkøbscentrer nævnes.

En sammenligning mellem boligudstyret i by og på land viser, at antallet af dårligt teknisk udstyrede bondehuse er meget højt. 41 % af boligerne i landbrugsejendommene har således toilet uden for huset. for samtlige boliger forekommer dette kun i knap 15 %.

Redegørelsen viser, at der i talrige lovgivningsmæssige og praktiske forholdsregler i byplanlægning og boligbyggeri tages vidtgående hensyn til kvindens situation, og det understreges, at sådanne bestræbelser stadig vil blive fortsat.

Litteraturfortegnelse:

auken, kirsten m. fl.: »familien lever«, G. E. C. Gad, københavn 1962.

Bakke, Marit: »kønsrolledifferentieringen i familien«, Institut for anvendt socialvidenskabelig forskning, oslo 1967.

Ballerup-måløv kommune. Udvalget for kulturelle anliggender. En rapport om fritidsadfærd og fritidsønsker, 1969.

Beretning for børne- og ungdomsforsorgen for tiden 1.4.1966 til 31.3.1967. Direktoratet for børne- og ungdomsforsorgen, københavn 1969.

Betænkning nr. 254 om navnelovgivningen.

Betænkning nr. 359 om familiepolitik, 1964.

Bowlby, J:. maternal care and maternal health. WHo monogr., Geneva, no. 2, 1951.

Byen - liv og form, Socialpolitisk forenings småskrifter nr. 35, arkitektens forlag, københavn 1964.

Børne- og ungdomsforsorgens pædagogiske nævn: Betænkning (nr. 337) om børnehaveproblemer, 1963.

feldmann, Wulff: familierådgivning og klientbehandling, munksgaard 1966.

friis, Henning (red.): »familien og Samfundet«, Det danske forlag, 1964.

»fællesanlæg til lettelse af hjemmets arbejde«. Betænkning nr. 57 afgivet af boligministeriets udvalg vedr. kollektive anlæg. 1954.

Gress, Elsa: »Det uopdagede køn«, Spektator, københavn 1964.

Høegh, Erik: »familien i samfundet«, Jørgen Paludan, københavn 1969.

»Individuell Beskatning«. Svensk betænkning, fl 1969:4.

Indkøbsundersøgelsen. landhusmødres adfærd med hensyn til indkøb og konsulentbenyttelse. landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget 1967.

Jensen, Reimer: Unge i Danmark og USa.

mentalhygiejne nr. 5-6, september-oktober 1967, side 162.

Justitsministeriets ægteskabsudvalg:

Betænkning I (nr. 305): om skifte mellem ægtefæller, 1962.

Betænkning II (nr. 369): om ægteskabs indgåelse og opløsning samt forældremyndighed og samkvemsret, 1964.

Betænkning III (nr. 415): ægteskabets retsvirkninger, 1966.

Betænkning IV (nr. 479): ægteskabsretlige problemer i forbindelse med kildeskattelovens regler om ægtefællers beskatning, 1969.

»kvindelige tjenestemænds forhold«. Betænkning nr. 526 af kvindekommissionens udvalg vedr. kvinders deltagelse i offentligt liv, 1969.

»kvinders uddannelsesproblemer«. Betænkning nr. 504 af kvindekommissionens udvalg om uddannelsesforhold, 1969.

manniche, Erich: »familien i Danmark«, Sociologisk Institut, københavns Universitet, 1968.

ministeriet for kulturelle anliggender: En kulturpolitisk redegørelse. Betænkning nr. 517. københavn 1969.

Pedersen, Inger margrethe: forsørgerbegrebet. Studier i familiens retlige problemer. Betænkning nr. 450. københavn 1966.

»Seksualundervisning i folkeskolen m.v.«. Betænkning nr. 484 fra seksualoplysningsudvalget, 1968.

Sjølund, arne: »Er der sammenhæng mellem moderens udearbejde og børnenes sociale og arbejdsmæssige tilpasning i skolen«. Socialt Tidsskrift nr. 5, 1964.

Socialforskningsinstituttet: fritidsvaner i Danmark, københavn 1966.

Socialforskningsinstituttet: Gifte kvinder i familie og erhverv, københavn 1965.

Socialforskningsinstituttet: Pasning af gifte kvinders småbørn, københavn 1968.

Socialforskningsinstituttet: Børns opvækstvilkår, københavn 1968.

Stuehusundersøgelsen 1967. landbrugsministeriets produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget 1969.

Undersøgelse af tøjvask i danske landhusholdninger. landbrugsministeriets produktivitetsudvalg. Husholdningsudvalget 1967.

»Undervisningsvejledning for folkeskolen«. Betænkning nr. 253, afgivet af folkeskolens læseplansudvalg, 1960.

»Undervisningsvejledning for ungdomsskolen«, afgivet af det pædagogiske arbejdsudvalg for Ungdomsskolen. Betænkning nr. 426, 1966.

Unge nygiftes indkøb af langvarige goder etc. Undersøgelse gennemført for forbrugerrrådet af aIm markedsanalyse, Hellerup 1966.

Vedel, lauge og Haunsø, S.: Sådan bor vi i Danmark. Beboerbladet Boligen, maj 1969.

Weltzer, Carl: »Psykologiske kønsforskelle - en gennemgang af den psykologiske litteratur om forskelle mellem kvinder og mænd«, Kvindekommissionen, 1967.

lov. nr. 256 af 4. juni 1969 om ægteskabets indgåelse og opløsning.

lov nr. 56 af 18. marts 1925 om ægteskabets retsvirkninger.

lov nr. 277 af 30. juni 1922 om umyndighed og værgemål.

lov nr. 200 af 18. maj 1960 om børns retsstilling.

lov nr. 140 af 17. maj 1961 om personnavne.

lov om byplaner. lovbekendtgørelse nr. 160 af 9. maj 1962 med senere ændringer.

lov nr. 239 af 10. juni 1968 om folkeregistrering.

Socialministeriets cirkulære af 18. december 1964 om børne- og ungdomsværnenes familievejledning.

Boligministeriets cirkulære af 3. april 1968 om boligsikring.

Boligministeriets cirkulære af 1. maj 1968 vedrørende lån eller garanti for lån til boligindskud.